

Сто років самотності

Ґабріель Ґарсія Маркес

СТО РОКІВ САМОТНОСТІ

Роман

З іспанської переклав Петро СОКОЛОВСЬКИЙ

I

Колись, через багато років, полковник Ауреліано Буендіа, стоячи біля стіни перед загоном, що мав розстріляти його, згадає той давній вечір, коли батько взяв його з собою подивитися на лід. Макондо було тоді ще невеличким селом на якісь два десятки ліплянок із глини та бамбука на березі річки, що стрімко несла свої чисті води ложем з відполірованих каменюк, білих та здоровенних, мов доісторичні яйця. Світ був іще такий незвіданий, що багатьом речам бракувало назв і на них доводилося просто вказувати пальцем. Щороку в березні край села напинало свої халабуди обірване циганське плем'я і під пронизливі звуки свищиків та гуркіт бубонів оповіщало всіх про нові наукові відкриття. Першого разу вони принесли з собою магніт. Огрядний циган з дикою бородою і тонкими, скарлюченими, мов пташині лапки, пальцями, котрий назвався Мелькіадесом, приголомшив усіх, показавши оте, як він сам сказав, восьме чудо світу, створене вченими алхіміками Македонії. Він ходив від хатини до хатини, тримаючи в руках два металеві бруски, і люди, переймаючись жахом, бачили, як казанки, тази, общеньки та жаровні підхоплювалися зі своїх місць, а цвяхи й шурупи відчайдушно силкувалися видертись із дощок, які аж тріщали від їхніх зусиль. Загублені хтозна-коли речі з'являлися раптом саме там, де їх доти найбільше шукали, і безладним гуртом волоклися за чарівними брусками Мелькіадеса. "Речі теж по-своєму живі, — з різким акцентом проголошував циган, — треба тільки вміти розбудити їхню душу". Хосе Аркадіо Буендіа, чия буйна уява сягала не тільки далі спроможностей творчого генія природи, а й ген за межі чудес і чарів, подумав собі, що це досі пусте наукове відкриття можна використати для добування золота із земних надр. Мелькіадес, чесна людина, застеріг його: "Для цього магніт не годиться". Але Хосе Аркадіо Буендіа тоді ще не вірив у чесність циган, тож віддав за магнітні бруски мула й кількох козенят. Урсула Ігуаран, його дружина, яка розраховувала на цю худібку, щоб хоч трохи підняти занепалий добробут родини, марно намагалася відрадити його. "Невдовзі у нас буде стільки золота — хоч підлогу мости", — відповідав їй чоловік. Кілька місяців він уперто намагався справдити свою обіцянку. П'ядь за п'яддю обстежував усі околиці, ба навіть річкове дно, носячи з собою оті два залізні бруски й знай голосно вигукуючи закляття, що його навчив Мелькіадес. Однак єдине, що йому поталанило видобути з-під землі, — це геть укритий іржею обладунок п'ятнадцятого

сторіччя, який при ударі гучно відлунював ізсередини, мов великий сухий гарбуз, наповнений камінцями. Коли Хосе Аркадіо Буендіа та четверо односельців, що супроводили його в цій експедиції, врешті розібрали обладунок, то знайшли всередині скам'янілий кістяк, а в нього на шиї — мідний медальйон з пасмом жіночого волосся.

У безразні цигани прийшли знову. Цього разу вони принесли з собою підзорну трубу, а також лінзу з добрий бубон завбільшки й оголосили, що це останні винаходи амстердамських євреїв. Трубу вони поставили перед шатром, а в найдальшому кінці вулиці посадовили циганку. За п'ять реалів можна було заглянути в трубу й побачити циганку ніби на досяг руки. "Наука знищила відстані, — проголошував Мелькіадес. — Незабаром, не виходячи з дому, можна буде бачити все, що діється будь-де в світі". А потім якось у обідню пору цигани показали незвичайне видовище з допомогою велетенської лінзи: поклали посеред вулиці оберемок сухої трави й, навівши на неї лінзою сонячні промені, підпалили. Хосе Аркадіо Буендіа, який іще не заспокоївся гаразд після невдачі з магнітами, миттю загорівся ідеєю застосувати цей винахід як бойову зброю. Мелькіадес і цього разу намагався відраяти його. Однак зрештою погодився обміняти лінзу на два магнітні бруски та ще три золоті монети. Урсула гірко плакала. Адже ці гроші було взято зі скриньки з старовинними дублонами, що їх Урсулін батько назбирав за все своє життя у злиднях, — вона тримала золото під ліжком, дожидаючи нагоди вкласти у справді прибуткове діло. Хосе Аркадіо Буендіа і не думав її втішати — він поринув з головою в свої випробування нової зброї й провадив досліді з самозреченням справжнього вченого, ба навіть ризикуючи власним життям. Намагаючись довести, що лінзу можна успішно застосувати проти ворожого війська, він підставив під сфокусований пучок сонячних променів своє тіло й дістав опіки, які перетворились на виразки й довго не гоїлися. Він уже був би підпалив і власний будинок, якби проти цього рішуче, не виступила дружина, вкрай налякана таким небезпечним наміром. Чимало годин провів у своїй кімнаті Хосе Аркадіо Буендіа, обмірковуючи стратегічні можливості найновішої зброї, і навіть написав посібник щодо її застосування — з гідною подиву ясністю викладу й непереборною силою аргументації. Цей посібник разом із доданими до нього численними описами проведених дослідів і кількома аркушами пояснювальних креслень було надіслано властям через гінця, який перейшов гірський хребет, блукав серед непрохідних боліт, плів бурхливими річками, зазнавав постійної небезпеки бути розірваним дикими звірами, померти від туги чи загинути від чуми, аж поки добувся до поштового тракту. Хоча дістатися до столиці за тих часів було майже неможливо, Хосе Аркадіо Буендіа обіцяв вирушити в дорогу на перший виклик властей, щоб показати воєначальникам наочно, як діє його винахід, ба навіть особисто навчити їх складного мистецтва сонячної війни. Кілька років він чекав відповіді. Врешті, стомившись від чекання, поскаржився Мелькіадесові на нову невдачу, і тоді циган у найпереконливіший спосіб довів йому свою чесність: забрав лінзу, повернув дублони та ще й подарував кілька португальських мореплавних карт і різні навігаційні прилади. Мелькіадес власноруч написав стислий виклад праць ченця Германа і залишив його Хосе Аркадіо Буендіа,

щоб той навчився послуговуватись астролябією, бусоллю й секстантом. Довгі місяці дощової пори Хосе Аркадіо Буендіа просидів, зачинившись у маленькій кімнатці, що її він сам обладнав у глибині будинку й де ніхто не заважав його дослідам. Геть занедбавши свої домашні обов'язки, він ціліснітькі ночі проводив на подвір'ї, спостерігаючи за рухом зірок, а якогось дня мало не зазнав сонячного удару, намагаючись знайти точний спосіб, як визначати зеніт. Коли він навчився досконало послуговуватись приладами, то склав собі таке точне уявлення про простір, що міг тепер плавати незнайомими морями, навідуватись на незаселені землі й зав'язувати взаємини з дивовижними істотами, не виходячи зі свого кабінету. Саме тоді він набув звички розмовляти сам із собою, гуляючи оселею й не звертаючи ні на кого уваги, тимчасом як Урсула й діти гнули спину в полі, пораючись коло бананів і маланґи, маніоку і ямсу, ауйями й баклажанів. Та невдовзі його бурхлива діяльність зненацька урвалася і її заступив якийсь чудний стан. Кілька днів він був ніби зачарований, знай щось стиха бурмотів, роблячи дивні здогади, й аж сам собі не йняв віри, що до такого додумався. І врешті, одного грудневого дня, у вівторок, за обідом, нараз відкинув усі свої болючі сумніви. До кінця своїх днів пам'ятатимуть діти, з яким урочистим, ба навіть величним виглядом їхній батько сів на чільне місце за столом і, тремтячи, немов від пропасниці, змучений довгим неспанням та збудженою уявою, оголосив їм своє відкриття:

— Земля кругла, як помаранча.

Урсулі ввірвався терпець.

— Якщо ти маєш от-от здуріти, то дурій сам, — закричала вона. — Але не смій забивати дітям голови циганськими вигадками.

Хосе Аркадіо Буендіа зостався незворушним і не дав себе залякати, коли дружина, знавіснівши в нападі гніву, брязнула об підлогу астролябією. Він змайстрував собі нову, зібрав у своїй кімнатці всіх чоловіків села і довів їм, посилаючись на теорії, яких ніхто з присутніх так і не второпав, що коли плисти на схід, то врешті повернешся до місця, з якого вплив. Всі односельці не мали жодного сумніву, що Хосе Аркадіо Буендіа схибнувся, та ось з'явився Мелькіадес і все поставив на свої місця. Він привселюдно уславив розум цього чоловіка, котрий шляхом самих тільки астрономічних спостережень дійшов теоретичного висновку, давно підтвердженого практикою, хоча ще й не відомого жителям Макондо, і на знак свого захоплення зробив Хосе Аркадіо Буендіа подарунок, якому випало справити вирішальний вплив на подальшу долю села: це було устаткування для астрономічної лабораторії.

На той час Мелькіадес напрочуд швидко постарів. Коли він уперше з'явився в селі, то видавався ровесником Хосе Аркадіо Буендіа. Однак той усе ще зберігав свою незвичайну силу, — йому було за іграшки звалити коня, вхопивши його за вуха, — тимчасом як цигана неначе роз'їдала зсередини якась чіпка недуга. Насправді то був наслідок багатьох і до того ж рідкісних хвороб, які він часто підхоплював, безперестану блукаючи по світу. Як він сам розповів Хосе Аркадіо Буендіа, допомагаючи тому обладнати лабораторію, смерть усюди ходить за ним, наступаючи йому на п'яти,

однак усе ще не наважується доконати його. Він спромігся вирятуватись із усіх лих і катастроф, які терзали людство. Зостався живий, перехворівши пелагрою в Персії, цингою на Малайському архіпелазі, проказою в Олександрії, бері-бері в Японії, бубонною чумою на Мадагаскарі, пережив землетрус на Сицилії та корабельну аварію в Магеллановій протоці, де загинуло безліч людей. Цей дивовижний індивід, який запевняв, ніби йому відомі таємниці Нострадамуса^[1], був похмурим на вигляд чоловіком, оповитим невеселою славою, чиї азіатські очі ніби бачили зворотний бік усіх речей. Він носив велике чорне сомбреро, з широкими, мов розгорнені воронові крила, крисами, і оксамитовий жилет, укритий патиною віковичної плісняви. Та, попри всю свою неосяжну мудрість і ореол таємничості, Мелькіадес був створений з людської плоті, вага якої тримала його при землі, у вічному полоні великих і малих прикрощів та клопотів повсякденного життя. Він скаржився на старечі немочі, страждав через дрібні грошові напасті і вже віддавна перестав сміятися, бо від цинги в нього повипадали всі зуби. Хосе Аркадіо Буендіа вважав, що саме в той задушливий полудень, коли Мелькіадес розкрив йому свої таємниці, і народилась їхня велика дружба. Дітей вразили фантастичні розповіді цигана. Ауреліано, котрому було тоді щонайбільше п'ять років, на все життя запам'ятає, як той сидів перед ними, чітко вирізняючись на тлі сліпучого прямокутника вікна; його низький, подібний до органних звуків голос ніби осявав найтемніші закутки уяви, а його скронями спливав піт, мов розтоплений спекою жир. Хосе Аркадіо, старший брат Ауреліано, розповість про цей чудовий образ усім своїм нащадкам. На Урсулу, навпаки, відвідини цигана справили найгірше враження: вона зайшла до кімнати саме тієї миті, коли Мелькіадес ненароком розбив слоїк із сулемою.

— Це запах диявола, — мовила вона.

— Та що ви, — заперечив Мелькіадес. — Адже відомо, що від диявола тхне сіркою, а тут тільки трошки сулеми.

І таким самим повчальним тоном він прочитав цілу наукову лекцію про диявольські властивості цинобри. Та Урсула не схотіла слухати і повела дітей молитися. Віднині цей їдкий запах назавжди буде пов'язаний в її спогадах з Мелькіадесом.

Примітивна лабораторія складалась, — якщо не рахувати численних каструль, лійок, реторт, фільтрів і сит, — із звичайного горна, скляної колби з довгою тонкою шийкою — подоби філософського яйця, та дистильатора, спорудженого самими циганами за новітніми описами перегонного куба з трьома відводами, яким послуговувалась Юдейська Марія^[2]. Крім усіх цих речей, Мелькіадес іще дав Хосе Аркадіо Буендіа зразки семи металів, які відповідали семи планетам, формули Мойсея й Зосими для подвоєння кількості золота, а також нотатки й креслення з царини великого магістерію, за допомогою яких той, хто зуміє витлумачити їх, зможе виготовити філософський камінь. Спокушений простотою формул подвоєння золота, Хосе Аркадіо Буендіа кілька тижнів улещував Урсулу, щоб вона дозволила йому взяти ще трохи старовинних монет із скриньки й збільшити їх у стільки разів, на скільки частин удасться розділити ртуть. Урсула, як завжди, поступилася перед несхитною

наполегливістю чоловіка. Хосе Аркадіо Буендіа вкинув тридцять дублонів у каструлю і розтопив їх разом з аурипігментом, мідними стружками, ртуттю й свинцем. Потому вилив цю суміш у казанок із рициновою олією і кип'ятив на сильному вогні доти, доки утворився густий смердючий сироп, більше схожий на звичайнісіньку патоку, аніж на подвоєне золото. Після відчайдушних і ризикованих спроб дистиляції, переплавлення з сімома планетарними металами, обробки герметичною ртуттю й купоросом, повторного кип'ятіння в свинячому смальці — оскільки не було редькової олії — від коштовної Урсулиної спадщини залишилися самі тільки горілі вишкварки, що їх було годі відшкребти від дна казанка.

Коли цигани вернулись, Урсула вже підбила проти них усе село. Та цікавість здолала страх — цього разу цигани пройшли вулицею під оглушливий шум найрозмаїтіших музичних інструментів, а їхній оповісник оголошував, що буде показано найвизначніше відкриття назіанзців^[3]. І люди посунули до циганського шатра, де, заплативши по одному сентаво за вхід, побачили Мелькіадеса, але вже помолоділого, здорового, без зморшок, з новими блискучими зубами. Ті, що запам'ятали його беззубі, понівечені цингою ясна, запалі щоки та поморщені губи, вжахнулися, вздрівши незаперечний доказ надприродної могутності цигана. Жах перейшов у паніку, коли Мелькіадес вийняв із рота цілісінькі здорові зуби разом з яснами і, на якусь коротку мить знов перетворившись у всіма раніше знаного старезного діда, показав їх глядачам, а тоді вставив назад і всміхнувся — в повному розквіті своєї відновленої молодості. Навіть сам Хосе Аркадіо Буендіа спершу був подумав, що Мелькіадес переступив визначену людині межу пізнання, але коли циган віч-на-віч пояснив йому, як зроблено вставні зуби, то Буендіа відчув велику полегкість і посміявся від усієї душі. Ця річ видалась йому такою простою й такою незвичайною водночас, що вже на завтра він геть утратив будь-який інтерес до своїх дослідів з алхімії, засмутився, став невчасно їсти й з ранку до вечора тинявся без діла по господі. "В світі відбуваються неймовірні речі, — скаржився він Урсулі. — Зовсім поряд, по той бік річки, є безліч найрізноманітніших чарівних пристроїв, а ми тут і далі животіємо, як останні невігласи". Ті, хто знав його з часів заснування Макондо, дивувались, як він змінився під впливом Мелькіадеса.

На початку Хосе Аркадіо Буендіа, мов той молодий патріарх, давав поради, як сіяти, виховувати дітей, вирощувати худобу й допомагав кожному, не цураючись фізичної праці, аби тільки гарно йшли справи в громаді. А що тоді господа Буендіа була найкраща в селі, то й інші намагались устаткувати свої на її образ і подобу. Будинок мав велику світлу кімнату, їдальню у вигляді тераси, прикрашену вазонами з яскравими квітами, дві спальні, в патіо красувався велетенський каштан, поряд розкинулося старанно оброблене поле, стояла обора для худоби, де в мирі й злагоді жили кози, свині та кури. І лише бойових півнів не тримали ні в цьому господарстві, ні в усьому селі.

Урсула була до пари своєму роботящому чоловікові. Ця діяльна, розважлива дрібненька жіночка з міцними нервами, яка навряд чи бодай раз заспівала за все своє

життя, здавалося, була з раннього рання й до пізньої ночі відразу в усіх місцях, всюди супроводжувана легким шурхотом своїх накрохмалених спідниць із голландського полотна. Завдяки Урсулі долівка, небілені глиняні стіни та незграбні саморобні меблі завжди були охайні, а від старих скринь, де зберігалась одежа, линув слабкий запах альбааки.

Хосе Аркадіо Буендіа, найбільш тямущий чоловік у цьому селі, порадив розташувати будинки в такий спосіб, щоб кожному з сусідів було зручно ходити по воду до річки, і так розумно розпланував вулиці, що у спекотну пору дня кожній оселі діставалась однакова кількість сонячного проміння. Тож уже за кілька років Макондо стало найчистішим і найвпорядкованішим селищем з усіх тих, які були відомі трьом сотням його жителів. Це було справді щасливе селище, де доти нікому не переступило за тридцять і де ще ніхто не помер.

Від самого заснування села Хосе Аркадіо Буендіа почав виготовляти сільця та клітки. І незабаром заселив іволгами, канарками, бджолоїдами й вільшанками не тільки свою власну, а й решту осель. Безперервні концерти сили-силенної розмаїтого птаства стали такі оглушливі, що Урсула заліплювала собі вуха воском, боячись збожеволіти. Коли вперше з'явилося плем'я Мелькіадеса й почало продавати скляні кульки від головного болю, люди неабияк здивувались, як то цигани спромоглися знайти їхнє маленьке село, загублене серед просторів широчезної, досить-таки заболоченої долини, і цигани пояснили, що просто йшли на пташиний спів.

Та потяг до діяльності задля громадського добра тривав у Хосе Аркадіо Буендіа недовго, поступившись місцем магнітній лихоманці, астрономічним дослідженням, мріям про добування золота і бажанню пізнати чудеса світу. Спершу такий заповзятливий і охайний, Хосе Аркадіо Буендіа помалу набув вигляду ледацюги: одягався абияк, заріс бородою, що її Урсула ледь спромагалася сяк-так підчиркрити кухонним ножом. Багато хто вважав, що він утратив розум, ставши жертвою якихсь чарів. Та навіть найбільш переконані в його безумстві кинули своє діло й родину і пішли за ним, коли він, завдавши на спину мішок із ручним знаряддям, попросив громаду допомогти йому прокласти стежку з Макондо в край великих відкриттів.

Хосе Аркадіо Буендіа зовсім не знав географії околу. Знав тільки, що на сході здійсмається неприступний гірський кряж, а далі, по той бік гір, лежить старовинне місто Ріоача, де колись у давнину — як розповідав його дід, перший Ауреліано Буендіа, — сер Френсіс Дрейк^[4] розважався, стріляючи з гармат по кайманах, яких потім за його наказом латали, набивали соломкою й відправляли в дарунок королеві Єлизаветі. Замолоду Хосе Аркадіо Буендіа та інші чоловіки — всі зі своїми жінками, дітьми, худобою й усіляким добром — перейшли цей кряж у пошуках виходу до моря та, зрештою, проблукавши два роки й два місяці, відмовилися від свого наміру і, щоб не повертатися назад, заснували Макондо. Через це дорога на схід його не цікавила, бо вела тільки в минуле. На півдні розкинулись болота, вкриті віковичним зеленим покривалом, і велика, мов світ, долина, яка, за свідченням циган, не мала кінця-краю. На заході долина переходила в безмежний водний обшир, де жили китоподібні істоти з

ніжною шкірою, головою й торсом жінки; чарами своїх неймовірних грудей вони приводили до згуби мореплавців. Цигани пливли тими водами майже півроку, перше ніж дістались до смуги твердої землі, якою проходили поштові мули. За розрахунками Хосе Аркадіо Буендіа, ввійти в спілкування з цивілізованим світом можна було тільки прямуючи на північ. Тож він забезпечив лопатами, мотиками, мачете та мисливською зброєю чоловіків, котрі разом з ним заснували Макондо, поклав у торбу свої навігаційні прилади та карти й відважно вирушив у цей ризикований похід.

У перші дні вони не зустріли якихось значних перешкод. Спустилися кам'янистим берегом річки до місця, де кілька років перед тим знайшли старовинний обладунок, і стежкою між дикими помаранчевими деревами вступили до лісу. Наприкінці першого тижня вони вполювали оленя, засмажили його, але постановили з'їсти тільки половину, а решту засолити й лишити на наступні дні. Цим застережним заходом вони хотіли відсунути той час, коли знов доведеться харчуватися папугами, чиє синє м'ясо дуже відгонить мускусом. Понад десять днів вони зовсім не бачили сонячного світла. Ґрунт зробився вологий і м'який, як вулканічний попіл, рослинність ставала чимраз непролазніша, а крики птахів і пересварка мавп чулись усе далі й далі — здавалося, ніби світ навіки поринув у тяжкий сум. Супутників Хосе Аркадіо Буендіа почали обсідати якісь невиразні прадавні спогади, коли вони опинились у цьому світі вологи й німої тиші, подібному до раю перед первородним гріхом: тут чоботи провалювались у глибокі ковбані, повні маслянистої паруючої рідоти, а мачете розрубували криваві ірисси та золотавих саламандр. Цілісінький тиждень, майже не розмовляючи між собою, брели вони вперед, як сновиди, через цей світ скорботи, ледь осяювані слабенькими миготливими вогниками світлячків, задихаючись від давкого запаху крові. А повернути назад було годі: стежка, яку вони прорубували, відразу зникала за ними під новою рослинністю, що виростала майже на очах. "Дарма, — казав Хосе Аркадіо Буендіа. — Головне — не згубити напрямку". Не відводячи очей від компаса, він і далі вів своїх односельців до невидимої півночі, аж доки вони врешті вийшли з зачарованого лісу. Довкола стояла темна беззоряна ніч, але пітьма була насичена новим, чистим повітрям. Виснажені довгим походом, люди почіпляли гамаки і вперше за два тижні глибоко й спокійно поснули. Попрокидалися, коли сонце вже добряче підбилося вгору, й позастигали з подиву. Просто перед ними в тихому ранковому світлі, оточений папороттю й пальмами, білий і спорохнявілий, височів велетенський іспанський ґалеон. Він трохи нахилився на правий борт; із зовсім цілих щогл, поміж оздоблених орхідеями снастей, звисало брудне шмаття вітрил, а корпус, укритий гладеньким панцером із закам'янілих черепашок і ніжним мохом, міцно врізався в твердий ґрунт. Уся ота споруда ніби займала якийсь свій окреслений простір — осередок самотності й забуття, куди було заказано вхід руйнівному часу та гомінким метушливим пташкам. Тамуючи хвилювання, наші подорожні обстежили ґалеон усередині й не знайшли нічого, крім густих квітучих заростів. Ця знахідка, — знак того, що до моря зовсім близько, — враз охолодила запал Хосе Аркадіо Буендіа. Він розцінив як злий жарт своєї примхливої долі те, що не знайшов моря давніше, коли справді шукав його ціною незліченних мук і

злигоднів, а знайшов тепер, зовсім не шукаючи: воно стало йому на дорозі нездоланною перешкодою. Через багато років полковник Ауреліано Буендіа теж навідається в ці краї, де на той час уже буде прокладено поштовий шлях, і замість ґалеона побачить самий тільки обгорілий каркас посеред макового поля. І тільки тоді, пересвідчившись, що вся ця історія не була витвором уяви його батька, питає себе: яким же це побитом ґалеон міг опинитися так далеко на суходолі? Але Хосе Аркадіо Буендіа не став турбувати себе такими запитаннями, коли, промандрувавши ще чотири дні, за дванадцять кілометрів від ґалеона побачив море. Всі його мрії вмиль розвіялися перед цим морем, пінявим, брудним, сірим, як попіл, і зовсім не вартим страждань та небезпек затіяної ним подорожі.

— Чорт забирай! — закричав він. — Макондо звідусіль оточене водою.

Уявлення про Макондо, розміщене на півострові, протрималося досить довгий час завдяки дуже сумнівній карті, що її намалював Хосе Аркадіо Буендіа, повернувшись зі своєї експедиції. Він накреслював її з люттю, навмисно перебільшуючи труднощі сполучення з зовнішнім світом, немовби щоб покарати себе за такий нерозважливий вибір місця. "Ми повік нікуди звідси не виберемося, — гірко скаржився він Урсулі. — Отут і згниємо живцем, так і непізнавши переваг науки". Ця тверда думка, яку він кілька місяців переживував у своїй кімнатці-лабораторії, привела його до рішення перенести Макондо в зручніше місце. Але цього разу Урсула випередила його, не давши здійснити божевільний задум. Тайкома, наполегливо, мов та мурашка, вона намовила жінок проти легкодумства чоловіків, що вже були почали готуватися до переселення. Хосе Аркадіо Буендіа не відав, коли саме й завдяки яким супротивним силам його плани заплутались у хащах усіляких зачіпок, перешкод і відмовок, поки зрештою перетворились у порожню, марну мрію. Урсула з невинним виглядом спостерігала за ним і навіть трохи пожаліла його, побачивши одного ранку, як він складає в скриньки свою лабораторію, бурмочучи свою маячню про переїзд. Вона не заважала йому спакуватися до кінця. Терпляче чекала і, поки він забивав скриньки та, вмочаючи щіточку для гоління в чорнило, надписував свої ініціали, не висловила йому жодного докору, хоч уже зрозуміла (слухаючи його нерозбірливе бурмотіння), що він знає: чоловіки села не підтримають його задуму. Тільки коли він заходився знімати з завіс двері кімнати, Урсула зважилася спитати, навіщо він це робить; він відповів їй без гіркоти: "Ну, якщо ніхто не хоче йти, то підемо самі". Урсула залишилася спокійна.

— Нікуди ми не підемо, — відказала вона. — Ми зостанемося тут, бо тут у нас народився син.

— Але ж у нас тут досі ще ніхто не вмер, — заперечив їй Хосе Аркадіо Буендіа. — Людина не прив'язана до землі, в якій не поховано її небіжчика.

Урсула мовила лагідно, однак рішуче:

— Якщо мені треба буде вмерти, щоб ми залишилися тут, я помру.

Хосе Аркадіо Буендіа не повірив, що його дружина може бути такою непоступливою. Він спробував спокусити її чарами своєї фантазії, обіцяючи світ чудес, де досить тільки побризкати землю чарівними сполуками, як усе на ній починає родити

за волею людини; де за безцінь можна купити найрізноманітніші ліки проти хвороб. Та Урсула залишилася байдужа до його провіщань.

— Як ото тинятися, знай ламаючи голову над своїми дурними вигадками, узявся б краще за дітей, — відказала вона. — Ти тільки глянь, які вони занехаяні, кинуті напризволяще, мов ті цуценята.

Хосе Аркадіо Буендіа сприйняв дружинині слова буквально. Глянувши у вікно й побачивши на залитому сонячним промінням полі двох босоногих дітлахів; йому здалося, наче вони оце тільки вродилися на світ, викликані Урсулиним закляттям. І тоді щось відбулося у нього всередині, щось таємниче, владне вирвало його з корінням із того часу, в якому він жив, і понесло вплам незвіданими водами спогадів. І поки Урсула мела підлогу в будинку, який, — вона це певно знала — не залишить відтепер повік, Хосе Аркадіо Буендіа і далі здивовано споглядав своїх дітей; врешті його очі затуманилися слізьми, він утер їх тильним боком долоні й глибоко, з покорою, зітхнув.

— Гаразд, — озвався він. — Скажи їм, нехай прийдуть і допоможуть мені повитягати речі зі скриньок.

Старшенькому, Хосе Аркадіо, сповнилося вже чотирнадцять. У нього була квадратна голова, кудлата чуприна і свавільна батькова вдача. Та хоч він був такий же силач і заповідався вирости таким же велетом, як і батько, було очевидно, що йому бракує батькової уяви. Він був зачатий і народився на світ під час важкого переходу через гори, перед заснуванням Макондо, і його батьки дякували Богові, пересвідчившись, що в дитини немає жодної тваринної ознаки. Ауреліано, перший людині, народжений в Макондо, мало сповнитись у березні шість років. Цей був мовчазний і відлюдкуватий. Він плакав у материному лоні і народився з розплющеними очима. Поки різали пуповину, він крутив головою на всі боки, ніби вивчав речі в кімнаті, і розглядав довкола з цікавістю та без жодного страху. Потім, збайдужівши до тих, що підходили подивитися на нього, зосередив усю свою увагу на покрівлі з пальмового листя, яка, здавалось, от-от завалиться під могутніми потоками зливи. Урсула згадала цей напружений погляд аж тільки того дня, коли трирічний Ауреліано зайшов на кухню, де вона саме переносила з плити на стіл горщик із киплячим супом. Малюк, нерішуче потоптавшись біля порога, мовив: "Зараз упаде". Горщик твердо стояв на самій середині столу, та, щойно хлопчик вимовив ці слова, почав невпинно посуватися до краю, ніби його штовхала якась внутрішня сила, а потому брязнув на підлогу, розлетівшись на друзки. Занепокоєна Урсула розповіла про цей випадок своєму чоловікові, але той не зауважив у ньому нічого незвичайного. Отак було завжди: він не цікавився життям своїх синів — почасти тому, що вважав дитячий вік порою розумової недозрілості, а почасти через те, що сам з головою поринув у власні химерні задуми.

Але від того вечора, коли він покликав синів, аби вони допомогли йому розпакувати устаткування лабораторії, Хосе Аркадіо Буендіа став присвячувати їм свої найкращі години. У відлюдній кімнатці, де стіни дедалі більше вкривались неймовірними картами й фантастичними кресленнями, він навчав дітей читати, писати, рахувати й розповідав

їм про чудеса світу, не тільки в межах справді йому відомих знань, а й якнайширше використовуючи можливості своєї багатющої уяви. Отак діти й запам'ятали, що на крайньому півдні Африки живуть розумні й миролюбні люди, які тільки те й роблять, що сидять і думають, що Егейське море можна перейти пішки, стрибаючи з острова на острів аж до порту Салоніки. Ці обмарливі уроки так незгладно закарбувалися в пам'яті хлопчиків, що через багато років, за секунду перед тим, як офіцер урядових військ скомандує солдатам "вогонь", полковник Ауреліано Буендіа, стоячи біля стіни, знов переживе подумки той теплий березневий вечір, коли його батько урвав лекцію з фізики й застиг, ніби зачарований, з піднятою рукою й нерухомим поглядом, зачувши вдалині флейти, барабани й тамбурини циган, які знову завітали до села, щоб сповістити про останній карколомний винахід мемфіських мудреців.

Це вже були інші цигани. Молоді чоловіки й жінки — чудові представники свого племені, з лискучою від олії шкірою й спритними руками. Прибульці розмовляли тільки своєю мовою і сповнили вулиці музикою, танцями, панікою галасливих веселощів, показуючи різнобарвних папуг, які виконували італійські романси, курку, що під звуки бубона несла золоті яйця (не менше сотні за один раз), вчену мавпу, яка вгадувала людські думки, складну машину, призначену для пришивання гудзиків, а також для лікування гарячки у хворих, засіб для забування неприємних спогадів, пластир для збування часу і ще силу-силенну інших винаходів, таких хитромудрих та небуденних, що Хосе Аркадіо Буендіа охоче винайшов би машину пам'яті, аби запам'ятати їх усі. Село змінилося в одну мить. Приголомшені гамірливим ярмарковим стовписьком, мешканці Макондо боялися заблукати на власних вулицях.

Тримаючи за руки дітей, щоб не загубити їх у тисняві, щохвилі наштотхуючись то на лікаря-шарлатана з укритими золотом зубами, то на шестирукого штукаря, задихаючись від змішаного запаху гною та сандалу, що ним тхнуло від натовпу, Хосе Аркадіо Буендіа кидався туди й сюди, як навіжений, шукаючи скрізь Мелькіадеса, щоб той ознайомив його з незліченними таємницями цього казкового сну. Він запитував про Мелькіадеса у стрічних циган, але ніхто з них не розумів його мови. Нарешті він добувся до місця, де Мелькіадес звичайно напинав своє шатро, й застав там тільки понурого на вигляд вірменського цигана, котрий безперестану торочив іспанською мовою закляття, яке робить людину невидимою. Циган щойно вихилив склянку якогось таємничого напою бурштинового кольору, аж тут Хосе Аркадіо Буендіа проштовхався крізь натовп глядачів, які захоплено споглядали видовисько, й звернувся зі своїм запитанням. Циган окинув його здивованим поглядом і враз перетворився на смердючу паруючу калюжку смоли, над якою ще бриніла відповідь: "Мелькіадес помер". Приголомшений цією новиною, Хосе Аркадіо Буендіа заляк на місці, намагаючись перебороти своє горе, аж доки приваблені іншими фокусами глядачі розійшлися, а калюжка від понурого вірменського цигана випарувалась. Пізніше інші цигани підтвердили, що Мелькіадес помер від пропасниці на болотах Сингапура, і його тіло кинули в море біля Яви, в найглибшому місці. Дітей ця новина не зацікавила. Вони просили, щоб батько повів їх до шатра подивитися на новий незвичайний винахід

мудреців Мемфіса, який, як повідомляло оголошення, належав самому цареві Соломону. Діти так наполягали, що Хосе Аркадіо Буендіа заплатив тридцять реалів і завів їх до шатра, де велет із поголеною головою й волохатим тілом, з мідним кільцем у ніздрі й важеним залізним ланцюгом на щиколотці стеріг піратську скриню. Коли велет підняв віко, зі скрині повіяло пронизливим холодом. Всередині лежала сама тільки здоровенна прозора брила, повна безлічі білих голок, об які вечірнє світло розбивалося на міріади різнобарвних зірочок.

Ошелешений, однак знаючи, що діти чекають від нього негайного пояснення, Хосе Аркадіо Буендіа відважився й промимрив:

— Це найбільший у світі діамант.

— Ні, — поправив його циган. — Це лід.

Нічого не зрозумівши, Хосе Аркадіо Буендіа простяг руку до брили, та велетень відвів її.

— П'ять реалів за те, щоб помацати, — мовив він.

Хосе Аркадіо Буендіа заплатив п'ять реалів, поклав руку на лід і потримав її отак хвилинку, а серце йому повнилося страхом і захватом від доторку до таємниці. Не знаючи, як пояснити дітям свої відчуття, заплатив іще десять реалів, щоб помацали й вони. Малий Хосе Аркадіо відмовився мацати брилу. Ауреліано, навпаки, сміливо ступив уперед, поклав руку на лід, але враз відсмикнув її. "Ой, воно кипить!" — перелякано вигукнув він. Та батько навіть не звернув на нього уваги. Сп'янілий від явного дива, він тієї миті геть забув і про крах усіх своїх божевільних задумів, і про кинуте на поживу кальмарам тіло Мелькіадеса. Хосе Аркадіо Буендіа заплатив іще п'ять реалів і, урочисто поклавши руку на брилу, як свідок у суді — на Біблію, вигукнув:

— Це найвизначніший винахід нашого часу!

II

Коли в XVI столітті пірат Дрейк взяв у облогу Ріоачу, прабаба Урсули Ігуаран була так нажахана бамканням дзвонів і гуркотом гармат, що з переляку сіла просто на розпечену плиту. Відтоді через сильні опіки вона зробилася непридатна для подружнього життя. Могла сидіти лише однією половинкою і тільки на м'яких подушках, та й з ходою в неї, видно, було щось негаразд, бо вона вже ніколи не зважувалася ходити при чужих. І взагалі відмовилася від будь-якого товариства, одержима думкою, що від неї смердить горілим. Щоночі пробувала в дворі аж до світання, боячись спати в будинку: їй знов і знов снилося, ніби в вікно лізуть англійці зі своїми злющими собаками і піддають її ганебним тортурам розпеченим залізом. Її чоловік, арагонський купець, якому вона народила двох синів, витратив половину свого майна на лікарів та ліки, аби хоч трохи полегшити її муки. Врешті він продав крамницю й завіз родину якнайдалі від моря — в мирне індіанське селище на віднозі гірського хребта; там він вибудував для дружини спальню без вікон, щоб пірати з її нічних кошмарів не могли до неї залізти.

У цьому глухому селищі жив тоді один креол-тютюнник, дон Хосе Аркадіо Буендіа; Урсулін прадід увійшов з ним у дуже прибуткову спілку, й за кілька років кожен з них збив собі гарний статок. А через кілька століть праправнук креола одружився з правнучкою арагонця. Тож щоразу, втрачаючи самовладання через безглузду витівку свого чоловіка, Урсула перестрибувала одним скоком через триста літ, повних усіляких подій, і починала клясти на всі заставки ту годину, коли Френсіс Дрейк узяв в облогу Ріоачу. Однак цим вона просто розважала собі душу, бо насправді протягом усього життя її зв'язували з чоловіком узи, тривкіші за любов: обопільні докори сумління. Вони доводились одне одному братом і сестрою в перших. Виросли вкупі в старому селищі, яке завдяки працьовитості й доброзичливості їхніх предків стало одним із кращих селищ провінції. Хоча їхній шлюб можна було передбачити, щойно вони вродилися на світ, та все ж коли хлопець і дівчина вирішили побратися, батьки спробували зашкодити цьому. Вони боялися, що ці здорові нащадки двох родів, які схрещувалися між собою ось уже декілька століть, можуть зганьбити себе, виплодивши на світ ігуан. Один такий жахливий випадок уже стався. Урсуліна тітка вийшла заміж за дядька Аркадіо Буендіа й народила сина, який усе своє життя носив замість вузьких штанів шаровари й помер від кровотечі, проживши на світі сорок два роки дівичем, бо народився й ріс із хвостиком — хрящуватим гачком з китичкою на кінці, справжнім поросячим хвостиком, що його він не дав побачити жодній жінці, і який зрештою коштував йому життя, коли приятель-різник на його прохання зласкавився й відтяв йому цю карлючку сокирою для розрубання туш. Хосе Аркадіо Буендіа з усією безтурботністю своїх дев'ятнадцяти років розв'язав спірне питання однією-однісінькою фразою: "Про мене, хай будуть хоч і поросята, аби тільки вміли балакати". Отож вони одружилися, влаштувавши бучне весілля з музикою та феєрверком, і гуляли аж три дні. Відтоді молодята жили б щасливо, якби Урсуліна мати не залякала доньку всілякими похмурими пророцтвами щодо майбутнього потомства, і зрештою та рішуче відмовилася завершити одруження в належний спосіб. Побоюючись, що її дужий і твердий на вдачу чоловік може силоміць заволодіти нею сонною, Урсула, перш ніж іти спати, надягала на себе щось на взірєць панталонів, що їх мати пошила з товстої парусини, зміцнивши цілою системою перехресних ремінців, які застібалися спереду на масивну залізну пряжку. Отак подружжя й жило багато місяців. Вдень він ходив коло своїх бойових півнів, а вона вишивала на п'яльцях разом зі своєю матір'ю. Вночі вони по кілька годин борюкалися з жагучим завзяттям, яке згодом ніби стало заступати їм любові; зрештою проникливі односельці здогадалися, що в них щось негаразд, і селищем поповзла чутка, буцімто Урсула, вже рік як одружена, і досі ще дівчина, бо її чоловік неспроможний. Хосе Аркадіо Буендіа дізнався про це останнім.

— Чуєш, Урсуло, що подекують люди, — спокійно мовив він до жінки.

— Ну й нехай собі плещуть язиками, — відказала вона. — Адже ми знаємо, що це неправда.

Отак у них велося ще з півроку, аж до тієї нещасної неділі, коли півень Хосе Аркадіо Буендіа побив півня Пруденсіо Агіляра. Розлючений поразкою й збуджений

виглядом крові свого півня, Пруденсіо Агіляр відійшов від Хосе Аркадіо Буендіа, але лиш настільки, щоб усі присутні чули його слова.

— Вітаю тебе, — гукнув він. — Може, діждемось, що нарешті хоч цей півень гарненько попорає твою жінку.

Хосе Аркадіо Буендіа спокійно підняв з долівки свого півня. "Я зараз прийду", — мовив він, звертаючись до всіх. Відтак кинув Пруденсіо Агілярові:

— А ти йди додому й наготуй зброю, бо я прийду тебе вбивати.

Через десять хвилин він повернувся з грубим списом, який належав іще його дідові. На дверях повітки для півнячих боїв, де зібралось майже півселища, стояв Пруденсіо Агіляр. Він не встиг захиститися. Спис Хосе Аркадіо Буендіа, кинутий зі страшною силою й з тією несхибною влучністю, що завдяки їй перший Ауреліано Буендіа повинив колись усіх ягуарів в околі, пробив йому горло. Цієї ж ночі, коли в повітці для півнячих боїв родина сиділа біля небіжчика, Хосе Аркадіо Буендіа зайшов до спальні й побачив, що дружина саме надягає свої панталони цнотливості. Потрясаючи перед нею списом, він наказав:

— Ану скидай оте.

Урсула не стала випробовувати рішучості свого чоловіка. "Ти будеш винуватий, коли щось трапиться", — тихо зауважила вона.

Хосе Аркадіо Буендіа застромив списа в долівку.

— Якщо тобі судилося народжувати ігуан, то будемо ростити ігуан, — сказав він. — Зате в цім селищі більше ніхто не загине через тебе.

Стояла гарна червнева ніч, прохолодна й місячна; вони не спали до ранку, гуцали на ліжку, байдужі до вітру, який линув через спальню, доносячи голосіння родичів Пруденсіо Агіляра.

Односельці розцінили цей випадок як двобій честі, та в душах подружжя zostалися докори сумління. Якось уночі, не можучи заснути, Урсула вийшла в патіо напиться води і там, біля великого череп'яного глека, уздріла Пруденсіо Агіляра. Той був смертельно блідий, дуже сумний на вид і все намагався заткнути віхтем із клоччя зяючу рану в горлі. Урсула не злякалася, їй стало тільки жалко його. А коли повернулася до кімнати, розповіла чоловікові про бачене в патіо. Але він не надав їй розповіді ніякої ваги. "Мерці не виходять з могил, — сказав він. — Вся річ у тому, що нас гризе сумління". Через дві ночі Урсула нашттовхнулася на Пруденсіо Агіляра в купальні, коли він змивав клоччям закипілу кров із шиї. Ще якоїсь ночі вона побачила, як він походжав під дощем. Хосе Аркадіо Буендіа, якому набридли видіння дружини, вийшов у патіо, озброївшись списом. Мрець стояв там, як завше, сумний на вид.

— Забирайся к бісу, — закричав до нього Хосе Аркадіо Буендіа. — Хоч би скільки ти вертався, я тебе однаково щоразу вбиватиму знову.

Пруденсіо Агіляр не пішов геть, але й Хосе Аркадіо Буендіа не зважився метнути списа в мерця. Та відтоді він уже не міг спати спокійно. Його мучив спогад про невимовний відчай, з яким мрець дивився на нього крізь дощ, про глибоку тугу за живими в його очах, про неспокій, з яким Пруденсіо роззирався довкола в пошуках

води, щоб змочити свій віхоть клоччя. "Певно, він тяжко мучиться, — сказав Хосе Аркадіо Буендіа Урсулі. — Видно, який він самотній". Вона перейнялася до мерця таким жалем, що, зауваживши наступного разу, як він заглядає в горщики на плиті, й збагнувши, чого йому треба, розставляла відтоді для нього миски з водою по всьому будинку. А побачивши однієї ночі, що мрець обмиває свої рани в його спальні, Хосе Аркадіо Буендіа врешті здався.

— Гаразд, Пруденсіо, — мовив він. — Ми підемо з цього села якомога далі і більше сюди ніколи не повернемося. А тепер іди собі з миром.

Ось так і вийшло, що вони розпочали перехід через гірський хребет до моря. Кілька друзів Хосе Аркадіо Буендіа, такі ж молоді, як і він, страшенно охочі до пригод, залишили свої домівки й вирушили з жінками й дітьми на землю необітовану. Перше ніж покинути село, Хосе Аркадіо Буендіа закопав у дворі списа і одному за одним повідрубав голови своїм чудовим бойовим півням, сподіваючись у такий спосіб дати хоч якесь заспокоєння Пруденсіо Агіляру. Урсула забрала з собою тільки валізу з весільним убранням, дещо з домашнього начиння і скриньку зі спадщиною від батька, — золотими монетами. Якогось певного шляху наперед не визначили. Просто вирішили йти в напрямку від Ріоачі, щоб не зустріти знайомих і зникнути безслідно. Безглуздішою подорожі годі було придумати. Через рік і два місяці, зіпсувавши собі шлунок мавпячим м'ясом та юшкою із змій, Урсула народила сина, у якого всі частини тіла були цілком людські. Добру половину дороги вона подолала, лежачи в гамаку, підчепленому до жердини, яку двоє чоловіків несли на плечах: у неї опухли ноги, а вени на них поздувалися, мов пухирі. Діти витримували перехід краще, ніж дорослі, і здебільше гралися, хоч на них боляче було дивитися: очі позападали, животи поздувалися. І ось одного ранку, після майже двох років блукань, їм випало стати першими смертними, які побачили західний схил гірського хребта. З укритої хмарами вершини вони споглядали неосяжний перерізаний ріками обшир — величезну долину, що сягала другого кінця світу. Але до моря вони так і не вийшли. Однієї ночі, проблукавши кілька місяців болотами, забрівши далеко від місць, де востаннє зустріли тубільців, вони стали табором на березі кам'янистої річки, де вода була схожа на застиглий потік рідкого скла. Через багато років, під час Другої світової війни, полковник Ауреліано Буендіа спробував пройти туди ж, щоб захопити зненацька ґарнізон Ріоачі, та через шість днів зрозумів, що ця спроба — справжнє безумство. Проте хоча тієї ночі, коли отаборились біля річки, супутники його батька й скидалися на людей, що зазнали корабельної аварії, та за час переходу їхнє військо кількісно збільшилось, і всі його солдати мали намір дожити (і таки дожили) до глибокої старості. Вночі Хосе Аркадіо Буендіа бачив сон, ніби на місці їхнього табору виросло гомінке місто, де будинки були із дзеркальними стінами. Він спитав, що це за місто, і йому у відповідь сказали назву, що її він зроду не чув, зовсім беззмістовну, яка, однак, уві сні була надприродно звучною: Макондо. Назавтра він упевнив своїх супутників у тому, що їм ніколи не вдасться вийти до моря. І наказав валити дерева та розчищати в найпрохолоднішому місці біля річки галявину; отут вони й заснували селище.

Хосе Аркадіо Буендіа ніяк не міг витлумачити собі сон про будинки з дзеркальними стінами, аж доки не побачив лід. Відтоді він став вважати, що збагнув глибокий сенс віщого сну. Йому сяйнула в голові думка, що в недалекому майбутньому можна буде налагодити широке виробництво крижаної цегли з такого звичайного матеріалу, як вода, і вибудувати всім нові будинки. Тоді Макондо не буде розжареним пеклом, де від спеку перекошуються клямки та віконні завіси, а перетвориться на місто вічної прохолоди. І коли він уперто не наполягав на негайному здійсненні свого наміру побудувати фабрику льоду, то тільки через те, що саме в той час був весь захоплений вихованням синів, а надто Ауреліано, котрий із самого початку виявив виняткові здібності до алхімії. Знову закипіла робота в лабораторії. Перечитуючи Мелькіадесові нотатки, тепер уже спокійно, без хвилювання від новизни, батько й син довго й терпляче силкувалися видобути Урсуліне золото з прикипілого до казанкового дна осаду. Молодший Хосе Аркадіо майже не брав участі в цій роботі. Поки там батько вкладав у горно усю свою душу й тіло, його норавливий первісток, що й завжди був завеликий, як на свій вік, перетворився на високого й ставного парубійка. Голос йому змінився на чоловічий. На підборідді став пробиватися молодий пушок. Одного вечора Урсула зайшла до кімнати, де він саме роздягався до сну, й перейнялася змішаним почуттям сорому й жалості: після чоловіка син став першим мужчиною, якого вона побачила голим, і був так добряче споряджений для життя, аж це їй здалося чимсь ненормальним. Урсулу, яка була вагітна вже третьою дитиною, знов огорнули страхи, які вона пережила зразу по одруженні.

Саме в ту пору до них частенько навідувалась одна жінка, весела, зачіплива, язиката; вона допомагала Урсулі в усяких домашніх справах, а ще вміла ворожити на картах. Урсула зізналась їй про свою біду з сином. Вона вважала, що його передчасний розвиток — така ж протиприродна річ, як ото був поросячий хвостик у її двоюрідного брата. Жінка зайшлася нестримним сміхом, що бринів по всьому будинку, мов кришталевий дзвіночок. "Навпаки, — відказала вона. — Він буде щасливим".

І щоб потвердити своє провіщення, вона через кілька днів принесла колоду карт і замкнулася з Хосе Аркадіо в комірчині біля кухні. Повагом розкладала карти на старому столярному верстаку, теревенячи про се про те, а хлопець стояв поряд, радше знуджений, ніж зацікавлений усією процедурою. Зненацька вона випростала руку й доторкнулася до нього. "Ог-го!" — вигукнула вона з невдаваним переляком; ото й усе, що вона спромоглася йому сказати.

Хосе Аркадіо відчув, що його кістки робляться м'які, мов та губка, його пройняв гнітючий страх і страшенно захотілося плакати. Жінка нічим його не заохотила. Та Хосе Аркадіо шукав її всю ніч, відчуваючи запах диму, що йшов від її пахв і, здавалось, усотувався йому в шкіру. Йому хотілося бути з нею весь час, хотілося, щоб вона доводилася йому матір'ю, щоб вони ніколи не виходили з комірчини і щоб вона казала йому "ог-го!", знов торкалася його і знов казала "ог-го!". Одного дня він уже не міг далі терпіти таке й подався до неї додому. Відвідини вийшли якісь церемонні й незрозумілі: він сидів у вітальні і мовчав, ніби йому заціпило. Тепер він її не хотів. Вона йому

видалась інакшою, зовсім не схожою на той образ, який викликав у ньому її запах, неначе то була якась інша жінка. Він випив каву й пішов геть у страшенно пригніченому настрої. А вночі, мордуючись безсонням, знову запрагнув її брутальною хіттю, однак тепер бажав її не такою, якою вона сиділа з ним у комірчині, а такою, якою вона постала перед ним того надвечір'я.

Через кілька днів, зовсім зненацька, жінка покликала хлопця до себе додому, під тим приводом, що, мовляв, хоче навчити його одного картярського фокуса, й повела з вітальні, де сиділа її мати, просто до спальні. І тут вона доторкнулася до нього з такою безцеремонністю, аж він спершу весь здригнувся, проте був розчарований, відчувши швидше страх, ніж задоволення. Відтак сказала йому, щоб він прийшов до неї вночі. Він пообіцяв, аби тільки хутчіше втекти звідти, знаючи, що буде неспроможний прийти. Та тієї ночі, перевертаючись на своїй жаркій постелі, він зрозумів, що повинен піти, дарма що й неспроможний. Навпомацки вдягався, чуючи в темряві спокійне братове дихання, сухий батьків кашель у сусідній кімнаті, сонне кудкудакання курей у дворі, дзумотіння москітів, барабанный бій свого серця та весь інший безладний шум світу, що ніколи доти не привертав його уваги. Потому вийшов на заснулу вулицю. Всім своїм серцем бажав, щоб двері виявились узятими на засув, а не тільки причиненими, як йому пообіцяно. Та вони були не замкнені. Він штовхнув двері кінчиками пальців, і завіси рипнули тужним протяжним стогоном, який крижаною луною відгукнувся у нього всередині. Тієї ж миті, щойно ступив досередини, рухаючись боком, намагаючись не зчиняти шуму, він відчув той запах. Хосе Аркадіо усе ще був у першій кімнатці, в якій троє братів тієї жінки почепили на ніч свої гамаки, — тільки де і як саме, він не знав і не міг визначити в темряві, тож мав навпомацки перетнути кімнатку, розчинити двері до спальні, а там зорієнтуватися, щоб бува не втрапити на інше ліжко. Він рушив уперед і відразу наштовхнувся на узголів'я одного з гамаків, які висіли нижче, ніж він гадав; чоловік, котрий доти хропів у ньому, перевернувся вві сні на другий бік і промовив дещо розчаровано: "То було в середу". А коли хлопець штовхнув двері спальні, то вони шкрябнули по нерівній долівці, на що не було ніякої ради. Опинившись у непроглядній темряві, перейнятий безнадійною тугою, він зрозумів, що зовсім заблудився. В тісному помешканні спали мати, її друга дочка з чоловіком та двома дітьми і жінка — вона його, видно, і не чекала. Він міг би йти на запах, якби цей запах не витав усюди, такий невловний і такий виразний водночас, як отой, що його він тепер завжди чув десь у собі. Він довго стояв непорушно, злякано питаючи себе, яким це побитом він утратив у цю прірву безпорадності, аж тут чиясь рука, промацуючи випростаними пальцями темряву, наткнулася на його обличчя. Він не здивувався, бо підсвідомо чекав того дотику. А тоді звірився цій руці і в страшній знеможі дозволив довести себе до невидимого ложа, де його роздягли й почали торсати, ніби лантух з картоплею, повертали туди й сюди у непроглядній пітьмі, серед якої його руки вже стали зайві і де пахло вже не жінкою, а аміаком; коли ж він пробував пригадати її обличчя, то перед ним поставало Урсуліне; він невиразно усвідомлював, що робить щось таке, що йому вже давно кортіло робити, хоч він і гадки не мав, що справді зможе

це робити, він не знав, як саме це робить, не знав, де в нього голова, а де ноги, чия це голова й чиї це ноги, він тільки відчував, що далі неспроможний опиратись владному потягові в крижах та тремтінню живота, і був пойнятий палким запаморочливим бажанням утекти й водночас залишитися навік у цій розпачливій тиші, в цій застрашливій самотності.

Звали жінку Пілар Тернера. Вона теж була учасницею великого виходу, що завершився заснуванням Макондо: її взяли з собою батьки, щоб розлучити з одним чоловіком, котрий зробив її жінкою, коли їй було чотирнадцять, і далі жив з нею, аж поки їй виповнилося двадцять два роки, але ніяк не міг зважитися вступити в законний шлюб, адже був чужаком. Він заприсягся, що піде за нею хоч на край світу, однак дещо пізніше — коли владнає свої справи, і відтоді вона вже й стомилася ждати його, дарма що карти повсякчас випадали на чоловіків, високих і низеньких, білявих і чорнявих, які мали прибути до неї — той суходолом, той морем, той за три дні, той за три місяці, а той за три роки. Поки вона отак чекала, її стегна втратили силу, а груди — пружність, вона відзвичаїлась від пестошів, але зберегла нерозтрачений шал свого серця.

В нестямному захваті від цієї чудесної іграшки Хосе Аркадіо тепер вирушав щоночі шукати її в лабіринті кімнати. Одного разу двері виявилися замкнутими, і він заходився стукати, знаючи, що коли вже набрався відваги стукнути один раз, то стукай до останку. Після нескінченного чекання вона таки відчинила йому. Вдень, падаючи з ніг від недосипання, він потай тішився спогадами про минулу ніч. Та коли Пілар Тернера заходила до них, весела, безтурботна, балакуча, йому не доводилося докладати ніяких зусиль, щоб приховати своє хвилювання: ця жінка, чий дзвінкий сміх полохав голубів у дворі, не мала нічого спільного з тією невидимою силою, яка навчила його тамувати подих і лічити удари свого серця, а також допомогла зрозуміти, чому чоловіки бояться смерті. Він так заглибився в свої переживання, аж навіть не збагнув, чому всі зраділи, коли його батько і брат повідомили, що їм нарешті пощастило розкласти металевий осад і видобути з нього Урсуліне золото.

Вони справді досягли цього після багатьох днів упертих і складних дослідів. Урсула була щаслива і навіть склала дяку Богові за те, що він винайшов алхімію; мешканці села натовпились у лабораторію, де їх частували коржиками з гуайявовим варенням з нагоди звершеного чуда, а Хосе Аркадіо Буендіа показував усім тигель з вивільненим золотом, і вигляд у нього був такий, немовби то він сам створив те золото. Отак, показуючи його по черзі кожному, він зрештою підійшов до свого старшого сина, котрий останнім часом майже не потикався до лабораторії, підніс хлопцеві до очей суху жовту золу й спитав: "Ну, то на що воно схоже?"

Хосе Аркадіо щиро відповів:

— На собаче лайно.

Батько вдарив сина по губах тильним боком долоні та з такою силою, аж у Хосе Аркадіо потекла з рота кров, а з очей — сльози. Тієї ночі, знайшовши навпомацки в темряві пляшечку з ліками й вату, Пілар Тернера приклала до опуху компрес із арніки й зробила все, чого хотілося Хосе Аркадіо, та так, щоб ніщо його не непокоїло, одне

слово, кохала уволу, не завдавши болю. Усе це зблизило їх настільки, що за якусь хвилину, самі того не зауваживши, вони вперше стали тихо розмовляти.

— Я хочу бути тільки з тобою, — шепотів він. — Цими днями я всім усе розповім і покладу край цим хованкам.

Вона не намагалася відтворити його.

— Ото було б добре, — схвально мовила вона. — Коли ми будемо тільки вдвох, то засвіtimo лампу, щоб бачити одне одного, і я зможу кричати, що мені заманеться, і нікого це не обходитиме, а ти зможеш шепотіти мені на вухо всілякі дурниці, які тобі тільки повернуться на думку.

Оця розмова, їдуча злоба проти батька і певність того, що незаконне кохання однаково належатиме йому, сповнили Хосе Аркадіо спокійною відвагою. Отож, без усякої підготовки, він розповів про все братові.

Спершу малий Ауреліано зрозумів лише, що любовні пригоди його брата дуже ризиковані й загрожують тому страшною небезпекою, бо не втямив, що саме так невідпорно вабить брата. Та потроху він також перейнявся тривожним братовим хвилюванням. Він примушував Хосе Аркадіо розповідати найменші подробиці, переймався його стражданнями і втіхами, почувався наляканим і щасливим. Тепер він чекав повернення брата, не засинаючи до світання, без кінця перевертаючись на своїй самотній постелі, мов на ложі з розжареного вугілля, а далі вони розмовляли, поки наставала пора вставати, і невдовзі обидва поринули в якийсь напівдрімотний стан, сповнились однаковою відразою і до алхімії, і до батькової вченості, й замкнулися кожен у своїй самотності. "Хлопці ходять, мов оглашенні, — казала Урсула. — Напевно, у них глисти". І вона наколотила огидного пійла з розтертого на порошок мексиканського чаю. Обидва випили ці ліки з несподіваним стоїцизмом і того дня одинадцять разів одночасно сідали на горщики, вивергаючи з себе рожевуватих паразитів, яких вони показували всім з великою радістю, адже дістали можливість заморочити Урсулі голову щодо причини їхньої неухвалюваності й млявості. Ауреліано не тільки розумів, але й сприймав як свої власні братові турботи й переживання. Якось, коли брат детально описував йому механізм кохання, він урвав його запитання: "А що ти тоді відчуваєш?" Хосе Аркадіо, не довго думаючи, відповів:

— Щось таке, як землетрус.

Одного січневого дня, у четвер о другій годині ночі, народилася Амаранта. Перше ніж пустити когось до кімнати, Урсула уважно оглянула дитину. Дівчинка була легка й вертлява, мов ящірка, але все у неї було людське. Ауреліано дізнався про подію, тільки коли зауважив, що будинок повен людей. Скориставшись з метушні, він вирушив на пошуки брата, якого не було в ліжку від одинадцятої години ночі, і зробити це він вирішив так зненацька, що навіть не встиг подумати, як йому витягти Хосе Аркадіо зі спальні Пілар Тернери. Кілька годин бродив він довкола будинку, викликаючи брата умовним свистом, доки зрештою наближення світанку не змусило його повернутися додому. В материній кімнаті він побачив Хосе Аркадіо: з виразом цілковитої невинності на обличчі брат бавив новонароджену сестричку.

Не минуло ще й сорока днів після Урсулиних пологів, як знову з'явилися цигани. Це були ті самі фіглярі й жонглери, які приносили лід. Дуже швидко виявилося, що, на відміну від Мелькіадесового племені, ці були не провісники прогресу, а просто торговці видовищами. Навіть тоді, коли вони принесли лід, вони показували його не як щось таке, з чого можна мати користь, а просто як цирковий атракціон. Цього разу, крім багатьох інших чудес, цигани принесли з собою летючу мату. Але показували її не як вагомий внесок у розвиток засобів сполучення, а просто як забавку. Люди, звісно, видобували свої останні золоті монетки, щоб пронестися над дахами селища. Під захистом чарівної безкарності, що виникла через загальний безлад, Хосе Аркадіо й Пілар тішилися повною свободою. Загубившись у натовпі, вони почувалися щасливими й навіть почали підозрювати, що кохання може бути глибшим і врівноваженішим почуттям, аніж невгамовне, проте скороминуще блаженство їхніх потаємних ночей. Однак Пілар звела нанівець увесь той чар. Розпалена захватом, що його викликало в Хосе Аркадіо її товариство, вона, врахувавши обставини того дня, подумала, ніби все це й справді так, і з одного маху звалила йому на голову цілий всесвіт. "Отепер ти справжній чоловік", — заявила вона. А що він не зрозумів, куди вона хилить, пояснила йому по складах:

— У те-бе бу-де син.

Кілька днів по тому Хосе Аркадіо не зважувався й носа виткнути з дому. Досить було йому зачути заливчастий сміх Пілар на кухні, які він негайно втікав до лабораторії, де, з Урсулиного благословення, знову завзято провадилися досліді з алхімії. Хосе Аркадіо Буендіа радо вітав повернення блудного сина й утаємничив його в пошуки філософського каменя, за які нарешті взявся. Якось увечері брати захоплено дивилися на летючу мату, що майнула повз вікно лабораторії з циганом-водієм і кількома сільськими хлопцями, які вітально помахали братам рукою, але Хосе Аркадіо Буендіа навіть не повернувся до вікна. "Нехай собі бавляться, — зауважив він. — Ми літатимемо куди краще за них — науковими засобами, а не на якійсь жалюгідній підстилці". Попри свій удаваний інтерес до філософського каменя, Хосе Аркадіо так ніколи й не збагнув його могуті, бо для нього він був якоюсь недбало видutoю пляшкою, та й годі. Хлопцеві незмога було втекти від гнітючих думок. Він утратив апетит і сон, занудив світом, як це бувало з його батьком після невдачі з якимсь новим задумом; пригнічений настрої сина так впадав в очі, що Хосе Аркадіо Буендіа звільнив його від обов'язків у лабораторії, вирішивши, що син бере алхімію надто близько до серця. Зате Ауреліано зрозумів, що братове горе не має нічого спільного з пошуками філософського каменя, однак йому не вдавалося вирвати у Хосе Аркадіо бодай якесь зізнання. Брат утратив свою колишню відвертість. Доти приятель і товариський, він тепер зробився замкнутий і ворожий. Прагнучи самотності, отруєний їдкою злобою до цілого світу, він якось уночі знову покинув своє ліжко, однак до Пілар Тернери не пішов, а затесався в натовп довкола циганських наметів. Походивши серед різних хитромудрих атракціонів і жодним із них не зацікавившись, він зауважив дещо не виставлене на огляд: молоденьку циганочку, майже дівчинку, що ажгнулася від ваги

скляного намиста, — гарнішої од неї Хосе Аркадіо зроду не бачив. Дівчина стояла в гурті, який споглядав сумне видовище — людину, перетворену в змію, бо не слухалась батьків.

Хосе Аркадіо навіть не глянув туди. Поки натовп розпитував людину-змію про сумні подробиці її історії, хлопець проштовхнувся крізь юрбу до першого ряду, де набачив циганку, й став за нею. Потім притиснувся до дівчини. Та спробувала відхилитись, але Хосе Аркадіо ще дужче притиснувся. І тоді вона відчула його. Прикипіла до місця, затремтівши з подиву й переляку, не ймучи собі віри, і врешті-решт озирнулася на нього з боязкою усмішкою. Цієї хвили двое циган запхнули людину-змію в клітку й віднесли до намету. Циган, що супроводив поясненнями видовище, оголосив:

— А зараз, пані й панове, ми покажемо вам страшний номер — жінку, якій щонаочі о тій самій годині сто п'ятдесят років поспіль рубатимуть голову на кару за те, що бачила таке, чого не повинна була бачити.

Хосе Аркадіо й дівчина не були присутні при відтинанні голови. Вони пішли до намету, де цілувалися, охоплені невідпорним бажанням, і водночас скидали з себе одяг. Циганка звільнилася від своїх надягнених один на другий корсажів, від численних спідниць із пожовклого мережива, від непотрібного дротяного корсета, від тягаря намиста й перетворилася, так би мовити, в ніщо. Ця миршава жабка з недорозвиненими груденятами й худючими ніжками, що видавалися тоншими за руки Хосе Аркадіо, виказала однак рішучість і запал, якими надолужувала свою тендітність. Проте Хосе Аркадіо не міг відповісти їй тим самим, бо намет був громадським приміщенням: туди знай заходили цигани з розмаїтим цирковим причандаллям і займалися тут своїми справами, ба навіть уможувались пограти в кості долі біля ліжка. На жердині посередині намету висіла лампа, що яскраво освітлювала усе всередині. В перерві між пестошами голий Хосе Аркадіо безпорадно випростався на постелі, не знаючи, що йому робити, а дівчина все намагалася розворушити його. Дещо згодом досередини зайшла пишнотіла циганка в супроводі чоловіка, який не належав до трупи, але й не був з їхнього села, і обоє почали роздягатися просто перед ліжком. Жінка випадково глянула на Хосе Аркадіо і з палким захватом зміряла зором його чудового сплячого звіра.

— Хлопчику, — вигукнула вона, — нехай збереже його тобі Господь!

Подруга Хосе Аркадіо попросила, щоб ті дали їм спокій, і пара вляглася долі обік ліжка. Чужа пристрасть пробудила нарешті хіть у Хосе Аркадіо. При першому його заході кістки дівчини, здавалось, розсипались урізнобіч з безладним стукотом, як купа фішок доміно, шкіра стала сходити безбарвним потом, очі наповнилися слізьми, все тіло тужливо застогнало і ледь відчутно запахло тванню. Але вона витримала натиск з гідними захоплення твердістю вдачі й мужністю. І тоді Хосе Аркадіо відчув, що підноситься до райських небес, і з його переповненого серця ринули потоком ніжні непристойності, які вливались у дівчину через вуха, а виливались із рота, перекладені її мовою. Це було в четвер. А в ніч на суботу Хосе Аркадіо пов'язав собі голову червоною шматиною та й подався з циганами.

Зауваживши, що сина довго немає, Урсула кинулася шукати його по всьому селищу. Там, де щойно стояв циганський табір, вона побачила тільки купи сміття та попіл від загашених багать, який ще димився. Котрийсь із односельців, які порпалися в покидьках, сподіваючися знайти скляне намисто, сказав Урсулі, що минулої ночі бачив її сина серед циганської трупи — той котив перед себе візок із кліткою людини-змії. "Чуєш, він пішов у цигани!" — гукнула Урсула своєму чоловікові, котрий не виказував ані найменшого занепокоєння через зникнення сина.

— Ну то й хай іде, — відповів Хосе Аркадіо Буендіа, товчучи в ступці якусь речовину, уже сто разів перетовчену й перепалену й знову засипану в ступку. — Так він принаймні стане чоловіком.

Урсула розпитала, в який бік пішли цигани. Розпитувала далі дорогою, яку їй вказали, сподіваючись наздогнати табір, і все відходила від селища, аж доки виявила, що зайшла так далеко, що вже й не варто вертати назад. Хосе Аркадіо Буендіа помітив відсутність дружини тільки о восьмій годині вечора, коли поставив речовину грітися на підстилку з гною й вирішив піти подивитися, що там таке з малою Амарантою, котра вже геть захрипла, плачучи. За дві-три години він зібрав загін добре озброєних односельців, полишив Амаранту на жінку, яка зголосилася бути годувальницею, й подався неходженими стежками шукати Урсулу. Ауреліано він забрав із собою. На світанні рибалки-індіанці, які розмовляли незрозумілою для них мовою, на мигах пояснили їм, що ніхто тут не проходив. По трьох днях марних пошуків вони повернулися до селища.

Хосе Аркадіо Буендіа тужив кілька тижнів. Ходив, як мати, коло маленької Амаранти. Купав, міняв пелюшки, чотири рази на день носив до годувальниці, а ввечері навіть співав їй пісень, чого Урсула зовсім не вміла. Одного разу Пілар Тернера зголосилася взяти на себе турботи по господарству до повернення Урсули. Ауреліано, чия загадкова проникливість ще дужче загострилася в біді, пережив наплив яснovidіння, коли вона завітала до них. Отоді він уже не сумнівався, що це вона в якийсь непояснений спосіб стала винною у втечі брата й зникненні матері, і зустрів її з такою мовчазною й затятою ворожістю, що вона більше не потикалася до їхньої господи.

Час поставив усе на свої місця. Хосе Аркадіо Буендіа та його син і самі незчулися, як знов опинились у лабораторії, повитирали порошок, роздмухали вогонь у горні й знов захопилися дослідями над сплячою речовиною, що кілька місяців простояла без діла на своїй підстилці з гною. Навіть Амаранта, лежачи в своїй корзині з вербової лози, в кімнаті, де повітря було насичене ртутними випарами, з цікавістю спостерігала за впертою роботою батька й брата. А далі, через два-три місяці по зникненні Урсули, в лабораторії почали діятися дивні речі. Порожня пляшка, яка давно стояла в одній із шаф, нараз зробилася такою важкою, що годі було зрушити її з місця. Вода в поставленій на робочий стіл каструлі закипіла без вогню й через півгодини геть википіла. Хосе Аркадіо Буендіа і його син не без остраху спостерігали за цими явищами, не можучи нічого пояснити, однак витлумачили їх як призвістку появи нової

речовини. Одного разу корзина з Амарантою почала рухатися сама по собі й описала повне коло по кімнаті перед враженим Ауреліано, що поклавився спинити її. Проте батько сприйняв цей випадок спокійно. Він поставив корзину на місце й прив'язав до ніжки столу, певний того, що їхні сподівання от-от здійсняться. Саме тоді Ауреліано й почув, як батько сказав:

— Якщо не боїшся Бога, бійся металів.

І от, через п'ять місяців після зникнення, повернулася Урсула. З'явилася схвильована, помолоділа, в новому ошатному вбранні, якого в селищі зроду не бачили. Хосе Аркадіо Буендіа мало не збожеволів від радості. "Оце воно й є! — закричав він. — Я так і знав, що це має статися!" І він справді так думав, бо під час свого тривалого затворництва в лабораторії, провадячи досліди над речовиною, він у глибині душі благав Господа, щоб сподіваним чудом стало не відкриття філософського каменя, не винайдення способу, як перетворити на золото всі замки та віконні завіси в будинку, а якраз те, що й справдилося: повернення Урсули. Але жінка не поділила його бурхливої радості. Вона обдарувала його звичайним поцілунком, ніби пішла з дому десь понад годину тому, й мовила:

— А виглянь лишень у двері.

Хосе Аркадіо Буендіа потрібно було чимало часу, щоб отямитись від подиву після того, як він вийшов на вулицю й побачив там цілу юрму людей. То були не цигани, а такі, як і вони, чоловіки й жінки з прямим волоссям і смаглявою шкірою, вони розмовляли тією ж мовою і скаржилися на ті самі болячки. Поряд стояли мули, нав'ючені харчами, і запряжені волами вози з меблями та домашнім начинням — невинними й простими атрибутами земного існування, що їх безхитрісно виставляли на продаж торговці від повсякденної дійсності.

Ці люди прийшли з другого кінця долини, лише два дні ходи від Макондо, одначе там були міста, де одержували пошту щомісяця й послуговувалися машинами. Урсула не наздогнала циган, але знайшла ту дорогу, якої не спромігся виявити її чоловік, марно ганяючись за великими відкриттями.

III

Сина Пілар Тернери принесли в оселю його діда й баби через два тижні по тому, як він народився. Урсула прийняла внука неохоче, але вона була ще раз переможена наполегливістю свого чоловіка, бо той не міг допустити навіть думки про те, щоб покинути паросток роду Буендіа напризволяще. Проте поставила умову, щоб хлопчик ніколи не дізнався правди, чий він. Дали йому ймення Хосе Аркадіо, але зрештою стали називати просто Аркадіо, щоб уникнути плутанини. Під ту пору в селі вирувало таке діяльне життя, а в їхній господі була така метушня, що дітьми ніхто не клопотався. Опікуватись ними доручили Вісітасьйон, індіанці з племені ґуахіро, котра потрапила до Макондо разом із своїм братом, рятуючись від страшної пошесті — безсоння, яке вже кілька років мучило їхніх одноплемінників. Обоє були вельми послужливі й роботящі, і

Урсула найняла їх собі помічниками в господарстві. Ось так воно й вийшло, що Аркадіо й Амаранта почали розмовляти мовою гуахіро раніше, ніж іспанською, а також навчилися їсти юшку з ящіркою та павучі яечка, чого Урсула навіть не помітила, бо саме захопилася виробництвом льодяникових звіряток, яке обіцяло бути дуже прибутковим. Макондо геть перемінилося. Люди, що їх привела Урсула, на весь світ розхвалили родючі землі довкола селища, а також його вигідне розташування в долині, і невдовзі доти скромне сільце перетворилося на пожвавлене містечко з крамницями, майстернями ремісників і постійним торговим шляхом, що ним прийшли перші араби в капцях, з сережками в вухах, і стали міняти разки скляного намиста на папуг. Хосе Аркадіо Буендіа не мав ані хвилини спочинку. Зачарований довколишнім реальним життям, яке здавалося йому фантастичнішим за безмежний світ його уяви, він утратив будь-який інтерес до алхімічної лабораторії, дав спокій речовині, виснаженій за довгі місяці всіляких дослідів, і знову зробився тим розсудливим, заповзятим чоловіком, котрий колись вирішував, де прокладати вулиці й як ставити нові будинки, щоб нікому не дістались якісь переваги над рештою односельців. Нові поселенці так само почували до нього глибоку повагу й, не порадившись із ним, не закладали жодного підмурка, не ставили жодної загорожі, ба навіть постановили довірити йому розмежування землі. Коли повернулися цигани-штукарі зі своїм пересувним ярмарком, нині перетвореним на велетенський заклад для азартних ігор, то їх вітали радісними вигуками, сподіваючись, що з ними прибув і Хосе Аркадіо. Та Хосе Аркадіо не повернувся, не привезли вони й людини-змії, яка, на думку Урсули, одна могла вказати, де шукати їхнього сина. Тим-то циганам не дозволили зупинитися в Макондо, попередивши, щоб надалі їхньої й ноги тут не було, бо тепер їх вважали втіленням жадібності й пороків. Проте Хосе Аркадіо Буендіа недвозначно заявив, що стародавнє плем'я Мелькіадеса, яке стільки додало до звеличення Макондо своєю тисячолітньою мудрістю й чудесними винаходами, завжди буде прийняте тут із розкритими обіймами. Але, як розповідали різні мандрівники і зайди, Мелькіадесове плем'я було стерте з лиця землі за те, що зважилося переступити межі дозволених людям знань.

Визволившись бодай на якийсь час із болісних лабет своєї уяви, Хосе Аркадіо Буендіа невдовзі запровадив у містечку впорядковане трудове життя, від якого дозволив сам собі відступитися тільки раз, випустивши на волю птахів, котрі від заснування Макондо звеселяли час своїм мелодійним співом, а замість них поставив у кожному будинку годинника з музикою. То були гарні дорогі годинники з різьбленого дерева, виміняні на папуг у арабів, і Хосе Аркадіо Буендіа відрегулював їх так точно, що через кожні півгодини вони тішили містечко кількома наступними тактами того самого вальсу, а рівно опівдні грали весь вальс від початку до кінця. Тоді ж таки Хосе Аркадіо Буендіа загадав обсадити вулиці мигдалевими деревами замість акацій, він же винайшов спосіб, якого нікому так і не розкрив, як зробити ці дерева довговічними. Через багато років, коли Макондо забудувалося дерев'яними будинками з цинковими дахами, на його найстаріших вулицях іще росли мигдалеві дерева — трухляві, з обламаним гіллям, але ніхто вже не пам'ятав, хто їх насадив.

Поки батько наводив лад у містечку, а мати зміцнювала добробут сім'ї виробництвом чудових льодяникових півників та рибок, що їх, настромлених на бальзові палички, двічі на день виносили з дому на продаж, Ауреліано просиджував нескінченні години в занедбаній лабораторії, опановуючи, просто з цікавості, ювелірну справу. Він так витягся, що невдовзі одежа, яка залишилася після брата, зробилася для нього замала, й він став носити батькову, однак Вісітасьйон доводилось ушивати сорочки й звужувати штани, бо Ауреліано, на відміну від брата, не успадкував батькової огрядності.

З юними літами в нього змінився голос, він зробився мовчазний і остаточно замкнувся в своїй самотності, а в погляді знову з'явився той напружений вираз, що був у нього, коли він народився. Ауреліано так зосереджено займався своєю ювелірною справою, що виходив з лабораторії хіба лише попоїсти. Занепокоєний синовію відлюдькуватістю, Хосе Аркадіо Буендіа дав йому ключі від дому й децию грошей, гадаючи, що, може, хлопцеві бракує жінки. Та Ауреліано витратив гроші на соляну кислоту, виготовив царську водку й позолотив ключі. Але його химери годі було зрівняти з дивацтвом Аркадіо й Амаранти: у цих уже почали випадати молочні зуби, а вони й далі цілісінькі дні ходили за індіанцями, учепившись тим за поли, й уперто розмовляли тільки мовою ґуахіро, а не іспанською. "Тобі немає на кого нарікати, — сказала Урсула чоловікові. — На дітей переходить божевілля батьків". І вже почала була сама скаржитися на свою лиху долю, висловлюючи впевненість, що, мовляв, безглузді звички її нащадків такі ж жахливі, як і свинячий хвіст, аж враз Ауреліано втупився в неї поглядом, що неабияк збентежив її.

— До нас хтось прийде, — мовив він.

Урсула спробувала збити його з пантелику своєю доморощеною і лише їй притаманною логікою, як ото робила щоразу, коли він щось передбачав. Мовляв, цілком звичайна річ, коли хтось і прийде. Десятки чужинців проходять щодня через Макондо, і ніхто цим не тривожиться ані потребує віщувань. Проте Ауреліано був певен за своє передчуття.

— Не знаю, хто прийде, — наполягав хлопець, — але він уже в дорозі.

І справді, в неділю прийшла Ребека. Їй було щонайбільше одинадцять років. Вона здійснила нелегку мандрівку від Манауре з торговцями шкірою, яким хтось доручив приставити дівчину разом із листом у дім Хосе Аркадіо Буендіа; торговці так і не спромоглися пояснити до ладу, хто саме попросив їх зробити йому таку ласку. Все її майно складалося зі скриньки з одежею, дерев'яного кріселка-гойдалки, розмальованого яскравими квіточками, та парусиного мішка, звідки все чулося "квок, квок, квок": там лежали кістки її батьків. Лист, адресований Хосе Аркадіо Буендіа, написав у дуже люб'язних висловах хтось, хто, незважаючи на час та відстань, і досі палко любив його і почувався зобов'язаним в ім'я простої людяності здійснити цей вчинок милосердя, вирядивши до нього бідолашну, беззахисну сирітку, Урсулину двоюрідну сестру, а отже, родичку і Хосе Аркадіо Буендіа, щоправда, трохи дальшу, бо ж вона рідна донька його незабутнього друга Никанора Улоа і Ребеки Монтіель,

достойної дружини останнього; обох їх Господь забрав у своє небесне царство, а їхні кістки прикладено до цього листа, аби їх могли поховати за християнським звичаєм. Обидва ймення та підпис під листом було написано цілком розбірливо, проте ні Хосе Аркадіо Буендіа, ані Урсула не могли пригадати собі таких родичів, як і знайомого, котрий би звався так, як автор листа, та ще й проживав у далекому селищі Манауре. Розпитати ж у дівчинки щось докладніше було неможливо. Щойно зайшовши до господи, вона відразу сіла в свою гойдалку й заходилася смоктати палець, озираючи присутніх переляканими очима й не подаючи жодної ознаки, що розуміє бодай слово із того, що її питали. На собі мала пофарбовану в чорне зношену саржеву сукенку та потріскані лаковані черевички. Волосся було зібране за вухами в два пасма й поперецьязувано чорними бантиками. На шиї висіла ладанка з образком, що розплився від поту, а на правому зап'ястку — ікло хижої звірини на мідному ланцюжку: амулет проти лихого ока. Зеленава шкіра й здутий, твердий, як бубон, живіт дівчинки свідчили про погане здоров'я та постійне недоїдання; однак, коли їй принесли попоїсти, вона й далі сиділа непорушно і навіть не доторкнулася до поставленої їй на коліна тарілки. Усі вже були подумали, що, може, вона глухоніма, аж доки індіанці спитали її своєю мовою, чи не хоче вона пити; дівчинка повела очима, ніби впізнавши їх, і ствердно кивнула головою.

Її залишили в родині — іншої ради не було. Вирішили охрестити дівчинку Ребекою — так само, як звали, якщо вірити листу, і її матір, бо ж, коли Ауреліано, набравшись терпіння, прочитав перед нею всі святці, вона не відгукнулася на жодне ім'я. Оскільки ж тоді цвинтаря в Макондо не було, адже ніхто ще не встиг померти, то мішок із кістками заховали до того часу, коли з'явиться гідне місце для похорону, і ще довго він потрапляв під руку чи під ноги в найрізноманітніших місцях, там, де його найменше сподівалися знайти, і завжди озивався своїм "квок, квок, квок", подібним до голосу квочки, що сидить на яйцях. Минуло чимало часу, перше ніж Ребека прижилася в сім'ї. Спершу вона примощувалася на своїй гойдалці в найтихішому закутку будинку й смоктала палець. Ніщо не привертало її уваги, крім музики годинників: щопівгодини, коли вони починали грати, дівчинка злякано озиралася довкола, ніби сподівалася віднайти звуки десь близько в повітрі. Довгий час її не могли примусити їсти. Ніхто не розумів, як це вона не вмирає з голоду, аж доки індіанці, котрі знали геть усе, бо ходили безперестану нечутними кроками по всьому дому, зауважили, що Ребеці до смаку тільки сира земля в дворі та шматочки вапна, які вона відколупувала нігтями від стін. Очевидно, батьки або ж ті, в кого вона росла, карали дівчину за цю погану звичку, бо землю та вапно вона їла потайки, відчуваючи свою провину, до того ж намагалася відкладати й дещо про запас, щоб поласувати, коли ніхто її не бачитиме. Відтоді за Ребекою було встановлено пильний нагляд. Землю в дворі поливали коров'ячою жовчю, а стіни в будинку натирали пекучим індіанським перцем, гадаючи в такий спосіб вилікувати дівчинку від цієї згубної звички, та вона виявила такі хитрощі й винахідливість, роздобуваючи собі харч, що Урсула мусила вдатися до сильнішого засобу. Вона виставила на цілу ніч під холодну росу каструлю з помаранчевим соком і

ревенем, а вранці перед сніданком дала Ребеці тієї мікстури. Хоч ніхто ніколи не радив Урсулі саме таких ліків проти порочного потягу до землі, вона зміркувала собі, що будь-яка гірка рідина, влившись у порожній шлунок, викличе кольки в печінці. Попри свій хирлявий вигляд, Ребека показала себе навдивовижу войовничою й дужою, отож, щоб примусити її проковтнути ліки, довелося підходити до неї, як до брикливої телиці, — вона тіпалася в корчах, дряпалася, кусалася, плювалася, вигукуючи при цьому всілякі незрозумілі слова, що, як запевняли обурені індіанці, були найбрутальнішою лайкою, яка тільки можлива в мові ґуахіро. Дізнавшись про це, Урсула доповнила лікування ударами ременя. Так ніколи й не встановили, що саме зрештою дало бажаний наслідок — ревінь, ремінь, а чи те й те вкупі, — відомо одне: за кілька тижнів Ребека почала виявляти перші ознаки одужання. Тепер вона гралася з Аркадіо й Амарантою, що сприйняли її як старшу сестру, й зі смаком їла, вправно послуговуючись виделкою та ножом. А трохи згодом виявилось, що вона розмовляє по-іспанськи так само вільно, як і мовою ґуахіро, що вона має неабиякі здібності до рукоділля й співає годинниковий вальс на дуже гарні слова, які придумала сама. Невдовзі всі вважали її ніби новим членом сім'ї. З Урсулою вона була ласкавіша, ніж рідні діти. Амаранту величала сестричкою, Аркадіо — братиком, Ауреліано — дядечком, а Хосе Аркадіо Буендіа — дідусем. Отак Ребека не менше за інших заслужила право називатися йменням Буендіа — єдиним, яке мала і яке вона з гідністю носила аж до смерті.

Якось уночі, уже потому, як Ребека вилікувалася від порочної звички їсти землю і її було переселено до кімнати Амаранти й Аркадіо, індіанка, що спала разом з дітьми, прокинулася, зачувши дивний уривчастий звук, який долинав з кутка. Вона злякано підхопилася, подумавши, що, може, до будинку залізла якась тварина, і побачила, що Ребека сидить у гойдалці, тримає пальця в роті, а очі в неї світяться, як у кішки. Заклякнувши від жаху, приголомшена усвідомленням неминучої лихої долі, Вісітасьйон прочитала в цих очах ознаки тієї самої хвороби, загроза якої змусила її й брата навіки покинути стародавнє королівство, де вони були спадкоємцями престолу. У дім прийшло безсоння.

Індіанець Катауре покинув Макондо, не дожидаючи світанку. Його сестра залишилася: серце фаталістки підказувало їй, що смертельна хвороба однаково переслідуватиме її, хоч би в який далекий закуток землі вона втекла. Ніхто не зрозумів тривоги Вісітасьйон. "Не будемо спати? Що ж, тим краще, — весело зауважив Хосе Аркадіо Буендіа. — Так ми більше візьмемо від життя". Але індіанка пояснила їм, що найстрашніше в хворобі не те, що неможливо заснути, — тіло від цього зовсім не стомлюється, — а те, що згодом поступово, але неминуче настає цілковита забутливість. Тобто коли хворий звекає до безсоння, з його пам'яті починають стиратися спершу спогади, потім — назви й призначення речей, далі він уже не впізнає людей, ба навіть перестає усвідомлювати власну особистість, і, врешті-решт, геть відірваний від минулого, переходить у стан, подібний до ідіотизму. Хосе Аркадіо Буендіа мало не вмер від сміху та дійшов висновку, що, певно, йдеться про одну з безлічі хвороб, вигаданих забобонними індіанцями. Проте обережна Урсула про всяк

випадок відокремила Ребеку від інших дітей.

Через кілька тижнів, коли переляк Вісітасьйон ніби вже минувся, Хосе Аркадіо Буендіа раптом зауважив якось серед ночі, що крутиться в ліжку з боку на бік, не можучи заснути. Урсула, яка також погано спала, спитала, що йому таке, і він відповів: "Я знову думаю про Пруденсію Агіл'єра". Вони не заснули ні на хвилину, проте вранці встали зовсім бадьорі й відразу забули про безсонну ніч. За сніданком Ауреліано висловив подив, що почувається чудово, дарма що цілісіньку ніч просидів у лабораторії, золотячи брошку, подарунок Урсулі на день народження. Нікого не занепокоїли ці дивні явища, аж доки через два дні, коли вже час було вкладатися спати, всі відчували, що до них не йде сон, і, подумавши, згадали, що не сплять уже понад п'ятдесят годин.

— Діти так само не сплять, — зауважила індіанка й докинула з притаганим їй фаталізмом: — Коли ця чума зайшла до господи, ніхто вже від неї не врятується.

І справді, всі вони захворіли на безсоння. Урсула, що зналася на цілющих травах, навчившись того від матері, приготувала напій з аконіту й напоїла ним хворих, але й після цього вони не змогли заснути, хоча цілий день снили наяву. Перебуваючи в дивному стані сонного неспання, вони бачили не тільки образи власних марень, а й ті, що привиджувалися іншим, хто був поряд. Здавалося, що в будинку повно гостей. Сидячи в своїй гойдалці в кутку на кухні, Ребека бачила, ніби чоловік, дуже схожий на неї, в білому полотняному костюмі, з золотою запонкою на комірці сорочки підносить їй трояндовий букет. З ним підійшла жінка з тендітними руками, вона взяла одну троянду й прикріпила їй до волосся. Урсула зрозуміла, що чоловік і жінка — батьки Ребеки, проте, хоч як силкувалася, не змогла їх упізнати, а тільки остаточно переконалася, що ніколи доти не бачила їх. Тим часом через недогляд, що його Хосе Аркадіо Буендіа не міг собі пробачити, виготовлених у домі льодяникових звіряток і далі виносили продавати в місто. Діти й дорослі з насолодою смоктали смачних зелених півників безсоння, чудових рожевих рибок безсоння, солодких жовтих коників безсоння, тож на світанні в понеділок не спало вже все містечко. Спочатку це нікого не занепокоїло. Навпаки, люди навіть зраділи: адже тоді в Макондо справ була сила-силенна і часу на все не вистачало. Всі так ревно взялися до праці, що за короткий час усе переробили й тепер о третій годині ранку сиділи склавши руки й рахували, скільки нот у годинниковому вальсі. Ті, що хотіли заснути, — не від втоми, а скучивши за снами, — вдавалися до найрозмаїтіших способів, щоб украй виснажити себе. Збиралися в гурти й балакали без угаву, протягом цілих годин повторювали одні й ті ж анекдоти, розповідали казку про білого каплуна, знай ускладнюючи її доти, доки впадали в розпач. Це була така нескінченна гра, в якій ведучий питав учасників, чи вони хочуть послухати казку про білого каплуна, і якщо йому відповідали "так", то казав, що не просив говорити "так", а просив відповісти, чи розповісти їм казку про білого каплуна; якщо йому відповідали "ні", він казав, що не просив говорити "ні", а просив відповісти, чи розповісти їм казку про білого каплуна; якщо всі мовчали, то ведучий казав, що не просив їх мовчати, а просив відповісти, чи розповісти їм казку про білого каплуна; і ніхто не міг піти геть, бо ведучий казав, що не просив їх іти геть, а просив відповісти,

чи розповісти їм казку про білого каплуна. І отак без кінця, по замкнутому колу, цілісіньку ніч.

Коли Хосе Аркадіо Буендіа зрозумів, що занедужало все місто, то зібрав голів родин, щоб розповісти їм усе, що знав про хворобу безсоння та обговорити заходи, аби не дати пошесті поширитися на сусідні міста й села. Отоді й познімали з цапів дзвіночки, виміняні в арабів за папуг, і почепили їх при вході до Макондо для тих, хто, нехтуючи поради й благання вартових, наполягав, аби їм дозволили увійти до міста. Всі чужинці, які з'явилися в той час на вулицях Макондо, були зобов'язані дзвонити дзвіночком, попереджуючи хворих, що йде здоровий. Під час перебування в місті їм не дозволялося ні їсти, ні пити, бо не було жодного сумніву в тому, що хвороба передається тільки через рот, а вся їжа й питво в Макондо заражені безсонням. Завдяки цим заходам пошесть було ізолювано в межах міста. Карантину дотримувалися дуже суворо, і з бігом часу надзвичайний стан почав сприйматись, як звичайна річ: життя йшло своїм плином, робота йшла своїм трибом, і ніхто не журився тим, що втратив непотрібну звичку спати.

І от Ауреліано винайшов засіб, який кілька місяців допомагав усім боротися з провалами пам'яті. Відкрив він його зовсім випадково. Цей хворий на безсоння досвідчений знавець своєї справи, бувши одним з перших заслаблх у місті, досконало опанував ювелірне мистецтво. Якось, шукаючи маленьке коваделко, на якому вони з батьком звичайно розплющували метали, він ніяк не міг згадати його назви. Батько підказав йому: "Ковадло". Ауреліано написав слово на папірці й приліпив його до основи коваделка. Так він був певен, що більше цього слова не забуде. Йому й на думку не спало, що то був тільки перший вияв забутливості, — просто, подумав, це слово було важко запам'ятати. Однак за кілька днів він зауважив, що насилу пригадує назви майже всіх речей у лабораторії. Тоді він зробив на них відповідні наліпки, й тепер досить було прочитати назву, щоб визначити, що то таке. Коли батько висловив своє занепокоєння тим, що він забуває навіть найяскравіші враження дитинства, Ауреліано пояснив йому свій спосіб, і Хосе Аркадіо Буендіа спочатку застосовував його у себе вдома, а потім і в місті. Вмоченим у чорнило пензликом він понадписував усі речі в будинку: "стіл", "стілець", "годинник", "двері", "стіна", "ліжко", "каструля". Далі пішов у загорожу для худоби, а потому — в поле й позначив там тварин, птахів і рослини: "корова", "цап", "свиня", "курка", "маніок", "банан". Невдовзі, користуючись новим способом пригадувати слова, люди зрозуміли, що може настати такий день, коли, поновивши в пам'яті назву речі за написом, вони будуть неспроможні згадати її призначення. Після цього написи стали докладніші. Наочне уявлення про те, як жителі Макондо силкуватись боротися з забутливістю, дає табличка, повішена ними на шию корові: "Це корова, її потрібно доїти щоранку, щоб дістати молоко, а молоко треба кип'ятити, щоб змішати з кавою й вийшла кава з молоком". Ось так вони й далі жили в химерній дійсності, що вислизала від них, дійсності, яку за допомогою слова їм удавалося затримати на коротку мить і яка, однак, мала неминуче й безповоротно зникнути, тільки-но забудеться значення літер.

Там, де шлях із долини заходив до міста, було почеплено плакат із надписом: "Макондо", а другий, більший, установили на центральній вулиці, і він проголошував: "Бог є". На всіх будинках були поставлені різні умовні знаки, що мали поновлювати в пам'яті речі й почуття. Проте така система вимагала пильної уваги і неабиякої моральної сили, тим-то чимало людей піддалося чарам уявної, вигаданої ними самими дійсності, що було не дуже практично, зате заспокоювало. Найбільше сприяла поширенню цього самообману Пілар Тернера, призвичаївшись читати на картах минуле, як ото вона колись читала майбутнє. Тож завдяки її хитрому способowi безсонні жителі Макондо опинились у світі, створеному з непевних і суперечливих тлумачень карт, де через силу згадували чийогось батька як темноволосого чоловіка, що прибув на початку квітня, матір — як смагляву жінку з золотою каблучкою на лівій руці, а днем народження виявився останній вівторок, коли на лавровому дереві співав жайворонок. Ущент розбитий цим обрядом утішання, Хосе Аркадіо Буендіа надумав побудувати на противагу йому машину пам'яті, яку він мріяв колись створити, щоб запам'ятати всі чудесні винаходи циган. Її робота мала базуватися на принципі щоденного повторення всієї суми набутих у житті знань. Хосе Аркадіо Буендіа мислив собі цю машину як обертовий словник, яким людина, стоячи на осі обертання, керує за допомогою ручки, і таким чином перед її очима за короткий час проходять усі необхідні для життя знання. Йому вдалося заповнити близько чотирнадцяти тисяч карток, коли раптом на дорозі з долини, тельнякаючи сумним дзвоником тих, хто ще не втратив сну, з'явився дивний на вигляд чоловік з пузатою, перев'язаною мотузками валізою й візком, покритим чорним ганчір'ям. Він прямував до будинку Хосе Аркадіо Буендіа.

Відчинивши двері, Вісітасьйон не впізнала прибулого і вирішила, буцімто це — мандрівний торгівець, який іще не знав, що в місті, засмоктаному трясовиною забуття, неможливо нічого продати. Прибулий був старий чоловік. Його голос непевно тремтів, а руки ніби сумнівалися в існуванні речей, але було цілком очевидно, що він — зі світу, де люди вміють спати і мають пам'ять. Коли Хосе Аркадіо Буендіа вийшов до старого, той сидів у вітальні, обмахуючись поношеним чорним капелюхом, і уважно та співчутливо читав поналіплювані на стіні папірці з написами. Хосе Аркадіо Буендіа дуже шанобливо повітав гостя, побоюючись, що, може, колись знав його, а тепер забув. Але гість розгадав цю хитрість. Він відчув, що його забуто, але не скороминущим забуттям серця, а іншим, жорстокішим і остаточним, добре йому відомим забуттям смерті. І тут він усе зрозумів. Розчинив валізу, напхану всілякими речами невідомого призначення, й вибрав з-посеред них невеличку скриньку з численними пляшечками. Відтак подав Хосе Аркадіо Буендіа одну, з рідиною приємного кольору; хворий випив, і його пам'ять осяяло. Очі в нього налилися слізьми печалі, ще перше ніж він побачив себе в цій абсурдній кімнаті, де всі речі було понадписувано, перше ніж він із соромом прочитав пишномовні дурниці на стінах, ба навіть перше ніж він, майже осліплений спалахом радості, впізнав гостя. Це був Мелькіадес.

Поки Макондо святкувало повернення пам'яті, Хосе Аркадіо Буендіа й Мелькіадес стерли порох зі своєї давньої дружби. Циган мав намір залишитися в місті. Він і справді

побував на тім світі, але не зміг стерпіти самотності й повернувся назад. Відторгнутий своїм племенем, позбавлений свого надприродного хисту за вірність життю, він вирішив знайти спокійне пристановище в цьому ще не відкритому смертю закутку землі й присвятити себе дагеротипії. Хосе Аркадіо Буендіа ще ніколи не чув про такий винахід. Та коли побачив себе і всю свою родину зафіксованими на віки вічні на металевій пластинці, що мінилася різними кольорами, то зацікавився подиву; до тих часів і належить цей заіржавілий дагеротип, де зображений Хосе Аркадіо Буендіа зі скуйовдженим, уже сивуватим волоссям, в сорочці з накрохмаленим комірцем, застебнутим мідною запонкою, з урочистим і здивованим виразом обличчя. Вмираючи зо сміху, Урсула запевняла, що він схожий на "переляканого генерала". І справді, Хосе Аркадіо Буендіа був наляканий того прозорого грудневого ранку, коли Мелькіадес зробив дагеротип: він боявся, що, коли зображення людини переходить на металеві пластинки, людина потроху витрачається. Хоч як це дивно, але цього разу Урсулі вдалося вибити дурну думку з чоловікової голови, а ще, забувши свою стару неприязнь, вона вирішила, що Мелькіадес залишиться жити у них. Проте Урсула не дозволила зробити з себе дагеротип, бо, як вона сказала, не хотіла залишитися посміховиськом для внуків. Того ранку вона вбрала дітей у найкращу одіж, напудрила їм обличчя й примусила кожного випити по ложці бульйону з мозкових кісток, аби вони змогли простояти непорушно майже дві хвилини перед чудесною камерою Мелькіадеса. На цьому сімейному дагеротипі — єдиному, який будь-коли існував, Ауреліано, в чорному оксамитовому костюмі, стоїть між Амарантою й Ребекою. У нього те саме стомлене обличчя і ясновидючий погляд, з яким через багато літ він стоятиме біля стіни в очікуванні розстрілу. Але тоді він іще не почув поклику долі. Він був тільки вмілим ювеліром, якого жителі долини шанували за мистецьку й сумлінну роботу. В майстерні, що правила водночас і за безглузду лабораторію для Мелькіадеса, Ауреліано майже не було чути. Він ніби перебував в іншому світі, поки його батько й циган голосно сперечалися, тлумачачи пророцтва Нострадамуса під дзенькіт пляшечок та стукіт квіток, серед лавини нещастя: ненароком розлитої кислоти, перевернутого ліктем бромистого срібла і спотикань щомиті. Ауреліано працював самовіддано; розумно, з вигодою вів свої справи, тому невдовзі почав заробляти більше, ніж Урсула від продажу саморобного льодяникового звіринця. Люди тільки дивувалися, чому він, уже цілком дозрілий чоловік, досі не знав жодної жінки. І справді, жінки в нього не було.

Через кілька місяців у Макондо з'явився Франсіско Людина, старезний волоцюга, якому було вже десь двісті років. Він частенько навідувався до містечка з піснями, які сам складав. У них із найменшими подробицями розповідалося про події, що сталися в селах і містах, розташованих на пісняревій дорозі від Манауре й до другого кінця долини, отож якщо хтось хотів переказати дещо знайомим або сповістити когось про якусь подію, то платив два сентаво, щоб Франсіско Людина включив і його послання в свій репертуар. Ось так, зовсім випадково, слухаючи ввечері співця в надії почути щось про сина, Урсула дізналася про смерть своєї матері. Франсіско Людина, прозваний так за те, що переміг диявола в змаганні на складання пісень, — справжнє його ім'я не

було нікому відоме, — зник із Макондо під час епідемії безсоння і ось тепер знову несподівано з'явився в закладі Катаріно. Всі подалися слухати його, аби дізнатися, що нового сподіялось на світі. Разом із Франсіско Людиною прибула й жінка, — така гладка, що її несли в ношах аж чотири індіанці, — і молоденька, беззахисна на вигляд, мулатка, яка парасолькою прикривала гладуху від сонця. Цього разу Ауреліано також вирушив до закладу Катаріно. Посеред кола цікавих поважно сидів Франсіско Людина, схожий на велетенського хамелеона. Він співав новини деренчливим старечим голосом, пригравши собі на тім самім старовиннім акордеоні, якого подарував йому в Ґуайані ще сер Уолтер Рейлі^[5], і відбиваючи такт великими ступнями завзятого мандрівника, порепаними від селітри. В глибині приміщення перед дверима до другої кімнати, куди час від часу заходили й виходили чоловіки, сиділа гладка матрона з нош, мовчки обмахуючись віялом. Катаріно, з паперовою трояндою за вухом, на конкуренцію торгувала тростиновим вином і використовувала будь-який привід, щоб підійти якомога ближче до чоловіків і прикласти руку, де не слід. Близько півночі задуха зробилася нестерпна. Ауреліано переслухав усі новини до кінця й не почув нічого цікавого для своєї родини. Він був уже налагодився рушати, аж тут матрона поманила його рукою.

— Заходь і ти, — мовила вона. — Це коштує лише двадцять сентаво.

Ауреліано вкинув монету в карнавку, яка стояла на колінах у матрони, й ступив досередини, сам не знаючи нащо. В постелі лежала молоденька мулатка, зовсім гола, і її груди нагадували собачі соски. Того вечора перед Ауреліано в цій кімнаті побувало шістдесят троє чоловіків. Повітря, перепущене через стільки легень і насичене запахом поту й зітханнями, зробилося густе, мов багнюка. Дівчина зняла мокре простирадло й попросила Ауреліано взятися за другий його кінець. Простирадло було важке, наче мокра парусина. Вони викручували його, повертаючи кожне за свій кінець, доки воно набуло своєї нормальної ваги. Потім перевернули мату, і з неї теж закапотів піт. Ауреліано палко бажав, щоб ця робота ніколи не закінчувалася. Він знав теоретично механіку кохання, але коліна в нього тремтіли, він ледве стояв на ногах, його вкидало то в жар, то в холод, він мусив негайно полегшити ваготу свого нутра. Коли дівчина поправила постіль і наказала йому роздягатися, Ауреліано став, затинаючись, пояснювати їй: "Мені сказали зайти. Звеліли вкинути двадцять сентаво в карнавку, просили не затримуватися". Дівчина зрозуміла його стан. "Якщо ти вкинеш іще двадцять, коли виходитимеш, то можеш побути трохи довше", — тихо мовила вона. Мучений соромливістю, Ауреліано роздягся, йому не давала спокою думка, що його нагота програє порівняно з братовою. Незважаючи на всі старання дівчини, він почувався чимдалі байдужим і страшенно самотнім. "Я вкину ще двадцять сентаво", — промимрив він у повному розпачі. Дівчина мовчки глянула на нього вдячним поглядом. Її спина була стерта до крові. Шкіра туго обтягувала ребра. Дихала важко, уривчасто — від глибокої знемоги. Два роки тому, далеко звідси, вона якось заснула, не погасивши свічки, а коли пробудилася — навкруги палахкотіло полум'я. Будинок, де вона мешкала разом із бабусею, що виховала її, згорів дотла. Відтоді бабуса водила її по містах та селах і за двадцять сентаво укладала в ліжко з чоловіками, щоб відшкодувати спалений

будинку. За підрахунками дівчини, вона мала жити отак ще близько десяти років, приймаючи по сімдесят чоловіків за ніч, адже, крім сплати боргу, треба було ще оплачувати подорожні витрати, харчування, а також послуги індіанців-носіїв. Коли матрона вдруге постукала в двері, Ауреліано вийшов із кімнати, так нічого й не зробивши й насилу стримуючи сльози. Тієї ночі він не міг заснути, бо думав про дівчину зі змішаним почуттям жаги й співчуття. Він палко прагнув любити й захищати її. На ранок, змучений безсонням і гарячкою, твердо вирішив одружитися з нею, щоб визволити її від бабиного деспотизму й самому діставати щоночі всі ті втіхи, які вона давала сімдесятьом чоловікам. Та коли він о десятій годині ранку прийшов до закладу Катаріно, дівчини в Макондо уже не було.

Час трохи остудив легковажні наміри хлопця, але зате посилив гіркоту невдачі. Він шукав порятунку в роботі. Примирився з тим, що йому судилося на все життя зостатися чоловіком без жінки, аби приховати ганьбу своєї нездатності. Тим часом Мелькіадес зафіксував на своїх пластинках усе, що було варто зафіксувати в Макондо, й віддав свою лабораторію дагеротипії для божевільних ідей Хосе Аркадіо Буендіа, який вирішив використати її, щоб здобути науковий доказ існування Бога. Він був певен, що за допомогою складного процесу нашарування знімків, зроблених у кількох місцях будинку, він рано чи пізно дістане дагеротипне зображення Бога, якщо той справді існує, або ж раз і назавжди покладе край усім припущенням про його існування. А Мелькіадес заглибився у вивчення Нострадамуса. Сидів допізна, задихаючись у своєму вилялятому оксамитовому жилеті, й своєю сухенькою, мов пташина лапка, рукою, прикрашеною перснями, що втратили колишній блиск, виводив на папері якісь карлючки. Якось увечері йому здалося, що він натрапив на пророцтво щодо майбутнього Макондо. Воно перетвориться на чудове місто з великими будинками з прозорого скла, і в цьому місті не лишиться й сліду від роду Буендіа. "Дурниці! — обурено вигукнув Хосе Аркадіо Буендіа. — Не зі скла, а з льоду, як я бачив уві сні, і в ньому завжди буде хтось із Буендіа повік-віки". Урсула відчайдушно силкувалася внести бодай трохи здорового глузду в цю оселю диваків. Вона вибудувала велику піч і, на додаток до виробництва льодяникових звіряток, почала вночі випікати цілі кошики хліба та безліч розмаїтих пудингів, тістечок, бісквітів — усе це за кілька годин розкуповувалось на дорогах, що вели в долину. Хоча Урсула вже досягла віку, коли людина дістає право відпочити, вона з літами робилася діяльнішою. Була так захоплена своїм успішним підприємством, що якось увечері, неуважно глянувши в вікно, поки індіанка засипала цукор у казан, здивувалася, побачивши на подвір'ї двох незнайомих дівчат, молодих і вродливих, що вишивали на п'яльцях у м'якому світлі присмерку. То були Ребека й Амаранта. Вони щойно зняли жалобу, яку три роки носили за бабусею, і барвисті сукні зовсім змінили їх. Ребека несподівано була гарніша за Амаранту. Великі спокійні очі, прозора шкіра й чарівні руки: здавалось, вони завжди вишивають по канві на п'яльцях невидимими нитками. Амаранті, молодшій, трохи бракувало граціозності, але вона успадкувала від покійної бабусі вроджене благородство і почуття власної гідності. Поряд з ними Аркадіо, дарма що в ньому вже відчувалася фізична могуть

батька, здавався дитиною. Він вивчав ювелірну справу під керівництвом Ауреліано, який, до того ж, навчив його читати й писати. І Урсула враз усвідомила, що в її оселі повно дорослих людей, що її діти незабаром поодружуються, понароджують дітей, і родині доведеться розділитися, бо всі в будинку просто не помістяться. Отоді вона видобула гроші, наскладані за довгі роки важкої праці, домовилася зі своїми клієнтами й заходила розширяти оселю. Загадала прибудувати велику вітальню, щоб приймати гостей, та ще одну, зручну й прохолодну — для родини, їдальню зі столом на двадцять осіб, дев'ять спалень з вікнами, що виходили на подвір'я, довгу ґалерею, добре захищену від сліпучого полуденного сонця великим розарієм, — вона мала широкі перила для вазонів з папороттю та бегоніями. Урсула вирішила також розширити кухню, щоб умістилося дві печі, зламати комірчину, де Пілар Тернера провістила Хосе Аркадіо його майбутнє, і побудувати нову, вдвічі більшу, щоб у господі завжди був достатній запас харчів. На подвір'ї, у затінку велетенського каштана, Урсула наказала вибудувати дві купальні: одну для жінок, а другу для чоловіків, а за будинком — простору стайню, курник, огорожений дротяною сіткою, хлів для доїння худоби і відкриту на всі чотири боки клітку, щоб залітні птахи могли влаштуватися там, як їм сподобається. У супроводі кількох десятків мулярів і теслярів, вкрай схвильована, ніби заразившись від свого чоловіка гарячкою уяви, Урсула вирішувала, як має падати світло, звідки має надходити тепло, і краяла простір, анітрохи не рахуючись із його межами. Скромна оселя, споруджена при заснуванні Макондо, наповнилась інструментами, будівельними матеріалами й робітниками, котрі, обливаючись потом, раз у раз просили не плутатися у них під ногами, не замислюючись над тим, що плуталися під ногами вони самі. І всюди вони наштотувалися на мішок з кістками, який своїм глухим постуком доводив їх до нестями. Ніхто не годен був уторопати, як це з-посеред такого безладу, випарів негашеного вапна і киплячої смоли, ніби з надр землі, виріс будинок, і то не тільки найбільший з усіх, які будь-коли споруджувано в Макондо, а й найгостинніший та найпрохолодніший у долині. І найважче було збагнути це самому Хосе Аркадіо Буендіа, який навіть у пору найбільшого розпалу будівельного катаклізму намагався заскочити десь зненацька своєю камерою Божественне Провидіння. Новий будинок був уже майже готовий, коли Урсула витягла свого чоловіка з царства химер і довела до його відома, що прийшов наказ фарбувати фасад у блакитний колір, а не в білий, як вони були постановили. І показала папірець — офіційне розпорядження. Не зрозумівши спочатку, про що це мовить його дружина, Хосе Аркадіо Буендіа насамперед вивчив підпис.

— Що це за тип? — спитав він.

— Корехідор, — відповіла вбита горем Урсула. — Кажуть, що це такий начальник і його прислав сюди уряд.

Корехідор, дон Аполінар Москоте, прибув до Макондо без зайвого шуму. Спинився в готелі Хакоба, заснованому одним із перших арабів, які приїжджали обмінювати дрібнички на папуг, і на завтра винайняв кімнатку з дверима просто на вулицю, через два квартали від будинку Буендіа. Поставив усередині стіл і стілець, куплені в Хакоба,

прибив на стіну привезений із собою герб республіки і вивів на дверях: "Корехідор". Першим його розпорядженням був наказ пофарбувати всі будинки у блакитний колір з нагоди річниці національної незалежності.

Хосе Аркадіо Буендіа, зайшовши з копією наказу в руці до корехідора, застав його в гамаку, почепленому тут же в конторі: начальник відсипався після обіду.

— Ви писали цей папірець? — спитав Хосе Аркадіо Буендіа.

Дон Аполінар Москоте, вже літній чоловік сангвінічної комплекції, досить боязкий на вигляд, відповів ствердно.

— Яким же це правом? — спитав далі Хосе Аркадіо Буендіа.

Дон Аполінар Москоте, попорпавшись у шухляді столу, дістав папір і простягнув йому.

— Мене призначено корехідором вашого міста.

Хосе Аркадіо Буендіа і не глянув на призначення.

— У цьому місті ми не порядкуємо папірцями, — спокійно відказав він. — І запам'ятайте раз і назавжди: нам не потрібен корехідор, у нас тут нічого коригувати.

Як і доти, не підвищуючи голосу, він докладно розповів зовні незворушному донові Аполінару Москоте, як вони заснували селище, як розмежували землю, проклали дороги, зробили все, що потрібно, й не турбували при цьому ніякий уряд, і їх так само ніхто не турбував. "Ми мирні люди, у нас досі ніхто не вмирав своєю смертю, — сказав Хосе Аркадіо Буендіа і докинув: — Адже ви самі бачите: тут іще немає цвинтаря". О ні, він не скаржиться на уряд за те, що той їм не допомагав. Навпаки, він радий, що їм не заважали досі спокійно рости, й сподівається, що так усе й буде надалі: адже вони не для того заснували Макондо, щоб тепер перший-ліпший зайда вказував їм, що вони мають чинити. Дон Аполінар Москоте тим часом надяг на себе куртку з грубої бавовняної тканини, такої ж білої, як і його штани, ані на мить не забуваючи про добрі манери.

— Отож коли хочете зостатися тут, як звичайний простий житель міста, — ласкаво просимо, — мовив на закінчення Хосе Аркадіо Буендіа. — Але якщо ви прибули сюди, щоб запроваджувати безлад, примушуючи людей фарбувати будинки у блакитний колір, то пакуйте свій мотлох та й забирайтеся звідси туди, звідки прийшли. А мій будинок буде білим, як голубка.

Дон Аполінар Москоте зблід. Ступив назад і, стиснувши щелепи, мовив трохи схвильовано:

— Повинен вас попередити: я озброєний.

Хосе Аркадіо Буендіа навіть не зауважив, у яку мить його руки наповнились тією молодю силою, з якою він колись валив додолу коня. Він схопив Аполінара Москоте за петельки й підняв до свого обличчя.

— Я чиню так, — сказав він, — бо волю краще проволочки кілька хвилин живого, аніж решту життя тягати за собою мерця.

І, тримаючи за петельки, проніс дон Аполінара Москоте вулицею — самісінькою її серединою — і поставив його обома ногами на дорогу, яка вела з Макондо в долину.

Через тиждень корехідор повернувся в супроводі шести босих обшарпаних солдатів, озброєних гвинтівками, та з підводою, запряженою волами, в якій сиділи його дружина і сім дочок. Згодом прибуло ще два вози з меблями, скринями й домашнім начинням. Тимчасово він поселив свою сім'ю в готелі Хакоба, доки знайде собі будинок, і знову відчинив свою контору, поставивши на дверях двох вартових. Старожили Макондо вирішили прогнати непроханих гостей і з'явилися разом зі своїми старшими синами до Хосе Аркадіо Буендіа, сподіваючись, що він їх очолить. Однак той висловився проти їхнього наміру, бо, як пояснив він, дон Аполінар Москоте повернувся разом із дружиною й дітьми, а чоловікам не личить ганьбити когось перед його ж власною родиною. Треба залагодити справу мирно.

Ауреліано зголосився піти з батьком. На той час він уже почав носити чорні вуса з намазаними клеєм, закрученими кінчиками і вже промовляв тим гучним голосом, що вирізнятиме його на війні. Беззбройні, не звертаючи уваги на вартових, зайшли вони до контори корехідора. Дон Аполінар Москоте не виявив ані найменшого замішання. Він познайомив їх зі своїми двома дочками, що випадково були в конторі: шістнадцятирічною Ампаро, темноволосою, як її мати, і Ремедіос, якій щойно минуло дев'ять років, гарнесенькою дівчинкою з ірисовою шкірою й зеленими очима. Сестри були граціозні й добре виховані.

Тільки-но Буендіа ступили досередини, як обидві дочки, перше ніж батько встиг назвати їм імена відвідувачів, подали тим стільці. Однак прибулі воліли стояти.

— Гаразд, приятелю, — мовив Хосе Аркадіо Буендіа. — Можете залишатися тут, але я кажу це не тому, що за дверима стовбичать оті бандюги з мушкетами, а з поваги до вашої дружини й ваших дочок.

Дон Аполінар Москоте зам'явся, але Хосе Аркадіо Буендіа не дав йому часу на відповідь.

— Проте ми ставимо перед вами дві умови, — докинув він. — Перша: всяк фарбує свій дім тим кольором, яким йому заманеться. Друга: солдати покидають Макондо. А порядок у місті гарантуємо ми.

Корехідор підняв руку, як для присяги.

— Слово честі?

— Слово ворога, — відказав Хосе Аркадіо Буендіа. І додав з гіркотою в голосі: — Бо я хочу сказати вам одну річ: ви і я залишаємося ворогами.

Того ж вечора солдати покинули місто. Через кілька днів Хосе Аркадіо Буендіа підшукав для сім'ї корехідора будинок. І всі заспокоїлися, крім Ауреліано. Образ Ремедіос, наймолодшої корехідорової доньки, якій Ауреліано за віком годився в батьки, залишився глибоко в його серці, завдаючи йому постійного болю. Це було фізичне відчуття, що майже не давало йому ходити, як ото камінець, що потрапив у черевик.

IV

З нагоди закінчення нового, білого, як голубка, будинку було влаштовано бал.

Думка про це зародилася в голові Урсули ще того вечора, коли вона зрозуміла, що Ребека й Амаранта стали дорослими дівчатами. Власне кажучи, головною спонукою затіяного будівництва стало бажання мати пристойне приміщення, де б дівчата могли приймати гостей. А щоб здійснити свій задум з повним блиском, Урсула працювала як каторжна весь той час, поки виконувалися заплановані перетворення, і ще до їхнього закінчення вона наскладала від продажу солодощів та хліба стільки грошей, що могла назамовляти чимало рідкісних і цінних речей для прикраси й упорядкування будинку, зокрема — чудесний винахід, який мав вразити все місто й викликати бурхливий захват у молоді, — піанолу. Її привезли розібраною й упакованою в кількох ящиках, а тоді вивантажили разом із віденськими меблями, богемським кришталем, столовим посудом, простирадлами з голландського полотна і силою-силенною найрізноманітніших ламп, свічників, ваз, покривал і килимів. Торговельна компанія обох Індій, що доставила все це, прислала за свій рахунок ще й майстра-італійця — П'єтро Креспі, який мав скласти й настроїти піанолу, а також навчити клієнтів користуватися нею для танців під модну музику, записану дірочками на шести картонних циліндрах.

П'єтро Креспі був молодий і білявий — такого гарного й вихованого чоловіка в Макондо ще ніхто не бачив; він так дбав про свій зовнішній вигляд, що навіть у найвиснажливішу спеку працював у тиснутому сріблом шкіряному жилеті і в пелерині з темного сукна. Обливаючись потом і пильно витримуючи шанобливу відстань між собою й господарями дому, він просидів, замкнувшись кілька тижнів у вітальні, заглиблений у роботу з такою самою одержимістю, з якою Ауреліано віддався ювелірній справі. І от одного ранку, не відчинивши дверей і не покликавши нікого в свідки чуда, майстер вставив у піанолу перший циліндр, і набридливий перестук молотків та безнастанний грюкіт дощок нараз урвалися, і запала тиша, сповнена подиву перед гармонією й чистотою музики. Всі збіглися до вітальні. Хосе Аркадіо Буендіа остовпів вражений, але не красою мелодії, а тим, що клавіші піднімалися й опускалися кожна сама по собі; він навіть установив у кімнаті камеру Мелькіадеса, сподіваючись зробити знімок невидимого музиканта. Того ранку італієць снідав разом із їхньою родиною. Ребека й Амаранта, що подавали на стіл, торопіли, бачачи, з якою плавністю бліді, не прикрашені жодною каблучкою руки цього подібного до ангела чоловіка орудують ножом і виделкою. В сусідній з вітальнею залі П'єтро Креспі почав давати уроки танців. Не доторкаючись до дівчат, під стукіт метронома, що відбивав ритм, він показував їм різні па під чемним наглядом Урсули, яка ні на хвилю не залишала кімнати, поки її дочки вчилися танцювати. У ці дні П'єтро Креспі надягав особливі штани — дуже вузькі та облягаючі — і бальні туфлі. "Даремно ти так непокоїшся, — казав дружині Хосе Аркадіо Буендіа. — Цей чоловік — пестунчик". Та Урсула не послабила своєї пильності, доки закінчилося навчання і італієць поїхав геть з Макондо. Тоді почали готуватися до свята. Урсула склала досить куций список запрошених, куди ввійшли родини засновників Макондо — всі, крім родини Пілар Тернери, яка на той час устигла народити ще двох синів від невідомих батьків. То був,

по суті, кастовий відбір, хоча й зумовлений дружнім почуттям: удостоєні запрошення були друзями Буендіа ще до походу, що завершився заснуванням Макондо, їхні сини й онуки з дитячих літ були товаришами Ауреліано й Аркадіо, а дочки — єдиними подругами Ребеки й Амаранти, яких пускали в дім, щоб дівчата могли разом вишивати. Дон Аполінар Москоте, добрий правитель Макондо, чия діяльність обмежувалась утримуванням на убогі особисті кошти двох озброєних дерев'яними жезлами поліцаїв, був суто декоративним представником влади. Щоб зводити кінці з кінцями, його дочкам довелося відкрити кравецьку майстерню, де також виготовлялися штучні квіти, солодоші з гуайяви, а на особливе замовлення — і любовні послання. Дарма що дівчата були скромні, послужливі й найгарніші в місті та краще від усіх танцювали нові танці, їм так і не вдалося потрапити в список запрошених на бал.

Поки Урсула зі своїми дівчатами розпаковували меблі, чистили срібло і, оживляючи зведені мулярами стіни, розвішували картини з зображенням сеньйорит у навантажених оберемками троянд човнах, Хосе Аркадіо Буендіа відмовився від подальшого переслідування Бога, дійшовши твердого висновку, що його не існує, і вительбушив піанолу, силкуючись знайти розгадку її чарівної таємниці. За два дні до свята, засипаний лавиною гвинтів і молоточків, розпачливо борсаючись серед плутанини струн, які, щойно їх розпростати з одного кінця, тут же скручувалися у кільця з другого, він с'як-так склав інструмент. Ще ніколи доти в оселі Буендіа не зчинялося такої метушні й переполоху, як у ці останні дні, проте нові гасові лампи було запалено точно в призначений день і годину. Будинок, який іще пахнув соломою й непросохлим вапном, розчинив свої двері, і діти й онуки засновників Макондо оглянули обставлену папоротниками й бегоніями галерею, поки що тихі кімнати і сад, наповнений запахом троянд, а потім зібрались у вітальні навколо невідомого дива, прикритого білим простирадлом. Ті, що вже бачили піанолу, досить поширену в інших містах долини, були дещо розчаровані, та найбільше розчарувалася Урсула, коли поставила перший циліндр, щоб Ребека й Амаранта відкрили бал, а механізм не запрацював. Мелькіадес, уже майже зовсім сліпий, справжня руїна від старості, спробував удатися до свого колишнього чарівницького мистецтва й полагодити піанолу. Нарешті Хосе Аркадіо Буендіа зовсім випадково зрушив застряглу деталь, і з інструмента вихопилася музика — спершу якесь клетотіння, а відтак цілий потік переплутаних нот. Калатаючи по начеплених без розбору й настроєних навздогад струнах, молоточки злітали зі своїх гвинтів. Та вперті нащадки двадцяти двох сміливців, які подолали гірський хребет у пошуках моря, спритно обминали підводні рифи безладного музичного потоку, і бал тривав до світання.

П'єтро Креспі повернувся в Макондо, щоб налагодити піанолу. Ребека й Амаранта допомагали йому впорядковувати струни і разом з ним потішалися зі спотворених вальсів. Він був такий привітний і тримався з такою гідністю, що цього разу Урсула відмовилася від нагляду. Напередодні його від'їзду влаштували прощальний бал під музику відремонтованої піаноли, і П'єтро Креспі в парі з Ребекою продемонстрували високе мистецтво сучасного танцю. Аркадіо й Амаранта танцювали так само граціозно і

вправно. Але показовий виступ довелося урвати, бо Пілар Тернера, яка стояла в дверях разом з іншими цікавими, вчепилася в коси жінці, котра посміла зауважити, що в молодого Аркадіо жіночий зад. Настала північ. П'єтро Креспі виголосив на прощання зворушливу промову і пообіцяв невдовзі повернутися. Ребека провела його до дверей, а коли все в будинку позамикали на ніч і погасили лампи, побрела до своєї кімнати й гірко розплакалася. Цей невтішний плач тривав кілька днів, і ніхто не знав його причини, навіть Амаранта. Потайливість Ребеки не здивувала родину. Видаючись зовні товариською й привітною, Ребека насправді мала замкнуту вдачу й непроникне серце. Хоч вона вже стала гарною, міцною й довгоногою дівчиною, однак, як і перше, любила сидіти в гойдалці, з якою прийшла в будинок Буендіа, тій самій, не раз лагодженій гойдалці, тільки вже без билець. Ніхто не відав того, що вона навіть у цьому віці зберігала свою звичку смоктати пальця. Тим-то вона за всякої зручної нагоди замикалася в купальні й привчила себе спати обличчям до стіни. Тепер, бувало, дощового вечора, вишиваючи в гурті подруг у галереї з бегоніями, дівчина раптом затиналася, й гірка сльоза туги зволожувала їй піднебіння, коли вона бачила мокрі доріжки саду та горбики з грязюки, вивершені дощовими черв'яками. Відколи вона почала плакати, її погані звички, вилікувані свого часу за допомогою помаранчевого соку й ревеню, знов непереборно заволоділи нею. Ребека знову почала їсти землю. Першого разу вона зробила це радше з цікавості, певна того, що неприємний смак виявиться найкращими ліками проти спокуси. І справді, вона відразу все виплюнула. Але, знеможена чимраз більшою тугою, Ребека не припинила своїх спроб, і поступово до неї вернувся первісний потяг до первинних мінералів. Вона насипала землі в кишені і потайки, жменями, з невиразним почуттям щастя й страждання, з'їдала її геть усю, поки навчала подруг найважчих стібків і говорила з ними про різних чоловіків, не вартих того, щоб через них приносити себе в жертву, поїдаючи землю та вапно. Оці жмені землі ніби робили реальнішим, наближали до неї єдиного чоловіка, який гідний був таких принизливих жертвоприносин, немовби мінеральний присмак, що залишав сильний жар у роті й заспокійливий осад у серці, передавав Ребеці через землю, по якій він ступав своїми елегантними лакованими чобітками на другому кінці світу, вагу й тепло його крові. Якось увечері Ампаро Москоте несподівано попросила дозволу оглянути новий будинок. Амаранта й Ребека, збентежені нежданими відвідинами, зустріли старшу корехідорову дочку холодно й церемонно. Вони показали їй перебудований дім, увімкнули для неї піанолу, почастиували лимонадом та печивом. Ампаро дала дівчатам такий урок гідності, чарівності та добрих манер, що справила враження на Урсулу навіть за ті кілька хвилин, коли остання навідалася до вітальні. Через дві години, коли розмова почала вичерпуватися, Ампаро, скориставшись з того, що щось відвернуло увагу Амаранти, передала Ребеці листа. Остання встигла помітити на конверті ім'я вельмишановної доньї Ребеки Буендіа, писане тим самим акуратним почерком, тим самим зеленим чорнилом, з тим самим гарним розташуванням слів, що й в інструкції до піанолі; вона згорнула листа кінчиками пальців і сховала за корсаж, дивлячись на Ампаро Москоте з безмежною вдячністю й мовчазною обіцянкою

спільництва аж до смерті.

Дружба, що раптово виникла між Ампаро Москоте й Ребекою Буендіа, вселила сподівання в серце Ауреліано. Спогад про маленьку Ремедіос повсякчас мучив його, але нагоди побачити її усе ще не траплялося. Прогулюючись містом зі своїми найближчими друзями, Маґніфіко Вісбалем і Герінельдо Маркесом — синами засновників Макондо, яких звали так само, — він шукав її жадібним поглядом у кравецькій майстерні, але бачив тільки старших сестер. Поява Ампаро Москоте в будинку стала ніби якимсь знаменням. "Вона повинна прийти з нею, — шепотів собі Ауреліано. — Повинна". Він так часто й з такою переконаністю повторював ці слова, що якось увечері, працюючи в майстерні над золотою рибкою, раптом відчув певність, що Ремедіос відповість на його заклик. І справді, трохи згодом він почув дитячий голосок, звів очі, й серце в нього завмерло з переляку, коли в дверях постала дівчинка в рожевій сукні й білих черевичках.

— Туди не можна, Ремедіос, — гукнула Ампаро Москоте з галереї. — Там працюють.

Але Ауреліано не дав дівчинці часу усвідомити цих слів. Підняв догори золоту рибку, підвішену за губу на ланцюжку, й мовив:

— Заходь.

Ремедіос увійшла і почала щось питати про рибку, але Ауреліано нічого не зміг відповісти через раптовий напад ядухи. Йому хотілося залишитися назавжди біля цієї лілейної шкіри, біля цих смарагдових очей, вічно чути цей голос, який із кожним запитанням вимовляв слово "сеньйор" з такою шанобливістю, неначе був звернений до рідного батька. В кутку за столом сидів Мелькіадес, шкрябаючи якісь нерозбірливі карлючки. Ауреліано його зненавидів.

Він тільки встиг одне — запропонувати Ремедіос рибку на згадку, але дівчинка злякалася такої пропозиції і поквапилася вийти із майстерні. Того вечора Ауреліано назавжди втратив приховане терпіння, з яким досі чекав нагоди зустрітися з нею. Геть закинув роботу. Багато разів робив розпачливі зусилля, щоб зосередитись і знову викликати Ремедіос, але вона не озивалася. Шукав її в майстерні сестер, за опущеними завісками вікон її оселі, в конторі її батька, але зустрічав тільки в омріяному образі, який виповнював його жахливу самотність. Ауреліано проводив цілі години у вітальні, слухаючи разом з Ребекою вальси, що вигравала піанола. Ребека слухала їх, бо під цю музику П'єтро Креспі учив її танцювати; Ауреліано — просто тому, що геть усе, навіть музика, нагадувало йому про Ремедіос.

Будинок наповнився коханням. Ауреліано висловлював його у віршах, які не мали ні початку, ні кінця. Писав їх на цупкому пергаменті, подарованому Мелькіадесом, писав на стінах купальні, на шкірі власних рук, і в усіх цих віршах поставала перевтілена Ремедіос: Ремедіос у сонному полуденному повітрі, Ремедіос у тихому подиху троянд. Ремедіос у таємному водяному годиннику метеликів, Ремедіос у ранковому запаху теплого хліба — одне слово, завжди й усюди була Ремедіос. Ребека дожидала свого кохання щодня о четвертій годині, сидячи з вишиванням біля вікна.

Вона добре знала, що мул, який розвозить пошту, приходить до Макондо тільки двічі на місяць, а проте чекала його весь час, певна того, що помилково він може прийти будь-якого дня. Сталося якраз навпаки: у визначений день мул не з'явився. Ошаліла з розпачу, Ребека встала серед ночі й похапцем, з жадібністю самовбивці заходилася жменями поїдати землю в саду, плачучи з горя й люті, раничи ясна осколками черепашок. А потому блювала аж до світання. Вона зайшла в стан якоїсь гарячкової прострації, втратила тяму, і в маренні її серце безсоромно виказало свою таємницю. Обурена Урсула зламала замок скрині й знайшла на дні шістнадцять напахчених листів, перев'язаних рожевою стрічкою, рештки листків та пелюсток, що були між сторінками старих книжок, і засушених метеликів, які від першого дотику оберталися на порошок.

Тільки Ауреліано був здатний досягнути всю глибину Ребечино розпачу. Того вечора, поки Урсула силкувалася витягти Ребеку з безодні марення, він вирушив разом з Магніфіко Вісбалем і Герінельдо Маркесом до закладу Катаріно. Заклад розширили, прибудувавши галерею й розгородивши її дошками на окремі кімнатки, де мешкали самотні жінки, від яких пахло вмерлими квітами. Ансамбль із акордеоніста й барабанщиків виконував пісні Франсіско Людини, котрий уже кілька років не з'являвся в Макондо. Троє друзів замовили собі тростинового вина. Магніфіко й Герінельдо, ровесники Ауреліано, однак досвідченіші за нього в життєвих справах, неквапно пили з жінками, які сиділи в них на колінах. Одна з жінок, зів'яла, з золотими зубами, спробувала приголубити Ауреліано. Проте той відштовхнув її. Згодом помітив: що більше він п'є, то частіше згадує про Ремедіос, але терпіти муку спогадів стає легше. І раптом він кудись поплив, сам незчувшись, коли це почалося. Невдовзі побачив, що його друзі й жінки так само плывуть у тьмяному світляному мареві — безформні, невагомі постаті — і вимовляють слова, які злітають не з їхніх уст, і роблять загадкові знаки, що не збігаються з їхніми рухами. Катаріно поклала йому на плече руку, мовивши: "Скоро одинадцять". Ауреліано озирнувся, побачив велетенську пляму обличчя, що розпливлася, штучну квітку за вухом, а відтак утратив пам'ять, як ото колись під час епідемії забутливості, і віднайшов її аж другого дня, та ще й у зовсім незнайомій йому кімнаті, — перед ним стояла Пілар Тернера, в самій тільки сорочці, боса, розпатлана; вона світила на нього лампою й не вірила своїм очам:

— Ауреліано!

Ауреліано став твердіше на ноги й звів голову. Він не знав, як сюди потрапив, але добре пам'ятав, з яким наміром, бо ще з дитячих літ беріг цей намір у недоторканому тайнику свого серця.

— Я прийшов переспати з вами, — сказав він.

Його одяг була заляпана болотом і блювотинням. Пілар Тернера, яка на той час жила тільки зі своїми двома малими синами, ні про що його не питала. Повела до ліжка. Обтерла мокрою ганчіркою обличчя, роздягла, потому роздяглася сама й опустила запону від москітів, щоб сини нічого не бачили, якщо, бува, прокинуться. Вона вже стомилася чекати чоловіка, з яким її розлучили в рідному селищі; чоловіків,

що повід'їжджали; незліченних чоловіків, які не знайшли дороги до її дому, збиті з пантелику невизначеністю віщувань на картах. Поки вона чекала їх усіх, шкіра в неї укрилася зморшками, груди обвисли, жар серця загас. Вона знайшла Ауреліано в темряві, поклала руку йому на живіт і з материнською ніжністю поцілувала в шию. "Бідний мій хлопчику", — прошепотіла вона. Ауреліано затремтів. Не гаючися, спокійно й упевнено він відплив від скелястих берегів печалі й зустрів Ремедіос, перетворену в безкрайню трясовину, що пахла грубою твариною й щойно випрасуваною білизною. Вирушаючи в це плавання, він плакав. Спочатку це було мимовільне, уривчасте хлипання. Потім сльози ринули нестримним потоком, і він відчув, як щось розпухле й болюче луснуло в нього всередині. Перебираючи хлопцеве волосся кінчиками пальців, жінка зачекала, доки його тіло звільниться від тієї чорноти, яка заважала йому жити. А потім Пілар Тернера спитала: "Хто це така?" І Ауреліано сказав їй. І вона розсміялася сміхом, який полохав голубів, а цієї ночі навіть не розбудив дітей. "Тобі доведеться спочатку доняньчити наречену", — пожартувала вона. Але під цим жартом Ауреліано відчув глибоке співчуття. Коли ж він вийшов з кімнати, залишивши там не тільки невпевненість у своїй чоловічій силі, а й той гіркий тягар, що стільки місяців лежав йому на серці, Пілар Тернера несподівано пообіцяла йому:

— Я поговорю з дівчинкою і подам її тобі на тарелі, ось побачиш.

І вона виконала свою обіцянку. Однак у невдалий час, бо дім Буендіа втратив свій звичайний спокій. Коли стало відомо про палке кохання Ребеки, — а приховати його було неможливо через її крики в маренні, — Амаранта враз заслабла на гарячку. Вона теж була вколота жалом кохання, але неподіленого. Замикаючись у купальні, вона виливала муки безнадійної пристрасті в палких листах, але вдовольнилася тим, що ховала їх на дно своєї скриньки. Урсула ледве справлялася ходити коло двох болящих. Ніякі довгі й хитромудрі розпити не допомогли з'ясувати причину пригніченого стану Амаранти. Зрештою їй удруге сяйнув щасливий здогад: зламавши замок Амарантиної скриньки, вона знайшла перев'язані рожевою стрічкою, перекладені білими лілеями, ще вологі від сліз листи, адресовані П'етро Креспі, але так йому й не відіслані. Плачучи з люті, Урсула прокляла ту годину, коли їй заманулося купити піанолу, заборонила уроки вишивання й оголосила щось на взірець жалоби без небіжчика — аж доки її дочки не відмовляться від своїх сподівань. Втручання Хосе Аркадіо Буендіа, який змінив свою колишню думку про П'етро Креспі й був у захваті від його вміння поводитися з музичними машинами, нічого не дало. Тому, коли Пілар Тернера переказала Ауреліано згоду Ремедіос вийти за нього заміж, хлопець зрозумів, що ця новина тільки посилить горе його батьків, однак вирішив зустрітися зі своєю долею вічна-віч. Покликані до вітальні для офіційних переговорів, Хосе Аркадіо Буендіа й Урсула стійко вислухали заяву свого сина. Але, дізнавшись ім'я нареченої, Хосе Аркадіо Буендіа почервонів від обурення. "Таж ти очманів від свого кохання! — заgrimів він. — Усюди стільки гарних і порядних дівчат, а тобі нічого кращого не спало на думку, як одружитися з дочкою нашого ворога". Але Урсула вибір схвалила. Вона зізналася, що всі сім сестер Москоте подобаються їй своєю красою, працьовитістю, скромністю і

вихованістю, і похвалила сина за розважливість. Обеззброєний захопленими відгуками дружини, Хосе Аркадіо Буендіа висунув лише одну умову: Ребека, на чие кохання відповідають взаємністю, вийде заміж за П'єтро Креспі. Коли Урсула зможе вигадати трохи часу, то повезе Амаранту до головного міста провінції, щоб подорож і зміни товариства допомогли дівчині перебороти розчарування. Тільки-но Ребека дізналася про цю угоду, як ураз одужала, написала нареченому радісного листа, дала його на затвердження батькам і, не вдаючись до послуг посередниць, сама віднесла того листа на пошту. Амаранта вдала, ніби підкоряється рішенню старших, і поступово одужала від гарячки, але подумки заприсяглася, що Ребека вийде заміж тільки через її труп.

Наступної суботи Хосе Аркадіо Буендіа надяг костюм із темного сукна, целулоїдовий комірець та замшеві чоботи, що їх уперше взув у день балу, і пішов сватати Ремедіос Москоте за свого сина. Корехідор і його дружина були потішені несподіваними відвідинами і водночас занепокоєні, бо не знали їх причини, а дізнавшись, вирішили, що Хосе Аркадіо Буендіа переплутав ім'я майбутньої нареченої. Щоб усунути помилку, мати підняла Ремедіос із ліжка й внесла на руках іще зовсім сонну до вітальні. Її спитали, чи вона справді вирішила вийти заміж, і вона, пхінькаючи, відповіла, що хоче тільки одного: аби їй дали поспати. Хосе Аркадіо Буендіа, зрозумівши сумніви подружжя Москоте, подався за поясненнями до Ауреліано. Коли ж повернувся, то Москоте вже встигли перевдягтися у відповідне для такої нагоди вбрання, трохи переставили меблі у вітальні, наповнили вази свіжими квітами й чекали на нього в товаристві старших дочок. Пригнічений своїм дурним становищем і муками, яких завдавав йому цупкий комірець, Хосе Аркадіо Буендіа підтвердив, що обранка справді Ремедіос. "Але ж це суперечить здоровому глуздові, — сказав занепалий духом дон Аполінар Москоте. — У нас, крім неї, іще шестеро дочок, усі вони дівчата на виданні, і кожна з радістю погодилась би стати достойною дружиною такого поважного й працювитого кабальєро, як ваш син, а Ауреліто зупиняє свій вибір на тій єдиній, яка ще пісяє в постіль". Дружина — досить молода на вигляд жінка з опущеними очима й неквапними рухами — дорікнула йому за грубість. Після того як було випито фруктовий сік, подружжя, зворушене твердим рішенням Ауреліано, дало врешті-решт свою згоду. Тільки сеньйора Москоте попросила зробити їй таку ласку — поговорити з Урсулою віч-на-віч. Урсула стала бурчати, навіщо, мовляв, її плутають у чоловічі справи, але насправді була зацікавлена і назавтра, хвилюючись і дещо боязко, завітала до будинку Москоте. Через півгодини вона повернулася з повідомленням, що Ремедіос іще не дійшла потрібного віку. Ауреліано не визнав це за поважну перешкоду. Він, мовляв, чекав так довго, що тепер готовий чекати скільки завгодно, доки наречена дійде віку, коли зможе стати матір'ю.

Відновлену гармонію порушила тільки смерть Мелькіадеса. Хоч саму подію можна було завбачити, проте супутні обставини виявились несподіваними. Через кілька місяців після повернення у Мелькіадеса почали виявлятися ознаки постаріння, яке розвивалося так швидко й незворотно, що незабаром він перетворився на одного з отих нікому не потрібних дідів, котрі, мов тіні, бродять кімнатами, насилу тягаючи ноги й

голосно розводячись про кращі минулі часи; ніхто про цих старих не піклується, про них навіть не згадують, аж доки знайдуть якогось ранку мертвими в постелі. Спочатку Хосе Аркадіо Буендіа, захопившись такою новиною, як дагеротипія, та пророцтвами Нострадамуса, допомагав Мелькіадесові в його справах. Та згодом чимраз частіше залишав цигана на самого себе, бо спілкуватися з ним ставало щодалі важче. Мелькіадес сліпнув і глухнув; здавалося, він плував співрозмовників з людьми, яких знав у давно минулі історичні епохи, а на запитання відповідав незрозумілою мішаниною з різних мов. Тиняючись будинком, він промацував перед собою повітря, хоч рухався серед речей з незбагненною спритністю, неначе був обдарований інстинктом орієнтації, що спирався на близькі передчуття. Одного разу він забув вставити штучні зуби, покладені на ніч у склянку з водою біля ліжка, і відтоді більше не послуговувався ними. Коли Урсула вирішила розширити будинок, то загадала вибудувати для Мелькіадеса окрему кімнату біля майстерні Ауреліано, якнайдалі від домашньої товкотнечі й шуму, з великим світлим вікном і етажеркою, на якій власноручно розмістила запорошені й поточені шашелем циганові книжки, крихкі аркуші паперу, списані незрозумілими знаками, та склянку з штучними зубами, де вже пустили корінці якісь водорості з маленькими жовтими квіточками. Нове місце, видно, припало Мелькіадесові до вподоби, бо він перестав з'являтися навіть у їдальні. Його можна було зустріти тільки в майстерні Ауреліано, де він просиджував годинами, списуючи таємничими карлючками привезені колись пергаменти, які були ніби зроблені з чогось твердого й сухого і розшаровувались, як листове тісто. В майстерні він з'їдав і їжу, що їй двічі на день приносила Вісітасьйон, — а втім, останнім часом у старого пропав апетит, він їв тільки овочі, через що невдовзі прибрав властивого вегетаріанцям кволого вигляду. Шкіра в нього покрилася ніжною пліснявою, схожою на ту, що росла на допотопному жилеті, якого він ніколи не скидав, віддих був смердючий, як у сплячої тварини. Ауреліано, заглиблений у складання віршів, врешті-решт перестав помічати його, та одного разу в бурмотінні Мелькіадеса він уловив ніби щось осмислене й став прислухатися. Єдине, що він спромігся вирізнити з заплутаного незрозумілого мимрення, було настирливе, як стукіт молотка, раз у раз повторюване слово: "рівнодення", "рівнодення", "рівнодення", — та ще ім'я — Олександр фон Гумбольдт^[6]. Аркадіо досяг трохи кращих успіхів у спілкуванні з циганом, коли став допомагати Ауреліано в ювелірній справі. Мелькіадес озивався на його спроби зав'язати розмову і часом казав цілі фрази іспанською, тільки вони не мали ніякого стосунку до навколишньої дійсності. Проте якось увечері старого охопило хвилювання. Мине багато років і, стоячи біля стіни перед розстрілом, Аркадіо згадає, як, весь тремтячи, Мелькіадес прочитав йому кілька сторінок своїх незбагнених записів, яких Аркадіо, звісно, не зрозумів і які, однак, прочитані співучим голосом, видались йому покладеними на музику енцикліками^[7]. Скінчивши, Мелькіадес усміхнувся, вперше за довгий час, і мовив по-іспанськи: "Коли я вмиру, то нехай у моїй кімнаті три дні палять ртуть". Аркадіо переказав ці слова Хосе Аркадіо Буендіа, який хотів домогтися від цигана додаткових пояснень, але дістав усього лиш коротку відповідь: "Я досяг

безсмертя". Коли віддих Мелькіадеса зробився смердючим, Аркадіо почав щочетверга вранці водити старого купатися до річки, і справа ніби пішла на ліпше. Мелькіадес роздягався і йшов у воду разом з хлопчиками, загадкове почуття орієнтації допомагало йому обходити глибокі й небезпечні місця. "Усі ми вийшли з води", — якось зауважив він.

Час минав, і ніхто не бачив Мелькіадеса в домі, хіба тільки тієї ночі, коли він із зворушливим старанням намагався полагодити піанолу, та щочетверга, коли він виряджався з Аркадіо на річку, несучи під рукою висушений гарбуз і шматок пальмового мила, загорнуті в рушник. І от одного четверга, перед тим як Аркадіо покликав Мелькіадеса купатися, Ауреліано зачув, що старий бурмоче: "Я помер від малярії в болотах Сингапура". Цього разу, заходячи в воду, Мелькіадес повернув не туди, куди слід, і його знайшли аж назавтра, кількома кілометрами нижче за течією: він лежав на мілководді в світлому затоні, а до його живота прилип шматочок курячого посліду. Незважаючи на заперечення обуреної Урсули, яка плакала за циганом дужче, ніж за рідним батьком, Хосе Аркадіо Буендіа заборонив ховати тіло. "Мелькіадес безсмертний, — сказав він, — до того ж сам відкрив формулу воскресення з мертвих". Потім роздмухав давно занедбане горно й поставив на нього казанок із ртуттю, щоб кипіла біля трупа, який став поволі вкриватися синіми пухирями. Дон Аполінар Москоте зважився нагадати, що непохований потопельник становить небезпеку для громадського здоров'я. "Анітрохи — адже він живий", — відказав Хосе Аркадіо Буендіа й далі обкурював того парами ртуті рівно сімдесят дві години; на той час труп уже почав лопатись, як синювато-біла брунька, з тонким посвистом і тлінним смородом на всю оселю. І лише тоді Хосе Аркадіо Буендіа дозволив поховати його, але не сяк-так, а з усіма почестями, належними найбільшому добродійникові Макондо. Це був перший і найвелелюдніший похорон у місті, що його — і то не набагато — перевищить через сто років похоронний карнавал на вшанування пам'яті Великої Мами^[8]. Цигана опустили в могилу, викопану посеред пустирища, призначеного для цвинтаря, й написали на кам'яній плиті єдине, що було відомо про нього: МЕЛЬКІАДЕС. Потому, як заведено, пильнували дев'ять днів. Скориставши з безперервної товкотнечі в патіо, де пили каву, розповідали анекдоти й грали в карти, Амаранта вибрала хвилинку й освідчилася в коханні П'єтро Креспі, що кілька тижнів перед тим оголосив про свої заручини з Ребекою й тепер лаштував магазин музичних інструментів і заводних іграшок там, де колись араби міняли дрібнички на папуг, — на місці, відомому в народі під назвою "вулиця Турків". Італієць, чиї лискучі, мовби полаковані кучері, викликали в жінок непереборне бажання зітхнути, поставився до Амаранти, як до розпещеної дівчинки, що її не варто сприймати надто серйозно.

— У мене є молодший брат, — відповів він їй. — Він приїде допомагати мені в магазині.

Амаранта відчула себе приниженою і з уїдливою злістю відповіла йому, що вирішила будь-що перешкодити сестриному весіллю, навіть якби довелося для цього покласти на порозі будинку свій власний труп. Вражений цією погрозою, П'єтро Креспі

не зміг утриматися від спокуси розповісти про неї Ребеці. Отож до поїздки Амаранти, що весь час відкладалася через обтяженість Урсули, підготувалися менше ніж за тиждень. Амаранта не опиралась, але, прощаючися з Ребекою, шепнула їй на вухо:

— Не радій марно. Хай мене завезуть хоч на край світу, я однаково знайду спосіб розладнати твоє весілля — готова навіть убити тебе.

Через відсутність Урсули й невидиму присутність Мелькіадеса, який і далі робив загадкові прогулянки кімнатами, будинок тепер видавався величезним і порожнім. Ребеці було доручено пильнувати господарство, а індіанка поряdkувала в пекарні. Увечері, коли з'являвся П'єтро Креспі, поширюючи довкола себе свіжий запах лаванди і неодмінно з подарунком — якою-небудь заводною іграшкою — в руках, наречена приймала його в головній вітальні, порозчинявши навстіж усі вікна й двері, щоб уберегти себе від пересудів. Та остороги були зайві: італієць поводився так шанобливо, що не смів доторкнутися навіть до руки дівчини, котра менш ніж через рік мала стати його дружиною. Потроху будинок наповнився чудовими дрібничками. Заводні танцівниці, маври-акробати, клоуни-барабанщики, коники-стрибунці — вся ця багата механічна фауна, принесена П'єтро Креспі, розвіяла печаль, що терзала Хосе Аркадіо Буендіа від дня смерті Мелькіадеса, й повернула його знову в той час, коли він захоплювався алхімією. Він оселився в раю, повному вительбушених звірят та розібраних механізмів, які намагався вдосконалити, надавши їм вічного руху на основі принципу дії маятника. Ауреліано закинув роботу в майстерні й узявся навчати малу Ремедіос читати й писати. Спершу дівчинка віддавала перевагу своїм лялькам над цим чужим чоловіком, який приходив щовечора й з чиеї вини її відривали від іграшок, мили, гарно вбирали й усаджували у вітальні. Але терпіння й відданість Ауреліано зрештою скорили її до такої міри, що вона проводила з ним довгі години, вивчаючи літери й малюючи в зошиті кольоровими олівцями будиночки, корів у оборах та повтикувані жовтими променями круглі сонця, що сідали за горби.

Нешасливою почувалася сама тільки Ребека: вона не могла забути Амарантової погрози. Ребека знала вдачу сестри, її зарозумілий дух, і боялася лютої помсти. Вона по кілька годин просиджувала в купальні, смоктала пальця й одчайдушним зусиллям волі притлумлювала в собі бажання знову почати їсти землю. Шукаючи порятунку від своїх тривог, вона покликала Пілар Тернеру, щоб та почитала їй на картах майбутнє. Після цілої низки невизначених фраз Пілар Тернера прорекла:

— Не матимеш щастя доти, аж поки твої батьки не будуть поховані.

Ребеку пройняв дроз. Ніби пригадуючи давній сон, вона побачила себе зовсім малесенькою дівчинкою на порозі будинку Буендіа зі скринькою, дерев'яною гойдалкою і мішком, що про його вміст вона так ніколи й не дізналася. Згадала лисого пана, зодягненого в полотняний костюм і з золотою запонкою на комірці сорочки й зовсім не схожого на чирвового короля. Згадала дуже молоду й дуже гарну жінку з теплими духмяними руками, що не мали нічого спільного з ревматичними пальцями чирвової дами; жінка прикрашала її волосся квітами, щоб повести гуляти ввечері зеленими вулицями міста.

— Не розумію, — сказала Ребека.

Пілар Тернера здавалася збентеженою.

— Я теж не розумію, але саме так кажуть карти.

Ребеку настільки занепокоїло туманне пророцтво, що вона розповіла про нього Хосе Аркадіо Буендіа; той вичитав їй за віру в карти, але сам відразу ж непомітно заходився нищпорити по скринях та шафах, пересувати меблі й піднімати дошки підлоги, шукаючи мішок із кістками.

Пам'ятав, ніби не бачив мішка від часу перебудови будинку. Потай від усіх він покликав мулярів, і один з них зізнався, що замурував мішок у стіну однієї зі спалень, бо той заважав працювати. Кілька днів підряд вони прослухували стіни, прикладаючи вухо до кладки, доки врешті зачули "квок, квок" далеко в глибині. Пробили стіну й знайшли там мішок, цілий і непошкоджений. Того ж таки дня його поховали в могилі без надгробка неподалік від Мелькіадеса, і Хосе Аркадіо Буендіа повернувся додому, звільнившись від тягара, що гнітив його сумління хоч і недовго, але так само важко, як і спогад про Пруденсію Агілєра. Проходячи через кухню, він поцілував Ребеку в лоб.

— Викинь дурні думки з голови, — сказав він їй. — Ти будеш щаслива.

Дружба з Ребекою широко розчинила перед Пілар Тернерою двері будинку, зачинені для неї Урсулою після народження Аркадіо. Пілар Тернера, мовби отара кіз, приходила в будь-який час і давала вихід своїй гарячковій енергії, виконуючи найтяжчі роботи по господарству. Інколи вона заглядала й до майстерні і допомагала Аркадіо обробляти дагеротипні пластинки з такою ретельністю й ніжністю, що зрештою він став бентежитися. Ця жінка просто забивала йому памороки. Її гаряча шкіра, запах диму довкола неї, голосний сміх, геть недоречний у затемненій кімнаті, відвертали увагу, і він знай робив щось не так.

Одного разу в майстерні сидів Ауреліано, зайнятий своїм; Пілар Тернера сперлася на стіл, захоплено спостерігаючи за його роботою. І тут воно сталося. Ауреліано впевнився, що Аркадіо перебуває в затемненій кімнаті, і тільки тоді звів очі на Пілар Тернеру й зустрівся з її поглядом, де думка проглядала так ясно, ніби була осяяна полуденним сонцем.

— То що там? — мовив Ауреліано. — Говори, в чім річ.

Пілар Тернера прикусила губу, сумно посміхнувшись.

— Із тебе вийшов би гарний вояк, — відповіла вона. — Куди цілиш, туди й влучаєш.

Ауреліано відчув полегшу, переконавшись, що його передчуття підтвердилися. Він знов зосередився на роботі, ніби нічого й не сталося, а його голос прозвучав спокійно й твердо:

— Я визнаю його своїм сином, — сказав він. — Він носитиме моє ім'я.

Хосе Аркадіо Буендіа нарешті досягнув того, чого шукав: приєднав до однієї з заводних танцівниць годинниковий механізм, і лялька танцювала три дні під власну музику. Цей винахід схвилював його більше від усіх колишніх безглузвих задумів. Він кинув їсти. Перестав спати. І, перебуваючи без нагляду й турбот Урсули, дозволив уяві кинути його в стан безперервного марення, якого він уже так ніколи й не позбувся;

цілісінькі ночі ходив він кімнатою туди й сюди, міркуючи вголос, вишукуючи способи застосувати принцип дії маятника до воза, плуга, одне слово, до всього, що, рухаючись, дає якусь користь. Його так висотало гарячкове безсоння, що він зовсім не впізнав старого з білою головою й невпевненими рухами, який завітав до його спальні одного ранку. То був Пруденсіо Агіляр. Упевнившись нарешті, хто це, й вражений тим, що, — як він побачив, — мертві також старіють. Хосе Аркадіо Буендіа відчув наплив глибокої печалі. "Пруденсіо, — вигукнув він, — яким це побитом ти аж сюди дістався?" Після багатьох років перебування в царстві мертвих туга за живими зробилася такою нестерпною, потреба в чіємусь товаристві — такою невідкладною, а близькість ще однієї смерті, що існує всередині смерті, — такою застрашливою, що Пруденсіо Агіляр зрештою полюбив свого найзапеклішого ворога, якого шукав уже давно. Питав про нього в мерців з Ріоачі, у померлих, що прибували з Вальє-де-Упар і долини, та ніхто не міг сказати йому нічого певного, адже Макондо не було відоме померлим доти, поки не прибув Мелькіадес і не позначив його чорною цяточкою на строкатих картах смерті, Хосе Аркадіо Буендіа говорив з Пруденсіо Агіляром до світання. Через кілька годин, знесилений від тривалого безсоння, він зайшов до майстерні Ауреліано й спитав: "Який сьогодні день?" Ауреліано відповів, що вівторок. "Я теж так вважав, — мовив Хосе Аркадіо Буендіа. — Але невдовзі помітив, що й далі триває понеділок — від учора. Подивись на небо, подивись на стіни, подивись на бегонії. І сьогодні ще понеділок". Звиклий до батькових дивацтв, Ауреліано пустив його слова повз вуха. Назавтра, в середу, Хосе Аркадіо Буендіа знову з'явився в майстерні. "Просто лихо, та й годі, — правив він. — Подивись лишень на повітря, послухай, як дзвенить сонце, усе достоту таке саме, як учора й позавчора. Сьогодні також понеділок". Того вечора П'єтро Креспі зустрів його в галереї; Хосе Аркадіо Буендіа заходився від плачу: схлипуючи негарно, по-старечому, він лив сльози за Пруденсіо Агіляром, Мелькіадесом, Ребечиними батьками, своїм татом, своєю матінкою, одне слово, за всіма, кого міг пригадати й хто вже перебував на той час самотою в смерті. П'єтро Креспі подарував йому заводного ведмеда, що походжав по дротині на задніх лапах, однак не зумів позбавити Хосе Аркадіо Буендіа нав'язливого стану. Тоді він спитав його, як там справи з проектом, про який той йому нещодавно розповідав, а саме з машиною-маятником для польотів людини в повітрі, та Хосе Аркадіо Буендіа відповів, що її зробити неможливо, бо маятник може підняти в повітря будь-яку річ, тільки не себе самого. У четвер Хосе Аркадіо Буендіа знову зайшов до майстерні, його обличчя виказувало повний розпач. "Машина часу зіпсувалася, — майже ридаючи, промовляв він, — а Урсула й Амаранта так далеко". Ауреліано посварив його, як дитину, і він слухняно замовк. Шість годин поспіль він уважно розглядав речі, намагаючись визначити, чи відрізняється їхній вигляд від того, який вони мали вчора, і вперто шукав змін як доказу руху часу. Цілісіньку ніч пролежав він із розплющеними очима, закликаючи Пруденсіо Агіляра, Мелькіадеса й усіх померлих прийти поділити його тривогу. Але ніхто до нього не прийшов. У п'ятницю вранці, коли всі в будинку ще спали, він знову почав вивчати довколишній світ, доки в нього не зосталось ані найменшого сумніву в тому, що все ще

триває понеділок. Тоді він відірвав від одних дверей засув і з дикою люттю, давши волю своїй небуденній силі, побив на друзки алхімічні пристрої, вчинив розгром у лабораторії дагеротипії та ювелірній майстерні, — при цьому, наче біснуватий, горлав щось урочистою і звучною, але геть незрозумілою мовою. Він замірився зруйнувати й весь будинок, але тут Ауреліано погукав на поміч сусідів. Потрібно було десять чоловіків, щоб звалити його, чотирнадцять — щоб зв'язати, і двадцять — щоб відволокти у двір під великий каштан, де його покинули, припнувши мотузками до стовбура, а він і далі лаявся своєю дивною мовою, вивергаючи з рота зелену піну. Коли повернулись Урсула й Амаранта, він усе ще залишався прив'язаний за руки й за ноги до прикорня, геть промоклий від дощу, але вже цілком сумирний та безпечний. Вони заговорили до нього, але він їх не впізнав і відповів щось незрозуміле. Урсула розв'язала йому натерті до крові зап'ястя й кісточки, залишивши мотузку тільки довкола пояса. А згодом йому спорудили пальмове накриття для захисту від сонця та дощу.

V

Ауреліано Буендіа і Ремедіос Москоте повінчалися однієї березневої неділі перед віттарем, що його падре Никанор Рейна загадав поставити у вітальні. Ця подія стала завершенням цілого місяця хвилювань і тривог у будинку Москоте через те, що мала Ремедіос досягла зрілості раніше, ніж позбулася своїх дитячих звичок. Дарма, що мати своєчасно втаємничила її в зміни, пов'язані з дівочим віком: одного лютневого вечора Ремедіос із переляканими криками вскочила до вітальні, де її сестри розмовляли з Ауреліано, і показала свої панталони, забруднені чимось темно-шоколадного кольору. Весілля було призначено через місяць. Наречену ледве встигли навчити самотужки вмиватися й одягатися, а також виконувати найпростіші роботи в господі. Щоб відзвичаїти дівчину ловити рибу в ліжку, її примушували мочитися на розпечену цеглу. Чималих зусиль коштувало переконати її в недоторканості подружніх таємниць, бо коли Ремедіос повідали деякі подробиці першої шлюбної ночі, вона була така вражена й нетямилася від захвату водночас, аж була готова обговорювати почуте з цілим світом. Довелося добряче поморочитися з нею, але зате на призначений для церемонії день дівчинка була обізнана в життєвських справах так само добре, як і її сестри. Дон Аполінар Москоте повів дочку за руку вулицею, прикрашеною квітами й гірляндами, повів під гучне бахкання ракет і музику кількох оркестрів, а вона махала рукою і дякувала усмішкою сусідам, котрі з вікон своїх будинків бажали їй щастя. Ауреліано, в костюмі з чорного сукна й лакованих черевиках із металевими застібками, — тих самих, в яких він через кілька років стоятиме біля стіни перед розстрілом, — зустрів наречену перед дверима будинку й повів до віттаря; сам був страшенно блідий, а до горла підкочувався клубок. Ремедіос поводитися дуже невимушено й скромно, не втративши самовладання навіть тоді, коли Ауреліано, намагаючись надягти їй на

палець обручку, впустив її додолу. Це викликало замішання серед гостей, звідусіль зачувся шепіт, але Ремедіос і далі спокійно чекала, піднісши догори руку в мереживній мітенці й випроставши підмізинного пальця, доки її наречений не спинив обручки, що котилася до дверей, наступивши на неї ногою, і не вернувся, червоний, до віттаря. Її мати й сестри так боялися, коли б вона, бува, не зробила чогось невлад під час церемонії, що зрештою, геть вимучені, самі ж і допустилися помилки, підказавши їй першою поцілувати нареченого. Саме з цього дня і виявились у Ремедіос почуття відповідальності, вроджена привітність та вміння володіти собою, які завжди будуть їй притаманні за важких обставин. З власного почину вона відкраяла найкращий шмат весільного пирога і разом з виделкою віднесла на тарілці Хосе Аркадіо Буендіа. Скоцюрблений на дерев'яній лавочці під пальмовим накриттям, прив'язаний до каштанового стовбура й вицвілий від сонця та дощів, старий велет вдячно посміхнувся й заходився їсти пиріг руками, бурмочучи під ніс якусь нерозбірливу молитву. Єдина нещаслива людина на бучному святі, яке тривало до понеділкового ранку, була Ребека Буендіа. Її свято було зірвано. З Урсулиного дозволу Ребека мала брати шлюб того ж таки дня, але в п'ятницю П'єтро Креспі одержав листа, де повідомлялося, що його мати лежить при смерті: Весілля відклали. Через годину П'єтро Креспі від'їхав до головного міста провінції і дорогою розминувся зі своєю матір'ю, котра прибула до Макондо без запізнення в ніч на суботу й проспівала на весіллі Ауреліано сумну пісню, яку наготувала для синового весілля. П'єтро Креспі повернувся в неділю вночі — якраз на шапкобрання, по тому як загнав п'ятеро коней, намагаючись встигнути на власне весілля. Так ніколи й не вдалося встановити, хто саме написав отого листа. Урсула мучила Амаранту допитами доти, доки та розплакалась від обурення й заприсяглася в своїй непричетності перед віттарем, якого теслярі ще не встигли розібрати.

Падре Никанор Рейна, що його дон Аполінар Москоте привіз для вінчальної служби із сусіднього міста в долині, був уже дід, озлоблений своєю невдячною професією. Він мав сірувату шкіру, натягнуту просто на кості, помітно одутлий круглий живіт, а на обличчі в нього — як на обличчі зістарілого ангела — було більше простодушності, ніж доброти. Після весілля він збирався повернутися до своєї пастви, однак вжахнувся, побачивши безтурботність мешканців Макондо, які тішились гріховним життям: вони підкорялися тільки законам природи, не хрестили дітей, не визнавали церковних свят. Розміркувавши, що ця земля нагально потребує орача, він вирішив залишитися в Макондо ще на тиждень, щоб похрестити обрізаних та язичників, узаконити незаконні співжиття та причастити тих, хто були при смерті. Але ніхто не хотів його слухати. Йому відповідали, що багато років чудово обходяться без священика, залагоджуючи всі питання спасіння душі безпосередньо з самим Богом, та й не чинять смертних гріхів. Стомившись проповідувати в пустелі, падре Никанор вирішив узятися за будівництво найбільшого в світі храму зі статуями святих у натуральну величину й вітражами, щоб народ їхав до Макондо навіть з Риму — молитися Богові в самісінькому осередку безбожництва. Ходив усюди з мідною тарілочкою й збирав пожертвування. Йому щедро подавали, але він вимагав іще більше, бо ж на храмі має висіти такий дзвін, щоб від

його звуку спливали потопельники. Він так благав усіх, аж згубив голос, а кості гули від втоми. Однієї суботи, прикинувши, що ще не зібрав навіть на двері храму, він впав у розпач. Тоді падре спорудив на міській площі вівтар і в неділю з дзвіночком у руці, як ходили в часи епідемії безсоння, оббіг усі вулиці, скликаючи людей на польову месо. Чимало прийшло з цікавості. Інші — знічев'я. Ще інші — побоюючись, коли б, бува, Бог не сприйняв зневагу до свого посередника за особисту образу. Таким чином, о восьмій годині ранку половина міста зібралася на площі, де падре Никанор читав Євангеліє голосом, що був надірваний благанням про гроші. Під кінець меси, коли присутні вже були кинулись розходитися, він підніс догори руки, прохаючи уваги.

— Хвилиночку, — мовив він. — Зараз ви дістанете незаперечний доказ безмежного всесилля Господа Бога.

Хлопчик, який допомагав падре Никанорові під час меси, приніс чашку густого паруючого шоколаду, і священник за один дух вихилив її. Відтак, діставши з рукава сутани хусточку, витер губи, випростав перед собою руки й заплющив очі. І тому падре Никанор піднявся на дванадцять сантиметрів над землею. Це був дуже переконливий доказ. Кілька днів підряд священник ходив по місту і повторював свій номер, послуговуючись, як стимулом для левітації^[9], гарячим шоколадом; а служба назбирав у мішок стільки грошей, що менш ніж через місяць будівництво храму вже почалося. Ніхто не взяв під сумнів божественне походження продемонстрованого, крім Хосе Аркадіо Буендіа. Одного ранку неподалік від його каштана зібрався натовп, щоб іще раз подивитися на диво. Коли падре Никанор став підніматися від землі разом із стільцем, на якому сидів, Хосе Аркадіо Буендіа залишався, як і доти, цілком незворушним, він тільки дещо випростався на своїй лавочці й знизав плечима.

— *Nos est simplicissimum*, — зауважив він. — *Homo iste statum quartum materiae invenit.*^[10]

Падре Никанор підняв руку, і всі чотири ніжки стільця одночасно стали на землю.

— *Nego*, — заперечив він. — *Factum hoc existentiam Dei probat sine dubio.*^[11]

Ось так і довідалися, що диявольська тарабарщина Хосе Аркадіо Буендіа була насправді латиною. Виявившись єдиним чоловіком, котрий міг порозумітися з ним, падре Никанор вирішив скористатися цією сприятливою обставиною, щоб вселити віру в цей скаламучений розум.

Щовечора він сідав поряд з каштаном і читав латиною проповіді, проте Хосе Аркадіо Буендіа вперто відхиляв його риторичні викрутаси та шоколадні піднесення й вимагав єдиного незаперечного доказу — дагеротипного знімка Господа Бога. Тоді падре Никанор приніс йому образки й гравюри, а також копію хустки Вероніки, але Хосе Аркадіо Буендіа відкинув усе це як ремісничі вироби, позбавлені наукової основи. Він виявив таку впертість, що падре Никанор відмовився від своїх місіонерських намірів і навідував його далі з людинолюбних почуттів. Але тут Хосе Аркадіо Буендіа перебрав ініціативу в свої руки й підступними раціоналістськими махінаціями спробував похитнути священникову віру. Якось падре Никанор приніс коробку з шашками та

гравальну дошку й запропонував Хосе Аркадіо Буендіа зіграти з ним, але останній відмовився, бо, за його поясненням, він не розуміє сенсу в боротьбі між двома супротивниками, котрі згодні між собою в найважливіших питаннях. Падре Никанор, який ніколи доти не дивився на гру в шашки з цієї точки зору, так і не зміг переконати його в іншому. Чимдалі більше дивуючись ясності розуму Хосе Аркадіо Буендіа, він зрештою спитав, як це так сталося, що його прив'язали до дерева.

— *Nos est simplicissimum*, — відповів той. — Мене прив'язали, бо я божевільний.

Від того разу, побоюючись за несхитність власної віри, священник перестав навідувати його і цілком присвятив себе будівництву храму. Ребека відчула, як у ній відроджується надія. Із закінченням будівельних робіт було пов'язане майбутнє дівчини — а надто вона відчувала це від тієї неділі, коли падре Никанор, обідаючи у них, почав розповідати всій сім'ї за столом, з якою урочистістю й пишнотою правитимуться служби після зведення храму. "Найщасливішою буде Ребека", — зауважила Амаранта, однак Ребека не зрозуміла, що та має на увазі, і Амаранта пояснила, простодушно всміхнувшись:

— Адже ти відкриєш церкву своїм весіллям.

Ребека спробувала не допустити жодного обговорення цього питання. Мовляв, будівництво посувається дуже повільно, і храм буде закінчено щонайраніше через десять років. Падре Никанор не погодився з нею: чимдалі більша щедрість віруючих дозволяє робити оптимістичніші розрахунки. При мовчазному обуренні Ребеки, яка не змогла навіть доїсти свій обід, Урсула радісно схвалила Амарантину ідею й пообіцяла значний внесок для прискорення робіт. Падре Никанор зауважив: іще одна така жертва — і храм буде готовий за три роки. Відтоді Ребека не перемовилася з Амарантою жодним словом, будучи переконана, що ідея Амаранти не була така вже невинна, якою та намагалася її виставити. "Це найлегше для тебе, що я змогла придумати, — сказала їй Амаранта під час шаленої перепалки, яка виникла між ними того вечора. — Так мені принаймні не доведеться тебе вбивати протягом наступних трьох років". Ребека прийняла виклик.

Дізнавшись про нову відстрочку, П'єтро Креспі впав у розпач, але Ребека дала йому вагомий доказ своєї вірності. "Ми втечемо, тільки-но ти вирішиш", — заявила вона. Та П'єтро Креспі не був авантюристом. Він не відзначався поривчастою вдачею своєї нареченої і вважав, що повага до даного слова — це той капітал, який негоже тринькати нерозсудно. Тоді Ребека вдалася до менш рішучих заходів. Вітер невідь-звідки гасив лампи у вітальні, й Урсула заставляла молодих, що цілувалися в темряві. П'єтро Креспі дещо плутано нарікав на погану якість нових гасових ламп і навіть допоміг встановити у вітальні надійнішу систему освітлення. Але тепер у лампах то кінчався гас, то забивалися горілки, й Урсула знов заставляла Ребеку на колінах у нареченого. Врешті-решт Урсула відмовилася слухати будь-які пояснення. Поклала на індіанку всю відповідальність за пекарню, а сама вмостила у гойдалку — стежити за зарученими, твердо вирішивши, що не дозволить одурити себе вивертами, застарілими ще за її молодих літ. "Бідна мама, — в'їдливо зауважувала обурена Ребека, бачачи, як

Урсула позіхає під час церемонних візитів, що аж наганяли сон. — Коли вона помре, то відбуватиме свою покару за гріхи ось у цій гойдалці". По трьох місяцях отакого кохання під наглядом П'єтро Креспі, який щодня перевіряв стан робіт, вимучений повільністю будівництва, вирішив дати падре Никанорові гроші, яких тому не вистачало, щоб побудувати храм. Амаранта не втратила терпіння. Теревенячи з подругами, які збиралися щовечора на галереї поткати або повишивати, вона тим часом замишляла одне за другим зло проти Ребеки. Похибка в розрахунках згубила ще один її задум — на її думку, найпевніший: він полягав у тому, щоб повибирати нафталінові кульки з шлюбної сукні, яку Ребека зберігала в комоді у спальні. Амаранта зробила це за два місяці до закінчення будівництва храму. Але близьке весілля сповнило Ребеку такою нетерплячкою, що вона захотіла підготувати своє вбрання набагато раніше, ніж розраховувала Амаранта. Висунувши комодну шухляду і розгорнувши папір, а потім полотно, в яких лежало вбрання, Ребека виявила, що едwabна тканина сукні, мереживо фати, ба навіть віночок із флердоранжа геть переточені міллю й розсипалися на порошок. Хоч вона чудово пам'ятала, як насипала аж під полотно дві жмені нафталінових кульок, лиху здавалося таким випадковим, що вона не посміла звинуватити Амаранту. До весілля не лишалося й місяця, але Ампаро Москоте взялася пошити нову сукню за тиждень. Коли одного дощового дня Ампаро, якої майже не було видно за оберемком схожого на піну мережива, зайшла в будинок, щоб зробити Ребеці останню примірку, Амаранта мало не зомліла. Їй відібрало мову, струмочок холодного поту побіг уздовж хребта. Довгі місяці вона тремтіла від страху, дожидаючи цієї години, бо твердо знала: якщо їй не вдасться вимудрувати якоїсь остаточної перепони для весілля, то в останню хвилину, коли вичерпаються всі запаси її винахідливості, їй не забракне мужності отруїти Ребеку. Того полудня, поки Ребека задихалася від спеки в едwabному панцері, який Ампаро Москоте з безмежним терпінням закріплювала на її тілі за допомогою тисячі шпильок, Амаранта кілька разів помилилася, рахуючи вічка свого плетива, і вколола собі палець спицею, однак зі страшною холонокровністю вирішила, що тим днем буде остання п'ятниця перед весіллям, а способом — порція екстракту опію в каві.

Але інша поважна перепона, така ж неподоланна, як і непередбачена, примусила знову відкласти весілля на невизначений час. За тиждень до дня, призначеного для шлюбу Ребеки й П'єтро Креспі, маленька Ремедіос прокинулася серед ночі вся мокра від якоїсь гарячої рідоти, що вивергнулася з її нутрощів зі звуком, подібним до голосної відрижки, і через три дні після цього померла, отруєна своєю власною кров'ю: двійнята застрягли в неї упоперек живота. Амаранту гризли докори сумління. Адже це вона палко благала Бога послати якесь лихो, аби тільки їй не довелося давати отруту Ребеці, і тепер почувала себе винною в смерті Ремедіос. Бо ж не такої перешкоди вона благала. Ремедіос принесла в будинок подих радості. Вона поселилася з чоловіком у спальні поряд із майстернею й прикрасила всю кімнату ляльками та іграшками свого зовсім недавнього дитинства, але її життєрадісність вихоплювалася з чотирьох стін спальні і, як цілющий вітер, проносилася галереєю з бегоніями. Ремедіос починала співати від сходу сонця. Вона була єдина людина в будинку, котра зважувалася втручатися в чвари

між Ребекою й Амарантою. Вона взяла на свої плечі нелегку працю ходити коло Хосе Аркадіо Буендіа. Носила йому їжу, допомагала в щоденних потребах, мила його намиленою мачулою, пильнувала, щоб у його волоссі й бороді не заводилися воші, зберігала в доброму стані накриття і під час грози накидала на пальмове листя непромокальний брезент. В останні місяці свого життя вона навчилася розмовляти з Хосе Аркадіо Буендіа примітивною латиною. Коли син Ауреліано й Пілар Тернери народився на світ і його було перенесено до будинку та охрещено у вузькому родинному колі йменням Ауреліано Хосе, Ремедіос вирішила вважати його своїм старшим сином. Її материнський інстинкт вразив Урсулу. Як на Ауреліано, то він знайшов у Ремедіос виправдання власному існуванню, якого йому бракувало. Цілісінський день він працював у майстерні, а Ремедіос приносила йому туди чорну каву без цукру. Щовечора вони вдвох ішли до будинку Москоте. Ауреліано грав нескінченні партії в доміно з тестем, а Ремедіос теревенила з сестрами або обговорювала з матір'ю справи дорослих. Родинний зв'язок із сім'єю Буендіа зміцнив авторитет дона Аполінара Москоте в Макондо. Під час своїх частих поїздок до головного міста провінції він зумів умовити власті вибудувати в Макондо школу, де вчителем мав бути Аркадіо, який успадкував педагогічні нахили свого діда. Шляхом переконування дон Аполінар Москоте домігся того, що на день національної незалежності більшу частину будинків пофарбовано у блакитний колір. На рішучі вимоги падре Никанора він наказав перенести заклад Катаріно в глуху вулицю, а також закрити кілька кубел, що процвітали в самому центрі міста. Одного разу він повернувся з головного міста провінції в супроводі шести поліцаїв з гвинтівками й поклав на них обов'язок наглядати за порядком, і ніхто навіть не згадав про колишню угоду не тримати в Макондо озброєних людей. Ауреліано подобалося тестеве завзяття. "Ти зробишся таким самим товстуном, як і він", — казали йому друзі. Але від постійної сидячої роботи в майстерні у нього тільки дужче повипиналися вилиці та сильніше заблищали очі, а вага не збільшала, й не змінилася стримана вдача, — навпаки, в обрисах уст чіткіше проступила пряма лінія, що свідчила про самотні роздуми та незламну рішучість. Ауреліано та його дружина зуміли викликати в обох родинах глибоку любов, і коли Ремедіос повідомила, що чекає дитини, то навіть Амаранта й Ребека уклали між собою перемир'я і ревно заходилися плести придане з вовни двох кольорів: блакитної — коли буде хлопчик, і рожевої — коли дівчинка. Ремедіос буде останньою, про кого подумає через кілька років Аркадіо, стоячи біля стіни перед розстрілом.

Урсула оголосила сувору жалобу: позачиняла всі вікна й двері, і нікому не дозволялося ні входити, ні виходити без крайньої потреби; вона заборонила на цілий рік голосні розмови й повісила на стіну, біля якої стояла труна з тілом Ремедіос, дагеротип небіжчиці, повитий чорною стрічкою, а під ним — незгасну лампаду. Наступні покоління Буендіа, які ніколи не давали згаснути лампаді, відчували замішання, бачачи цю дівчинку в плісированих спідничках, білих черевичках і з серпанковим бантом на голові: їм ніяк не вдавалося поєднати її з академічним уявленням про прабабусю. Амаранта взяла Ауреліано Хосе під свою опіку. Взяла як

названого сина, який мав розділити з нею її самоту і пом'якшити докори сумління, які мучили її тому, що всупереч її бажанню, але внаслідок її нерозважливих молитов, екстракт опію ніби потрапив до кави Ремедіос. Щовечора до будинку навшпиньках заходив П'єтро Креспі з чорною стрічкою на капелюсі, щоб зробити мовчазний візит якійсь далекій подобі Ребеки: вона здавалася геть знекровленою в своїй чорній сукні з довгими, до зап'ястків, рукавами. Сама тільки думка про призначення нового дня весілля здалась би тепер таким блюзнірством, що заручини перетворилися на вічні узи, в набридле кохання, що вже нікого не цікавило, неначе вирішення долі оцих закоханих, які гасили лампи й цілувалися в темряві, було полишено на розсуд смерті. Згубивши надію, Ребека геть занепала духом і знову стала їсти землю.

Аж раптом, — коли від початку жалоби минуло вже чимало часу і в галереї знов почалися сходини вишивальниць хрестиком, — серед мертвої тиші спекотного полудня, рівно о другій годині, хтось із такою силою штовхнув двері з вулиці, аж весь будинок задвигтів; Амаранті та її подругам у галереї, Ребеці, яка смоктала палець у своїй кімнаті, Урсулі на кухні, Ауреліано в майстерні, ба навіть Хосе Аркадіо Буендіа під самотнім каштаном здалося, ніби почався землетрус і будинок завалюється. На порозі постав велетень. Його квадратні плечі ледве вміщалися в дверях. На бичачій шії висів образок Діви Зцілительки, руки та груди були вкриті таємничим татуюванням, а правий зап'ясток щільно затиснений мідним браслетом-талісманом. Шкіра видублена солоними вітрами негоди, волосся коротке й настовбурчене, як муляча грива, підборіддя вольове, а погляд сумний. Захожий був підперезаний поясом, удвічі товщим за кінську попрягу, і взутий у високі чоботи з острогами та підкованими залізом підборами, від його ходи все здригалось, ніби від сейсмічного поштовху. Він пройшов через вітальню й залу, несучи на руці добряче пошарпані сакви, і, мов той удар грому, увірвався в тишу галереї з бегоніями, де Амаранта і її подруги так і позаклякали з голками в повітрі. "Добрий день", — мовив він стомленим голосом, кинув свої сакви на стіл, за яким вони працювали, й попростував далі в глиб будинку. "Добрий день", — сказав він Ребеці, що злякано виглянула зі своєї спальні. "Добрий день", — повітався він до Ауреліано, всіма п'ятьма почуттями прикованого тієї хвили до роботи. Чоловік ніде не затримувався. Попрямував на кухню і тільки там зупинився, закінчуючи подорож, почату на другому кінці світу. "Добрий день", — поздоровкався він і тут. На якусь частку секунди Урсула заціпеніла з розкритим ротом, тоді подивилася прихоськовій в вічі, ойкнула й кинулась йому на шию, кричачи й плачучи з радості. Це був Хосе Аркадіо. Він повернувся таким же злиднем, як і пішов, і Урсулі довелося навіть дати йому два песо, щоб він зміг розрахуватися за найнятого коня. Розмовляв він іспанською мовою, рясно пересипаною матроським жаргоном. Його спитали, де він був, і він відповів: "Там". Почепив гамак у виділеній йому кімнаті, ліг і проспав три дні. А пробудившись, з'їв шістнадцять крутих яєць і попрямував до закладу Катаріно, де його могутня постать викликала переполох серед охоплених цікавістю жінок. Він замовив за свій рахунок музику й по чарці горілки для всіх присутніх і заклався з п'ятьма чоловіками, що вони гуртом не здолають пригнути його руку до столу. "Марна річ, —

казали вони, переконавшись, що їм годі навіть поворушити її. — Адже на ньому примовлений браслет". Катаріно, яка не вірила в силові атракціони, заклалася з Хосе Аркадіо на дванадцять песо, що він не зсуне з місця стойку. Він відірвав ту стойку від підлоги, підняв над головою й виставив на вулицю. І лиш одинадцять чоловіків спромоглися затягти її назад.

У розпалі веселощів він поклав на стойку для загального огляду свою чоловічу гордість — прутень несосвітених розмірів, поспіль укритий татуюванням із синіх і червоних написів різними мовами. Жінки загорілися бажанням, але він спитав, котра з них заплатить йому більше. Найгрошовитіша запропонувала двадцять песо. Тоді він запропонував влаштувати лотерею з квитками по десять песо. Ціна була зависока, бо найпривабливіша жінка заробляла за ніч лише вісім песо, однак усі погодилися. Понаписували свої імена на чотирнадцяти папірцях, укинули їх до капелюха й почали тягти — кожна один квиток. А як невитягнених залишилося лише два папірці, подивилися, хто там записаний.

— Іще по п'ять песо з кожної, — мовив Хосе Аркадіо, — і я ділю себе між обома.

З цього він і жив. Доти він шістдесят п'ять разів ходив матросом у навколосвітнє плавання з такими, як сам, моряками без роду-племени; жінки, котрі тієї ночі зляглися з ним у закладі Катаріно, вивели його голим у танцювальну залу, аби всі бачили, що кожнісінський міліметр його тіла вкритий татуюванням: спереду й зі спини, від шиї й аж до п'ят.

Хосе Аркадіо не квапився по-справжньому повернутися. Удень спав, а вночі пропадав у кварталі будинків розпусти, демонструючи там свою силу. В тих рідкісних випадках, коли Урсулі вдавалося посадовити його за родинний стіл, він викликав загальну увагу, надто коли починав розповідати про свої пригоди в далеких краях. Якось їхній корабель зазнав аварії, і він протягом двох тижнів гойдався на шлюпці в Японському морі, харчуючись тілом свого товариша, що вмер від сонячного удару, — його м'ясо, добре просолене й пров'ялене на сонці, було тверде й солодкувате. Одного ясного полудня команда корабля, на якому вони пливли Бенгальською затокою, забила морського дракона; в його череві знайшли шолом, пряжки й зброю хрестоносця. В Карибському морі він бачив привид корсарського корабля Віктора Юга^[12], його вітрила були пошматовані на лахміття вітрами смерті, реї та щогли переточені морськими тарганами; корабель усе намагався вернутися до Гваделупи, але був приречений вічно збиватися з курсу. Урсула плакала за столом, ніби перечитуючи ті довгоочікувані листи, які ніколи не прибували і в яких Хосе Аркадіо повідомляв про свої подвиги й пригоди. "А в нас тут таке домисько, синку, — мовила вона, хлипаючи. — І стільки їжі ми повикидали свиням!" Однак вона неспроможна була усвідомити, що хлопчина, котрий пішов з циганами, — оцей самий дикун, що з'їдає за обідом півпоросяти й випускає такі буйні вітровії, аж квіти в'януть. Десь майже так само це не вкладалося в головах і решти родини. Амаранта не могла приховати відрази, яку в неї викликала його звичка ригати за столом. Аркадіо, що так ніколи й не дізнався про таємницю свого походження, ледве розтуляв рота, щоб відповісти на запитання Хосе Аркадіо, котрий

явно намагався завоювати його прихильність. Ауреліано спробував оживити в братовій пам'яті ті часи, коли вони спали в одній кімнаті, відновити близькі взаємини дитячих літ, але Хосе Аркадіо забув геть про все: морське життя переповнило його пам'ять своїми найрозмаїтішими подіями. І тільки Ребека була скошена наповал із першого погляду. Того вечора, коли Хосе Аркадіо пройшов повз двері її спальні, вона раптом дійшла висновку, що П'єтро Креспі усього лиш вичепурений здохляк поряд із оцим надсамцем, чий вулканічний віддих чути в будь-якому закутку будинку. І стала шукати зустрічі з ним під різними приводами. Одного разу Хосе Аркадіо з безсоромною увагою обвів поглядом її тіло, мовивши при цьому: "А ти справжня жінка, сестрице". Ребека втратила будь-яку владу над собою. Почала їсти землю та вапно з такою жадібністю, як і колись, і так завзято смоктала пальця, аж на ньому виріс мозоль. Якось вона почала блювати зеленою рідиною з дохлими п'явками. Не спала ціліснічкі ночі, дрижачи, мов у пропасниці, опираючись безумові, й аж до світання чекала тієї хвили, коли задвигтять дим із приходом Хосе Аркадіо. Якось пополудні, під час сієсти, коли всі спали, Ребека більше не годна була витримати й зайшла до його кімнати. Він лежав із розплющеними очима в самих тільки трусах, випроставшись у гамаку, підчепленому до балок на товстих канатах, якими прив'язують човни. Її так вразило його велетенське оголене татуйоване тіло, що їй захотілось відступити. "Перепрошую, — вибачилася вона. — Я не знала, що ви тут". Але мовила це тихим голосом, щоб нікого не розбудити. "Іди сюди", — сказав він. Ребека послухалася. Стояла біля гамака, обливаючись холодним потом, внизу в животі їй усе стискалося, а Хосе Аркадіо пучками пальців пестив їй кісточки, потім литки, далі стегна й шепотів: "Ой сестрице, ой сестрице". Їй довелося зробити над собою надлюдське зусилля, щоб не вмерти, коли якась могутня сила, подібна до урагану, але напрочуд цілеспрямована, підняла її за стан, за три змахи оголила її й розпластала під собою, мов малу пташину. Ледве вона встигла скласти дяку Богові за те, що народилася на цей світ, як знепритомніла від нестерпного болю, в незбагненний спосіб поєданого з насолодою, борсаючись у повній випарів трясовині гамака, що, мов вимочка, всотала пролиту нею кров.

Три дні по тому вони повінчалися під час вечірньої меси. Напередодні Хосе Аркадіо вирядився до магазину П'єтро Креспі. Італієць саме давав урок гри на цитрі, але Хосе Аркадіо навіть не відкликав його вбік, щоб довести до відома свою справу. "Я одружуюся з Ребекою", — сказав він. П'єтро Креспі зблід, віддав цитру одному з учнів і оголосив, що урок закінчено. Коли вони zostалися самі в залі, повній музичних інструментів та заводних іграшок, П'єтро Креспі сказав:

— Вона ваша сестра.

— А мені начхати, — відповів Хосе Аркадіо.

П'єтро Креспі витер лоба хусточкою, напахченою лавандою.

— Це протиприродно, — провадив він далі, — і, до того ж, заборонено законом.

Хосе Аркадіо дратували не стільки аргументи П'єтро Креспі, скільки блідість останнього.

— Плювати мені на природу, — відрубав він. — Я прийшов сказати вам усе для того,

щоб ви не завдавали собі клопоту й не ходили нічого питати в Ребеки.

Але, помітивши сльози на очах у П'єтро Креспі, він трохи пом'якшив свою мову.

— Ну, гаразд, — мовив він, зовсім змінивши тон, — якщо вже вам так припала до вподоби родина, то там іще для вас залишилась Амаранта.

У своїй недільній проповіді падре Никанор оголосив, що Хосе Аркадіо і Ребека — не брат і сестра. Проте Урсула ніколи не подарувала їм цього шлюбу, розцінивши його, як неприпустиму неповагу, і того ж дня, коли молоді повернулися з церкви, заборонила їм переступати поріг її оселі. Для неї вони однаково що померли. Тоді новоженці найняли будиночок навпроти цвинтаря і влаштувалися в ньому: наприпочатку гамак Хосе Аркадіо правив їм за всі меблі. У шлюбну ніч молоду вжалив у ногу скорпіон, який заліз у її черевичок. Ребеці було відібрало мову, але це не завадило подружжю досить гучно провести медовий місяць. Сусіди лякалися криків, які будили всю околицю до восьми разів на ніч і до трьох разів під час сієсти, і молилися, щоб така непогамовна пристрасть часом не порушила спокою мертвих.

Сам тільки Ауреліано виявив турботу про молоде подружжя. Він купив їм деякі меблі і давав гроші доти, поки до Хосе Аркадіо вернулося почуття реальності і він заходився обробляти прилеглі до будинку пустирища. А от Амаранта так і не спромоглася притлумити в собі ворожість до Ребеки, дарма що життя дарувало їй задоволення, про яке вона й не мріяла: на бажання Урсули, що не знала, як затерти ганьбу, П'єтро Креспі й далі обідав у них щовівторка, переживаючи своє нещастя зі спокоем і гідністю. Він і далі носив чорну стрічку на капелюсі на знак поваги до родини і знаходив утіху у виявах своєї відданості Урсулі, носячи їй різні екзотичні подарунки, як-от португальські сардинки або турецьке варення з трояндових пелюсток; якимось він підніс їй прегарну манільську шаль. Амаранта була дуже уважна й ласкава з ним. Угадувала його смаки, зрізала вистріпані ниточки з манжетів його сорочок, а до дня народження повишувала його ініціали на десятку носовичків. У вівторок після обіду, коли вона займалася рукоділлям у галереї, він розважав її. Ця дівчина, яку П'єтро Креспі доти звик розглядати як дитину, несподівано постала перед ним по-новому. Граційністю вона не відзначалася, зате їй були властиві незвичайна делікатність почуттів і прихована ніжність. І ось одного вівторка, коли вже ніхто не сумнівався в тому, що рано чи пізно дійде до цього, П'єтро Креспі запропонував їй одружитися з ним. Вона не урвала своєї роботи. Зачекала, доки перестануть палати вуха, й надала своєму голосові спокійної зрілої впевненості.

— Звісно, Креспі: я згодна, — відповіла вона, — але тільки коли ми краще знатимемо одне одного. Поспіх ніколи не доводить до добра.

Урсула геть збилася з плигу. Попри всю свою повагу до П'єтро Креспі, вона ніяк не могла вирішити, добре чи погано з моральної точки зору він чинить після такого скандального кінця задовгих заручин з Ребекою. Але зрештою прийняла його сватання як dokonаний факт, без жодної оцінки, бо ніхто не поділяв її сумнівів. А Ауреліано — глави сім'ї — тільки побільшив її замішання своєю загадковою й категоричною заявою:

— Тепер не час думати про весілля.

Ця фраза, що її зміст Урсула збагнула тільки через кілька місяців, була єдиною щирою думкою, яку Ауреліано зміг висловити тієї хвили не тільки щодо весілля, а й щодо будь-якої іншої події, крім війни. Стоячи біля стіни перед розстрілом, він і сам не зможе гаразд пояснити собі, як викувався отой ланцюг непомітних, однак неминучих випадковостей, що привів його аж туди. Смерть Ремедіос не потрясла його так, як він побоювався. Вона радше викликала в ньому глуху лють, що поступово розчинилася в пасивному тужливому відчутті обманутих надій, подібному до того, якого він зазнав, вирішивши не заводитися більше з жінками. Тож він заглибився в свою роботу, проте зберіг звичку грати з тестем у доміно. Вечірні бесіди в сповненому тихою жалобою домі зміцнили приязнь цих двох чоловіків. "Женися знову, Ауреліано, — казав йому тесть. — У мене шість дочок, вибирай собі до вподоби".

Якось, незадовго до виборів, дон Аполінар Москоте повернувся зі своєї наступної поїздки, дуже стурбований політичним становищем у країні. Ліберали були готові от-от розпочати війну. А що на ту пору Ауреліано мав дуже туманне уявлення про консерваторів і лібералів, то тесть якнайпростіше пояснив йому, в чому полягає різниця між цими партіями. Ліберали, мовляв, — це масони, лихі люди, які виступають за те, щоб перевішати священиків, запровадити цивільний шлюб і розлучення, визнати рівні права за законними й незаконними дітьми і, скинувши верховний уряд, роздробити країну — проголосити її федерацією. На противагу їм, консерватори одержали владу від самого Господа Бога, обстоюють непохитний громадський порядок і родинну мораль, захищають віру в Христа, основи влади і не хочуть допустити розшматування країни. З почуття людяності Ауреліано симпатизував лібералам в усьому, що стосувалося прав незаконних дітей, але ніяк не міг зрозуміти, навіщо потрібно доходити до крайнощів і розпочинати війну через щось таке, чого не можна помацати руками. Йому видалась надмірною запопадливість тестя, який викликав на час виборів у позбавлене будь-яких політичних пристрастей містечко шестеро озброєних Гвинтівками солдатів на чолі з сержантом. Солдати таки прибули і спершу обійшли всі будинки й конфіскували мисливські рушниці, мачете, ба навіть кухонні ножі, а потім роздали чоловікам, старшим від двадцяти одного року, блакитні папірці з іменами кандидатів від консерваторів і рожеві — з іменами кандидатів від лібералів. Напередодні виборів, у суботу, дон Аполінар Москоте особисто зачитав декрет, що забороняв від півночі протягом сорока восьми годин продавати спиртні напої й збиратися групами більше трьох чоловік, якщо це не члени однієї сім'ї. Вибори пройшли без інцидентів. О восьмій годині ранку в неділю на площі встановлено дерев'яну урну під охороною шести солдатів. Голосування було цілком вільне, у чому Ауреліано міг пересвідчитися особисто: майже цілий день простояв він поряд із тестем, пильнуючи, щоб ніхто не проголосував більше одного разу. О четвертій годині дня барабанний дріб сповістив про кінець голосування, і дон Аполінар Москоте опечатав урну наліпкою зі своїм підписом. Увечері, граючи в доміно з Ауреліано, він наказав сержантові зірвати наліпку й підрахувати голоси. Рожевих папірців налічувалось майже стільки, скільки й блакитних, але сержант залишив тільки десять рожевих, а

нестачу поповнив блакитними. Потім урну опечатали новою наліпкою, а на завтра, тільки розвиднілося, відвезли її до головного міста провінції.

— Ліберали розпочнуть війну, — сказав Ауреліано.

Дон Аполінар навіть не відвів очей від доміно.

— Якщо ти гадаєш, що через підміну бюлетенів, то не розпочнуть, — заперечив він.

— Там залишено трохи рожевих, щоб не скаржилися.

Ауреліано усвідомив несприятливе становище опозиції і мовив:

— Якби я був лібералом, то розпочав би війну тільки через оцю махінацію з папірцями.

Тесть подивився на нього поверх окулярів.

— Ой, Ауреліано, — відказав він, — якби ти був лібералом, то ніколи не побачив би, як підмінюються папірці, хоч ти й мій зять.

Обурення в місті викликали не результати виборів, а підмова солдатів повернути відібрані ножі і мисливські рушніці. Жінки попросили Ауреліано домогтися через тестя повернення бодай кухонних ножів. Дон Аполінар Москоте пояснив йому під великим секретом, що солдати повезли з собою конфісковану зброю як речовий доказ підготовки лібералів до війни. Цинізм цієї заяви стривожив Ауреліано. Він нічого не відказав, та коли якось увечері Герінельдо Маркес і Магніфіко Вісбаль, обговорюючи в колі друзів справу з кухонними ножами, спитали, хто він, ліберал чи консерватор, Ауреліано не вагався ні хвилини.

— Якщо неодмінно треба бути кимось, — відповів він, — то краще я буду лібералом, бо консерватори — шахраї.

Назавтра, на наполягання друзів, він зайшов на огляд до лікаря Алірію Ноґери, скаржачись на болі в печінці. Він ще не знав, для чого потрібна ця брехня. Лікар Алірію Ноґера прибув до Макондо кілька років перед тим із запасом пігулок без смаку й медичним девізом, що здавався всім досить непереконливим: "Клин клином вибивають". Насправді він тільки видавав себе за лікаря. Під невинною машкарою посереднього лікаря ховався терорист. Його високі ґамаші прикривали шрами на щиколотках — сліди від кайданів за п'ять років каторги. Коли Алірію Ноґеру схопили після першого бунту федералістів, йому пощастило втекти на Кюрасао, перевдягтися в сутану — найненависнішу для нього одежу. Під кінець свого дуже довгого вигнання, натхнений радісними повідомленнями, що їх привозили на Кюрасао політичні емігранти, з'їжджаючись туди з усіх островів Карибського моря, він сів на контрабандистську шхуну й з'явився в Ріоачі з запасом пляшечок, наповнених пігулками з чистого цукру, та з власноручно підробленим дипломом Лейпцигського університету. В Ріоачі він аж заплакав від зневіри. Туманні передвиборчі надії охолодили запал федералістів, яких емігранти зображували як готовий вибухнути порохований склад. Пригнічений своєю невдачею й мріючи тепер тільки про одне — знайти безпечне місце, де можна було б спокійно дожидати старості, цей псевдогомеопат залишився в Макондо. Він уже кілька років наймав вузеньку, захаращену порожніми пляшечками кімнатку в будинку біля міської площі й жив за

рахунок безнадійних хворих: випробувавши всі засоби, вони шукали втіхи в пігулках із цукру. Поки дон Аполінар Москоте був суто декоративним представником влади, лікар не мав куди скерувати свої агітаторські нахили. Весь час він витрачав на мемуари та боротьбу з астмою. Близькі вибори стали для Ноґери провідною ниткою, що допомогла йому віднайти клубок підривної діяльності. Він налагодив зв'язки з міською молоддю, мало досвідченою в політиці, й розгорнув потаємну й уперту підбурювальну кампанію. Численні рожеві папірці, знайдені в урні й приписані доном Аполінаром Москоте властивому молоді легкодумству, були частиною задуму Ноґери: він наказав своїм учням проголосувати ними — нехай вони самі пересвідчаться, що вибори — це фарс. "Дієве тільки насильство", — переконував він. Більшість друзів Ауреліано була в захваті від ідеї ліквідації консервативного ладу, але вони не наважувались утаємничити приятеля в свої задуми, побоюючись не тільки його родинних зв'язків із корехідором, а й його замкнутої, відлюдькуватої вдачі. Крім того, було відомо, що Ауреліано за тестевою вказівкою голосував блакитним бюлетенем. Тож тільки проста випадковість відкрила його політичні симпатії і тільки чиста цікавість штовхнула його на цей безглуздий крок — піти до лікаря лікувати хворобу, якої в нього не було. В бруднющій, як свинарник, кімнаті, де все, аж до темних од пилу мережив павутини, пропахло камфорою, він уздрів якусь подобу перестарілої ігуани, чиї легені посвистували при диханні. Нічого не спитавши, лікар підвів Ауреліано до вікна й почав уважно розглядати зсередини його нижню повіку. "Не тут, — сказав Ауреліано, як і було йому рекомендовано. Потім, натиснувши пучками пальців на печінку, додав: — Мені болить ось тут — не дає спати". Тоді лікар Ноґера зачинив вікно, бо, мовляв, дуже пече сонце, і простими словами пояснив йому, чому обов'язок патріота — вбивати консерваторів. Кілька днів поспіль Ауреліано носив у кишенці сорочки пляшечку. Щодві години він діставав її, висипав на долоню кульки, вкидав їх усі в рот і повільно розчиняв на язичі. Дон Аполінар Москоте жартував з його віри в гомеопатію, однак учасники змови розпізнавали в ньому свого. До змови було залучено майже всіх синів старожителів Макондо, хоч ніхто достеменно не відав, у чому власне полягають ті дії, що їх вони самі й замишляли. Проте коли лікар відкрив Ауреліано цю таємницю, той негайно вийшов із змови. Хоч він тоді й був переконаний у необхідності ліквідувати режим консерваторів, лікарів задум сповнив його жахом. Лікар Ноґера був фанатик індивідуального терору. Його задум полягав в узгодженому одночасному здійсненні великої кількості індивідуальних убивств, щоб отаким єдиним ударом державного масштабу знищити всіх урядових чиновників разом з їхніми родинами, а надто дітей чоловічої статі, звівши в такий спосіб зі світу саме насіння консерватизму. Дон Аполінар Москоте, його дружина й шестеро дочок, були, звісно, введені до списку.

— Ніякий ви не ліберал, — сказав йому Ауреліано, навіть не змінившись на виду. — Ви просто різник.

— У такому разі, — так само спокійно відповів лікар, — віддай мені пляшечку. Вона тобі вже не потрібна.

Аж через півроку Ауреліано дізнався, що лікар визнав його безнадійно

непридатним до дії, невинуватим сентименталістом з безвільною вдачею й виразним потягом до самотності. Друзі були спробували залякати Ауреліано, побоюючись, коли б він, бува, не виказав змови. Ауреліано заспокоїв їх: він нікому не скаже ні слова, але тієї ночі, коли вони підуть убивати родину Москоте, він зустріне їх на порозі й захищатиме вхід до будинку. Він говорив так рішуче й переконливо, що виконання задуму відклали на невизначений час. Саме тоді Урсула зайшла спитати його поради щодо одруження П'єтро Креспі й Амаранти, і він відказав їй: зараз не той час, щоб про це думати. Уже цілий тиждень він носив під сорочкою старовинного пістоля й стежив за своїми друзями. По обіді йшов пити каву до Хосе Аркадіо й Ребеки, які вже потроху почали опорядковувати свій будинок, а після шостої години вечора грав із тестем у доміно. Вранці, за сніданком, розмовляв з Аркадіо, вже рослим юнаком, і зауважив, що той чимраз дужче радіє неминучій війні. У своїй школі, де поруч із дітьми, які тільки починали говорити, сиділи учні, старші за самого вчителя, Аркадіо заразився гарячкою лібералізму. Він розводився про те, що треба розстріляти падре Никанора, а церкву перетворити на школу, проголосити вільне кохання. Ауреліано намагався стримати його поривання. Радив йому бути розсудливим і обережним. Але Аркадіо залишався глухим до спокійних аргументів і здорового глузду Ауреліано і привселюдно звинувачував його в легкодухості. Ауреліано чекав. Зрештою, на початку грудня до майстерні вбігла вкрай стривожена Урсула.

— Почалася війна!

Насправді ж війна почалася ще три місяці тому. По всій країні було запроваджено воєнний стан. Єдиний, хто вчасно дізнався про це, був дон Аполінар Москоте, але він стерігся розповідати цю новину навіть своїй дружині, доки не прибуде військовий загін, який мав наказ вступити до міста несподівано. Солдати зайшли зовсім тихо ще вдосвіта з двома легкими гарматами, що їх тягли мули, і зайняли школу під казарму. Від шостої вечора була встановлена комендантська година. У кожному будинку зроблено реквізицію, набагато рішучішу за першу: цього разу позабирали навіть сільськогосподарський реманент. Лікаря Ногеру виволокли з дому, прив'язали до дерева на міській площі й розстріляли без слідства й суду. Падре Никанор був спробував вплинути на військових своїм чудом левітації, але один солдат стусонув його прикладом по голові. Збудження лібералів загасло, і його заступив мовчазний жах. Ауреліано, блідий, замкнутий у собі, і далі грав у доміно з тестем. Він зрозумів, що дон Аполінар Москоте, незважаючи на наданий йому титул цивільного й військового правителя міста, знову став тільки бутафорським представником влади. Усі рішення приймав капітан — командир ґарнізону, який щоранку вигадував якесь нове здирство, надзвичайний даток на користь захисників громадського порядку. Четверо його солдатів видерли одну жінку, вкунену скаженим собакою, із рук її рідних і забили на смерть прикладами просто на вулиці. У неділю, через два тижні після окупації міста, Ауреліано зайшов до будинку Герінельдо Маркеса і — з властивою йому поміркованістю — попросив чашку кави без цукру. Коли вони залишилися вдвох на кухні, Ауреліано нараз заговорив владним голосом, чого за ним ніколи доти не

помічали.

— Збирай хлопців, — наказав він. — Підемо на війну.

Герінельдо Маркес не повірив йому.

— А з якою ж зброєю? — спитав він.

— З їхньою, — відповів Ауреліано.

У вівторок уночі було проведено відчайдушно сміливу операцію: двадцять один чоловік, усі молодші тридцяти років, під командою Ауреліано Буендіа, озброєні столовими ножами та нагостреними заточками, захопили зненацька ґарнізон, заволоділи ґвинтівками й розстріляли на площі капітана й тих чотирьох солдатів, котрі забили жінку.

Тієї самої ночі, коли від площі ще долинали залпи, Аркадіо було призначено цивільним і військовим правителем Макондо. Одружені повстанці ледве встигли попрощатися зі своїми жінками, перше ніж кинути їх напризволяще. Удосвіта, під вітальні вигуки звільненого від терору населення, загін Ауреліано залишив Макондо, йдучи на з'єднання з військами революційного генерала Вікторіо Медіни, який, за останніми повідомленнями, посувався на Манауре. Перед відходом Ауреліано витяг дон Аполінара Москоте з шафи: "Не хвилюйтеся, тестю, — сказав він. — Нова влада ґарантує своїм словом честі недоторканність особи вам і вашій родині". Дон Аполінар Москоте насилу второпав, що бунтар у високих чоботях, із ґвинтівкою за плечима, і його зять, з яким він грав у доміно до дев'ятої години вечора, — та сама особа.

— Таж це божевілля, Ауреліто! — вигукнув він.

— Ніяке не божевілля, — відказав Ауреліано. — Це війна. І не називайте мене більше Ауреліто — віднині я полковник Ауреліано Буендіа.

VI

Полковник Ауреліано Буендіа підняв тридцять два збройних повстання й програв їх усі. У нього було сімнадцятеро дітей чоловічої статі від сімнадцяти різних жінок, і всіх його синів було забито одного за другим однієї ночі — найстаршому так і не сповнилося тридцять п'ять років. Сам він залишився живий після чотирнадцяти замахів на його життя, сімдесяти трьох засідок і розстрілу. Вижив навіть після чашки кави з такою дозою стрихніну, яка могла б убити коня. Він відмовився від ордена Пошани, яким його нагородив президент республіки. Врешті-решт став верховним головнокомандувачем революційних сил, наділеним судовою і військовою владою над територією від кордону до кордону, й людиною, якої уряд боявся понад усе, однак жодного разу не дозволив сфотографувати себе. Він відхилив довічну пенсію, запропоновану йому після війни, й до глибокої старості жив з прибутку від золотих рибок, які виготовляв у своїй майстерні в Макондо. Хоча він завжди бився попереду свого війська, єдину свою рану він завдав собі сам після підписання Неерландської капітуляції, що поклала край громадянським війнам, які тривали майже двадцять років. Він вистрілив собі в груди з пістолета, і куля

вийшла через спину, не ушкодивши жодного життєвого центру. Єдине, що залишилося після всього, — це названа його іменем вулиця в Макондо. Проте, як сам зізнався на старості незадовго до смерті, він ні на що таке не сподівався навіть того ранку, коли на чолі загону в двадцять один чоловік залишив Макондо, щоб з'єднатися з військами генерала Вікторіо Медіни.

— Ми полишаємо Макондо на тебе, — це було все, що він сказав Аркадіо перед відходом. — Полишаємо в доброму стані, так дивися: коли ми повернемось, тут має бути ще краще.

Аркадіо витлумачив цей наказ по-своєму. Натхнений кольоровими малюнками з однієї Мелькіадесової книжки, він придумав собі мундир з маршальськими галунами та еполетами і почепив до пояса шаблюку з золотими китицями, що належала розстріляному капітанові. Він поставив обидві гармати обабіч в'їзду до міста, зодягнув у військову форму своїх колишніх учнів, які горіли завзяттям від його запальних закликів, озброїв їх і пустив марширувати вулицями, щоб створити у зайд враження про неприступність Макондо. Його хитрість виявилася палицею на два кінці: уряд справді майже десять місяців не насмілювався послати військо на штурм неприступного міста, та коли врешті-решт наважився, то кинув туди такі непомірно великі сили, що опір було зламано за півгодини. Від самого початку свого урядування Аркадіо виказав неабияку любов до декретів. Іноді він оголошував до чотирьох декретів на день, наказуючи все, що спливе на думку. Запровадив обов'язкову військову повинність з вісімнадцяти років, оголосив, що худоба, спіймана на вулиці після шостої години вечора, вважатиметься громадською власністю, зобов'язав літніх чоловіків носити на рукаві червону пов'язку. Ув'язнив падре Никанора в його будинку, заборонивши виходити під загрозою розстрілу, і дозволяв правити меси та бити в дзвони, тільки коли святкували нову перемогу лібералів. А щоб ніхто не взяв під сумнів серйозність його намірів, наказав, щоб загін солдатів постійно тренувався на міській площі, розстрілюючи опудало. Спершу ніхто не сприймав цього всерйоз. Зрештою ці солдати були тільки хлопчаки, школярі, що гралися в дорослих. Та якось уночі, коли Аркадіо зайшов до закладу Катаріно, трубач оркестру насмішив товариство, привітавши правителя сигналом фанфари. Аркадіо наказав розстріляти його за неповагу до властей. Тих, що насміли протестувати, він звелів забити в колодки й тримати в одній із класних кімнат на хлібі та воді. "Ти вбивця! — щоразу кричала йому Урсула, зачувши про його нове самоправство. — Коли Ауреліано дізнається про все, то розстріляє тебе, і я зрадію перша". Та все було намарне. Аркадіо й далі чимраз дужче загвинчував гайки своєї непотрібної жорстокості, перетворившись зрештою на найлютішого з правителів, яких будь-коли знало Макондо. "Тепер вони на своїй шкурі відчули різницю, — зауважив якось дон Аполінар Москоте. — Оце й є їхній ліберальний рай". Про ці слова донесли Аркадіо. На чолі солдатського патруля він узяв штурмом будинок дона Аполінара Москоте; меблі потрощили, дочок відшмагали, а самого колишнього корехідора поволокли до казарми. Зачувши таке, Урсула кинулася бігти через усе місто, волаючи з сорому й розлютовано вимахуючи просмоленою нагайкою, а коли

увірвалася на подвір'я казарми, то Аркадіо саме зібрався особисто керувати розстрілом.

— Тільки посмій, вилупку! — крикнула Урсула.

І не встиг Аркадіо спам'ятатися, як вона оперезала його важкою нагайкою з бичачих жил. "Посмій-но, вбивце! — горлала вона. — І мене теж убий, шльондрин ти виплодку! Тоді принаймні мені не доведеться плакати з сорому, що я виростила таку потвору". Вона безжально шмагала Аркадіо нагайкою й переслідувала його доти, доки він забився в найдальший закуток двору, скрутившись, мов слимак. Дон Аполінар Москоте, прив'язаний до стовпа, де перед тим висіло здірявлене кулями опудало, був непритомний. Хлопці з загону розбіглися хто куди, побоюючись, коли б, бува, Урсула не кинулася зганяти рештки своєї злості на них. Але вона навіть не глянула в їхній бік. Кинувши відбатоженого, в роздертім мундирі, Аркадіо, що аж рикав з болю й люті, вона розв'язала дона Аполінара Москоте, щоб відвести додому. І перш ніж залишити казарму, випустила на волю всіх колодників.

Відтоді правити містом стала Урсула. Вона відновила недільну месу, скасувала червоні нарукавні пов'язки й оголосила недійсними суворі декрети Аркадіо. Та попри виявлену мужність, Урсула потай оплакувала свою лиху долю. Почувалася такою самотньою, що стала шукати порятунку в марному товаристві забутого під каштаном чоловіка. "Бач, до чого ми дожилися, — говорила вона йому під шум червневого дощу, що загрожував прорвати накриття з пальмового листя. — Наш дім збезлюднів, сини розбрелися по світу, й ми знов самі, як і на початку". Але Хосе Аркадіо Буендіа, що поринув у прірву безуму, залишався глухий до її скарг. Щойно збожеволівши, він ще владним тоном, каліченою латиною повідомляв своїх про свої нагальні щоденні потреби. А в короткі хвилини прояснення скаржився Амаранті, яка носила йому їсти, на свої найдокучливіші немочі й слухняно дозволяв їй ставити собі банки й гірчичники. Але на той час, коли Урсула почала приходити до нього зі своїми скаргами, він уже втратив будь-який зв'язок з дійсністю. Сидів на своїй лавці, а Урсула мила його частинами й розповідала про родинні справи. "Ауреліано уже понад чотири місяці як пішов на війну, і ми про нього нічого не знаємо, — говорила вона, розтираючи йому спину намиленою ганчіркою. — Хосе Аркадіо повернувся, він вищий від тебе і геть увесь повишиваний хрестиком, та від нього нашому дому сама тільки ганьба". Та їй здалося, ніби погані новини смутять чоловіка. Тоді вона почала обдурювати його. "Не вір тому, що я тобі намовила, — говорила вона, посипаючи попелом його екскременти й відтак підбираючи їх лопатою. — Господь зволив, щоб Хосе Аркадіо й Ребека побралися, і тепер вони дуже щасливі". Вона навчилася брехати так правдоподібно, що зрештою сама почала знаходити розраду в своїх вигадках. "Аркадіо вже став поважним і дуже сміливим чоловіком, — провадила вона далі. — Він такий молодецький у своєму мундирі, з шаблею при боці". Насправді воно було однаково, що розмовляти з мерцем, адже Хосе Аркадіо Буендіа був уже недосяжний для будь-яких веселих і сумних клопотів. Але Урсула й далі вперто бесідувала з чоловіком. Він зробився такий сумирний, такий байдужий до всього, що вона вирішила відв'язати його. Але він і не

зворухнувся зі своєї лавки. І далі сидів під сонцем і дощем, неначе мотузки не мали ніякого значення, бо сила, могутніша за будь-які видимі для зору пута, ніби в'язала його зі стовбуром каштана. В серпні, коли зима, здавалось, заповзялася тривати довіку, Урсула змогла нарешті повідомити чоловікові новину, яку вважала правдивою.

— Щастя просто ходить за нами назирці, — сказала вона. — Амаранта й отой італієць, що налагоджував піанолу, незабаром поберуться.

І справді, дружні взаємини між Амарантою й П'етро Креспі зміцніли, чому неабияк сприяла своєю довірою сама Урсула, котра тепер уже не визнавала за потрібне бути присутньою при візитах італійця. Усе це женихання було ніби оповите присмерком. П'етро Креспі приходив, коли вечоріло, з ґарденією в петельці й перекладав Амаранті сонети Петрарки. Вони сиділи в ґалереї, наповненій густим ароматом троянд і материнки доти, доки москїти не змушували їх шукати порятунку у вітальні; він читав, вона плела мереживо на коклюшках, і обоє були зовсім байдужі до несподіванок і злигоднів війни. Амарантина чулість, її стримана, але обволікаюча ніжність ніби павутина обплутували нареченого, і щоразу, підводячись о восьмій годині, щоб іти, він був змушений буквально зривати з себе ці невидимі волокна своїми блідими, без жодного персня, пальцями. Удвох з Амарантою вони зібрали чудовий альбом листівок, одержаних з Італії. На кожній такій листівці була зображена закохана пара в тихій містинці серед паркової зелені і віньетка — пронизане стрілою серце або позолочена стрічка, що її кінці тримають у дзьобах два голубки. "Я знаю цей парк у Флоренції, — говорив П'етро Креспі, перебираючи листівки. — Тільки-но випростаєш руку, як уже злітаються пташки поклювати крихт". Коли часом траплялася листівка з яким-небудь акварельним зображенням Венеції, туга за батьківщиною перетворювала в його пам'яті запах мулу та гнилих морських черепашок, що поширювався від каналів, на ніжний квітковий аромат. Амаранта зітхала, сміялася й мріяла про цю другу батьківщину, батьківщину вродливих чоловіків і жінок, що розмовляють аж ніби дитячою мовою про старовинні міста, від колишньої величі яких zostалися тільки коти на смітниках. Аж ось нарешті П'етро Креспі зустрів своє кохання — по тому, як переплив океан, по тому, як сплутав його з пристрастю, палко обіймаючись із Ребекою. А щастя принесло з собою процвітання. Магазин П'етро Креспі займав уже трохи не цілий квартал і зробився справдешньою оранжереею фантазії. Чого тільки тут не було: і точна копія флорентійської дзвіниці, що вказувала час боєм курантів; і музичні шкатулки з Сорренто; і китайські пудрениці, які, коли відкрити кришку, грають мелодію з п'яти нот; і всі музичні інструменти, які тільки можна собі уявити; і всі заводні пристрої, які тільки можна придумати. Магазином відав Бруно Креспі — молодший брат, якому бракувало таланту викладати в музичній школі. Завдяки йому вулиця Турків з її сліпучою виставкою найрізноманітніших дрібничок перетворилася на заводь мелодій, де люди забували і про сваволю Аркадіо, і про далекий кошмар війни. Коли за Урсулиним наказом було відновлено недільну месу, П'етро Креспі подарував храмові німецьку фісгармонію, zorganizував дитячий хор і розучив з ним грегоріанський репертуар — і доти зовсім не мелодійні відправи падре Никанора привабно забриніли

величними тонами. Тож ніхто не сумнівався в тому, що Амаранта буде щасливою за італійцем. Не кваплячи почувань свого серця, здавшись на волю їхнього плавного природного розвою, вони врешті-решт досягли тієї межі, де залишалось тільки призначити дату одруження. Перед ними не стояло жодної перешкоди. Урсула, яка в глибині душі винуватила себе в тому, що нескінченними відкладаннями весілля знівечила життя Ребеці, більше не збиралася примножувати свої гризоти. Суворая жалоба по Ремедіос відійшла на другий план через злигодні війни, відсутність Ауреліано, жорстокості Аркадіо, вигнання Хосе Аркадіо й Ребеки. Цілком певний того, що весілля неодмінно відбудеться, П'єтро Креспі навіть натякнув про своє бажання вважати Ауреліано Хосе, до якого він перейнявся майже батьківською любов'ю, своїм старшим сином. Все це змушувало думати, що Амаранта вже на порозі свого повного щастя. Однак, на протилежність Ребеці, вона не виявляла ані найменшого хвилювання. Так само терпляче, як ото вкривала візерунками скатерки, ткала найчудовіші позументи й вишивала хрестиком павичів, чекала Амаранта, коли П'єтро Креспі вже не здолає опиратися нетерпінню свого серця. Її година на стала разом з порою жовтневих злив. П'єтро Креспі зняв Амаранті з колін кошичок з вишиванням і стис їй руку своїми долонями.

— Мені вже несила чекати, — мовив він. — Ми одружимося цього місяця.

Амаранта навіть не здригнулася від доторку його крижаних пальців. Її рука, як непокірне звірятко, визволилася з неволі, й вона знов узялася до своєї роботи.

— Не будь наївним, Креспі, — з посмішкою відказала Амаранта, — я радше помру, ніж піду за тебе.

П'єтро Креспі зовсім утратив самовладу. Ридав без сорому, мало не ламаючи собі пальці з розпачу, та не зміг похитнути її рішення.

— Не витрачай часу даремно, — відповідала йому Амаранта. — Якщо ти справді так мене кохаєш, то не переступай більше порога мого будинку.

Урсула мало не збожеволіла від такої ганьби. П'єтро Креспі вичерпав увесь свій запас благальних слів. Дійшов до неймовірного приниження. Цілісінський вечір плакав у пелену Урсулі, а вона й душу продала б, аби тільки втішити його. Люди бачили, як він дощовими ночами бродить із шовковою парасолькою довкола будинку, все вдивляючись, чи не світиться Амарантине вікно. Ще ніколи доти П'єтро Креспі не зодягався так вишукано, як у ці дні. Його пишна голова замученого імператора прибрала незвичайно величного вигляду. Він набридав подругам Амаранти, що приходили вишивати з нею в галереї, благаючи їх умовити її. Закинув всі свої справи. Цілі дні проводив у коморі магазину, де писав божевільні листи, вкладав у них квіткові пелюстки та засушених метеликів і відсилав Амаранті, а вона вертала їх йому назад нерозкритими. Замкнувшись, він годинами грав на цитрі. Раз уночі він заспівав. Макондо пробудилося в подиві, заворожене чарівними звуками цитри, які не могли належати до цього світу, і голосом, перейнятим любов'ю, палкішою за яку на землі й уявити собі було годі. І тоді П'єтро Креспі побачив світло в усіх вікнах міста, крім Амарантиного. Другого листопада, в день поминання померлих, його брат відімкнув

двері магазину і виявив, що всі лампи засвічені, всі музичні шкатулки розкриті і грають, всі годинники відзвонюють якусь нескінченну годину, і під звуки цього безглузлого концерту він знайшов у конторі П'єтро Креспі — вени на його зап'ястках були перерізані ножом, а руки опущені в тазок для вмивання.

Урсула загадала поставити труну з тілом у її домі. Падре Никанор заперечував проти відправлення релігійного обряду і поховання самовбивці в освяченій землі. Урсула почала з ним суперечку. "По-своєму, чого ні ви, ні я не годні зрозуміти, — цей чоловік — святий, — заявила вона. — Тож усупереч вашій волі я покладу його поряд з Мелькіадесом". Так вона й учинила, — при одностайному схваленні всього міста, — після пишної похоронної церемонії. Амаранта не виходила зі спальні. Із свого ліжка вона чула Урсуліні ридання, кроки та тихі голоси людського тлуму в будинку, голосіння плакальниць, а далі глибоку, насичену запахом розтоптаних квітів тишу. Довго ще вечорами Амаранта відчувала аромат лаванди П'єтро Креспі, однак знайшла в собі сили не піддатися безумові. Урсула її покинула. Навіть очей не звела й не пожаліла дочку того вечора, коли Амаранта зайшла на кухню, поклала руку на розжарене вугілля в плиті й тримала доти, поки їй стало так боліти, аж вона вже не відчувала болю — чула тільки тлінний дух свого паленого м'яса. Це було лікування тортурами докорів сумління. Кілька днів Амаранта ходила по будинку, зануривши руку в миску з яєчними білками, і потроху опіки позагоювались, а з ними позарубцьовувались, немовби так само від добродійної дії яєчних білків, і рани її серця. Єдиним зримим слідом пережитої трагедії залишиться пов'язка з чорного крепу, яку Амаранта носитиме на обпеченій руці до кінця свого життя.

Аркадіо виказав несподівану великодушність, видавши декрет про офіційну жалобу в зв'язку зі смертю П'єтро Креспі. Урсула розцінила це, як повернення заблудлої вівці. Але вона помилилася. Вона втратила Аркадіо не відтоді, як він надяг військову форму, а з самого початку. Вважала, що виховувала його, як свого сина, як і Ребеку, ні в чому не потураючи, але й не кривдячи. Однак Аркадіо виростав замкнутим, лякливим хлопцем під час моровиці безсоння, підприємницької гарячки Урсули, божевілля Хосе Аркадіо Буендіа, затворництва Ауреліано, смертельної ворожнечі між Амарантою й Ребекою. Ауреліано навчав його читати й писати, думаючи тим часом про зовсім інші речі, достоту як би це робив і хтось сторонній. Він дарував Аркадіо свою одягу, щоб Вісітасьйон перешила її на того, та лиш коли одяга була вже геть зношена, Аркадіо страждав через завелике на нього взуття, через латки на штанах, через свої жіночі сідниці. Найкраще в нього виходила розмова з Вісітасьйон і Катауре їхньою мовою. Єдиний, хто справді виявляв до нього інтерес, був Мелькіадес: він читав Аркадіо свої незрозумілі записи й навчав мистецтва дагеротипії. Ніхто й не здогадувався, як оплакував Аркадіо смерть старого, приховуючи від усіх своє горе, як розпачливо шукав способу оживити цигана, марно вивчаючи його писання. Школа, де всі поважали й слухались Аркадіо, а потім влада з її суворими декретами та пишною уніформою зовсім звільнили його від тягара давньої гіркоти. Раз увечері в закладі Катаріно хтось наважився кинути йому: "Ти не гідний прізвища, яке носиш". Всупереч усім

сподіванням, Аркадіо не розстріляв зухвальця.

— Правду сказати, — відповів він, — я не Буендіа.

Люди, котрі знали таємницю його всиновлення, подумали після цієї відповіді, що йому все відомо, та насправді Аркадіо так ніколи нічого й не дізнався. До Пілар Тернери, своєї матері, він почував такий самий непоборний потяг, як колись Хосе Аркадіо і Ауреліано: коли вона заходила до кімнати, де він займався дагеротипією, кров закипала йому в жилах. Хоча Пілар Тернера уже втратила свій чар і привабу свого сміху, він шукав і знаходив її за гірким запахом диму. Якось, незадовго до війни, вона прийшла до школи по свого найменшого сина. Аркадіо очікував на неї в кімнаті, де звичайно відпочивав під час сієсти і де потім наказав установити колодки. Хлопчик грався в дворі, а він ліг у гамак і дрижав від нетерплячки, знаючи, що Пілар Тернера неодмінно перейде через цю кімнату. Вона прийшла. Аркадіо вхопив її за руку й намагався повалити в гамак. "Не можу, не можу, — з жахом мовила Пілар Тернера. — Ти навіть не уявляєш, як би мені хотілося зробити тобі втіху, але, Бог мені свідок, не можу". З успадкованою від батька й діда могутньою силою Аркадіо згріб її за стан, і від цього дотику до її тіла йому потемніло в очах. "Не вдавай із себе святу, — сказав він. — Всі знають, що ти шльондра". Пілар Тернера притлумила в собі напад огиди до своєї нещасливої долі.

— Діти побачать, — прошепотіла вона. — Краще сьогодні вночі не бери дверей на засув.

Вночі Аркадіо дожидав її в гамаку, трусячись, мов у лихоманці. Дожидав, не можучи заснути, слухаючи, як ведуть свою нескінченну пісню цвіркуни та, ніби у визначений розкладом час, кричать водяні бугаї, і з кожною хвилиною чимраз твердіше переконувався, що його піддурено. І от — саме коли його хвилювання вже стало переходити в шалену лютю — двері нараз прохилилися. Через кілька місяців, стоячи перед каральним загоном, Аркадіо знов переживе ці хвилини: спершу зачулися чийсь боязкі невпевнені кроки в темряві сусідньої класної кімнати, хтось натикався на парти, і нарешті він відчув у темряві доторк людського тіла, повітря запульсувало від ударів серця, і то було вже не його серце. Випростав руку й зустрів чиюсь руку з двома персьнями на одному з пальців — зустрів саме вчасно, щоб вирятувати з п'їтьми, яка от-от мала поглинути її. Відчув розгалуження вен, злякане биття пульсу, вологу долоню з лінією життя, розсіченою біля основи великого пальця косою смертю. І зрозумів, що це не та жінка, котру він дожидав: від неї пахло не димом, а квітковим бріоліном, і в неї були тверді груди з плоскими, як у чоловіків, сосками, твердий і круглий, як горіх, лобок і метушлива ніжність збудженої недосвідченості. Вона була ще дівчина, і звали її зовсім неймовірним ім'ям — Санта Софія де ла П'єдад. Пілар Тернера заплатила їй п'ятдесят песо — половину всіх своїх заощаджень за все життя, щоб вона зробила те, що робила тепер. Аркадіо не раз бачив, як ця дівчина допомагає в бакалійній крамничці своїм батькам, і ніколи не звертав на неї уваги, бо вона мала рідкісний хист — не існувати доти, доки в ній не виникне потреба. Але від цієї ночі вона згорталася клубком, як кицька в теплі, у нього під рукою. Вона приходила до школи під час сієсти

за згодою своїх батьків, яким Пілар Тернера віддала другу половину своїх заощаджень. Невдовзі урядові війська виселили Аркадіо й Санта Софію де ла П'єдад із шкільного приміщення, і вони стали кохатися серед ящиків із маслом та мішків з кукурудзою в підсобці крамнички. На той час, коли Аркадіо було призначено військовим і цивільним правителем, у них народилася дочка.

Єдиними родичами, котрі дізналися про це, були Хосе Аркадіо й Ребека, з якими Аркадіо підтримував тоді близькі стосунки, що спиралися не стільки на родинні почуття, як на спільні інтереси. Хосе Аркадіо схилив шию від тягара шлюбного ярма. Тверда вдача Ребеки, невситимість її лона, її вперте честолобство приборкали норовисту натуру чоловіка: з ледаря й бабія він перетворився на велику робочу худобину. В їхньому будинку панували чистота й порядок. Ранком Ребека розчиняла навстіж вікна, і вітер з могил влітав у кімнати й вилітав через двері в патіо, залишаючи на стінах і меблях тонкий шар праху. Бажання їсти землю, постук батьківських кісток, палкий поклик власної крові та млява млосність П'єтро Креспі — все це було закинуто на горище пам'яті. Цілісні дні Ребека вишивала біля вікна, далека від тривог війни, а коли глиняні горщики на полиці починали дрижати, вона підводилася, щоб підігріти обід, перш ніж з'являться заляпані багнюкою мисливські пси, а за ними — велет у чоботях та з дубельтівкою; часом він приносив на плечі оленя, але найчастіше — в'язку кроликів або диких качок. Якось увечері, наприпочатку свого правління, Аркадіо несподівано зайшов навідати їх. Він не бачився з ними, відколи вони залишили Урсулін будинок, але повадився так приязно, по-родинному, що його запросили покуштувати печені.

І тільки коли вони взялися до кави, Аркадіо відкрив подружжю мету своїх відвідин: йому надійшов донос на Хосе Аркадіо. Там писалося, що по тому як Хосе Аркадіо виорав свою ділянку, він рушив на сусідські поля; волами ламав загорожі й руйнував будівлі, аж поки попривласнював усі найкращі угіддя в околі. Тих селян, котрих Хосе Аркадіо не пограбував, бо його не цікавили їхні землі, він обклав даниною і щосуботи приходив збирати її з двостволкою за плечима і зграєю псів. Хосе Аркадіо нічого цього не заперечував. Він обстоював своє право тим, що забрані ним землі були розподілені Хосе Аркадіо Буендіа в часи заснування Макондо, і він готовий довести, що його батько уже тоді був божевільний, повіддававши ділянки, які насправді належали родині Буендіа. Але то було непотрібне виправдання: Аркадіо прийшов зовсім не для того, щоб чинити правосуддя. Він запропонував відкрити реєстраційне бюро, а воно вже узаконить право Хосе Аркадіо на захоплені землі з умовою, що Хосе Аркадіо дозволить місцевій владі збирати замість себе податки. На цьому й домовилися. Кілька років по тому, коли полковник Ауреліано Буендіа заходиться переглядати права на землю, він виявить, що на братове ім'я записано всі земельні ділянки, з цвинтарем включно, які тільки можна було окинути зором з пагорба, де стояв його будинок, і що за одинадцять місяців свого правління Аркадіо набив собі кишені не тільки грішми від податків, але й тими, які він брав за дозвіл ховати небіжчиків у володіннях Хосе Аркадіо.

Минуло кілька місяців, перше ніж Урсула зауважила те, що вже стало набутком

усієї людності й що від неї приховували, аби не примножувати її страждань. Спершу в неї зародилася підозра. "Аркадіо ставить собі будинок", — з удаваною гордістю повідомила вона своєму чоловікові, намагаючись влити йому в рота ложку гарбузового соку. І однак мимоволі зітхнула: "Не знаю чому, але мені все це не до вподоби". Згодом, коли їй стало відомо, що Аркадіо не тільки спорудив будинок, а ще й замовив собі віденські меблі, вона вже не сумнівалася в тому, що він тратить громадські гроші. Якось, вертаючи додому з недільної меси, вона побачила, що він у новому будинку грає в карти зі своїми офіцерами. "Ти ганьба нашої родини!" — гукнула вона йому. Аркадіо не звернув на неї уваги. Тільки тоді Урсула довідалася, що в нього шестимісячна дочка й що Санта Софія де ла П'єдад, з якою він живе, не вінчавшись, знову вагітна. Урсула вирішила написати полковникові Ауреліано Буендіа, хоч би де він був, і довести до його відома все, що сталося. Проте події, які нагрянули в наступні дні, не тільки завадили їй здійснити цей намір, а й навіть змусили пошкодувати про задумане. Війна, яка доти була для всіх тільки словом на означення чогось невиразного й далекого, прибрала форм драматичної дійсності. Наприкінці лютого до воріт Макондо під'їхала сіра від пилюки стара баба верхи на ослі, нав'юченому віниками. Вигляд у неї був зовсім безневинний, і вартіві пропустили її, нічого не спитавши: вони подумали, що то звичайна торговка з долини. Стара поїхала просто до казарми. Аркадіо прийняв її в колишній власній кімнаті, перетвореній тепер у щось на взірєць тилового табору: то там, то там видніли згорнуті або підчеплені за кілки гамаки, всі кутки були закидані купами мат, на підлозі безладно валялися гвинтівки, карабіни і навіть мисливські рушниці. Стара виструнчилася, віддала честь і відрекомендувалася:

— Полковник Грегоріо Стівенсон.

Він приніс погані вісті. За його словами, останні вогнища опору лібералів придушено. Полковник Ауреліано Буендіа, що відступає з боями від Ріоачі, послав його з дорученням до Аркадіо. Макондо належить здати без опору з умовою, якщо під слово честі буде ґарантовано недоторканність життя та власності лібералів. Аркадіо з презирливим співчуттям окинув зором чудного на вигляд гінця, якого так легко було прийняти за стару бабу.

— Ви, звісно, маєте якийсь писаний наказ, — сказав він.

— Звісно, — відповів гонець, — я його не маю. Легко зрозуміти, що за нинішніх обставин неприпустимо мати при собі будь-які компрометуючі матеріали.

Говорячи це, він дістав з-за пазухи й поклав на стіл золоту рибку. "Гадаю, цього досить", — мовив він. Аркадіо потвердив, що це справді одна з рибок, виготовлених полковником Ауреліано Буендіа. Але хто-небудь міг купити її ще до війни або й украсти, тож вона не мала ніякої сили документа. Щоб засвідчити свою особу, гонець допустився навіть порушення військової таємниці. Він сказав, що пробирається на Кюрасао з важливим завданням — наwerbувати там вигнанців з островів Карибського моря, дістати зброю, спорядження і наприкінці року зробити спробу висадитися на узбережжі. Полковник Ауреліано Буендіа, певний успішного здійснення цього задуму, вважає, що нині не варто приносити марні жертви. Але Аркадіо був непохитний. Він

наказав тримати гінця під вартою, поки не буде перевірено його особу, й вирішив захищати Макондо до загину.

Чекати довелося недовго. Повідомлення про поразку лібералів ставали чимраз вірогідніші. Однієї ночі наприкінці березня, під час не за сезоном раннього дощу, напружений спокій попередніх тижнів порушили розпачливі звуки сурми, відтак гримнув гарматний постріл, і снарядом знесло з церкви дзвіницю. Рішення чинити опір і справді виявилось божевільям. Аркадіо мав під собою лише п'ятдесят чоловік, погано озброєних, із запасом патронів по двадцять штук на кожного. Щоправда, серед цих людей були учні з його школи, запалені його пишномовними закликами й готові покласти голову задля пропащого діла. На той час, коли земля здригалася від гарматної стрілянини й чути було безладну тріскотню пострілів, тупіт чобіт, суперечливі команди й безглузді сигнали сурми, чоловік, який називав себе полковником Стівенсоном, домігся нарешті розмови з Аркадіо. "Звільніть мене від ганебної смерті в колодках і з оцим бабським лахміттям на тілі, — сказав він. — Якщо я повинен померти, то хай я помру в бою". Його слова переконали Аркадіо. Він наказав видати Стівенсону гвинтівку й двадцять патронів і залишив його з п'ятьма бійцями захищати казарму, а сам пішов разом зі своїм штабом, щоб очолити оборону. Аркадіо не встиг вийти на дорогу в долину. Барикади на вході до міста були розбиті, і захисники міста билися вже на вулицях, перебігаючи від будинку до будинку; спочатку, поки не скінчилися патрони, вони стріляли з гвинтівок, потім — із пістолетів проти гвинтівок, і зрештою почався бій врукопаш. Бачачи неминучу поразку, багато жінок повискакували на вулицю, озброївшись дрючками й кухонними ножами. Серед цього безладу Аркадіо зустрів Амаранту, яка шукала його, мов божевільна, в самій тільки нічній сорочці, з двома старими пістолетами Хосе Аркадіо Буендіа в руках. Аркадіо віддав гвинтівку офіцерові, що втратив у бою свою зброю, а сам кинувся з Амарантою в провулок поряд, щоб відвести її додому. Урсула чекала в дверях, не звертаючи уваги на свист снарядів, з яких один пробив діру в фасаді сусіднього будинку. Дощ ущух, але вулиці були слизькі й м'які, як розмокле мило, і в нічній пітьмі доводилося посуватись навмання. Аркадіо залишив Амаранту біля Урсули, повернувся й хотів вистрелити по двох солдатах, які стріляли із-за сусіднього рогу. Пістолети, що довго лежали в шафі, дали осічку. Затуляючи собою Аркадіо, Урсула спробувала увіпхати його в будинок.

— На Бога, ходімо, — кричала вона. — Годі вже дуріти!

Солдати прицілилися в них.

— Відпустіть цього чоловіка, сеньйоро, — вигукнув один, — бо ми за наслідки не відповідаємо!

Аркадіо відштовхнув Урсулу й здався. Трохи згодом стрілянина стихла й закалатали дзвони. Опір було зломлено десь за півгодини. Жоден з бійців Аркадіо не залишився живий, але, перш ніж померти, вони хоробро билися проти трьохсот солдатів. Останнім їхнім оплотом стала казарма. Перш ніж їх мали атакувати, той, що називав себе полковником Грегоріо Стівенсоном, звільнив ув'язнених і наказав своїм людям залишити казарму і йти битися на вулицю. Незвичайна рухливість, завдяки якій він

устигав вести вогонь із кількох вікон, та несхибна влучність, з якою він вистріляв усі свої двадцять патронів, створили враження, що казарма захищена дуже добре, і тоді нападники зруйнували її з гармат. Капітан, що командував операцією, був вражений, не виявивши серед руїн нікого, крім мертвого чоловіка в самих тільки підштаниках; його відірвана снарядом рука стискала гвинтівку з порожньою обоймою. У нього було густе й довге, як у жінки, волосся, підколоте гребенем на потилиці, на шиї висіла ладанка з золотою рибкою. Перевернувши забитого носом чобота, щоб глянути на обличчя, капітан заляк, вражений. "Що за чортівня!" Підійшли інші офіцери.

— Подивіться-но, де він об'явився, — сказав їм капітан. — Таж це Грегоріо Стівенсон.

На світанку, за вироком військово-польового суду, Аркадіо було розстріляно біля цвинтарного муру. За останні дві години життя він так і не спромігся збагнути, чому зник страх, що мучив його з самого малечку. Цілком спокійно, але зовсім не тому, що хотів показати свою нещодавно виявлену мужність, слухав він нескінченні пункти звинувачення. Думав про Урсулу, яка о цій годині, мабуть, п'є каву під каштаном з Хосе Аркадіо Буендіа. Думав про свою восьмимісячну дочку, якій ще не встигли дати ім'я, і про ту дитину, що мала народитися в червні. Думав про Санта Софію де ла П'єдад, згадав, що вчора, коли він ішов воювати, вона присолювала оленину для суботнього обіду, згадав і затужив за темним потоком волосся, що спадало їй на плечі, за віями, такими довгими та густими, аж вони видавалися штучними. Він думав про своїх близьких без сентиментальності, суворо підбивав підсумки свого життя, починаючи розуміти, що найдужче любив тих, кого найбільше ненавидів. Голова військово-польового суду почав свою заключну промову, а Аркадіо так і не спостеріг того, що вже минуло дві години. "Навіть якби перелічені звинувачення й не були потверджені такими численними доказами, — вів далі голова, — то безвідповідальної й злочинної зарозумілості звинуваченого, який послав своїх підлеглих на марну загибель, було б досить для ухвалення йому смертного вироку". В оцій розгромленій школі, де він уперше відчув упевненість у собі, даровану владою, за кілька метрів від кімнати, де він пізнав непевність, породжувану коханням, формальності, що супроводять смерть, видались Аркадіо безглуздими. Власне, для нього важила не смерть, а життя, тим-то, коли було зачитано вирок, він відчув не страх, а тугу. Не мовив жодного слова, доки його не спитали про останнє бажання.

— Перекажіть моїй дружині, — відповів він гучним голосом, — нехай назве дочку Урсулою, — і, помовчавши, потвердив: — Так, Урсулою, як звать бабусю. Скажіть їй також, що коли дитина, яку вона носить під серцем, буде хлопчиком, то хай йому дадуть ім'я Хосе Аркадіо, але на честь не дядька, а діда.

Перше ніж Аркадіо відвели до стіни, падре Никанор спробував висповідати його. "Мені нема в чому каятися", — відказав Аркадіо, випив чашку чорної кави й віддав себе в руки солдатів. Капітана, який командував каральним загonom, аж ніяк не випадково прозвали Роке М'ясник: це був фахівець масових страт. Прямуючи до цвинтаря під упертою мжичкою, Аркадіо побачив, що на обрії вже займається осяйний ранок середи.

Слідом за нічним туманом розвіялась і його туга, поступившись місцем безмежній цікавості. Йому було сказано стати спиною до стіни, і тільки тоді він помітив Ребеку — з мокрою головою, зодягнена в сукню з якоїсь тканини в рожеві квіточки, вона розчиняла навстіж вікна будинку. Аркадіо зосередив усю свою силу волі, щоб привернути її увагу. Ребека й справді раптом зиркнула на стіну й залякла з жаху, відтак, ледве пересиливши себе, махнула Аркадіо на прощання рукою. Аркадіо відповів їй таким самим порухом. Цієї миті в нього націлилися задимлені цівки гвинтівок, і він почув слово за словом проспівані енцикліки Мелькіадеса, і почув кроки незайманої Санта Софії де ла П'єдад, заблуканої в класній кімнаті, і ще відчув, як його ніс прибирає тієї крижаної твердості, що вразила його, коли він дивився на обличчя мертвої Ремедіос. "А хай йому грець, — іще встиг подумати він, — таж я забувся сказати: коли народиться дівчинка — нехай назвуть її Ремедіос". І тоді, одним нищівним ударом, його знову охопив увесь той страх, який так мучив його протягом усього життя. Капітан скомандував "вогонь". Аркадіо ледве встиг випнути груди й піднести голову, не розуміючи, звідки тече гаряча рідина, обпікаючи йому литки.

— Наволоч! — вигукнув він. — Хай живе партія лібералів!

VII

У травні війна скінчилася. За два тижні перед тим, як уряд офіційно повідомив про це пишномовною відозвою, обіцяючи безжально покарати заводіїв бунту, полковник Ауреліано Буендіа, що, перевдягнувшись індіанцем-знахарем, уже був майже дістався до західного кордону, потрапив у полон. З двадцяти одного чоловіка, яких він узяв із собою на війну, чотирнадцять загинули в боях, шестеро лежали поранені, і тільки один був поряд з ним у хвилину остаточної поразки — полковник Герінельдо Маркес. Звістку про захоплення в полон Ауреліано Буендіа було оголошено в Макондо надзвичайним декретом. "Він живий, — повідомила Урсула свого чоловіка. — Тож помолімося, щоб вороги виявили до нього милосердя", Три дні вона оплакувала сина, а на четвертий пополудні, збиваючи на кухні вершки з цукром, виразно зачула десь поряд його голос. "Це Ауреліано, — закричала вона й побігла до каштана, щоб сказати цю новину чоловікові. — Не знаю, яким дивом він урятувався, але він живий, і ми незабаром побачимо його". Урсула твердо вважала, що так воно й буде. Вона загадала вимити в будинку підлогу й переставити меблі. А через тиждень, взявшись невідь-звідки, не підтверджена декретом, пройшла чутка, яка драматично потвердила Урсулине пророцтво. Полковника Ауреліано Буендіа засуджено до смертної кари, і вирок буде виконано в Макондо для науки його жителям. У понеділок, десь о пів на одинадцять ранку, Амаранта одягала Ауреліано Хосе, аж ураз до неї долинув далекий безладний шум і звуки сурми, а через секунду до кімнати вскочила Урсула, гукнувши: "Ведуть!" Солдати ударами прикладів розчищали собі шлях у незліченному натовпі. Проштовхуючись крізь щільну масу людей, Урсула й Амаранта дісталися до сусідньої вулиці і там побачили його. Він був схожий на жебрака. Босий, обшарпаний, волосся й

борода розкошлані. Йшов, не відчуючи ногами розпеченого пилу, руки були зв'язані за спиною мотузкою, що її кінець тримав у руці вершник-офіцер. Обік Ауреліано вели полковника Геріньєдо Маркеса, також брудного та обдертого. Але вони не були сумні. Здавалося, ніби вони схвильовані поведженням натовпу, що осипав солдатів усілякими образами.

— Синку мій! — пролунав серед загального гамору зойк Урсули; вона вдарила солдата, що намагався затримати її. Офіцерів кінь став дибки. Полковник Ауреліано Буендіа здригнувся, спинився й, ухилившись від материних рук, твердо подивився їй в очі.

— Ідіть додому, мамо, — сказав він. — Попросіть дозволу у властей і приходьте до мене у в'язницю.

Поглянувши на Амаранту, яка нерішуче стояла за Урсулою, всміхнувся їй і спитав: "Що то в тебе з рукою?" Амаранта підняла руку в чорній пов'язці. "Обпекла", — відповіла вона й відтягла Урсулу вбік, з-перед коней, що насувалися на них. Солдати дали залп угору. Загін кіннотників оточив полонених і клусом попрямував до казарми.

Увечері Урсула прийшла до в'язниці на побачення з полковником Ауреліано Буендіа. Вона була спробувала дістати дозвіл через дона Аполінара Москоте, але його слово нічого не важило: вся влада перебувала в руках військових. Падре Никанор лежав з нападом печінки: Батьки полковника Геріньєдо Маркеса, не засудженого до смертної кари, вже пробували навідати сина, але їх відігнали прикладами. Переконавшись, що знайти посередників неможливо, і впевнена, що Ауреліано буде розстріляно на світанку, Урсула склала у клуночок речі, які хотіла понести йому, й пішла до казарми сама.

— Я мати полковника Ауреліано Буендіа, — заявила вона.

Вартові загородили їй дорогу.

— Я однаково зайду, — сказала Урсула. — Тож якщо маєте наказ стріляти — стріляйте відразу.

Сильним поштовхом відсторонила одного з них і зайшла до колишньої класної кімнати, де кілька голих до пояса солдатів чистили зброю. Чемний рум'яний офіцер у польовій уніформі та окулярах із товстими скельцями зробив знак вартовим, які були кинулися за нею, щоб вийшли.

— Я мати полковника Ауреліано Буендіа, — повторила Урсула.

— Ви маєте на увазі, сеньйоро, — поправив її офіцер, люб'язно посміхаючись, — що ви мати *сеньйора* Ауреліано Буендіа?

В його добірній мові Урсула вловила тягучі інтонації жителів гір — качако^[13].

— Про мене, хай буде й "*сеньйор*", — погодилася вона, — аби тільки ви дозволили мені його побачити.

Наказом згори будь-які відвідини засуджених на смерть було заборонено, але офіцер на свою відповідальність дозволив Урсулі побачення на п'ятнадцять хвилин. Урсула показала речі, що принесла у вузлику: чисту переміну білизни, черевики, в яких син був на своєму весіллі, й солодощі, які вона зберігала для нього від того дня,

коли відчула, що він повернеться. Вона знайшла полковника Ауреліано Буендіа в кімнаті, де стояли колодки; він лежав на похідній розкладачці, розкинувши руки, бо під пахвами йому здулися нариви. Йому дозволили поголитися. Густі вуса з закрученими кінчиками підкреслювали випнуті вилиці. Урсулі здалося, ніби він блідіший, ніж був, трохи вищий і ще більше самотній. Він знав про всі події, які відбулися вдома: про самогубство П'єтро Креспі, про беззаконня Аркадіо та його розстріл, про вибрики Хосе Аркадіо Буендіа під каштаном. Знав, що Амаранта присвятила своє дівоче вівство вихованню Ауреліано Хосе, знав, що останній виявляє незвичайні розумові здібності і навчився читати й писати тоді ж, коли почав розмовляти. Від тієї хвили, як Урсула зайшла до кімнати, вона почулася ніяково: її бентежив дорослий вигляд сина, владність, що поширювалася від нього, сила, випромінювана всім його великим тілом. Вона здивувалася, що він так добре про все поінформований. "Таж ви знаєте, що я у вас ясновидець, — пожартував він. І додав уже серйозно: — Вранці, коли мене вели, я ніби пережив усе це".

І насправді, поки натовп галасував довкола, він був зосереджений на своїх думках, дивуючись, як постаріло місто тільки за один рік. Листя на мигдалевих деревах було обдерте. Будинки, що їх знай перефарбовували з блакитного кольору в рожевий, а потім знов у блакитний, прибрали зрештою якогось невизначеного відтінку.

— А що ж ти думав, — зітхнула Урсула. — Час іде.

— Воно-то так, — погодився Ауреліано, — та все ж...

Отак побачення, якого обоє стільки чекали й для якого понаготовляли запитання, ба навіть очікувані відповіді на них, набрало форми звичайної повсякденної розмови. Коли вартовий оголосив, що побачення скінчилося, Ауреліано видобув з-під мати похідного ліжка згорнуті в трубку, просякнуті потом аркуші паперу. То були його вірші. Ті, що він присвятив Ремедіос і забрав із собою, йдучи з дому, та інші, писані згодом, під час коротких передихів між боями.

— Обіцяйте мені, що їх ніхто не прочитає, — мовив він.

— Сьогодні ввечері розпаліть ними плиту.

Урсула пообіцяла і встала, щоб поцілувати сина на прощання.

— Я принесла тобі револьвер, — шепнула вона.

Полковник Ауреліано Буендіа впевнився, що вартового немає поблизу.

— А він мені вже ні до чого, — так само пошепки відповів він. — Але однаково давайте, бо ще знайдуть у вас, коли виходитимете.

Урсула дістала револьвера з-за пазухи, і полковник Ауреліано Буендіа запхнув його під мату на ліжку.

— А тепер не прощайтеся зі мною, — спокійно, з притиском мовив він. — Нікого не благайте, ні перед ким не принижуйтеся. Переконайте себе, що мене розстріляно вже хтозна-як давно.

Урсула закусила губу, стримуючи сльози.

— Приклади до наривів гарячі камені, — тільки й сказала вона.

Рвучко відвернулася й вийшла з кімнати. А полковник Ауреліано Буендіа і далі

стояв, поринувши у свої думки, доки двері зачинилися. Тоді знов ліг і розкинув руки. З ранніх юних літ, усвідомивши, що наділений хистом ясновидіння, він завжди вірив, що смерть оповістить його про своє наближення якимсь певним, непохибним, незаперечним знаком; та ось до розстрілу залишилося лише кілька годин — і жодного тобі знаку. Якось до його табору в Тукуринці підійшла вродлива дівчина і попросила у вартових дозволу побачитися з ним. Її пропустили: всім було відомо, що деякі фанатичні матері посилають своїх дочок у постіль до прославлених полководців, щоб, як вони вважали, поліпшити рід. Того вечора полковник Ауреліано Буендіа саме дописував вірш про людину, що заблукала в дощ, коли раптом до кімнати зайшла дівчина. Він на хвилю повернувся до неї спиною, щоб сховати аркуш до шухляди, де зберігав під замком свої вірші. І тоді відчув оте. Схопив, не озираючись, пістолет, який лежав у шухляді, й сказав:

— Не стріляйте, будь ласка.

Коли він обернувся з піднятим пістолетом, то дівчина вже опустила свого й не знала, як їй поведеться далі. Отак йому пощастило уникнути чотирьох замахів з одинадцяти. А було й таке: убивця, якого так і не вдалося затримати, пробрався однієї ночі в табір повстанців у Манауре і заколов кинджалом його близького друга, полковника Магніфіко Вісбаля: бідолаха трусила пропасниця, і Ауреліано поступився йому своїм похідним ліжком. Сам він спав у гамаку і нічого ніколи не чув. Усі його намагання з'ясувати глибше й докладніше свої передчуття виявились марними. Передчуття з'являлися невідь-звідки, раптово, як блиск неземного осяяння, як абсолютна, миттєва й незбагненна впевненість. Інколи вони поставали зовсім буденно, і тільки коли справджувалися, він, оглядаючись у минуле, розпізнавав їх як передчуття. А часом вони здавалися дуже певними — і не справджувалися. Іноді в ролі передчуттів виступали й звичайнісінькі вияви заобов'язаності. Та коли полковника присудили до смертної кари і потім спитали, яке його останнє бажання, він з певністю пізнав передчуття, що підказало йому відповідь:

— Я прошу, щоб вирок було виконано в Макондо.

Голова суду розсердився.

— Не будьте таким розумним, Буендіа, — сказав він. — Це просто воєнна хитрість, щоб виграти час.

— Не хочете — діло ваше, — відповів полковник, — але таке моє останнє бажання.

Відтоді передчуття його покинули. Того ж дня, коли Урсула навідала сина у в'язниці, він по тривалих роздумах дійшов висновку, що, можливо, цього разу смерть і не оповістить його про своє наближення, бо вона залежить не від випадку, а від волі катів. Цілу ніч він не спав: мучили наживи. Вдосвіта зачулися кроки в коридорі. "Ідуть", — сказав він собі й раптом чомусь згадав про батька, котрий тієї хвилини також думав про нього, скулившись на своїй лавочці під каштаном у похмурій досвітній напівтемряві. Полковник Ауреліано Буендіа не відчував ні страху, ні туги, а лише глуху лють на думку, що через дочасну смерть йому не судилося дізнатися, чим скінчиться все те, що він покидає. Двері розчинилися, і зайшов вартовий з чашкою кави. Назавтра,

о тій же порі, коли полковник Ауреліано Буендіа, як завжди, нетямився від болю під пахвами, повторилося те саме. У четвер він роздав вартовим солодоші, принесені Урсулою, й надяг чисту білизну та верхню одіж, — затісні на нього, — а також лаковані черевики. У п'ятницю його теж не розстріляли.

Річ у тім, що військові власті не наважувалися виконати вирок. Обурення, яке охопило все місто, наштовхувало їх на думку, що розстріл полковника Ауреліано Буендіа може мати серйозні політичні наслідки не тільки в Макондо, а й в усьому okolí, саме тому вони запитали поради в головному місті провінції. У ніч на суботу, поки ще чекали відповіді, капітан Роке М'ясник подався з кількома офіцерами до закладу Катаріно. Тільки одна жінка, вкрай залякана погрозами, погодилася повести його до своєї кімнати. "Вони не хочуть спати з чоловіком, у котрого смерть за плечима, — призналася вона йому. — Ніхто не відає, як це станеться, але всі кажуть, що й того офіцера, котрий розстріляє полковника Ауреліано Буендіа, і всіх його солдатів одного за одним рано чи пізно заб'ють, хай вони сховаються хоч на край світу". Капітан Роке М'ясник обговорив таку можливість із рештою офіцерів, а ті — зі своїми начальниками. У неділю, — хоча ніхто цього відверто не сказав і військові ніякими діями не порушили напруженого спокою останніх днів, — усьому місту вже стало відомо, що офіцери не хочуть брати на себе відповідальність і наміряються під будь-яким приводом уникнути участі в страті. У понеділок поштою одержали письмовий наказ: вирок має бути виконаний протягом двадцяти чотирьох годин. Увечері офіцери вкинули в кашкет шість клаптиків паперу зі своїми іменами, і нещаслива доля капітана Роке М'ясника підсунула йому виграшний квиток. "Долі не обминути, — з глибокою гіркотою зауважив капітан. — Народився я шльондриним сином — ним і здохну". О п'ятій годині ранку він вибрав — теж жеребкуванням — загін солдат, вишикував його у дворі й розбудив смертника традиційними словами.

— Ходімо, Буендіа, — мовив він. — Година настала.

— Ах, так, — озвався полковник. — Недарма мені снилося, ніби в мене прорвалися наживи.

Відтоді як Ребека Буендіа дізналася, що Ауреліано мають розстріляти, вона щодня вставала о третій годині ранку. Сиділа потемки в спальні на ліжку, що здригалася від хропіння Хосе Аркадіо, і вдивлялася крізь шпарку прочиненого вікна в цвинтарну стіну. Чекала цілісінкй тиждень з тією самою потаємною впертістю, з якою свого часу дожидала листів від П'єтро Креспі.

— Тут вони його не будуть розстрілювати, — казав їй Хосе Аркадіо. — Його розстріляють серед ночі в казармі, щоб не було відомо, хто стріляв, і закопають там.

Але Ребека чекала далі.

— Ті тварюки розстріляють його тут, — відповідала вона.

І була так певна цього, що навіть обмірковувала, як їй прочинити двері, щоб помахати йому на прощання рукою.

— Та не поведуть вони його вулицею під охороною тільки шести заляканих солдатів, — стояв на своєму Хосе Аркадіо. — Адже вони знають, що народ готовий на

все.

Байдужа до чоловікових аргументів, Ребека й далі чатувала біля вікна.

— Ось побачиш, які це тварюки, — повторювала вона.

У вівторок, о п'ятій годині ранку, коли Хосе Аркадіо допив каву й спустив собак, Ребека раптом зачинила вікно й схопилася за спинку ліжка, щоб не впасти. "Ведуть, — видихнула вона. — Який-бо він гарний". Хосе Аркадіо визирнув у вікно і, охоплений раптовим дрожем, побачив у блідому світлі ранкової зорі брата; впізнав на ньому свої штани, які носив у юності. Той уже стояв спиною до стіни, взявшись в боки: пекучі нариви під пахвами не давали йому опустити руки. "Стільки мучитися, — бурмотів полковник Ауреліано Буендіа. — Стільки мучитися — і все для того, щоб врешті-решт шестеро виродків убили тебе, а ти нічого не міг зробити". Він усе повторював ці слова, і то з такою люттю, що нагадувала екстаз, аж капітан Роке М'ясник був зворушений, що він молиться. Коли солдати підняли гвинтівки, лють полковника Ауреліано Буендіа матеріалізувалася в якусь клейку гірку субстанцію, від якої йому змертвів язик і заплющилися очі. Алюмінієвий блиск світанку раптом погас, і він знову побачив себе малим хлоп'ям у коротеньких штанцях, із бантом на шиї, побачив, як батько заводить його ясного вечора до циганського шатра, побачив лід. Коли зачувся крик, полковник Ауреліано Буендіа вирішив, що то вже остання команда загонові. З гарячковою цікавістю розплющив очі, сподіваючись уздріти сліпучі траєкторії куль, але побачив тільки капітана Роке М'ясника з піднятими догори руками та Хосе Аркадіо, що перебігав вулицю, наставивши свою страшенну двостволку, готову вистрілити.

— Не стріляйте, — сказав капітан, звертаючись до Хосе Аркадіо. — Вас послало мені саме Божественне Провидіння.

І тоді знову почалася війна. Капітан Роке М'ясник і шестеро його солдатів вирушили з полковником Ауреліано Буендіа визволяти революційного генерала Вікторіо Медіну, засудженого на смерть у Ріоачі. Думали виграти час, переваливши через гірський хребет дорогою, якою пройшов Хосе Аркадіо Буендіа, перше ніж заснував Макондо, але не минуло й тижня, як пересвідчилися, що це нездійснений намір. Зрештою їм довелося пробиратися небезпечним шляхом через гірські відроги, маючи з боєприпасів тільки патрони, що їх було видано для страти. Ставали табором поблизу міст, і котрийсь із них, перевдягтися, гуляв удень вулицями, тримаючи в руці золоту рибку й налагоджуючи зв'язки із зачаєними лібералами: наступного дня вранці ті виходили на полювання й уже не поверталися. Коли з перевалу нарешті побачили Ріоачу, генерала Вікторіо Медіну вже було розстріляно. Прибічники проголосили відважного полковника Ауреліано Буендіа головнокомандувачем революційних сил усього узбережжя Карибського моря, надавши йому чин генерала. Він прийняв цю посаду, але від генеральського чину відмовився, давши собі обіцянку не носити цього звання доти, аж поки не буде повалено уряд консерваторів. За три місяці вдалося

зібрати понад тисячу чоловік, але майже всі вони загинули. Уцілілі перебралися через східний кордон. Згодом стало відомо, що вони, відпливши з Антильських островів, висадилися в Кабо-де-ла-Вела; а відразу по тому в усі кінці країни було передано телеграфом тріумфальне урядове повідомлення про смерть полковника Ауреліано Буендіа. Але через два дні ще одна довга телеграма, яка майже наздогнала попередню, вже повідомляла про підняте ним нове повстання на рівнинах півдня. Так виникла легенда про всюдисутність полковника Ауреліано Буендіа. Одночасно надходили найсуперечливіші повідомлення: полковник здобув перемогу у Вільянуеве, зазнав поразки в Гуакамайялі, був з'їдений індіанцями з племені мотілонес, помер в одному з селищ долини, знов очолив повстання в Урумті. Керівники ліберальної партії, які саме тоді вели переговори про допущення лібералів до парламенту, заявили, що він авантюрист і не представляє їхньої партії. Уряд оголосив полковника розбійником і оцінив його голову в п'ять тисяч песо. Після шістнадцяти поразок полковник Ауреліано Буендіа вийшов з Гуахіри на чолі двох тисяч добре озброєних індіанців і вночі атакував Ріоачу; заскочений зненацька гарнізон у паніці покинув місто. Полковник Ауреліано Буендіа розташував у Ріоачі свою штаб-квартиру й оголосив усенародну війну проти консерваторів. Першим офіційним відгуком, який він одержав від уряду, була погроза розстріляти через сорок вісім годин полковника Герінельдо Маркеса, якщо він не відведе своїх сил до східного кордону. Полковник Роке М'ясник, котрий уже став тоді начальником штабу, вручив телеграму полковникові Ауреліано Буендіа з досить понурим виглядом, але той прочитав її з несподіваною радістю.

— Чудово! — вигукнув він. — У нас у Макондо вже є телеграф.

Відповідь полковника Ауреліано Буендіа була рішуча. За три місяці він сподівається перенести свою штаб-квартиру в Макондо. Якщо він не застане полковника Герінельдо Маркеса живого, то розстріляє без слідства й суду всіх полонених офіцерів, почавши з генералів, і дасть наказ своїм підлеглим чинити отак аж до кінця війни. Після трьох місяців, коли звитязні війська полковника Ауреліано Буендіа ввійшли в Макондо, першим, хто обійняв його на дорозі в долину, був полковник Герінельдо Маркес.

У домі Буендіа було повно дітей. Урсула забрала до себе Санта Софію де ла П'єдад з її дочкою та двома хлопчиками-близнюками, які народилися через п'ять місяців після розстрілу Аркадіо. Всупереч його останній волі Урсула назвала дівчинку Ремедіос. "Я певна, що саме це Аркадіо хотів сказати, — мовила вона на своє виправдання. — Ми не назвемо її Урсулою: з таким ім'ям у неї буде дуже важке життя". Близнюків вона назвала Хосе Аркадіо Другим і Ауреліано Другим. Амаранта взяла їх усіх під свою опіку. Поставила у вітальні дерев'яні стільчики і, зібравши ще декілька сільських дітей, влаштувала там щось на зрієць притулку для малечі. Коли під ляскання ракет і калатання дзвонів полковник Ауреліано Буендіа вступив до міста, то при вході до рідного будинку його привітав дитячий хор. Ауреліано Хосе, високий, як і його дід, одягнутий у форму офіцера революційних військ, віддав полковникові честь.

Та не всі новини були добрі. Через рік після втечі полковника Ауреліано Буендіа Хосе Аркадіо й Ребека перебралися жити в дім, збудований Аркадіо. Ніхто так і не

дізнався, що Хосе Аркадіо перешкодив виконати вирок. У цьому новісінькому будинку, що стояв на площі в найкращому місці, в затінку мигдалевого дерева, обраного для гніздування трьома парами вільшанок, у цьому будинку з парадним входом та чотирма великими вікнами і влаштувало подружжя свою гостинну домівку. Давні Ребечині подруги, серед них чотири сестри Москоте, — все ще незаміжні, — поновили свої сходини за п'яльцями, перервані кілька років тому в галереї з бегоніями. Хосе Аркадіо й далі користувався привласненими землями: консервативний уряд усталив його права на них. Увечері можна було бачити, як він вертається додому верхи на коні зі зграєю собак, двостволкою за плечима й причепленою до сідла в'язкою кроликів. Одного вересневого дня він повернувся раніше, ніж звичайно, бо насувалася гроза. Привітавшись до Ребеки в їдальні, прив'язав у дворі собак, відніс кроликів на кухню, щоб пізніше засолити, й пішов перевдягтися до спальні. Згодом Ребека запевняла, що коли чоловік зайшов у спальню, вона милася, зачинившись у купальні, а більше вона нічого не знає. У її версію важко було повірити, але ніхто не міг подумати іншої, правдоподібнішої, зокрема пояснити, що б могло спонукати Ребеку вбити чоловіка, який зробив її щасливою. Це була, мабуть, єдина таємниця в Макондо, яка так і лишилася нерозгаданою. Щойно Хосе Аркадіо зачинив за собою двері спальні, як у будинку пролунав пістолетний постріл. З-під дверей спальні вибігла цівка крові, перетнула вітальню, витекла на вулицю й потяглася вперед нерівними тротуарами, спускаючися сходинками, піднімаючись приступками, прозміїлася вздовж усієї вулиці Турків, повернула за ріг праворуч, потім ліворуч, далі під прямим кутом — просто до будинку Буендіа, просочилася під зачинені двері, оббігла вітальню попід стінами, щоб не забруднити килимів, прострумувала через другу вітальню, описала в їдальні широку криву, огинаючи обідній стіл, потекла ґалереєю між бегоніями, непомітно прослизнула під стільцем у Амаранти, яка навчала Ауреліано Хосе арифметики, проникла через комірчину й досягла кухні, де Урсула ладналася вбити тридцять шість яєць у тісто на хліб.

— Пречиста Діво Маріє! — зойкнула Урсула.

І подалася за цівкою в зворотному напрямку. Видивляючися, звідки береться та цівка, вона перетнула комірчину, пройшла ґалерею з бегоніями, де Ауреліано Хосе наспівував, що три і три буде шість, а шість і три — дев'ять, перейшла їдальню та обидві вітальні й рушила вулицею вперед, а потому повернула за ріг праворуч, а далі — ліворуч і вийшла на вулицю Турків; досі не зауваживши, що йде через місто в фартусі й капцях, вийшла на міську площу й зайшла в будинок, де ніколи раніше не бувала, штовхнула двері спальні, й від смороду згорілого порошу їй забило дух, і вона побачила сина, що лежав долілиць, зверху на чоботях, які ще встиг зняти, і побачила, що цівка крові, яка вже перестала текти, брала початок з його правого вуха. На тілі Хосе Аркадіо не знайшли жодної рани і не змогли встановити, якою зброєю його вбито. Так само неможливим виявилось вибавити з трупа гострий пороховий сморід, дарма що небіжчика тричі обмили мочалкою з милом, потім протерли — спочатку сіллю з оцтом, тоді золою з цитриновим соком, а далі поклали в бочку з жавелем і залишили там на

шість годин. Хосе Аркадіо стільки терли, що химерне татуювання помітно поблідло. Коли ж стало ясно, що слід удатися до крайнього заходу (приправити перцем, кмином та лавровим листом і варити цілий день на слабкому вогні), тіло вже почало розкладатися, тож довелося поквапитися з похороном. Небіжчика герметично закрили в спеціальній труні завдовжки два метри тридцять сантиметрів і завширшки один метр десять сантиметрів, зміцненій ізсередини залізними пластинами й загвинченій сталевими болтами, але незважаючи на це пороховий сморід було чутно на всіх вулицях, якими рухалася похоронна процесія. Падре Никанор із здutoю і твердою, як барабан, печінкою благословив померлого, не встаючи з ліжка. Дарма що в наступному місяці могилу обмурували кількома шарами цегли, а проміжки між ними забили попелом, тирсою та негашеним вапном, від цвинтаря ще багато років по тому відгонило порохом, аж доки інженери бананової компанії не покрили могилу бетонним панцером. Щойно небіжчика винесли, як Ребека замкнула двері будинку й поховала себе за життя, зодягшись в товсту броню зневаги до цілого світу, якої не вдалося пробити жодній земній спокусі. Вона вийшла на вулицю тільки одного разу, вже зовсім старою бабою, в черевиках кольору срібла і в капелюшку, оздобленому дрібнесенькими квіточками, саме коли через Макондо проходив Вічний Жид і накликав на місто таку спеку, аж птахи залітали до кімнат, продираючи дротяні сітки на вікнах, і падали мертвими додола. Востаннє Ребеку бачили живою тієї ночі, коли вона влучним пострілом забила злодія, що намагався виламати двері її дому. Відтоді вже ніхто, крім Археніди, її служниці й повірниці, не зустрічався з нею. Один час подейкували, ніби вона пише послання до єпископа, якого вважає своїм двоюрідним братом, але ніхто не знав, чи одержувала вона відповіді на них. І місто забуло про неї.

Незважаючи на своє тріумфальне повернення, полковник Ауреліано Буендіа не дуже тішився видимим благополуччям. Урядові війська залишали населені пункти без опору, і це створювало у населення, прихильного до лібералів, ілюзію перемоги, якої й не треба було розвіювати, однак самі повстанці добре знали правду, і краще від будь-кого знав її полковник Ауреліано Буендіа. Хоча в нього було понад п'ять тисяч чоловік і він утримував владу над двома прибережними штатами, полковник розумів, що відрізаний від решти країни, притиснутий до моря й перебуває в досить непевному політичному становищі, бо ж коли він наказав відбудувати дзвіницю, зруйновану артилерією урядових військ, хворий падре Никанор зауважив зі свого ліжка: "Якесь безглуздя: захисники віри Христової руйнують храм, а масони наказують його відбудувати". У пошуках рятівної лазівки полковник Ауреліано Буендіа цілі години просиджував на телеграфі, радячись із командирами інших повстанських угруповань, і щоразу виходив звідти з дедалі твердішим переконанням, що війна зайшла в глухий кут. Народ урочисто сповіщали про будь-який успіх лібералів, але полковник Ауреліано Буендіа вимірював на картах дійсний масштаб цих перемог і пересвідчувався, що його переможне військо чимдалі глибше заходить у сельву, і, обороняючись від малярії та москітів, рухається в напрямку, протилежному дійсності. "Ми втрачаємо час, — скаржився він своїм офіцерам. — І далі втрачатимемо його, поки оті запроданці від

партії виканючують собі тепленькі місця в конгресі". Під час безсонних ночей, лежачи горілиць у гамаку, почепленому в тій самій кімнаті, де він нещодавно дожидав розстрілу, полковник Ауреліано Буендіа уявляв собі цих зодягнених у чорне законників, які виходять із президентського палацу на крижаний холод рано-вранці, підіймають до вух коміри пальт, потирають руки, шепочуться й мерщій утікають до похмурих нічних кав'ярень, аби обговорити, що насправді мав на увазі президент, сказавши "так", або що він мав на увазі, сказавши "ні", чи навіть обмізкувати, що думав президент, сказавши зовсім протилежне тому, що думав; а тим часом він, полковник Ауреліано Буендіа, в тридцятип'ятиградусну спеку відганяє москітів, відчуваючи, як невблаганно наближається той страшний світанок, коли він буде змушений дати своїм військам наказ кинутися в море.

Однієї такої перейнятої сумнівами й ваганнями ночі, зачувши голос Пілар Тернери, яка співала з солдатами на подвір'ї, він попросив її поворожити на картах. "Бережи рота, — оце й усе, що вдалося дізнатися Пілар Тернері після того, як вона тричі розклала й зібрала карти. — Не можу сказати, що воно означає, але попередження дуже ясне: бережи рота". А через два дні хтось дав одному з ординарців чашку кави без цукру, він передав її другому ординарцеві, а той — третьому, і так — з рук в руки — її нарешті занесли до кабінету полковника Ауреліано Буендіа. Полковник кави не просив, та вже як принесли — випив. Кава містила дозу отруйного горіха, достатню, щоб убити коня. Коли нещасного принесли додому, його м'язи затверділи, зведені корчами, язик був висолоплений. Урсула врятувала сина від смерті. Очистивши йому шлунок блювотними засобами, загорнула в нагріті плюшеві ковдри і два дні годувала яєчними білками, поки в змученому тілі відновилася нормальна температура. На четвертий день він був поза небезпекою. Скоряючись рішучим вимогам Урсули та офіцерів, він пролежав у ліжку ще тиждень. І тільки тоді дізнався, що його віршів не спалено. "Я не хотіла поспішати, — пояснила Урсула. — Коли того вечора я пішла розпалювати піч, то сказала собі: краще зачекати, поки принесуть його мертвого". В тумані важкого одужування, оточений запорошеними ляльками Ремедіос, полковник Ауреліано Буендіа перечитував свої рукописи й пригадував усі вирішальні хвилини свого життя. І знову почав писати вірші. Протягом довгих годин хвороби, забувши на якийсь час про мінливості безперспективної війни, він розіклав на складові частини й заримував досвід, здобутий на грані смерті. І тоді його думки зробилися такі ясні, що він міг читати їх зліва направо й навпаки. Якось увечері він запитав полковника Герінельдо Маркеса:

— Скажи мені, друже, за що ти воюєш?

— За те, за що й належить, друже, — відповів полковник Герінельдо Маркес, — за велику партію лібералів.

— От щасливий, — зауважив полковник Ауреліано Буендіа. — А ось я лиш тепер

усвідомив, що воюю через свою гординю.

— Це кепсько, — кинув полковник Герінельдо Маркес.

Його стурбованість потішила полковника Ауреліано Буендіа.

— Звісно, — сказав він. — Та це краще, ніж зовсім не знати, за що воюєш. — Подивився товаришеві в очі, всміхнувся й додав: — Або воювати, як ти, за щось таке, що ні для кого нічого не означає.

Гордість не дозволяла йому зв'язатися з повстанськими загонами всередині країни доти, доки вожді ліберальної партії не відмовляться привселюдно від своєї заяви, що полковник Ауреліано Буендіа — розбійник. Бо він знав: варто лише поступитися себелюбством, як зачароване коло війни буде розірвано. Під час хвороби випала нагода добре над усім поміркувати. Він умовив Урсулу, щоб вона віддала йому свої заощадження і решту дідового золота із заповітної скриньки, потім призначив полковника Герінельдо Маркеса цивільним та військовим правителем Макондо і відбув з міста налагодити зв'язки з повстанцями всередині країни.

Полковник Герінельдо Маркес не тільки був найбільш довіреною особою полковника Ауреліано Буендіа — Урсула приймала його, як рідного сина. Лагідний, сором'язливий, делікатний від природи, він, однак, краще почував себе в бою, аніж у кабінеті правителя. Політичним радникам було за іграшки збити його з пантелику, завівши в теоретичні лабіринти. Зате він зумів створити в Макондо ту атмосферу сільського тихомир'я, в якій полковник Ауреліано Буендіа мріяв померти на старості літ, виготовляючи золотих рибок. Хоч полковник Герінельдо Маркес і мешкав у своїх батьків, проте двічі або й тричі на тиждень обідав в Урсулиному будинку. Він навчив Ауреліано Хосе поводження зі зброєю та військової справи і, з дозволу Урсули, поселив хлопця на кілька місяців до казарми, щоб зробити з нього чоловіка. Колись давно, будиши ще майже хлопцем, Герінельдо Маркес освідчився в коханні Амаранті. Але вона була так захоплена своєю неподільною любов'ю до П'єтро Креспі, що тільки посміялася з цього. Герінельдо Маркес вирішив чекати. Якось, сидючи в тюрмі, він послав Амаранті цидулку з проханням вишити на дюжині батистових хусточок ініціали його батька. До цидулки він приклав гроші. Через тиждень Амаранта принесла йому в тюрму вишиті хусточки разом з грошима, і вони проговорили кілька годин, згадуючи минуле. "Коли я вийду звідси, то одружуся з тобою", — сказав їй Герінельдо Маркес на прощання. Амаранта засміялася, але, навчаючи дітей читати, думала відтоді про нього, і їй захотілося оживити в собі до полковника ту юну пристрасть, яку почувала до П'єтро Креспі. Щосуботи — це був день побачення з в'язнями — вона заходила до батьків Герінельдо Маркеса і разом з ними йшла до тюрми. Однієї такої суботи Урсула застала дочку на кухні — Амаранта чекала, поки спечуться бісквіти, щоб відібрати найкращі й загорнути в спеціально вишиту серветку. Урсула була дуже здивована.

— Іди за нього заміж, — порадила вона. — Хтозна, чи ти ще зустрінеш таку людину.

Амаранта скривилася з удаваною відразою й відказала:

— Дуже мені треба ловити чоловіків. Я несу Герінельдо бісквіти, бо мені просто шкода бідолаху: рано або пізно його розстріляють.

Амаранта мовила ці слова зовсім бездумно, але саме тоді уряд офіційно заявив таке: полковника Герінельдо Маркеса буде розстріляно, якщо війська бунтівників не здадуть Ріоачу. Побачення з в'язнями було припинено. Амаранта замкнулася й заливалася слізьми, пригнічена усвідомленням провини, схожим на те, яке мучило її після смерті Ремедіос: виходило так, ніби її нерозважні слова вже вдруге накликали смерть. Мати втішила її. Вона запевнила, що полковник Ауреліано Буендіа неодмінно щось придумає, аби перешкодити розстрілові, та ще й пообіцяла, що по закінченні війни сама подбає про те, як запопасти Герінельдо Маркеса. Урсула виконала свою обіцянку раніше визначеного терміну. Коли Герінельдо Маркес знову завітав до них, наділений високим званням цивільного й військового правителя, вона зустріла його, мов рідного сина, оповила тонкими лестощами, намагаючися затримати якнайшвидше, й від усієї душі й серця благала Бога зробити так, щоб він згадав про свій намір одружитися з Амарантою. Певно, Урсуліні молитви було почуто. У ті дні, коли полковник Герінельдо Маркес приходив у дім Буендіа обідати, він залишався потім у галереї з бегоніями грати в шашки з Амарантою. Урсула приносила їм каву з молоком та бісквіти й пильнувала, щоб діти їх не турбували. Амаранта щиро силкувалася роздмухати у власному серці вкритий попелом забуття жар своєї юної пристрасті. З хвилюванням, яке щодень робилося чимраз нестерпніше, чекала вона тепер на полковника Герінельдо Маркеса, щоб пообідати з ним та пограти ввечері в шашки, — і в товаристві цього вояка з сумним поетичним ім'ям^[14], чиї пальці ледь помітно тремтіли, пересуваючи шашки, час злітав, мов на крилах. Але того дня, коли полковник Герінельдо Маркес ще раз висловив їй свій намір одружитися з нею, вона знову відмовила йому.

— Я ні за кого не піду, — відказала Амаранта, — а тим паче за тебе. Ти так любиш Ауреліано, що ладен одружитися зі мною тільки тому, що не можеш одружитися з ним.

Полковник Герінельдо Маркес був чоловік терплячий.

— Я вперто проситиму твоєї руки, — мовив він. — Рано або пізно я тебе умовлю.

І далі відвідував Урсулін будинок. Замкнувшись у своїй кімнаті, притлумлюючи потаємний плач, Амаранта затикала вуха пальцями, щоб не чути голосу претендента на її руку, який розповідав Урсулі останні новини про війну; дарма що Амаранта вмирала від бажання бачити свого залицяльника, вона все ж знаходила в собі силу не вийти до нього.

На ту пору в полковника Ауреліано Буендіа було ще вдосталь вільного часу, щоб кожні два тижні посилати в Макондо докладний звіт про хід справ. Але Урсулі він написав тільки один раз — десь через вісім місяців після свого від'їзду. Спеціальний кур'єр привіз конверт із сургучевою печаткою, де лежав аркуш паперу, на якому було написано каліграфічним почерком полковника: "Бережіть тата — він скоро помре". Урсула занепокоїлася. "Якщо вже Ауреліано таке каже, то він знає". І попросила, щоб їй допомогли перенести Хосе Аркадіо Буендіа до спальні. Той не тільки був такий самий важкий, як і доти, але й протягом багатьох років сидіння під каштаном виробив у собі здатність збільшувати, за бажанням, свою вагу настільки, що цього разу семеро

чоловіків не могли підняти його з лавки і були змушені волокти до ліжка. Міцний запах квітучого каштана, грибів і давньої вогкості просякнув повітря спальні, коли ним став дихати цей здоровенний, обпалений сонцем і вимочений дощами дідуган. Назавтра його постіль виявилася порожньою. Обшукавши всі кімнати, Урсула врешті-решт знайшла свого чоловіка знову під каштаном. Тоді його прив'язали до ліжка. Хоча Хосе Аркадіо Буендіа зберіг свою давню силу, він не вчинив опору. Йому було про все байдуже. Коли він і вернувся під каштан, то не тому, що свідомо хотів цього, а через те, що його тіло звикло до одного місця. Урсула ходила коло чоловіка, носила йому їжу, розповідала новини про Ауреліано. Але, правду кажучи, єдиною людиною, з якою Хосе Аркадіо Буендіа міг спілкуватися вже довгий час, був Пруденсіо Агіляр. Майже розсипаючись на порох ветхості смертної немочі, Пруденсіо двічі на день приходив поговорити з ним. Вони вели мову про півнів. Збиралися вдвох улаштувати розплідник, де вирощуватимуть чудових птахів, але не для того, щоб радіти з їхніх перемог, які їм тоді будуть непотрібні, а просто щоб мати якусь розвагу під час нудної неділі смерті. Саме Пруденсіо Агіляр умивав Хосе Аркадіо Буендіа, годував його й усе розповідав йому цікаві новини про одного невідомого, якого звали Ауреліано і який був полковником десь на війні. Залишаючись на самоті, Хосе Аркадіо Буендіа знаходив розраду в сні про нескінченні кімнати. Йому снилося, ніби він устає з ліжка, відчиняє двері й переходить у другу, таку саму, як і ця, кімнату, з таким самим ліжком, що має узголів'я з кованого заліза, з таким самим плетеним кріслом і з таким самим маленьким зображенням Діви Зцілительки на задній стіні. Із цієї кімнати він переходив до іншої, такої ж самої, що її двері розчинялись до іншої, такої ж самої, а далі — ще до іншої, такої ж самої, — і так без кінця. Йому подобалося переходити з кімнати до кімнати — здавалося, ніби він ішов довженною галереєю між двома рівнобіжними рядами дзеркал, — аж поки Пруденсіо Агіляр доторкався до його плеча. Тоді він починав помалу пробуджуватися, вертаючись назад з кімнати до кімнати, проходячи довгий зворотний шлях, аж поки, остаточно пробудившись, зустрічався з Пруденсіо Агіляром у вже справжній кімнаті. Але якось уночі за два тижні після того як Хосе Аркадіо Буендіа переволокли на ліжку, Пруденсіо Агіляр доторкнувся до його плеча в одній із проміжних кімнат, і господар залишився там назавжди, гадаючи, що то і є справжня кімната. Назавтра вранці, понісши чоловікові сніданок, Урсула раптом побачила, що коридором їй назустріч прямує якийсь гість. Він був маленький, оцупкуватий, в костюмі з чорного сукна і в величезному чорному сомбреро, насунутому на сумні очі. "Боже мій, — подумала Урсула. — Я б могла присягтися, що це Мелькіадес". Але то був Катауре, брат Вісітасьйон, який колись утік із дому, рятуючись від пошесті безсоння, й відтоді зник безвісти. Вісітасьйон спитала, чому він повернувся, і той відповів урочистою й звучною мовою свого племені:

— Я прибув на похорони короля.

Потім зайшли до кімнати, почали торсати Хосе Аркадіо Буендіа, кричати йому просто в вуха, а тоді піднесли дзеркало йому до ніздрів, але так і не змогли розбудити його. Трохи згодом, коли столяр знімав із небіжчика мірку для труни, побачили крізь

вікно, що надворі йде дощ із дрібнесеньких жовтих квіточок. Цілісіньку ніч вони спадали на місто, немов безгучна злива, позасипали всі дахи, позавалювали двері, подушили тварин, які спали просто неба. Нападало стільки квітів, що вранці все Макондо було вистелене ними, ніби товстим щільним килимом, — довелося взятися за лопати та граблі, щоб розчистити дорогу для похоронного ходу.

VIII

Сидячи в плетеній гойдалці, з покладеним на коліна вишиванням, Амаранта задивилася на Ауреліано Хосе, який, густо наквацявши щоки та підборіддя мильною піною, гострив бритву об сирицевий ремінь, щоб поголитися уперше в житті. Намагаючись надати світлому пушку форму вусів, він поздирав собі прищі, порізав верхню губу й урешті зостався таким, яким був, проте складна процедура гоління справила на Амаранту враження, ніби від цієї хвили він почав старіти.

— Ти викапаний Ауреліано, коли він був у твоїх літах, — мовила вона. — Ти вже чоловік.

Чоловіком він став давно, з того далекого дня, коли Амаранта, все ще вважаючи його дитиною, заходилася, як звичайно, роздягатися при ньому в купальні, — вона це звикла робити, відколи Пілар Тернера віддала їй хлопчика на виховання. Першого разу його зацікавила тільки глибока западина між її грудьми. Тоді він був ще такий невинний, що спитав Амаранту, чому це з нею таке скоїлося, і вона, роблячи рухи стуленими кінчиками пальців, ніби колупала собі груди, відповіла: "Копали, копали та й викопали". Довгий час по тому, коли вона, оговтавшись після смерті П'єтро Креспі, знову стала митися разом із Ауреліано Хосе, він уже не звертав уваги на западину, однак вигляд пишних грудей із коричневими сосками викликав у нього незнаний доти дрозж. Він вивчав її далі, поступово відкриваючи для себе чудо інтимності, й від цього споглядання на його шкірі виступали сироти — такі самі, як і на її тілі від води. Ще зовсім малим Ауреліано Хосе взяв собі за звичку, щойно розвиднювалося, перебігати зі свого гамака в ліжку до Амаранти, чия близькість мала властивість проганяти страхи, породжувані темрявою. Але від того дня, коли він звернув увагу на її наготу, вже не страх перед темрявою спонукав його забиратися під протимоскітну сітку на Амарантиному ліжку, а палке бажання відчувати її теплий подих удосвіта. Якось на світанку, — це сталося саме тоді, коли Амаранта відмовила полковникові Герінельдо Маркесу, — Ауреліано пробудився від задухи і відчув, як Амарантині пальці, мов гарячі пожадливі черв'ячки, підбиралися до його живота. Прикидаючися сплячим, він перевернувся на спину, щоб відкритися їм, і тоді рука без чорної пов'язки посунула далі, нишпорячи, мов сліпий молюск серед водоростей своєї нестерпної туги. І хоча обоє вдавали, буцімто нічого не сталося, проте кожен знав, що інший також знає, і від тієї ночі вони були зв'язані нерозривними путами спільництва. Тепер Ауреліано Хосе не міг заснути, доки годинник у вітальні не заграє опівнічного вальсу, а перезріла дівчина,

чия шкіра вже починала навіювати сум, не знаходила ні хвилини спокою доти, доки до неї під сітку не прослизне сновида, якого вона виплекала, не припускаючи навіть думки про те, що він правитиме їй за тимчасовий засіб від самотності. Вони не тільки спали вдвох, зовсім голі, віддаючись виснажливим пестошам, а й переслідували одне одного по всіх закутках будинку і в будь-який час зачинялися в спальні, охоплені постійним, неослабним збудженням. Одного разу Урсула мало не заскочила їх зненацька, коли зайшла до комірчини, де вони почали цілуватися. "Ти дуже любиш свою тітку?" — простодушно спитала вона Ауреліано Хосе. Він відповів ствердно. "І добре робиш", — схвально зауважила Урсула, відміряла борошна на хліб і повернулася на кухню. Цей випадок привів Амаранту до тями. Вона збагнула, що зайшла надто далеко, що вже не просто грається в поцілунки з дитиною, а бреде непевною трясовиною осінньої пристрасті, небезпечною і позбавленою майбутнього, — і відразу поклала всьому край. Ауреліано Хосе, котрий саме в той час закінчував свою стройову підготовку, був змушений примиритися з цим і почав ночувати в казармі. В суботу він із солдатами ходив до закладу Катаріно. Там юнака в його стрімчистій самотності й дочасній зрілості втішали жінки, які пахли зів'ялими квітами і яких він ідеалізував у темряві, обертаючи пристрасними зусиллями уяви в Амаранту.

Трохи згодом почали надходити суперечливі повідомлення про перебіг війни. Хоча сам уряд офіційно визнавав, що повстанці здобувають перемогу за перемогою, офіцери в Макондо мали секретні відомості про неминучу капітуляцію. В перших числах квітня до полковника Герінельдо Маркеса прибув посланець. Він підтвердив, що насправді керівники партії лібералів вступили в переговори з командирами повстанських загонів внутрішніх областей країни і невдовзі з урядом буде підписано перемир'я на таких умовах: ліберали дістануть три міністерські портфелі, буде створено ліберальну меншість у парламенті й оголошено амністію для повстанців, які складуть зброю. Посланець привіз цілком таємний наказ полковника Ауреліано Буендіа, не згодного з умовами перемир'я. Згідно з цим наказом полковник Герінельдо Маркес мав вибрати п'ятеро своїх найнадійніших людей і бути готовим разом з ними покинути країну. Наказ було виконано в якнайсуворішій таємниці. За тиждень до офіційного оголошення перемир'я, поки ширилися найсуперечливіші чутки, полковник Ауреліано Буендіа і десять відданих йому офіцерів, серед них — і Роке М'ясник, таємно після полуночі прибули до Макондо, розпустили ґарнізон, закопали зброю й знищили архіви. Вдосвіта вони покинули місто разом із полковником Герінельдо Маркесом і п'ятьма його офіцерами. Операцію було проведено так швидко й тихо, що Урсула дізналася про неї тільки в останню хвилину, коли хтось тихенько постукав у вікно її спальні й прошепотів: "Якщо хочете бачити полковника Ауреліано Буендіа, негайно вийдіть". Урсула підхопилася з ліжка й у самій нічній сорочці вибігла на вулицю, але встигла лише почути в темряві кінський тупіт — кавалькада, оповита хмарою куряви, гнала чвалом, залишаючи Макондо. І тільки назавтра Урсула побачила, що Ауреліано Хосе поїхав разом зі своїм батьком.

Десять днів по тому, як уряд і опозиція спільним комюніке повідомили про

закінчення війни, надійшла звістка про перше повстання, підняте полковником Ауреліано Буендіа на західному кордоні. Проте його нечисленні й погано озброєні загони були розбиті менш як за тиждень. Однак протягом року, поки ліберали й консерватори робили все можливе, щоб країна повірила в їхнє примирення, полковник Ауреліано Буендіа очолив іще сім збройних виступів. Якимсь уночі він відкрив зі шхуни гарматний вогонь по Ріоачі; щоб помститися за це, ґарнізон Ріоачі повитягав з постель і розстріляв чотирнадцять найвідоміших лібералів міста. Полковник Ауреліано Буендіа захопив прикордонний митний пост, утримував його понад п'ятнадцять днів і звідти звертався до нації з закликом почати загальну війну. Іншим разом він проблукав три місяці сельвою, намагаючися здійснити безглуздий задум — пройти хашами близько півтори тисячі кілометрів, щоб почати воєнні дії в передмістях самої столиці. Якимсь він опинився за двадцять кілометрів від Макондо, але передові загони урядових військ примусили його відступити в гори — в ті місця, що були неподалік від зачарованої галявини, де його батько багато років перед тим натрапив на кістяк іспанського галеона.

Якраз о тій порі померла Вісітасьйон. Умерла своєю смертю, як і хотіла, бо ж задля цього вона відмовилася навіть від трону, боячись безсоння. Вона заповідала, щоб зі скриньки під її ліжком дістали гроші, наскладані нею за двадцять років служби, і відіслали полковникові Ауреліано Буендіа на продовження війни. Але Урсула не стала діставати цих грошей: пройшла чутка, ніби полковник Ауреліано Буендіа загинув під час висадки на узбережжя поблизу головного міста провінції. Офіційне повідомлення про його смерть — уже четверте за останні два роки — вважалося вірогідним майже шість місяців, тому що про полковника Ауреліано Буендіа це надходило більше жодної вісті. Аж раптом, коли Урсула й Амаранта були вже оголосили нову жалобу, на додачу до попередніх, в місто прийшла приголомшлива звістка: полковник Ауреліано Буендіа живий, але, як видно, відмовився боротися проти уряду своєї країни й приєднався до федералістів, котрі звиятно б'ються по інших республіках Карибського моря. Він з'являвся під чужими іменами й щоразу все далі від рідної землі. Згодом з'ясувалося, що в той час він був запалений ідеєю об'єднати всі федералістські сили Центральної Америки й повалити уряди консерваторів на всьому континенті — від Аляски до Патагонії. Перша звістка, яку Урсула одержала безпосередньо від нього, прибула аж через кілька років по тому, як він востаннє навідався до Макондо, — це був пожмаканий лист із нечіткими літерами, що порозпливалися, — його передавали з рук у руки аж від Сантьяго-де-Куба.

— Ми назавжди втратили Ауреліано, — вигукнула Урсула, прочитавши листа. — Якщо так триватиме й далі, то наступне Різдво він справлятиме край світу.

Чоловік, до якого вона зверталася з цими словами і якому показали листа раніше, ніж усім іншим, був генерал-консерватор Хосе Ракель Монкада, призначений алькальдом Макондо після закінчення війни. "Ох, цей мені Ауреліано, — зауважив генерал Монкада. — Дуже шкода, що він не консерватор". Генерал справді захоплювався полковником Ауреліано Буендіа. Як і багато хто з цивільних із партії

консерваторів, Хосе Ракель Монкада брав участь у війні, захищаючи інтереси своєї партії, і на полях битв одержав звання генерала, хоч і не мав ані найменшого покликання до військової служби. Ба навіть навпаки: як і багато його товаришів по партії, він був переконаним противником воячини. Вважав військових безпринципними ледарями, інтриганам, кар'єристами й мастаками проводити акції проти мирного населення, щоб повернути безлад на свою користь. Розумний, приємний сангвінік, любитель смачно попоїсти, фанатичний прихильник півнячих боїв, генерал Хосе Ракель Монкада був якийсь час найнебезпечнішим супротивником полковника Ауреліано Буендіа. Йому вдалося завоювати авторитет серед новоспечених військових у великому районі узбережжя. Одного разу, коли стратегічні міркування вимусили його здати якийсь укріплений пункт військам полковника Ауреліано Буендіа, він, відступаючи, залишив тому два листи. В першому, докладному, генерал пропонував організувати спільну кампанію за гуманні методи ведення війни. Другий лист було адресовано генераловій дружині, яка жила на зайнятій повстанцями території, і в доданій записці генерал просив передати цього листа за адресою. Відтоді, навіть у найкривавіші періоди війни, обидва командуючі укладали перемир'я для обміну полоненими. Оці паузи, перейняті якимось святковим настроєм, генерал Монкада використовував для того, щоб навчити полковника Ауреліано Буендіа грати в шахи. Вони стали великими друзями. Навіть почали обмірковувати можливість узгодити дії простих людей в обох партіях, щоб у такий спосіб припинити вплив воячини та професійних політиків і встановити гуманний лад, при якому буде використано все краще з доктрини кожної партії. Коли війна закінчилася, полковник Ауреліано Буендіа зник у лабіринтах нескінченної диверсійної діяльності, а генерала Монкаду було призначено корехідором Макондо. Він знову вбрався в цивільну одягу, замінив солдатів беззбройними поліцаями, зобов'язав шанувати закони про амністію й надав допомогу родинам декотрих лібералів, загиблих у бою. Домігся також того, що Макондо оголосили центром муніципального округу, і, ставши першим його алькальдом, налагодив у місті таке спокійне й упевнене життя, що про війну згадували вряди-годи, як про якесь далеке безглузде страхіття. Вкрай виснаженого нападами хвороби печінки падре Никанора замінили падре Коронелем, ветераном першої федералістської війни, — в Макондо його прозвали Буркотуном. Бруно Креспі, що одружився з Ампаро Москоте і чий магазин іграшок процвітав, як і перше, збудував у місті театр, отож невдовзі театральні трупи Іспанії внесли Макондо в маршрути своїх гастролей. Театр являв собою простору залу просто неба — з дерев'яними лавами й оксамитовою завісою з зображеннями грецьких масок та трьома касами у вигляді лев'ячих голів, де квитки продавалися через широко роззявлені пащі. У ту пору було доведено до ладу й шкільну будівлю. Школу очолив присланий з одного містечка долини старий учитель дон Мельчор Ескалона; ледачих учнів він примушував повзати навколішки брукованим двором, а надто балакучих — їсти пекучий перець, і те й те — зі згоди батьків. Ауреліано Другий і Хосе Аркадіо Другий, норавливі близнюки Санта Софії де ла П'єдад, одні з перших сіли в класній кімнаті зі своїми грифельними

дошками, шматочками крейди й алюмінієвими кухликами, позначеними їхніми іменами; Ремедіос, котра успадкувала красу своєї матері, частіше почали називати Ремедіос Прекрасною. Незважаючи на роки, постійні жалоби й численні турботи, Урсула не піддавалася старості. З допомогою Санта Софії де ла П'єдад вона надала нового розмаху виробництву кондитерських виробів і не тільки поновила статок, витрачений сином на війну, а й набила чистим золотом кілька висушених гарбузів, заховавши їх у спальні. "Поки Бог дає мені життя, — не раз казала вона, — в цьому домі божевільних завжди буде вдосталь грошей". Такі були справи, коли Ауреліано Хосе дезертирував із федералістських військ у Нікарагуа, найнявся матросом на німецьке судно й нарешті з'явився вдома на кухні, великий і дужий, мов кінь, смаглявий і довговолосий, як індіанин, із потаємним рішенням одружитися з Амарантою.

Коли Амаранта побачила його, то відразу зрозуміла, чого він повернувся, дарма що він їй нічого не сказав. За столом вони не зважувалися глянути одне на одного. Але через два тижні після свого повернення Ауреліано Хосе, при Урсулі, пильно подивившись в очі Амаранті, мовив: "Я весь час тільки й думав про тебе". Амаранта його уникала. Намагалася з ним не зустрічатися й не розлучалася з Ремедіос Прекрасною. Якось небіж спитав її, чи довго ще вона збирається носити на руці чорну пов'язку, — Амаранта сприйняла це як натяк на її незайманість, і відчула, як запалали щоки, й сама на себе розлютилася. Відколи повернувся Ауреліано Хосе, вона стала брати на засув двері своєї спальні, але потім, чуючи, як він щоночі мирно хропе в сусідній кімнаті, не стала дотримуватись цієї остороги. Якось перед світанком, майже по двох місяцях після його повернення, вона почула, що він зайшов до спальні. І тоді, замість утекти або закричати, як намірялася доти, Амаранта завмерла, перейнявшись солодким почуттям заспокоєння. Вона відчула, що він прослизнув під протимоскітну сітку, як робив це ще дитиною, як робив це здавен, і тіло їй вкрилося холодним потом, а зуби нестримно зацокотіли, коли вона виявила, що він зовсім голий. "Забирайся, — прошепотіла Амаранта, задихаючись від цікавості. — Забирайся, бо закричу". Але тепер Ауреліано Хосе знав, що треба сказати, бо був уже не дитиною, яка боялася темряви, а звіром з казарми. Від цієї ночі знову почалися їхні безгучні й марні битви, що тривали аж до ранку. "Таж я твоя тітка, — гаряче шепотіла Амаранта. — Вважай, майже твоя мати, і не тільки за роками, хіба що груддю тебе не годувала". На зорі Ауреліано Хосе йшов геть, приходив наступної ночі й, бачачи незамкнені двері, щоразу збуджувався чимдалі дужче. Адже він ніколи не переставав жадати Амаранти. Він зустрічав її по темних спальнях підкорених міст, а надто — по огидних спальнях будинків розпусти; її образ виникав перед ним у бридкому запаку скипілої крові, що йшов від бинтів поранених, у миттєвому жаху перед смертельною небезпекою, одне слово, виникав завжди й усюди. Він утік з дому, намагаючися знищити пам'ять про неї за допомогою відстані і тої запаморочливої жорстокості, яку його товариші по зброї називали хоробрістю; та що більше бруднив він її образ лайном війни, то більше війна нагадувала йому про Амаранту. Ось так він і мордувався на вигнанні в пошуках смерті, щоб у такий спосіб урятуватися від Амаранти, аж поки якось почув давню оповідку про одного

чоловіка, що одружився зі своєю тіткою, яка була йому ще й двоюрідною сестрою, і син його став доводитися сам собі дідом.

— А хіба можна одружитися з рідною тіткою? — здивовано спитав Ауреліано Хосе.

— І не просто можна, — відповів йому один солдат. — Для того ми й воюємо проти попів, щоб кожен міг одружуватися з будь-ким — навіть з рідною матір'ю.

Через два тижні по цій розмові Ауреліано Хосе дезертирував. Амаранта видалась йому більш змарнілою, ніж він її пам'ятав, сумнішою та стриманішою, і — що була правда — майже на останній межі зрілості, але палкою, як ніколи, в темряві спальні і, як ніколи, збудливою в своїй войовничій обороні. "Ти тварюка, — говорила загнана його переслідуваннями Амаранта. — Хіба ти не знаєш, що женитися на тітці можна лише з дозволу Папи Римського?" Ауреліано Хосе обіцяв вирядитися до Рима, проповзти навколішках усю Європу й поцілувати пантофлю його святості, аби тільки Амаранта опустила свої підйомні мости.

— Та й справа тут не тільки в дозволі, — відбивалася Амаранта. — Від такого шлюбу діти народжуються зі свинячими хвостами.

Ауреліано Хосе був глухий до будь-яких її доводів.

— Та хай народжуються хоч і крокодили, — благав він.

Якось на світанні, переможений нестерпними муками стримуваного бажання, він подався до закладу Катаріно. Там він знайшов лагідну й дешеву жінку з обвислими грудьми, котра на якийсь час утихомирила його нутро.

Тоді він спробував застосувати до Амаранти тактику вдаваної зневаги. Проходячи повз неї галереєю, де вона навдивовижу вправно шила на швацькій машинці, він не озивався до дівчини жодним словом. Амаранті ніби спав з плечей тягар, і враз, сама не зрозумівши чому, вона знову стала думати про полковника Герінельдо Маркеса, з тугою згадувати вечірні партії в шашки, і їй навіть захотілося побачити полковника в своїй спальні. Ауреліано Хосе і не уявляв собі, як багато він утратив через свою помилкову тактику; раз уночі, неспроможний грати далі роль байдужого, він знову прийшов до її кімнати, однак Амаранта відмовила йому з несхитною рішучістю й назавжди взяла двері спальні на засув.

Через кілька місяців після повернення Ауреліано Хосе до будинку завітала пишнотіла, з ясиновим ароматом жінка з хлопчиком років п'яти. Жінка заявила, що це син полковника Ауреліано Буендіа, і вона хотіла б, щоб Урсула охрестила його. Ніхто не взяв під сумнів походження цієї безіменної дитини: хлопчик був достоту такий, як і полковник у ті часи, коли його водили дивитися на лід. Жінка розповіла, що хлопчик народився з розплющеними очима й зверхньо поглядав на присутніх, розповіла також, що її лякає його манера пильно, не кліпаючи, дивитися на речі. "Викапаний батько, — зауважила Урсула. — Бракує тільки одного: щоб від його погляду стільці рухались самі по собі". Хлопчика охрестили іменем Ауреліано й дали прізвище матері: за законом він не мав права носити батькове прізвище, доки останній не визнає його своєю дитиною. Хрещеним батьком був генерал Монкада. Амаранта настійливо просила, щоб дитину залишили їй на виховання, але мати не погодилась.

Досі Урсула не знала про звичай посилати дівчат до спалень славетних вояків, як ото підпускають курей до породистих півнів, і тільки цього року впевнилася, що такий звичай існує: іще дев'ятеро синів полковника Ауреліано Буендіа було приведено до її будинку для хрещення. Старшому з усіх, дивному темноволосому хлопчикові з зеленими очима, який нічим не був схожий на батькову рідню, минуло вже десять років. Приводили дітей різного віку, різної зовнішності, але завжди це були хлопчики, і всі вони мали такий самотній вигляд, що не виникало жодного сумніву, хто їхній батько. З-поміж усіх Урсула запам'ятала лише двох. Один, надто великий як на свій вік, хлопчисько перетворив на купу скалок квіткові вази та кілька тарілок — його руки ніби мали властивість трощити на друзки все, до чого доторкалися. Другий був білявий, з материними сірувато-синіми очима й довгим кучерявим, як у дівчинки, волоссям. Він зайшов у будинок, мов до себе додому, ніби тут і виріс, підійшов прямо до скрині в Урсуліній спальні й зажадав: "Хочу заводну балерину". Урсула аж перелякалася. Розчинила скриню, порилася серед пошарпаних, запорошених речей часів Мелькіадеса й знайшла загорнуту в пару старих панчіх балерину — її колись приніс П'єтро Креспі, й про неї давно забули. Не минуло й дванадцяти років, як усі сини, що їх полковник Ауреліано Буендіа розкидав по тих краях, куди його заводила війна, дістали ім'я Ауреліано і прізвища своїх матерів — усього синів було сімнадцять. Перший час Урсула насипала їм повні кишені грошей, а Амаранта намагалася залишити хлопчиків при собі. Але згодом стали обмежуватись якимсь подарунком і роллю хрещених матерів. "Ми виконуємо наш обов'язок, хрестячи їх, — казала Урсула, записуючи в особливу книжечку прізвище й адресу нової матері, дату й місце народження дитини. — Бухгалтерія Ауреліано повинна бути в цілковитому порядку, бо ж йому доведеться вирішувати їхню долю, коли він повернеться". Якось за обідом, обговорюючи з генералом Монкадою ту бентежну плідність, Урсула висловила бажання, щоб полковник Ауреліано Буендіа все ж колись вернувся й зібрав усіх своїх синів під одним дахом.

— Не турбуйтеся, кумо, — загадково відповів генерал Монкада. — Він повернеться швидше, ніж ви думаєте.

Генерал Монкада знав, але не захотів розкривати за обідом те, що полковник Ауреліано Буендіа уже прямує на батьківщину, щоб очолити найдовше, найрішучіше і найкривавіше повстання з усіх піднятих ним доти.

Становище знову стало таким самим напруженим, як і в місяці перед першою війною. Півнячі бої, що їх натхненником був сам алькальд, скасували. Начальник гарнізону, капітан Акілес Рікардо, фактично перебрав на себе функції цивільної влади. Ліберали оголосили його провокатором. "Ось-ось станеться щось жахливе, — казала Урсула Ауреліано Хосе. — Не виходь на вулицю після шостої години вечора". Та марні були її благання. Ауреліано Хосе, — як колись Аркадіо, — перестав належати їй. Здавалося, повернення додому, можливість існувати без щоденних турбот і праці пробудили в ньому потяг до плотських насолод та лінощів, що було властиве і його дядькові, Хосе Аркадіо. Пристрасть Ауреліано Хосе до Амаранти згасла, не залишивши

по собі й сліду. Він ніби плів собі за течією: грав у більярд, шукав порятунку від своєї самотності у випадкових жінок, нишпорив по сховках, де Урсула зберігала свої заощадження. І зрештою став заходити додому, тільки щоб перевдягтися. "Усі вони однакові, — скаржилась Урсула. — Спершу ростуть спокійно, слухняні, серйозні, здається, й мухи не скривдять, та щойно засіялась борода — відразу їх на гріх тягне". На відміну від Аркадіо, який так і не дізнався правди про своє походження, Ауреліано Хосе розвідав, що він син Пілар Тернери; вона навіть почепила йому гамак у своєму будинку — для сіести. Вони були не просто мати й син, а товариші по самотності. Пілар Тернера вже згубила останні залишки надії. Її сміх зробився низьким, як звуки орґана, груди обвисли від випадкових нелюбих пестоців, живіт і стегна спіткала неминуча для жінки, що належала багатьом, доля, але серце їй старілося без гіркоти. Гладка й метушлива, ніби фаворитка, що втрапила в немилість, вона відмовилася від ворожби на картах, яка вселяла безплідні надії, і знайшла тиху заводь, утішаючись чужим коханням. Будинок, де Ауреліано Хосе проводив сіесту, правив за місце для зустрічей сусідських дівчат із їхніми випадковими коханнями. "Можна до тебе, Пілар?" — запитували вони, уже зайшовши досередини. "Звичайно", — відповідала жінка. А якщо при цьому був присутній ще хтось, пояснювала:

— Коли я знаю, що людям добре в ліжку, то й мені добре.

Вона ніколи не брала грошей за послуги. Ніколи не відмовляла в проханнях, як ніколи не відмовляла незліченним чоловікам, котрі домагалися її любові аж до пізнього присмерку її зрілості, дарма що ці чоловіки не приносили їй ні грошей, ні кохання, а лише зрідка — вдоволення. П'ятеро її дочок, які успадкували гарячу материну кров, іще підлітками розбрелися крученими й підступними дорогами життя. З двох синів, що вирости при ній, один загинув, воюючи в загонах полковника Ауреліано Буендіа, а другий, коли йому минуло чотирнадцять, був поранений і схоплений при спробі вкрати кошик із курми в одному з містечок долини. З певного погляду, Ауреліано Хосе виявився тим самим високим смаглявим чоловіком, котрого п'ятдесят років поспіль провіщав їй чирвовий король, але, як і всі інші обіцяні картами чоловіки, ввійшов у її серце надто пізно — коли смерть уже помітила його своїм знаком. Вона побачила це на картах.

— Не йди нікуди сьогодні ввечері, — сказала вона йому. — Залишайся ночувати тут: Кармеліта Монтельєр уже давно просить, щоб я впустила її до тебе.

Ауреліано Хосе не вловив тривожного благання, яке бриніло в материних словах.

— Скажи їй, нехай чекає мене опівночі, — відповів він.

І пішов до театру, де іспанська трупа показувала виставу "Кинджал Зорро"^[15]; насправді це була трагедія Соррілії, але назву за наказом капітана Акілеса Рікардо змінили, бо "готами" ліберали називали консерваторів. Тільки в дверях, подаючи квиток, Ауреліано Хосе помітив, що капітан Акілес Рікардо з двома озброєними солдатами обшукує всіх, хто заходить. "Обережніше, капітане, — попередив Ауреліано Хосе. — Ще не народився той чоловік, який підніме на мене руку". Капітан намагався обшукати його силоміць, і Ауреліано Хосе, що не мав при собі зброї, кинувся навітікача.

Солдати не послухалися наказу стріляти. "Таж це Буендіа", — пояснив один з них. Тоді, нетямлячися з люті, капітан схопив гвинтівку, пробився крізь натовп на середину вулиці й прицілився.

— Негідники! — загорлав він. — Та хай це буде хоч сам полковник Ауреліано Буендіа!

Щойно Кармеліта Монтель, двадцятирічна незайманка, обтерлася квітковою водою й посипала пелюстками розмарину ліжку Пілар Тернери, як пролунав постріл. Судячи по картах, Ауреліано Хосе випадало пізнати з нею щастя, в якому йому відмовила Амаранта, виростити разом з нею семеро дітей і, доживши до старості, померти в неї на руках, але куля, яка зайшла йому в спину й пробила груди, видно, неправильно розтлумачила віщування. А от капітан Акілес Рікардо — той, кому судилося померти цієї ночі, справді помер, та ще й на чотири години раніше за Ауреліано Хосе. Щойно гримнув постріл, як капітан теж упав — одразу від двох куль, випущених кимсь, хто так і залишився невідомий, — і багатоголосий крик струснув нічний морок:

— Хай живе ліберальна партія! Хай живе полковник Ауреліано Буендіа!

На дванадцяту годину ночі, коли Ауреліано Хосе уже перестав спливати кров'ю і все ворожіння Кармеліти Монтель звелось внівець, понад чотириста чоловік пройшли перед театром і розрядили свої револьвери в покинутий посеред вулиці труп капітана Акілеса Рікардо. Потрібно було кілька солдатів, щоб покласти на візок обважніле від свинцю тіло, яке розвалювалось, як намоклий хліб.

Обурений нахабною поведінкою урядових військ, генерал Хосе Ракель Монкада, використавши свої політичні зв'язки, знову надягнув уніформу і перебрав на себе всю цивільну й військову владу в Макондо. Однак він і не сподівався, що його миротворча діяльність зможе відвернути неминучі події. Вересневі повідомлення були суперечливі. Уряд заявляв, що утримує контроль над усією країною, а до лібералів надходили таємні звістки про збройні повстання всередині країни. Власті визнали стан війни лише тоді, коли опублікували рішення військового трибуналу, який заочно присудив полковника Ауреліано Буендіа до смертної кари. Перший же гарнізон, якому вдасться захопити полковника в полон, повинен буде виконати вирок. "Отже, він повернувся", — радісно сказала Урсула генералові Монкаді. Але той поки що не знав цього.

Насправді ж полковник Ауреліано Буендіа уже понад місяць як повернувся до країни. Його появу супроводили найсуперечливіші чутки, за якими він перебував одночасно в кількох досить віддалених одне від одного місцях, і тому навіть сам генерал Монкада не вірив у його повернення доти, доки не було оголошено офіційно, що полковник Ауреліано Буендіа захопив два прибережні штати.

— Вітаю вас, кумо, — сказав генерал Монкада, показуючи їй телеграму. — Дуже скоро ви його побачите тут.

І тільки тоді Урсула вперше занепокоїлася.

— А що ви будете робити, куме? — спитала вона.

Генерал Монкада уже не раз ставив собі це питання.

— Те саме, що й він, кумо: виконувати свій обов'язок.

Першого жовтня, вдосвіта, полковник Ауреліано Буендіа з тисячею озброєних солдатів атакував Макондо; гарнізон одержав наказ триматися до кінця. Ополудні, коли генерал Монкада обідав з Урсулою, залп артилерії заколотників, прокотившись, мов грім, над містом, зруйнував ущент фасад муніципальної скарбниці. "Вони озброєні не гірше від нас, — зітхнув генерал Монкада, — і до того ж у них високий бойовий дух". О другій годині, коли земля двигтіла від артилерійської перестрілки, він попрощався з Урсулою, цілком упевнений, що веде битву, приречену на поразку.

— Благаю Господа, щоб Ауреліано не з'явився в цьому домі вже сьогодні ввечері, — сказав він. — Але якщо таке станеться, обійміть його за мене, бо, думаю, мені його вже більше не доведеться бачити.

Тієї ж ночі генерала Монкаду схопили, коли він намагався втекти з Макондо, задалегідь написавши великого листа, в якому нагадував полковникові Ауреліано Буендіа про їхні спільні наміри зробити війну гуманнішою і бажав йому здобути рішучу перемогу над корупцією військових та честолюбними домаганнями політиків обох партій. Наступного дня полковник Ауреліано Буендіа обідав разом з генералом Монкадою в Урсулиному будинку, де генерала тримали під арештом доти, доки військово-революційний трибунал вирішить його долю. Це була мирна зустріч у родинному колі. Але поки супротивники, забувши про війну, поринули в спогади про минуле, Урсула ніяк не могла позбутися похмурого враження, що її син — загарбник. Воно виникло від тієї хвили, коли він зайшов у супроводі численної охорони, яка перевертала в кімнатах усе догори дном, аби впевнитися, що небезпеки немає. Полковник Ауреліано Буендіа не тільки дозволив це, але й сам віддавав накази владним голосом і не дозволяв нікому, навіть Урсулі, підступити до нього ближче ніж на три метри, поки офіцери з його ескорту розставили навколо будинку вартових. На полковнику була уніформа з простої бавовняної тканини без жодних відмінних знаків та високі чоботи з острогами, забруднені багнюкою й закипілою кров'ю. Кобура великокаліберного револьвера на поясі була розстебнута, й рука, оперта на рукоятку, вказувала ті самі настороженість і рішучість, що й погляд. Голова, тепер уже з глибокими залисинами, здавалася висушеною на повільному вогні. Роз'їдене сіллю Карибського моря обличчя набуло металевої твердості. Від неминучого старіння полковника захищала та життєва сила, яка мала чимало спільного з внутрішньою холодністю. Тепер він здавався вищим на зріст, блідішим, кістлявішим, ніж останнього разу, і вперше стало помітно, що він непідвладний ностальгії. "Господи Боже мій, — подумала стривожена Урсула. — Тепер він схожий на чоловіка, що здатний на все". Таким він і був. Ацтецька шаль, яку він привіз Амаранті, його спогади за столом та веселі анекдоти — все це були тільки вкриті попелом жарини його колишньої вдачі. Не встигли ще за його наказом поховати в спільній могилі забитих, як він уже звелів полковникові Роке М'яснику поквартитися з військовим трибуналом, а сам узявся за виснажливу справу — проведення радикальних реформ, які б не лишили каменя на камені від хисткої будови режиму консерваторів. "Ми повинні випередити партійних

політиків, — казав він своїм помічникам. — Коли вони нарешті тверезо подивляться на дійсність, будуть поставлені перед незаперечними фактами". Саме в цей час він вирішив перевірити права на землю, зареєстровані протягом останніх десяти років, і виявив узаконене грабіжництво, яким займався його брат Хосе Аркадіо. Одним розчерком пера він анулював записи. Потім відклав на годину всі справи і, зробивши останній жест ввічливості, пішов до Ребеки, щоб довести до її відома своє рішення.

У напівтемряві вітальні самотня вдова — колись повірниця його потаємного кохання, та, чия наполегливість врятувала йому життя, — здалася полковникові примарою з минулого. Затягнена в чорне аж до зап'ястків, із серцем, що давно обернулося на попіл, ця жінка навряд чи знала щось про війну. Йому здалося, ніби флуоресцювання її кісток проникає крізь шкіру і Ребека рухається в повітрі, повному мандрівних вогнів; у повітрі, застоюному, як болотна вода, де все ще витав легкий запах порошу. Полковник почав з того, що порадив їй зробити свою жалобу не такою суворою, порозчиняти в будинку вікна й простити світові смерть Хосе Аркадіо. Але Ребека вже перебувала поза досягом суєтних утіх. Після того як вона їх марно шукала в смакові землі, в напахчених листах П'єтро Креспі, на бурхливому ліжку свого чоловіка, вона зрештою знайшла спокій у цьому будинку, де зроджені неблаганною уявою образи минулого набирали плоті й блукали, ніби людські істоти, по замурованих кімнатах. Напівлежачи в плетеній гойдалці й розглядаючи полковника Ауреліано Буендіа, наче це він був подібний до примари з минулого, Ребека не виявила ніякого хвилювання, зачувши, що загарбані Хосе Аркадіо землі буде повернуто їхнім законним власникам.

— Роби як знаєш, Ауреліано, — зітхнула вона. — Я завжди вважала й переконалась ще раз, що в тебе зовсім немає родинних почуттів.

Перегляд прав на землю провадився одночасно з військово-польовими судами під головуванням полковника Геріньєдо Маркеса, які завершилися розстрілом усіх взятих повстанцями в полон офіцерів. Останній суд був над генералом Хосе Ракелем Монкадою. Урсула заступилася за нього.

— Це найкращий з усіх правителів, які були у нас в Макондо, — сказала вона полковникові Ауреліано Буендіа. — Зайве говорити тобі про його доброту, про любов до нашої родини: ти вже це знаєш краще від будь-кого.

Полковник Ауреліано Буендіа втупився в неї осудливим поглядом.

— Я не можу брати на себе повноваження вершити правосуддя, — відповів він. — Якщо маєте щось сказати, скажіть перед військовим судом.

Урсула не тільки так зробила, але й привела з собою свідками всіх матерів повстанських офіцерів, уродженців Макондо. Одна за одною ці найстаріші мешканки й засновниці міста — декотрі з них брали участь у сміливому переході через гірський хребет — вихваляли чесноти генерала Монкади. Останньою в цій вервечці була Урсула. Її сумний, сповнений гідності вигляд, пошана до її імені, палка переконаність, що бриніла в її словах, на якусь хвилю похитнули вниз шальку терезів правосуддя. "Ви дуже серйозно поставились до цієї страшної гри і добре вчинили, бо виконали свій обов'язок, — сказала вона членам трибуналу. — Але не забувайте: поки ми, з

Господньої ласки, живемо на світі, ми залишаємося вашими матерями і, хай хоч які ви там революціонери, маємо право спустити вам штани й відлупцювати ременем при першому ж вияві неповаги до нас". Суд пішов на нараду, а в повітрі класної кімнати, перетвореної на казарму, все ще бриніли ці слова. Опівночі генерала Хосе Ракеля Монкаду було засуджено до смертної кари. Незважаючи на шалені докори Урсули, полковник Ауреліано Буендіа відмовився пом'якшити кару. Незадовго до світанку він навідав засудженого в кімнаті з колодками.

— Запам'ятай, куме, — сказав він йому, — тебе розстрілюю не я. Тебе розстрілює революція.

Генерал Монкада навіть не підвівся з розкладачки при його появі.

— Забирайся під три чорти, куме, — відповів він.

Від свого повернення й аж до цієї миті полковник Ауреліано Буендіа не дозволяв собі поглянути на генерала Монкаду зі співчуттям. Тепер він із подивом зауважив його постарілий вигляд, тремтливі руки та якусь буденну покірність, з якою засуджений дожидає смерті, й відчув глибоке презирство до себе, однак відразу подумав, що то в ньому починає пробуджуватися жалість.

— Адже ти знаєш не гірше від мене, — сказав він, — що всякий військовий трибунал — це фарс, а насправді тобі доводиться квитатися за злочини інших; цього разу ми вирішили виграти війну будь-що. Хіба ти, на моєму місці, не вчинив би так само?

Генерал Монкада встав, щоб протерти полою сорочки свої товсті окуляри в черепаховій оправі.

— Мабуть, — відповів він. — Але мені болить не те, що ти збираєшся мене розстріляти, бо ж, зрештою, для таких людей, як ми, це природна смерть. — Він поклав окуляри на ліжку і зняв годинника з ланцюжка. — Мені болить те, що саме ти, котрий так зневажав, так ненавидів солдафонів, так боровся проти них, врешті-решт сам став таким, як вони. І жодна ідея в світі не може служити виправданням цієї ницості. — Він зняв обручку, потім образок Діви Зцілительки і поклав їх поряд з окулярами та годинником. — Коли так поведеться й далі, — заявив генерал, — то ти не тільки станеш найдеспотичнішим і найкривавішим диктатором в історії нашої країни, а й розстріляєш мою куму Урсулу, щоб заспокоїти своє сумління.

Полковник Ауреліано Буендіа був незворушний. Тоді генерал Монкада подав йому окуляри, образок, годинник та обручку й мовив уже іншим тоном:

— Але я покликав тебе не для того, щоб лаяти. Я хотів попросити тебе переслати ці речі моїй дружині.

Полковник Ауреліано Буендіа запхнув їх собі в кишеню.

— Вона все ще проживає в Манауре?

— Так, у Манауре, — підтвердив генерал Монкада, — у тому самому будинку за церквою, куди ти посилав мого останнього листа.

— Я зроблю це з великим задоволенням, Хосе Ракель, — сказав полковник Ауреліано Буендіа.

Коли він вийшов на вулицю — в блакитний туман, обличчя його відразу стало вологим, як того іншого, минулого світанку, і тільки тоді він зрозумів, чому наказав виконати вирок на подвір'ї казарми, а не біля цвинтарного муру. Вишикуваний проти дверей загін привітав його, як і належить вітати главу держави.

— Можете виводити, — звелів він.

IX

Полковник Герінельдо Маркес перший відчув порожнечу війни. Як цивільний і військовий правитель Макондо, він двічі на тиждень зв'язувався по телеграфу з полковником Ауреліано Буендіа. На початку ці переговори й справді визначали перебіг війни, що її зримі обриси дозволяли встановити, на якому етапі вона перебуває, й завбачити, в якому напрямі розвиватиметься далі. Хоча полковник Ауреліано Буендіа ніколи не був відвертий навіть з найближчими друзями, у той час він ще зберігав з ними простий тон, за яким його можна було відразу впізнати на другому кінці дроту. Часто він затягував переговори, дозволяючи їм вилитися в обмін домашніми новинами. Але в міру того, як війна ставала чимдалі запеклішою й перекидалася на нові території, його образ потроху тьмянів, відходячи в світ нереального. Крапки й тире голосу робилися щоразу все більш далекими й непевними; з'єднуючись і комбінуючись, вони тепер часто складали слова, майже позбавлені глузду. Коли це траплялося, полковник Герінельдо Маркес обмежувався тільки слуханням, зазнаючи при цьому такого відчуття, немовби він спілкується через телеграф із якимсь незнайомцем із того світу.

— Все зрозуміло, Ауреліано, — вистукував він телеграфним ключем, завершуючи розмову. — Хай живе партія лібералів!

Скінчилося тим, що полковник Герінельдо Маркес геть відірвався від війни. Те, що колись було для нього реальною діяльністю, непоборною пристрастю його молодості, обернулося тепер у щось далеке й невідчутне — в порожнечу. Єдиним його притулком стала Амарантина робоча кімната. Він навідувався туди щовечора. Йому подобалося дивитись, як Амарантині руки збирають у складки білосніжне голландське полотно, поки Ремедіос Прекрасна крутить ручку швацької машинки. Довгі години минали в мовчанці, обоє вдовольнялися взаємним товариством; Амаранта в душі раділа, що полум'я його кохання не згасає, але він так і лишався в невіданні щодо потаємних намірів її нерозгаданого серця. Дізнавшись, що полковник Герінельдо Маркес повернувся в Макондо, Амаранта мало не вмерла від хвилювання. Проте, коли він зайшов — один із багатьох у галасливому почті полковника Ауреліано Буендіа, і Амаранта побачила, як його пошарпало суворе життя у вигнанні, як він постарів від літ і занедбаності, який він брудний, спітнілий, запилюжений, пропахлий стайнею, негарний, та ще й тримає ліву руку в черезплічнику, — вона відчула, що от-от знепритомніє від розчарування. "Боже мій, — подумала Амаранта, — це не той, кого я чекала". Однак на завтра він з'явився виголений, чистий, без закривавлених бинтів, а від його вусів пахло квітковою водою. Він підніс Амаранті оздоблений перламутром

МОЛИТОВНИК.

— Дивні ви, чоловіки, — зауважила вона, бо не знайшла більше що сказати. — Усе своє життя боретеся проти священників, а даруєте молитовники.

Відтоді, навіть у найкритичніші дні війни, він приходив до неї щовечора. І часом, коли Ремедіос Прекрасної не було, крутив ручку швацької машинки. Амаранту зворушували його постійність, його вірність, їй лестило, що перед нею схиляється наділений такою владою чоловік, що він залишає шаблю та пістолет у вітальні й беззбройний заходить до її кімнати. Та щоразу, коли він протягом цих чотирьох років знову й знову освідчувався їй у коханні, вона незмінно відмовляла йому, але так, щоб не уразити, бо, хоча їй ще не вдалося покохати полковника, обходитися без нього вона вже не могла. Схвильована незвичною відданістю Герінельдо Маркеса, на його захист несподівано стала Ремедіос Прекрасна, що досі була ніби байдужою до всього, — дехто вважав її навіть трохи несповна розуму. І раптом Амаранта виявила, що випестувана нею дівчинка, чия юність тільки починала розквітати, вже зробилася такою красунею, якої в Макондо ще не бачили. Амаранта відчула, що в її серці зароджується та сама злість, яку вона колись мала на Ребеку, і, благаючи Бога, щоб ця злість не штовхнула її на крайнощі і їй не довелося бажати смерті Ремедіос Прекрасної, прогнала дівчину із робочої кімнати. Саме в той час полковник Герінельдо Маркес почав перейматися відразу до війни. Готовий задля Амаранти відмовитися від слави, здобутої ціною кращих років свого життя, він вдався до останніх запасів переконливого красномовства, до всієї своєї незмірної, довго стримуваної ніжності. Але йому не вдалось умовити Амаранту. Одного серпневого вечора, роздушена нестерпним тягарем власної затятості, Амаранта замкнулася в спальні, щоб аж до смерті оплакувати свою самотність, бо ж вона зрештою дала настирливому залицяльникові остаточну відповідь.

— Забудьмо одне одного навек, — мовила вона, — ми вже надто старі для всього цього.

Того самого вечора полковника Герінельдо викликав на телеграф полковник Ауреліано Буендіа. Відбулася звичайна розмова, яка не внесла нічого нового в застояну війну. Коли все було сказано, полковник Герінельдо Маркес обвів поглядом безлюдну вулицю, завислі на гілках мигдалевих дерев краплі води й відчув, що гине від самотності.

— Ауреліано, — сумно вистукав він телеграфним ключем, — в Макондо йде дощ.

На лінії запала довга мовчанка. Потім апарат жваво заходився відбивати суворі крапки та тире полковника Ауреліано Буендіа.

— Не дурій, Герінельдо, — передали крапки й тире. — На те й серпень, щоб ішов дощ.

Обидва не бачилися вже стільки часу, що полковника Герінельдо Маркеса занепокоїла така гостра відповідь. Але два місяці по тому, коли полковник Ауреліано Буендіа повернувся до Макондо, цю неясну тривогу заступив подив, ба майже переляк. Навіть Урсула була вражена тим, як змінився її син. Він прибув без шуму, без пошту, закутаний, незважаючи на спеку, в плащ, у супроводі трьох коханок, яких поселив усіх

разом в одному будинку, де й став проводити більшу частину доби, валяючись у гамаку. Він майже не читав телеграфних депеш і донесень про перебіг війни. Якось полковник Геріньєльдо Маркес звернувся до нього за розпорядженням щодо евакуації одного прикордонного містечка: подальше перебування в ньому повстанських частин загрожувало міжнародними ускладненнями.

— Не турбуй мене через усілякі дрібниці, — наказав полковник Ауреліано Буендіа. — Спитай поради у Божого провидіння.

То був, мабуть, найкритичніший момент війни: землевласники-ліберали, які спочатку підтримували революцію, уклали потаємну угоду з землевласниками-консерваторами, щоб зашкодити переглядові прав на землю. Політики, що наживали в еміграції капітал на війні, публічно засудили жорстокі заходи, вжиті полковником Ауреліано Буендіа, але навіть це не вивело його з апатії. Він більше не перечитував своїх віршів, які займали майже п'ять томів і лежали тепер, забуті, на дні скрині. Вночі або під час сієсти він кликав до себе в гамак одну зі своїх трьох коханок, діставав від неї сяке-таке задоволення й засинав кам'яним сном, який, здавалось, не порушувала й тінь тривоги. І тільки він сам знав тоді, що його нерозважне серце засуджене на вічні муки непевності. Напочатку, сп'янілий від тріумфального повернення на батьківщину та від своїх надзвичайних перемог, він схилювався над запаморочливою безоднею величі. Йому подобалося сидіти по праву руч від герцога Марлборо^[16], — свого великого вчителя військового мистецтва, — чий убір із тигрових шкур викликав захоплення дорослих і подив дітей. Саме тоді полковник прийняв рішення не підпускати до себе ближче трьох метрів жодної людини, навіть Урсули. Всюди, хоч би де він з'являвся, його ад'ютанти окреслювали крейдою коло на підлозі, і, стоячи в центрі цього кола, куди ступати дозволялося тільки йому самому, полковник Ауреліано Буендіа короткими, категоричними наказами вирішував долю світу. Щойно опинившись в Манауре після розстрілу генерала Монкади, він поквапився виконати останню волю своєї жертви; вдова забрала окуляри, годинник, обручку, образок, але не дозволила переступити поріг свого будинку.

— Не заходьте, полковнику, — сказала вона. — Командуйте собі на вашій війні, а в своєму будинку команду я.

Полковник Ауреліано Буендіа нічим не показав, що розгнівався, але віднайшов душевний спокій тільки тоді, коли його особиста охорона пограбувала й спалила вдовин будинок. "Бережи своє серце, Ауреліано, — застеріг його тоді полковник Геріньєльдо Маркес. — Ти гниєш живцем". Десять майже в той самий час полковник Ауреліано Буендіа скликав другу нараду командуючих повстанськими військами. З'явився найрізноманітніший люд: ідеалісти, честолюбці, авантюристи, всілякі відкинуті суспільством люди, навіть звичайні злочинці. Був між ними й один чиновник-консерватор, котрий перейшов на бік революції, аби уникнути покари за розтрату державних грошей. Багато хто навіть не знав, за що саме вони воюють. Серед цього різношерстого тлуму, де незгода в переконаннях могла от-от спричинитися до внутрішнього вибуху, вирізнялася похмура й владна постать — генерал Теофіло Варгас.

Це був чистокровний індіанець, чоловік брутальний, неписьменний, обдарований мовчазною підступністю й месіанським запалом, що допомагало йому обертати людей на скажених фанатиків. Полковник Ауреліано Буендіа провів нараду, щоб об'єднати повстанське командування для боротьби проти махінацій політиків. Та генерал Теофіло Варгас розладнав його задуми: за кілька годин він устиг внести безладдя в коаліцію найдосвідченіших командирів і захопив головне командування в свої руки.

— З цією бестією треба бути насторожі, — сказав полковник Ауреліано Буендіа своїм офіцерам. — Для нас такий чоловік небезпечніший за військового міністра.

Тоді один молоденький капітан, що сміливістю, як правило, не вирізнявся, обережно підніс догори вказівного пальця.

— А це дуже просто, полковнику, — мовив він. — Треба його вбити.

Полковника Ауреліано Буендіа стривожила не жорстока пропозиція, що на якусь частку секунди випередила його власну думку, а та форма, в якій її було зроблено.

— І не ждїть, щоб я віддав такий наказ, — відповів він.

Наказу він справді не дав.

Однак п'ятнадцять днів по тому генерал Теофіло Варгас натрапив на засідку й був порубаний на шматки ударами мачете, а полковник Ауреліано Буендіа перебрав на себе головне командування. Тієї самої ночі, коли його влада була визнана всіма командирами повстанців, він зненацька прокинувся, охоплений наглим жахом, і почав кричати, щоб йому принесли ковдру.

Внутрішній холод, що проймав його аж до кісток і мучив навіть під палючим сонячним промінням, не давав йому спати багато місяців, аж поки зрештою перейшов у звичку. Сп'яніння від влади почало змінюватися спалахами глибокого невдоволення собою. Намагаючись вилікуватися від постійного холоду, він наказав розстріляти молодого офіцера, який порадив убити генерала Теофіло Варгаса. Його накази виконували, перш ніж він устигав віддавати їх, ба навіть перш ніж устигав їх намислити, і завжди переступали ті межі, до яких він сам насмілювався б дійти. Заблукавши в пустелі своєї неосязної влади, він відчув, що втрачає орієнтацію. Його дратували вітальні вигуки натовпу в захоплених ним містах, і йому здавалося, що так само ці ж люди вітали його ворогів. Хоч би де він був, усюди зустрічав юнаків, котрі дивилися на нього такими самими, як у нього, очима, говорили з ним таким самим, як у нього, голосом, вітали його з тією самою недовірою, з якою він вітав їх, і називали себе його синами. Він почував себе ніби подвоєним, розмноженим — і від цього ставав самотнішим, аніж будь-коли. У нього зміцніла певність, що офіцери дурять його. Він збайдужів до герцога Марлборо. "Найкращий друг той, який уже помер", — часто казав він у ті дні. Він стомився від безнастанної підозріливості, від зачарованого кола вічної війни, у якому кружляв, залишаючись, по суті, на тому самому місці, тільки дедалі більше старіючи, дедалі більше виснажуючись і дедалі менше розуміючи: чому, як, доки? І завжди хтось стояв за межами окресленого крейдою простору, в центрі якого він перебував. Хтось, кому бракувало грошей, у кого захворів на коклюш син, хто мріяв заснути навіки, бо був ситий по саму зав'язку цією клятою війною, і хто, однак, збирав

рештки своїх сил, виструнчувався й доповідав: "Усе спокійно, полковнику". А спокій якраз і був найстрашнішою річчю в цій нескінченній війні: він означав, що нічого не відбувається. Приречений на самотність, покинутий своїми передчуттями, рятуючись від холоду, який супроводитиме його аж до скону, полковник Ауреліано Буендіа намагався знайти в Макондо останній притулок, погрітися біля вогню своїх найдавніших спогадів. Його апатія була така глибока, що коли йому доповіли про прибуття делегації ліберальної партії для обговорення з ним найважливіших політичних питань, він тільки перевернувся на другий бік і навіть не розплющив очей.

— Відпровадьте їх до шльондр, — сказав він.

Члени делегації — шестеро адвокатів у сурдутах і циліндрах — з рідкісним стоїцизмом зносили пекуче листопадове сонце. Урсула поселила їх у себе в будинку. Більшу частину дня вони потайки радилися, замкнувшись в спальні, а ввечері просили дати їм охорону та ансамбль акордеоністів і наймали для себе весь заклад Катаріно. "Не заважайте їм, — наказав полковник Ауреліано Буендіа. — Я дуже добре знаю, що їм потрібно". Довгождані переговори, які відбувалися на початку грудня, забрали менше години, хоча багато хто завбачав, що вони перейдуть у нескінченну дискусію.

Цього разу полковник Ауреліано Буендіа не ввійшов у крейдяне коло, що його окреслили ад'ютанти в задушливій вітальні біля схожої на примару піаноли, вкритої, мовби саваном, білим простирадлом. Він сів на стілець поряд зі своїми політичними радниками й, угорнувшись в плащ, мовчки слухав короткі пропозиції делегатів. Його просили, по-перше, відмовитися від перегляду прав на землю, щоб вернути партії підтримку землевласників-лібералів; по-друге, відмовитися від боротьби із церквою, щоб дістати опертя серед віруючих; і, нарешті, від вимоги рівних прав для законних і незаконних дітей, щоб зберегти святість родинного вогнища.

— Отже, — усміхнувся полковник Ауреліано Буендіа, коли було зачитано всі пункти, — ми боремося тільки за владу.

— Ці поправки обумовлені тактичними міркуваннями, — відказав один з делегатів. — Нині це найголовніше — розширити наше опертя в народі. А там побачимо.

Тут поквапився втрутитись один із політичних радників полковника Ауреліано Буендіа.

— Це суперечить здоровому глуздові, — заявив він. — Якщо ваші поправки добрі, то, виходить, і режим консерваторів добрий. Якщо з допомогою ваших поправок нам вдасться розширити опертя в народі, як ви кажете, то, виходить, і режим консерваторів має в народі широке опертя. Отже, в підсумку, ми будемо змушені визнати, що протягом двадцяти років боролися проти інтересів нації.

Він збирався говорити далі, але полковник Ауреліано Буендіа спинив його.

— Не гайте даремно часу, докторе, — мовив він. — Найголовніше те, що віднині ми боремося тільки за владу.

Все ще всміхаючись, він узяв вручені йому делегацією папери й наготувався підписати їх.

— Коли так, — сказав він на закінчення, — то у нас заперечень немає.

Його офіцери ошелешено презирнулися між собою.

— Даруйте мені, полковнику, — тихо мовив полковник Герінельдо Маркес, — але це зрада.

Полковник Ауреліано Буендіа затримав у повітрі вже вмочене в чорнило перо і обрушився на сміливця всім тягарем своєї влади.

— Здайте мені вашу зброю, — наказав він.

Полковник Герінельдо Маркес встав і поклав зброю на стіл.

— Ідіть до казарми, — наказав йому полковник Ауреліано Буендіа. — Відтепер ви в розпорядженні революційного трибуналу.

Потім підписав декларацію і повернув делегатам, мовивши при цьому:

— Ось ваші папери, сеньйори. Нехай від них буде якась користь.

Через два дні полковника Герінельдо Маркеса, звинуваченого в державній зраді, було засуджено до смертної кари. Знов залігши в своєму гамаку, полковник Ауреліано Буендіа залишався глухий до благань про помилування. Напередодні страти Урсула, порушивши наказ сина не турбувати його, зайшла до нього в спальню. Одягнена в чорне, надзвичайно велична, вона простояла всі три хвилини, які тривало побачення. "Я знаю — ти розстріляєш Герінельдо, — спокійно сказала вона, — і я нічого не можу зробити, щоб зашкодити цьому. Але попереджую тебе про одне: тільки я побачу його труп, присягаюся тобі прахом моїх батька-матері, присягаюся пам'яттю Хосе Аркадіо Буендіа, присягаюся перед Богом, що витягну тебе будь-звідки і вб'ю своїми руками. — І перш ніж залишити кімнату, не чекаючи його відповіді, докинула на закінчення: — Ти чиниш, мов виродок із свинячим хвостом".

Тієї нескінченної ночі, поки полковник Герінельдо Маркес згадував щезлі вечори, проведені в Амарантиній майстерні, полковник Ауреліано Буендіа годину за годиною довбав тверду шкаралупу самотності, намагаючись пробити її. Єдині щасливі хвилини після того далекого вечора, коли батько взяв його з собою подивитися на лід, минули в ювелірній майстерні, де він виготовляв золотих рибок. Йому довелося почати тридцять дві війни, порушити всі свої угоди зі смертю, вивалитись, як свиня, в гною слави, щоб відкрити — з запізненням майже на сорок років — переваги простого життя.

На світанку, за годину до страти, він, змучений безсонною ніччю, зайшов до кімнати бранця.

— Фарс скінчився, друже, — сказав він полковникові Герінельдо Маркесу. — Ходімо звідси, поки наші п'янички тебе не розстріляли.

Полковник Герінельдо Маркес не міг приховати презирства.

— Ні, Ауреліано, — відказав він. — Краще померти, ніж бачити тебе в зрадниках.

— А ти й не побачиш, — мовив полковник Ауреліано Буендіа. — Взувай чоботи й допоможи мені покінчити з цією смердючою війною.

Кажучи це, він іще й гадки не мав, що війну набагато легше почати, ніж закінчити. Необхідний був майже рік кривавої жорстокості, щоб домогтися від уряду вигідних для повстанців умов миру, і ще один рік, щоб переконати своїх прибічників у необхідності погодитися на ці умови. Він дійшов до немислимих меж нелюдськості, придушуючи

повстання своїх власних офіцерів, що відмовлялися торгувати перемогою, і, щоб остаточно зламати їхній опір, не погребував навіть підтримкою військ противника.

Ще ніколи не воював він краще, ніж тоді. Впевненість у тому, що нарешті він воює за своє звільнення, а не за абстрактні ідеї та гасла, які політики можуть вивертати навиворіт залежно від обставин, повнила його палким завзяттям. Полковник Герінельдо Маркес, який боровся за поразку так само переконано й віддано, як доти боровся за перемогу, докоряв йому за даремну відвагу. "Не турбуйся, — всміхнувся полковник Ауреліано Буендіа. — Вмерти набагато важче, ніж дехто думає". Щодо нього — це була правда. Тверда переконаність у тому, що день його смерті визначено наперед, вкривала його чудесним панцером, наділяла безсмертям аж до вказаного строку, робила невразливим для небезпек війни й дозволила йому зрештою здобути поразку, яка дісталася йому значно важче, набагато кривавішою і дорожчою ціною, ніж перемога.

За двадцять років війни полковник Ауреліано Буендіа нерідко заїжджав додому, але повсякчасний поспіх, обов'язковий військовий почет, ореол майже легендарної слави, до якого не залишалася байдужою навіть Урсула, зробили його врешті-решт чужою людиною для близьких. Під час своєї останньої появи в Макондо, коли він найняв окремих будинок для трьох коханок, він лише двічі або тричі спромігся прийняти запрошення на обід і побачитися зі своєю родиною. Ремедіос Прекрасна і близнюки, що народилися саме в розпалі війни, майже не знали його. Та й Амаранта ніяк не могла поєднати образ брата, який провів юність, виготовляючи золотих рибок, з образом міфічного воїна, котрий встановив між собою й рештою людства відстань у три метри. Але коли пройшла чутка про перемир'я і всі стали думати про те, що полковник Ауреліано Буендіа скоро повернеться додому й знову перетвориться на звичайну людину, доступну для любові близьких, родинні почуття, які так довго пробували в летаргійному сні, ожили з небувалою силою.

— Нарешті, — мовила Урсула, — в нас у господі знов буде чоловік.

Амаранта перша запідозрила, що вони втратили його назавжди. За тиждень до перемир'я він зайшов у будинок без почту, з двома босими ординарцями попереду, які склали в галереї сідло й зброю мула та скриньку з віршами — єдине, що зосталося від колишньої імператорської екіпіровки полковника Ауреліано Буендіа. Амаранта побачила, що він проходить повз двері її майстерні й поклікала його. Здавалось, полковникові важко було згадати, хто це стоїть перед ним.

— Я Амаранта, — привітно мовила вона, зрадівши його поверненню, і показала руку з чорною пов'язкою. — Бачиш?

Полковник Ауреліано Буендіа усміхнувся так само, як і того далекого ранку, коли вперше побачив її з цією пов'язкою, ідучи по Макондо, засуджений на смерть.

— Просто жах, — зауважив він. — Як збігає час!

Урядові війська змушені були поставити охорону біля будинку. Полковник Ауреліано Буендіа повернувся осміяний, обпльований, звинувачений у тому, буцімто він, намагаючись продатися якнайдорожче, навмисне затягував війну. Його трусило від

лихоманки та холоду, під пахвами знову поздувалися нариви. За шість місяців до цього дня, зачувши про перемир'я, Урсула відчинила й прибрала спальню сина, обкурила миром усі кутки, гадаючи, що він вернеться й спокійно дождатиме старості серед ветхих ляльок Ремедіос. Та насправді за два минулі роки він звів останні рахунки з життям, ба навіть зі старістю. Проходячи повз ювелірну майстерню, яку Урсула прибрала з особливою дбайливістю, він і не зауважив того, що в замку стримить ключ, не помітив дрібного, але болючого руйнування, вчиненого в будинку часом — руйнування, яке після такої довгої відсутності тяжко вразило б будь-кого, хто зберіг живими свої спогади. Ніщо не озвалося болем у його серці: ні пооблуплюваний тиньк на стінах, ні занедбані бегонії, ні посточувані термітами балки, ні оброслі одвірки — він не потрапив у жодну з усіх цих підступних пасток, понаставляваних на нього тугою. Сів у галереї, не скинувши чобіт, закутавшись у плащ, ніби зайшов у дім, щоб перечекаати негоду, і цілий вечір дивився, як лле на бегонії дощ. І тоді Урсула зрозуміла: він недовго проживе з нею. "Якщо не нова війна, — подумала вона, — то тільки смерть". Це припущення було таке чітке й переконливе, що Урсула сприйняла його як пророцтво.

За вечерею Ауреліано Другий узяв хліб правою рукою, а ложку — лівою. Його брат-близнюк, Хосе Аркадіо Другий, взяв хліб лівою рукою, а ложку — правою. Узгодженість їхніх рухів була така точна, що вони здавалися не двома братами, які сиділи один проти одного, а химерним пристроєм із дзеркал. Цю виставу, придуману близнюками того дня, коли вони усвідомили свою повну схожість, було показано на честь новоприбулого. Але полковник Ауреліано Буендіа нічого не помітив. Він був такий далекий від усього, що навіть не звернув уваги на Ремедіос Прекрасну, яка пройшла до спальні повз двері їдальні зовсім гола. І лише Урсула насмілилася вивести його із задуми.

— Якщо ти збираєшся знову від'їхати, — сказала вона посеред вечері, — то хоч спробуй запам'ятати, які ми були на вигляд сьогодні ввечері.

І тоді полковник Ауреліано Буендіа зрозумів, що Урсула була єдиною з усіх людей, якій вдалося розгледіти убозтво його душі, і вперше за багато років наважився подивитися їй просто в обличчя. І побачив поорану зморшками шкіру, стерті зуби, сухе, безбарвне волосся й здивований погляд. Він порівняв її з найдавнішим із своїх спогадів про неї: якою вона була того дня, коли він передрік, що горщик із киплячим супом упаде на підлогу, і горщик справді впав і розбився. В одну мить він помітив подряпини, мозолі, рани і шрами, які залишили на ній понад піввіку буденних турбот і праці, а потім зауважив, що ці сумні сліди не викликають у нього навіть звичайного співчуття. Тоді він зробив останнє зусилля, щоб знайти в своєму серці те місце, де він згноїв усі свої добрі почуття, і не зміг знайти його. В давнішу пору він принаймні відчував щось схоже на сором, коли запах власної шкіри нагадував йому Урсулін запах, і його думки нерідко зверталися до матері. Але війна знищила все. Навіть Ремедіос, його дружина, поставала нині, мов якийсь неясний образ тієї, що годилася йому в дочки. Від численних жінок, зустрінutih у пустелі кохання, які порозкидали його сім'я по всьому узбережжі, в його почуттях не лишилося й сліду. Здебільшого вони приходили до нього в темряві й ішли геть перед світанням, а вранці про них нагадувало тільки відчуття

пересиченості в усьому тілі. Єдине, що встояло проти часу й війни, була прихильність, яку він відчував у дитинстві до свого брата Хосе Аркадіо, але вона ґрунтувалася не на любові, а на спільництві.

— Даруйте, — вибачився він у відповідь на Урсуліні слова. — Це війна у всьому винна.

Назавтра заходився знищувати будь-які сліди свого перебування на світі. В ювелірній майстерні він не чіпав лиш того, що не мало на собі відбитку його особи; свою одержу подарував ординарцям, а зброю закопав на подвір'ї з тим самим спокутним почуттям, з яким його батько закопав списа, що ним убив Пруденсіо Агіляра. Залишив собі тільки револьвер з одним-єдиним патроном. Урсула ні в що не втручалася. І тільки раз сказала "ні" — коли він був зібрався зняти освітлюваний незгасною лампадою дагеротип Ремедіос у вітальні.

— Цей портрет давно вже не твій, — сказала Урсула. — Це родинна святиня.

Напередодні підписання перемир'я, коли в будинку не зоставалося майже жодної речі, яка могла б нагадати про полковника Ауреліано Буендіа, він приніс до пекарні чемодан із віршами, саме коли Санта Софія де ла П'єдад наготувалася розпалити печі.

— Розпали ось цим, — сказав він, простягаючи їй сувій пожовклих паперів. — Старий мотлох — добре горітиме.

У Санта Софії де ла П'єдад, мовчазної, поступливої, яка ніколи не перечила навіть власним дітям, склалося таке враження, ніби їй пропонують зробити щось заборонене.

— Це важливі папери, — сказала вона.

— Ні, — відповів полковник. — Таке пишуть тільки для себе самого.

— Тоді, — запропонувала вона, — самі їх і паліть, полковнику.

Він не лише так учинив, ба ще й порубав сокирою чемодан і повкидав цурпалки в вогонь. За кілька годин перед цим його навідала Пілар Тернера. Не бачивши її багато років, полковник Ауреліано Буендіа здивувався; як вона постаріла й погладшала та як приглух її колись дзвінкий сміх, але водночас був вражений тією майстерністю, якої вона досягла у ворожінні на картах. "Бережи рота", — застерегла його колись Пілар Тернера, і він подумав: хіба ж ці слова не стали дивовижним передбаченням його близької долі, коли вона сказала їх минулого разу — саме за розквіту його слави? Невдовзі після зустрічі з Пілар Тернерою він, намагаючись не виказати особливої зацікавленості, попросив свого особистого лікаря, котрий щойно видалив йому гній з наливів, показати, де точно міститься серце. Лікар вислухав його, а тоді коричневою від йоду ватою намалював йому на грудях коло.

Вівторок — день підписання перемир'я — випав холодний і дощовий. Полковник Ауреліано Буендіа з'явився не о п'ятій ранку, як завжди, а раніше, і випив свою звичну чашку кави без цукру.

— В такий день, як сьогодні, ти народився на світ, — сказала йому Урсула. — Всіх налякали твої розплющені очі.

Він не звернув на неї уваги, бо прислухався до маршового кроку солдатів, сигналів сурми та уривчастих команд, що розтинали світанкову тишу. Хоча після стількох років

війни полковник Ауреліано Буендіа мав би вже звикнути до цих звуків, він відчув слабкість у колінах і сироти на шкірі, як за юних літ, коли вперше побачив голу жінку. І невиразно подумав, піймавшись нарешті в пастку туги, що якби у той час одружився з тією жінкою, то не спізнав би ні війни, ані слави й залишився просто безіменним ремісником, щасливою твариною. Ця запізнiла й недоспівана слабкість отруїла йому сніданок. Коли о шостій годині ранку прийшов полковник Геріньєдо Маркес із групою повстанських офіцерів, полковник Ауреліано Буендіа здавався ще мовчазнішим, замисленішим і самотнішим, ніж звичайно. Урсула намагалася накинути йому на плечі нового плаща.

— Що подумає уряд! — умовляла вона його. — Подумає, що в тебе не лишилося грошей навіть на плащ, тому ти й здався.

Плаща він не взяв, але вже в дверях, побачивши струмені води, що лилися з неба, погодився надягати старого фетрового капелюха Хосе Аркадіо Буендіа.

— Ауреліано, — іще попросила його Урсула, — обіцяй мені: якщо тебе там спіткає лиха година, згадай про свою матір.

Він усміхнувся їй відчуженою усмішкою, клятвено підняв руку і, не мовивши ні слова, пішов з будинку назустріч погрозам, докорам і прокляттям, які будуть супроводити його через усе місто. Урсула взяла двері на засув, вирішивши не відчиняти їх до кінця свого життя. "Ми обернемося в прах у цьому будинку без чоловіків, — подумала вона, — але не дозволимо, щоб усілякі люди втішалися, бачачи наші сльози". Весь ранок вона намагалася знайти в будинку, заглядаючи в найпотемніші кутки, бодай щось, що нагадало б їй про сина, але так нічого й не знайшла.

Церемонія відбулася за двадцять кілометрів від Макондо, під велетенською сейбою, довкола якої згодом було засновано місто Неєрландію. Представників уряду та партії і делегацію повстанців, уповноважену скласти зброю, обслуговувала дзвінкоголоса юрба послухниць у білому, то нагадувала наполохану дощем голубину зграю. Ауреліано Буендіа приїхав на брудному, облізломому мулі. Він був неголений і страждав радше від болю, завданого нарівами, аніж від усвідомлення страшної загибелі всіх своїх мрій, бо вичерпав до решти надію, лишив позаду славу й тугу за славою. За його бажанням не було ні музики, ні фанфар, ні святкового калатання в усі дзвони, ні вигуків "ура!" — не було жодного іншого вияву радості, який міг би порушити жалобну атмосферу перемир'я. Мандрівного фотографа, якому вдалося зробити з полковника Ауреліано Буендіа один знімок, що міг би зберегтися для нащадків, примусили знищити негатив, не дозволивши навіть проявити його.

Церемонія підписання перемир'я тривала якраз стільки часу, скільки було потрібно для того, щоб усі поставили свої підписи. Делегати сиділи за простим сільським столом у центрі латаного-перелатаного циркового шатра, довкола стояли останні віддані полковникові Ауреліано Буендіа офіцери. Перш ніж збирати підписи, особистий представник президента республіки хотів був зачитати акт капітуляції, але полковник Ауреліано Буендіа виступив проти.

— Не гаймо часу на формальності, — мовив він і наготувався підписати папери, не

читаючи їх.

Тоді один з його офіцерів порушив сонну тишу шатра.

— Полковнику, — сказав він, — зробіть нам таку ласку: не підписуйтеся першим.

Полковник Ауреліано Буендіа погодився. Після того як документ обійшов круг столу, серед такої глибокої тиші, що за шкрябанням пера об папір можна було розпізнати кожен підпис, перше місце все ще лишалося порожнє. Полковник Ауреліано Буендіа наготувався заповнити його.

— Полковнику, — озвався тоді другий його офіцер, — ви ще маєте можливість врятувати своє добре ім'я.

Не змінившись на виду, полковник Ауреліано Буендіа підписав перший примірник акту. Ще не встиг він розписатися на останній копії, як біля входу до шатра з'явився офіцер повстанських військ, тримаючи за вуздечку вантаженого двома скринями мула. Попри свою зовсім зелену молодість, він здавався сухою й стриманою людиною. Це був скарбничий повстанців округи Макондо. Щоб вчасно прибути на місце підписання перемир'я, він зробив важку шестиденну подорож, тягнучи за собою конячого з голоду мула. З великою обережністю він зняв скрині зі спини мула, розчинив їх і виклав на стіл одну за другою сімдесят дві золоті цеглини. Це було ціле багатство, що про його існування всі якось забули. Серед загального безладу останнього року центральне командування розвалилося, революція переродилася в криваве суперництво ватажків, і годі було визначити, хто за що відповідає. Золото повстанців, відлите в блоки, вкриті потім глиною, залишилося поза контролем. Полковник Ауреліано Буендіа примусив відзначити сімдесят дві золоті цеглини в акті капітуляції і підписав його, не допускаючи обговорень. Виснажений юнак і далі стояв перед ним, дивлячись йому в вічі своїми світлими, кольору золотавого цукрового сиропу, очима.

— Ну що там іще? — спитав полковник Ауреліано Буендіа.

Молодий офіцер стиснув зуби.

— Розписку, — відповів він.

Полковник Ауреліано Буендіа власноручно написав йому розписку. Потім випив склянку лимонаду, з'їв шматок бісквіту, запропоновані послухниками, і пішов до намету, приготованого на той випадок, якби він забажав перепочити. Там він скинув сорочку, сів на край розкладачки і о третій годині п'ятнадцять хвилин пополудні вистрелив із пістолета в коло, яке його особистий лікар обкреслив йому на грудях йодом. В той самий час у Макондо Урсула підняла кришку горщика з молоком на плиті, дивуючись, чого це молоко так довго не закипає, і побачила, що він повен хробаків.

— Ауреліано вбили! — вигукнула вона.

Відтак, скоряючись звичці, виробленій самотністю, подивилася на подвір'я й побачила там Хосе Аркадіо Буендіа, сумного, промоклого під дощем і набагато старішого, ніж тоді, коли він помер.

— Його вбито по-зрадницьки, — уточнила вона, — і ніхто не потурбувався закрити йому очі.

Вночі Урсула постерегла крізь сльози світляні оранжеві диски, що швидко

перетинали небо, мов падучі зірки, й вирішила, що це знамення смерті. Вона все ще ридала під каштаном, припавши до колін свого чоловіка, коли принесли полковника Ауреліано Буендіа, загорнутого в зашкарублий від засохлої крові плащ. Його широко розплющені очі палали нестямною люттю.

Він був у безпеці. Наскрізна рана виявилася такою чистою і прямою, що лікар без жодного зусилля засунув йому в груди і витяг через спину просочений йодом шнурок.

— Це мій шедевр, — задоволено мовив лікар. — Тут єдине місце, де куля могла пройти, не зачепивши жодного життєвого центру.

Полковник Ауреліано Буендіа побачив себе в оточенні перейнятих співчуттям послушниць, які виспівували повні безнадії псалми за упокій його душі, і тоді пожалкував, що не вистрелив собі в рота, як був збирався зробити спочатку, щоб просто посміятися з передбачення Пілар Тернери.

— Якби в мене залишилася бодай якась влада, — сказав він лікареві, — то я б розстріляв вас без слідства й суду. Не за те, що ви врятували мені життя, а за те, що зробили з мене посміховисько.

Невдала смерть повернула полковникові Ауреліано Буендіа втрачений престиж. Ті самі люди, котрі вигадали легенду про те, що він продав перемогу за будинок зі стінами із золотої цегли, розцінили спробу самогубства як благородний вчинок і проголосили полковника мучеником. Згодом, коли він відмовився від ордена Пошани, яким його відзначив президент республіки, навіть найзапекліші його вороги з лібералів з'явилися до нього з проханням відмовитися від умов перемир'я й розпочати нову війну. Будинок наповнився подарунками, присланими, щоб згладити колишні провини. Зворушений підтримкою, нехай і запізнілою, з боку товаришів по зброї, полковник Ауреліано Буендіа не відкидав можливості вдовolenня їхнього прохання. І в один час, здавалося, так захопився ідеєю нової війни, аж полковник Герінельдо Маркес навіть подумав: чи ж той, бува, не чекає приводу, щоб оголосити її. Цей привід і справді з'явився, коли президент республіки відмовився встановити пенсії учасникам війни — лібералам і консерваторам, — перш ніж справу кожного і них не розгляне спеціальна комісія і конгрес не затвердить закону про асигнування. "Це сваволя, — вергав громи полковник Ауреліано Буендіа. — Таж вони постаріють і повмирають раніше, ніж одержать пенсію". Тоді він уперше залишив гойдалку, куплену для нього Урсулою на час одужання, і, ходячи туди й сюди по спальні, продиктував категоричне послання президентові республіки. В цій так ніколи й не опублікованій телеграмі він звинувачував президента в порушенні умов Неерландського перемир'я й погрожував оголосити війну не на життя, а на смерть, якщо питання про пенсійні асигнування не буде вирішено протягом найближчих двох тижнів. Його вимоги були такі справедливі, що дозволяли сподіватися на підтримку навіть тих учасників війни, які належали до партії консерваторів. Та, замість відповіді, уряд посилив військову варту біля будинку Буендіа, поставлену буцімто для охорони полковника, і заборонив провідувати його. Такі самі заходи було вжито про всяк випадок і до інших небезпечних для уряду командирів повстанців. Операцію провели так своєчасно, рішуче й успішно, що через

два місяці після перемир'я, коли полковник Ауреліано Буендіа остаточно видужав, усі найвідданіші його помічники були або мертві, або у вигнанні, або на урядовій службі.

Полковник Ауреліано Буендіа вийшов із спальні в грудні, і з першого погляду зрозумів, що про нову війну годі й думати. Із завзяттям, уже ніби неможливим для своїх літ, Урсула ще разновила весь будинок. "Тепер вони побачать, хто я така, — зауважила вона, коли їй сказали, що її син житиме. — Не буде жодного чепурнішого й гостиннішого будинку, ніж цей будинок божевільних". Вона веліла вимити й пофарбувати його, замінила меблі, упорядкувала сад, посадила нові квіти й порозчиняла всі двері та вікна, щоб сліпуче сяйво літа проникло аж у спальні. Потім повідомила всіх про закінчення численних нашарованих одна на одну жалоб, перша зняла стару чорну одіж і вбралась, як молода. В домі знову залунали веселі звуки піаноли. Зачувши їх, Амаранта згадала П'єтро Креспі, ґарденію у вечірньому присмерку, запах лаванди, і в глибині її зів'ялого серця знову спалахнула злість — чиста, облагороджена часом. Якось увечері, прибираючи вітальню, Урсула попросила солдатів, що охороняли будинок, допомогти їй. Командир варти, молодий офіцер, дозволив зробити це. День по дню Урсула давала солдатам усе нові доручення. Вона стала запрошувати їх до столу, дарувала їм одіж і взуття, навчала читати й писати. Згодом, коли уряд зняв охорону, один солдат залишився жити в будинку й служив Урсулі ще багато років. А молодий командир охорони, доведений до божевілля зневагою Ремедіос Прекрасної, вмер від кохання під її вікном на світанні першого дня нового року.

Х

Мине багато років, і на смертному ложі Ауреліано Другий згадає той дощовий день, коли він зайшов до спальні, щоб подивитися на свого первістка. Хоча син виявився хирлявим, плаксивим і нічим не нагадував Буендіа, батько довго не задумувався, яке йому дати ім'я.

— Він буде зватися Хосе Аркадіо, — сказав він.

Фернанда дель Карпіо, гарна жінка, з якою Ауреліано Другий одружився за рік перед цим, погодилася з чоловіком. Урсула, навпаки, не могла приховати невиразного почуття тривоги. Уперте повторення тих самих імен за довгу історію родини дозволило дійти висновків, які видавалися їй остаточною. Тим часом як усі Ауреліано були відлюдькуваті й мали гострий розум, усі Хосе Аркадіо відзначалися поривчастою заповзятливою вдачею й були тавровані знаком трагічної приреченості. Під цю класифікацію не підпадали тільки Хосе Аркадіо Другий і Ауреліано Другий. В дитинстві вони були такі подібні один до одного й такі непосидючі, що навіть Санта Софія де ла П'єдад не розрізняла їх. У день хрестин Амаранта надягла кожному на зап'ясток браслет з іменем і вбрала близнюків у костюмчики різного кольору, на яких вишила їхні ініціали, але коли хлопці почали ходити до школи, то взяли собі за звичку мінятися одягом, браслетами й навіть іменами. Учитель Мельчор Ескалона, навчений упізнавати

Хосе Аркадіо Другого по зеленій сорочці, втратив самовладання, виявивши, що у хлопчика в сорочці зеленого кольору браслет з іменем "Ауреліано Другий", а другий хлопчик, у сорочці білого кольору, запевняє, що Ауреліано Другий — це він, дарма що на його браслеті написано "Хосе Аркадіо Другий". Відтоді вже ніхто не міг із впевненістю сказати, хто з них хто. Навіть коли вони вирости й життя зробило їх різними, Урсула знай питала себе, чи не помилилися вони, бува, самі якогось разу, захопившись своєю заплутаною грою з перевдяганнями, і чи не переплуталися назавжди. Поки близнюки ще не досягли юних літ, вони були двома синхронними механізмами. Пробуджувалися завжди одночасно, в одну й ту саму хвилину відчували бажання піти помитися, хворіли на одні й ті самі хвороби і навіть бачили одні й ті самі сни. Вдома всі вважали, що хлопчики просто узгоджують свої дії, аби тільки поблазнювати, і ніхто не мав гадки про справжню причину, аж до того дня, коли Санта Софія де ла П'єдад дала одному з них води з цитриною, і щойно він умочив губи, як другий сказав, що лимонад не солодкий. Санта Софія де ла П'єдад, яка справді забула покласти цукру в склянку, розповіла про це Урсулі. "Ет, усі вони такі, — відказала та, нітрохи не здивувавшись. — Божевільні зроду". Нарешті все вкрай заплуталося. Той, що після витівок із перевдяганням залишився з іменем Ауреліано Другий, виріс здоровенний, як його дід — Хосе Аркадіо Буендіа, а той, що став зватися Хосе Аркадіо Другий, виріс худий, як полковник Ауреліано Буендіа, і єдине, що зосталося спільне в близнюків — це властивий усій родині самотній вигляд. Можливо, саме оця невідповідність зросту, імен та вдач і наштотхнула Урсулу на думку, що близнюки переплуталися ще в дитинстві.

Основна різниця між ними виявилась якраз у розпал війни, коли Хосе Аркадіо Другий попросив у полковника Герінельдо Маркеса дозволу подивитися на розстріл. Незважаючи на заперечення Урсули, його бажання було вдоволено. Навпаки, Ауреліано Другий здригався від самої тільки думки побути присутнім на страті. Хлопець волів сидіти вдома. Коли йому сповнилося дванадцять років, він спитав Урсулу, що там таке в зачиненій кімнаті. "Папери й книжки Мелькіадеса, — відповіла вона, — та ще оті чудернацькі нотатки, які він робив у останні роки свого життя". Це пояснення, замість заспокоїти Ауреліано Другого, ще дужче розпалило його цікавість. Він так наполягав, так гаряче обіцяв нічого там не поспувати, що Урсула зрештою дала йому ключі. Ніхто ще не заходив до кімнати відтоді, як звідти винесли труп Мелькіадеса, а на дверях почепили замок — його частини наче аж злилися в одне ціле від іржі. Та коли Ауреліано Другий порозчиняв вікна, світло влилося до кімнати так звично, ніби осявало її щодня; ніде не було видно ані найменших слідів пилу чи павутиння, все здавалося прибраним і чистим, ба навіть краще прибраним і куди чистішим, ніж у день похорону; чорнильниця досі була повна чорнила, іржа зовсім не зачепила блискучих металевих поверхонь, а в горні, де Хосе Аркадіо Буендіа кип'ятив ртуть, і далі горів вогонь. На полицях стояли книжки, обтягнуті зморщеною від часу, блідо-коричневою, як засмагла людська шкіра, тканиною, і там само, цілі й неущкожені, лежали манускрипти, дарма що кімната була замкнута уже чимало

років, повітря всередині здавалося навіть свіжішим, ніж у решті кімнат будинку. Все залишалося в тому самому цілковитому порядку і через кілька тижнів: коли Урсула зайшла з відром води та щіткою, щоб вимити підлогу, то побачила, що їй тут нічого робити. Ауреліано Другий сидів, уп'явшись очима в якусь книжку. Хлопчик не знав її назви, бо вона не мала обкладинки, — але це не заважало йому тішитися зібраними в ній історіями: про жінку, яка сідала за стіл і їла тільки рис, та ще й беручи кожен рисинку двома золотими шпильками; про рибалку, який позичив у сусіди грузило для сітки і потім дав йому на віддяку рибину, а в її череві лежав величезний діамант; і про лампу, що виконувала будь-яке бажання; і про летючий килим. Вражений, він спитав Урсулу, чи все це правда, і вона відповіла, що правда, що багато років тому цигани приносили до Макондо чарівні лампи й летючі мати.

— Річ у тім, — зітхнула вона, — що світ помаленьку наближається до загибелі й такі речі більше не трапляються.

Дочитавши книжку, де багато історій не мали кінця через брак сторінок, Ауреліано Другий поставив собі за мету розшифрувати Мелькіадесові манускрипти. Але це виявилось неможливим. Літери були схожі на білизну, розвішану сушитися на дротині, й нагадували радше ноти, ніж звичайне письмо. Якогось спекотного полудня, старанно досліджуючи рукописи, Ауреліано Другий відчув, що він у кімнаті не сам. Біля сяючого вікна, склавши руки на колінах, сидів Мелькіадес. На вигляд йому було не більше сорока років. Він був у тому самому стародавньому жилеті й капелюсі з крисами, подібними до воронячих крил; по блідих вилицях, ніби розтоплений спекою жир, спливав піт, — достоту таким цигана бачили Ауреліано і Хосе Аркадіо, коли ще були дітьми. Ауреліано Другий відразу впізнав його: цей спадковий спогад передавався від покоління до покоління і дістався йому від діда.

— Здорові були, — сказав Ауреліано Другий.

— Здоров був, юначе, — відповів Мелькіадес.

Відтоді протягом кількох років вони бачились майже щовечора. Мелькіадес розповідав хлопчикові про світ, намагався передати йому свою застарілу мудрість, але не захотів розтлумачити манускрипти. "Ніхто не повинен знати, про що тут мовиться, доки манускриптам не сповниться сто років", — пояснив він. Ауреліано Другий навіки зберіг у таємниці ці зустрічі. Якось Урсула зайшла до кімнати, саме коли там був Мелькіадес, і наляканий Ауреліано Другий вирішив, що його відособлений світ зараз загине. Але Урсула не побачила цигана.

— З ким це ти тут розмовляєш? — спитала вона.

— Ні з ким, — відповів Ауреліано Другий.

— Такий був і твій прадід, — сказала Урсула. — Теж говорив сам до себе.

А тим часом Хосе Аркадіо Другий здійснив свою мрію — нарешті він побачив, як розстрілюють людину. До кінця свого життя буде він пам'ятати синюватий спалах шести одночасних пострілів, розкотисту луну в горах, сумну усмішку й розгублений вигляд засудженого, який усе ще стояв, дарма що його сорочка була залита кров'ю, і всміхався далі, хоча його відв'язували від стовпа й клали у великий ящик, повний

вапна. "Таж він живий, — подумав Хосе Аркадіо Другий. — Вони поховують його живцем". Це справило на нього таке сильне враження, що відтоді він зненавидів усе військове і саму війну — і то не за страти, а за страшний звичай ховати розстріляних живцем. Ніхто не спостеріг, коли саме Хосе Аркадіо Другий став бити в дзвони на дзвіниці та допомагати падре Антонію Ісабелю, наступникові Буркотуна, правити месо й доглядати бойових півнів у дворі парафіяльного будинку. Полковник Герінельдо Маркес, довідавшись про це, вичитав Хосе Аркадіо Другому за те, що той займається справами, які в лібералів викликають лише відразу.

— Бачте, — відповів Хосе Аркадіо Другий, — мені здається, що з мене вийшов консерватор.

І він вірив, що так йому й судилося. Обурений полковник Герінельдо Маркес розповів про це Урсуні.

— Тим краще, — схвально зауважила вона. — От якби він став священиком: може б, тоді Господь нарешті ввійшов у наш дім.

Невдовзі стало відомо, що падре Антонію Ісабель готує хлопця до першого причастя. Підголюючи півням шиї, падре навчав його катехізису. А коли вдвох садовили на гнізда квочок, пояснював йому на простих прикладах, як воно вийшло, що Бог на другий день творіння постановив, щоб курчата вилуплювалися з яєць. Іще тоді в падре Антонію Ісабеля почали виявлятися перші ознаки старечого недоумства, через яке він по кількох роках сказав, що, видно, диявол, повставши проти Бога, здобув перемогу й посів трон небесний, нікому не відкриваючи, хто він насправді, щоб заманювати в свої тенета необережних. Під опікою такого сміливого наставника Хосе Аркадіо Другий за кілька місяців зробився не тільки знавцем теологічних хитрощів, скерованих на те, щоб збити диявола, а й фахівцем півнячих боїв. Амаранта пошила йому полотняний костюм із коміром і краваткою, купила пару білих черевиків і виписала золотом його ім'я на банті для свічки. За дві ночі до першого причастя падре Антонію Ісабель зачинився з ним у ризниці, щоб висповідати його за допомогою зводу гріхів. Список був такий довжений, що старий священик, звиклий лягати спати о шостій годині, заснув у своєму кріслі, перш ніж добувся до кінця. Цей допит розкрив очі Хосе Аркадіо Другому. Його не здивувало запитання падре, чи він не робив поганих справ із жінками, і він чесно відповів, що ні; зате його спантеличило запитання, чи він не робив цього з тваринами. Хосе Аркадіо Другий причастився в першу п'ятницю травня, але його цікавість розпалилася вкрай. Тоді він вирішив спитати у Петронію, недужого паламаря, який мешкав на дзвіниці й, за чутками, харчувався кажанами. Петронію відповів йому: "Та є такі розпусні християни, що роблять це діло з ослицями". Ця відповідь не вдовольнила цікавості Хосе Аркадіо Другого. Тож він якнай докладніше розпитував Петронію далі, аж тому врешті-решт урвався терпець.

— Я сам ходжу по вівторках уночі, — зізнався він. — Якщо ти обіцяєш, то нікому не пробовкаєшся, то я візьму тебе з собою наступного вівторка.

І справді, наступного вівторка Петронію зійшов із дзвіниці, несучи в руках маленький ослінчик, що його призначення доти нікому не було відоме, і повів Хосе

Аркадіо Другого до найближчої стайні. Хлопчик так уподобав ці нічні виправи, що минуло чимало часу, перш ніж його побачили в закладі Катаріно. До того ж він зробився запеклим півнярем. "Повіднось цих птахів в інше місце, — наказала йому Урсула, коли він уперше з'явився в будинку зі своїми добірними пернатими бійцями. — Надто багато горя зазнав наш рід від півнів, а ти ще несеш". Хосе Аркадіо Другий не став сперечатися й забрав своїх півнів, але й далі муштрував їх у будинку Пілар Тернери, своєї бабусі, а вона надала в його розпорядження все необхідне, аби тільки втримати хлопця біля себе. Незабаром, успішно вдаючись до хитрощів, яких його навчив падре Антоніо Ісабель, він почав заробляти на півнячих боях стільки грошей, що їх вистачало не тільки на поповнення його пташника, а й на вдоволення чоловічих потреб. У ту пору Урсула порівнювала Хосе Аркадіо Другого з його братом і неспроможна була збагнути, як це два близнюки, що здавалися ніби однією роздвоєною особою в дитинстві, врешті стали такими різними людьми. Але їй недовго довелося сушити над цим голову, бо трохи згодом і Ауреліано Другий теж почав виявляти схильність до байдкування та розпусти. Поки він сидів затворником у Мелькіадесовій кімнаті, то був такий самий відлюдкуватий, поринулий у свої думки юнак, як і полковник Ауреліано Буендіа замолоду. Та незадовго до Неєрландської угоди одна випадкова подія витягла його з усамітнення й звела віч-на-віч із життям. Молода жінка, яка продавала квитки лотереї, де розігрувався акордеон, раптом привіталася з Ауреліано Другим, як із давнім знайомим. Ауреліано Другий не здивувався, бо його часто плутали з братом. Але він не відкрив дівчині її помилки ні тоді, коли вона спробувала власкавити його серце сльозами, ані тоді, коли привела його до своєї кімнати. Вона дуже прив'язалася до нього після цієї першої зустрічі і почала навіть підтасовувати карти, щоб акордеона виграв він. Через два тижні Ауреліано Другий виявив, що дівчина спить навпереміну то з ним, то з його братом, маючи їх за одного чоловіка, але, замість з'ясувати стосунки, силкувався якомога довше приховати правду. До Мелькіадесової кімнати він більше не повернувся. Щодня по обіді сидів у дворі й на слух учився грати на акордеоні, попри бурчання Урсули, яка на той час, через жалобу, заборонила вдома музику та й, крім того, зневажала акордеон як інструмент бродячих музикантів, спадкоємців Франсіско Людини. Однак Ауреліано Другий зрештою став акордеоністом-віртуозом і залишався ним далі навіть після того, як завів собі жінку та дітей і став одним із найшанованіших у Макондо.

Майже два місяці поспіль він ділив жінку зі своїм братом. Стежив за ним, розладжував його плани, а коли впевнювався, що Хосе Аркадіо Другий не навідає цієї ночі їхньої спільної коханки, вирушав до неї сам. Якось уранці він відчув, що захворів. А через два дні наскочив у купальні на брата, який стояв, притулившись обличчям до стіни, весь мокрий від поту, й заливався гіркими сльозами; і тоді все зрозумів. Брат признався, що його прогнала коханка, бо він заразив її, як вона це назвала, поганою хворобою. Розповів також, як намагається лікувати його Пілар Тернера. Ауреліано Другий почав нишком промиватися гарячою марганцівкою й уживати різні сечогонні засоби, і по трьох місяцях потаємних страждань вони обидва вилікувалися. Хосе

Аркадіо Другий більше не пішов до тієї жінки. Ауреліано Другий виблагав у неї прощення й залишився з нею аж до смерті.

Звали її Петра Котес. Вона прибула до Макондо саме в розпал війни разом із випадковим чоловіком, що жив із прибутку від лотерей, і, коли він помер, вела далі його справи. Це була дуже охайна молода мулатка з жовтими мигдалевими очима, що надавали їй обличчю жорстокого, як у пантери, виразу, та зате вона мала щире серце й справжнє покликання до кохання. Коли Урсула дізналася про те, що Хосе Аркадіо Другий розводить бойових півнів, а Ауреліано Другий грає на акордеоні під час гамірних бенкетів у своєї коханки, вона мало не збожеволіла від сорому. Ці два близнюки ніби зібрали в собі всі родинні вади, не успадкувавши жодної чесноти. Урсула вирішила, що ніхто більше в її роду не дістане імен Ауреліано й Хосе Аркадіо. Та коли у Ауреліано Другого народився первісток, вона не суперечила батьковій волі.

— Я згодна, — сказала Урсула, — але з однією умовою: виховувати його я буду сама.

Дарма що їй вже виповнилося сто років і вона майже осліпла від катаракти, Урсула зберегла кипуче завзяття, цілісну вдачу й тверезий розум. Вона була певна того, що ніхто краще за неї не зможе виховати дитину так, щоб з неї вийшла добродісна людина — людина, яка відновить престиж родини й нічого не знатиме про війну, бойових півнів, поганих жінок і божевільні задуми — ці чотири лиха, які, на думку Урсули, сприяли занепаду її роду.

— Цей уже буде священиком, — урочисто пообіцяла вона. — І якщо Господь продовжить мені життя, він стане папою.

Всі розсміялися, зачувши її слова; сміх лунав не тільки в спальні, а й в усьому будинку, де зібралися того дня галасливі друзяки Ауреліано Другого. Війна, давно вже закинута на те горище пам'яті, де зберігаються погані спогади, на якусь коротку мить нагадала про себе лясканням корків від шампанського.

— За здоров'я папи! — гукнув Ауреліано Другий.

Гості хором повторили тост. Потім господар будинку грав на акордеоні, вгору шугали ракети, а для людей, що зібралися біля будинку, було замовлено святкові барабани. На світанку сп'янілі від шампанського гості зарізали шість телиць і відіслали юрбі на вулицю. І ніхто з родини не обурився. Відтоді, як Ауреліано Другий узяв на себе турботи по будинку, такі бенкети стали звичною справою, навіть коли для них не було такого поважного приводу, як народження папи. За кілька років — без жодних зусиль зі свого боку, завдяки лиш чистому везінню, — Ауреліано Другий став одним із найбагатших жителів долини, а все тому, що його худоба та домашня птиця відзначалися надзвичайною плодючістю. Кобилиці приносили йому трійні, кури неслися двічі на день, а свині так швидко набирали ваги, що ніхто не міг пояснити таку неймовірну плодючість інакше як чаклунством. "Відкладай гроші, — казала Урсула своєму легковажному правнукові, — таке везіння не може тривати ціле життя". Та Ауреліано Другий не зважав на її слова. Що більше пляшок шампанського відкорковував він, частуючи своїх друзів, що нестримніше плодилася його худоба, то

більше він упевнювався, що ця удача залежить не від його поведінки, — вся таємниця була в його коханці Петрі Котес, чия любов мала властивість збуджувати живу природу. Він був твердо переконаний, що саме в цьому джерело його багатства, тож намагався тримати Петру Котес неподалік від своїх стад; одружившись і завівши дітей, Ауреліано Другий, за згодою Фернанди, й далі зустрічався з коханкою. Дужий і здоровенний, як і його діди, він, однак, відзначався життєлюбством і чарівною привабливістю, і в нього майже не залишалося часу стежити за худобою. Досить було йому взяти з собою до своїх розплідників Петру Котес, проїхатися з нею верхи своїми пасовиськами, і кожна позначена його тавром тварина ставала жертвою нездоланної епідемії розмноження.

Як і все добре, що ставалося з Ауреліано Другим і Петрою Котес за їхнє довге життя, це запаморочливе багатство впало на них знезапек. Поки не скінчилася війна, Петра Котес жила на прибутки від своїх лотерей, і Ауреліано Другий часом влаштовував такі лотереї, щоб витрясти трохи грошей з Урсулиних скарбничок. Коханці були легковажною парою й не мали ніяких турбот, крім однієї: якнайраніше вкласти в ліжку щовечора — навіть у заборонені церквою дні — й жирувати там аж до ранку. "Ця жінка тебе занапастить, — кричала Урсула правнукові, бачачи, як він повертається додому, переставляючи ноги, мов той сновида. — Вона тобі так заморочила голову, що ти скоро скрутишся від кольок, і доведеться прикладати тобі до живота холодну жабу". Хосе Аркадіо Другий з великим запізненням дізнався про свого заступника і не розумів братової пристрасті. Він згадував Петру Котес як звичайну жінку, досить-таки ледачу в ліжку й геть позбавлену потрібних для кохання якостей. Зостаючися глухим до Урсулиного лементу й до братових глузувань, Ауреліано Другий думав лише про те, як знайти таке діло, що дозволило б йому утримувати будинок для Петри і колись, однієї шаленої ночі, вмерти з нею, на ній чи під нею. Коли полковник Ауреліано Буендіа знову відкрив свою майстерню, спокусившись нарешті мирними втіхами старості, Ауреліано Другий подумав собі, що виготовлення золотих рибок може стати прибутковою справою. Він просидів багато годин у задушливій кімнаті, спостерігаючи, як тверді пластини металу, що їх полковник обробляв з незбагненим терпінням у всьому зневіреної людини, поволі перетворювалися на золоті лусочки. Робота здалася йому такою важкою, а спогад про Петру Котес був такий невідчепний і владний, що через три тижні Ауреліано Другий зник із майстерні. Саме в цей час він приніс Петрі Котес кроликів, щоб вона розіграла їх у лотерею. Тваринки почали плодитися й рости неймовірно швидко, і Петра Котес ледве встигала продавати квитки. Спочатку Ауреліано Другий не помічав, що розмноження набуває загрозливого розмаху. Але якось уночі, коли ніхто в місті вже й слухати не хотів про кролячі лотереї, він пробудився від сильного шуму за стіною.

— Не бійся, — сказала Петра Котес, — то кролики.

Але вони вже більше не змогли заснути, вимучені безперестанною метушнею за стіною. Вранці Ауреліано Другий відчинив двері й побачив, що весь двір забитий, мов вибукований, кроликами — в світлі ранішньої зорі їхня шерсть мінилася блакитною барвою. Петра Котес сміялася, як навіжена, і не змогла утриматися, щоб не

пожартувати.

— Це ті, що народилися сьогодні вночі, — сказала вона.

— Який жах! — вигукнув він. — А чому б тобі не спробувати цього з коровами?

Невдовзі Петра Котес, щоб звільнити двір, зміняла кроликів на корову, яка два місяці по тому привела трійню. З цього все й почалося. В одну мить Ауреліано Другий став власником пасовиськ і гуртів і ледве встигав розширяти стаї та напхом напхані свинарники. Весь цей раптовий достаток здавався маренням, і Ауреліано Другому ставало смішно; йому нічого не залишалося, як викидати різкі коники, щоб дати вихід своєму гуморові. "Плодіться, корови, життя-бо коротке!" — кричав він. Урсула з острахом питала себе подумки, чи не вплутався, бува, її правнук у якісь темні оборудки, чи не зробився злодієм або ж крадієм худоби, й щоразу, коли бачила, як він відкорковує шампанське просто задля втіхи полити собі голову піною, кричала на нього, звинувачуючи в марнотратстві. Вона цим так надокучила Ауреліано Другому, що якось, вернувшись додому на світанні в піднесеному настрої, він узяв скриню з грошима, слоїк із клейстером та щіточку і, наспівуючи на повен голос старі пісні Франсіско Людини, обклеїв увесь будинок — усередині й зовні, від верху до низу — кредитками вартістю в один песо. Старовинна будівля, що її, відколи привезено піанолу, постійно фарбували в білий колір, набула вигляду ніби мечеті. Поки Урсула та інші родичі обурювались і кричали, а народ, заповнивши вулицю, щоб побути при такому уславленні марнотратства, виказував свою радість, Ауреліано Другий пообліплював геть усе — від фасаду до кухні, навіть купальню — і викинув решту кредиток у двір.

— Тепер, — мовив він на завершення, — я сподіваюся, що ніхто в цьому будинку не говоритиме мені більше про гроші.

Так воно далі й було. За Урсулиним наказом кредитки разом із прилиплими до них шматками глини повіддирали від стін і знову пофарбували будинок у білий колір. "О Господи, — молилась Урсула, — зроби нас такими ж бідними, якими ми були, коли заснували це місто, щоб нам на тім світі не довелося розплачуватися за марнотратство". Але її молитви було розтлумачено небом зовсім в іншому розумінні. Один із робітників через необережність штовхнув велику, в людський зріст, гіпсову статую святого Йосифа, яку хтось приніс у будинок наприкінці війни; статуя впала й розбилася на друзки. Виявилося, що вона була повна-повнісінька золотих монет. Ніхто не міг пригадати, як цей святий опинився в будинку. "Його принесли троє чоловіків, — нарешті пояснила Амаранта. — І попросили дозволу залишити у нас, поки вщухне дощ; я їм сказала — поставте в куток, щоб ніхто не наткнувся; вони його туди обережно поставили, і відтоді він там і стояв, бо ніхто по нього так і не прийшов".

Останнім часом Урсула запалювала перед статуєю свічки й біла поклони, й гадки не маючи, що молиться не святому, а майже двомстам кілограмам золота. Із запізненням виявивши своє мимовільне поганство, Урсула засмутилася ще дужче. Потім зібрала з підлоги здоровенну купу монет, розсипала їх у три мішки й закопала в потаємному місці, сподіваючись, що рано або пізно три незнайомці прийдуть по них.

Багато років по тому, у важкі часи своєї старості, Урсула мала звичай встригати в розмови численних приїжджих, які заходили до них у будинок, і запитували їх, чи то не вони, бува, залишили тут святого Йосифа з гіпсу, щоб постояв, поки вщухне дощ.

Достаток, що так непокоїв Урсулу, був у той час звичайним явищем. Макондо купалося в казковому багатстві. Зроблені з глини та очерету хатини перших поселенців змінилися цегляними будівлями з дерев'яними віконцями від сонця й цементовими підлогами, які допомагали легше зносити задушливу полудневу спеоту. Про поселення, засноване колись Хосе Аркадіо Буендіа, нагадували тільки запилюжені мигдалеві дерева, яким випало вистояти перед найсуворішими випробуваннями, та річка з прозорою водою, що її камені, схожі на доісторичні яйця, були роздроблені на скалки шаленими молотками каменярів, коли Хосе Аркадіо Другий задумав розчистити річище й відкрити по річці навігацію. То був божевільний задум, який можна було порівняти хіба що з фантазіями Хосе Аркадіо Буендіа, бо численні камені й пороги робили неможливим судноплавство від Макондо до моря. Але Хосе Аркадіо Другий у несподіваному для нього пориві нерозважності наполягав на своєму проєкті. Доти він жодного разу не виказував надмірної уяви. Він навіть не зустрічався з жінками, якщо не брати до уваги нетривалої пригоди з Петрою Котес. Урсула завжди вважала його найжалюгіднішим паростком роду Буендіа, нездатним відзначитися навіть як півняр. Та якось полковник Ауреліано Буендіа розповів Хосе Аркадіо Другому про іспанський галеон, застряглий на міліні за дванадцять кілометрів від моря, що його зчорнілий каркас полковник бачив на власні очі в роки війни. Ця історія, яку вже давно всі вважали вигадкою, стала для Хосе Аркадіо Другого одкровенням. Він продав своїх півнів, найняв за ці гроші робітників, купив інструмент і взявся за нечувану справу: заходився дробити каміння, копати канали, розчищати підводні мілини, ба навіть рівняти пороги. "Я вже все це знаю напам'ять, — кричала Урсула. — Схоже на те, що час рухається по колу, і ми знов повернулися до того, з чого почали". Коли річка, на думку Хосе Аркадіо Другого, зробилася судноплавною, він детально виклав братові свої задуми, і той дав йому гроші, необхідні для їх здійснення. Після цього Хосе Аркадіо Другий зник на довгий час. У Макондо вже стали подейкувати, мовляв, його проєкт купити судно — не що інше, як виверт, щоб видурити гроші у брата й розтринькати їх, аж враз поширилася чутка про якийсь дивний корабель, що наближається до міста. Жителі Макондо, котрі давно вже позабували про запаморочливі починання Хосе Аркадіо Буендіа, позбігалися до річки й, не вірячи своїм очам, дивилися, як до берега підходить перший і — як виявилось — останній корабель, що будь-коли пришвартовувався біля їхнього міста. Це був усього лише пліт з бальсових колод, і його тягли за товсті линви двадцятєро чоловік, що йшли берегом. На носі стояв Хосе Аркадіо Другий із сяючими від щастя очима й керував цим складним маневром. З ним прибув цілий гурт вродливих жіночок, які ховалися від пекучого сонця під яскравими парасольками; на їхні гарні плечі були накинуті шовкові шалі, обличчя вкривав шар рум'ян та білил, волосся прикрашали живі квіти, на руках поблискували золоті браслети, а в роті — вправлені в зуби діаманти. Вальсовий пліт став єдиним плавучим

засобом, що його Хосе Аркадіо Другий спромігся провести вгору проти течії аж до Макондо, та й то всього один раз, проте він так ніколи й не визнав, що його задум провалився, навпаки, проголосив своє діяння великою перемогою людської волі над силами природи. Хосе Аркадіо Другий відзвітувався перед братом в усіх витратах до останнього сентаво й невдовзі знову поринув з головою в буденні турботи про бойових півнів. Єдиним, що залишилося від цього невдалого починання, був подув нового життя, принесений у Макондо французькими жінками, чиє чудове мистецтво змінило традиційні методи кохання, а невсипуще дбання про громадське благо спонукало зрівняти з землею застарілий заклад Катаріно і перетворити глуху вуличку в щось на зріз галасливого ярмарку з японськими ліхтариками й журливою музикою органчиків. Саме ці жінки й ініціювали той кривавий карнавал, який на три дні втяг усе Макондо у вир безумства і дав Ауреліано Другому нагоду познайомитися з Фернандо дель Карпіо.

Королевою карнавалу було проголошено Ремедіос Прекрасну. Урсула, яку бентежна краса правнучки кидала в дрож, не змогла перешкодити обранню. Доти вона пускала Ремедіос Прекрасну на вулицю тільки разом з Амарантою, коли треба було йти до меси, але й тоді примушувала дівчину закривати обличчя чорною мантилею. Навіть найменш благочесні чоловіки з числа тих, хто міг, перевдягнувшись священиком, правити блюзнірські меси в закладі Катаріно, приходили до церкви, сподіваючись бодай на мить побачити обличчя Ремедіос Прекрасної, про чію казкову красу з захватом, ба майже зі священним жахом гула вся долина. Минуло чимало часу, перш ніж декому вдалося глянути на обличчя дівчини, і краще було б їм не діждати такої нагоди, бо відтоді більшість із них забула про спокійний сон. А той, завдяки кому здійснилося їхнє бажання, чужинець, кабальєро, сам назавжди згубив спокій, загруз у трясовині мерзоти й злиднів, і кілька років по тому його, заснулого на рейках, розкрояв на частини нічний поїзд. Від першої хвилини, тільки-но він з'явився в церкві в своєму зеленому вельветовому костюмі й гаптованому жилеті, всі зрозуміли, що він приїхав дуже далеко, можливо, навіть з іншої країни, приваблений чарами Ремедіос Прекрасної. Він був такий гарний і стрункий, тримався з таким спокоєм і гідністю, що поряд із ним П'єтро Креспі здався б просто недоноском, і багато жінок із заздрісними усмішками перешіптувалися, що це його треба було б закрити мантилею. Він не знав нікого в Макондо. Приїжджав удосвіта в неділю, як принц із казки, — верхи на коні зі срібними стременами й оксамитовим чапраком, — і після меси покидав місто.

Кабальєро був такий показний, що відколи його вперше побачили в церкві, всі вирішили: між ним і Ремедіос Прекрасною розпочався безмовний і напружений двобій, укладено таємну угоду, і це має завершитися не тільки коханням, але й смертю. Шостої неділі кабальєро з'явився з жовтою трояндою в руці. Він, як звичайно, слухав відправу стоячи, а коли вона скінчилася, заступив дорогу Ремедіос Прекрасній і підніс їй троянду. Дівчина взяла квітку дуже природним рухом, ніби й чекала цього дарунку, відтак на мить трохи підняла мантилю й вдячно усміхнулася кабальєро. Ото й усе, що вона зробила. Але для нього, та й не тільки для нього, а й для всіх чоловіків, які дістали

нещасливий привілей зберегти це в пам'яті, ця мить стала навіки незабутньою.

Відтоді кабальєро почав приходити під вікно Ремедіос Прекрасної, ведучи з собою цілий оркестр, який іноді грав аж до ранку. Ауреліано Другий, — єдиний, хто перейнявся до кабальєро щирим співчуттям, — намагався похитнути його наполегливість. "Не марнуйте часу, — якось порадив він йому вночі. — Жінки в цьому домі впертіші за ослиць". Він запропонував незнайомцеві свою дружбу, запросив викупатися в шампанському, намагався пояснити, що представниці жіночої статі роду Буендіа мають крем'яне серце, але так і не спромігся здолати його затятість. Полковник Ауреліано Буендіа, у якого від нічних концертів увірвався терпець, пригрозив кабальєро, що вилікує його від туги пістолетом. Але ніщо не могло примусити закоханого припинити залицяння, аж поки він сам не впав у глибокий розпач. І тоді з гарного елегантного молодика він перетворився на жалюгідного обірванця. Ходили чутки, що кабальєро відмовився від влади й багатства на своїй далекій батьківщині, хоча насправді ніхто так ніколи й не довідався, звідки він родом. Юнак зробився п'яницею, забіякою і тепер завжди зустрічав світанок, валяючись буквально у власних виверженнях у закладі Катаріно. Найсумнішим у його трагедії було те, що Ремедіос Прекрасна була байдужа до нього навіть у той час, коли він з'явився в церкві виряджений, як принц. Вона взяла в кабальєро жовту троянду без жодного кокетства, просто потішена цим небуденним вчинком, і трохи підняла мантилю, аби краще роздивитися його обличчя, а зовсім не для того, щоб показати йому своє.

Правду кажучи, Ремедіос Прекрасна була істота не від світу цього. Вона вже стала дівчиною, а Санта Софія де ла П'єдад все ще мила й одягала її, і, навіть коли Ремедіос Прекрасна почала робити це сама, все ще доводилося пильнувати, щоб вона не малювала на стінах звірят паличкою, вимазаною власною какою. Вона дожила до двадцяти років, так і не навчившись ні читати, ні писати, ані послуговуватися столовими приборами, і ходила по будинку гола: її природа опиралась будь-якій умовності. Коли молодий офіцер, начальник охорони, освідчився їй у коханні, вона відкинула його просто тому, що була здивована такою легкодумністю. "Ну й дурень, — сказала вона Амаранті. — Каже, що вмирає через мене. Хіба я — заворот кишок абощо?" Коли ж офіцера справді знайшли мертвого під її вікном, Ремедіос Прекрасна підтвердила своє перше враження: "А що я казала, — зауважила вона. — Справжнісінький дурень".

Здавалося, ніби якась надзвичайна проникливість дозволяла їй бачити саму суть речей, відкидати все поверхове. Так принаймні гадав полковник Ауреліано Буендіа, для котрого Ремедіос Прекрасна не була розумово відстала, як усі вважали, а зовсім навпаки. "Дивишся на неї — і ніби й не було двадцяти років війни", — полюблив казати він. Урсула також дякувала Богові, що він нагородив їхню родину створінням такої виняткової чистоти, але водночас краса правнучки бентежила її, здавалася їй сумнівною вартістю, — радше вадою, аніж цінним даром, — диявольськими тенетами, розставленими посеред невинності. Тим-то Урсула й хотіла віддалити Ремедіос

Прекрасну від людей, уберегти від усіх земних спокус, не відаючи того, що Ремедіос Прекрасна уже в череві матері була надійно захищена від будь-якої зарази. Урсула не могла допустити, щоб її правнучку обрали королевою краси на бісівському шабаші, названому карнавалом. Але Ауреліано Другий, який загорівся бажанням перевдягтися тигром, умовив падре Антоніо Ісабеля прийти в будинок і розтлумачити Урсулі, що карнавал — не поганське свято, як вона вважає, а народний звичай, освячений католицькою церквою. Нарешті, переконана священником, вона, хоч і згнітивши серце, дала згоду на коронацію.

Звістка про те, що Ремедіос Буендіа буде королевою свята, за кілька годин облетіла всю долину — аж до найвіддаленіших місць, куди ще не долинула слава про надзвичайну красу дівчини, і викликала занепокоєння тих, для кого прізвище Буендіа все ще залишалося символом бунту. Але їхня тривога не мала жодних підстав. Якщо когось у той час і можна було назвати сумирним, так це постарілого й зневіреного полковника Ауреліано Буендіа, який потроху втрачав будь-який зв'язок із життям країни. Він сидів, зачинившись у своїй майстерні, і єдиним способом спілкування з довколишнім світом була для нього торгівля золотими рибками. Один із тих солдатів, які охороняли його в перші дні миру, продавав їх по містах і селах країни, звідки повертався, навантажений золотими монетами та новинами. Він розповідав, що уряд консерваторів за підтримки лібералів збирається переробити календар так, щоб кожен президент перебував при владі сто років; що нарешті підписано конкордат зі святим престолом і з Риму приїжджав кардинал, у якого корона була всіяна діамантами, а трон — зі щирого злата; що міністри-ліберали сфотографувалися, стоячи перед кардиналом навколішках і цілючи його перстень; що примадонну іспанської трупи, що гастролювала в столиці, було викрадено з її акторської убиральні невідомими в масках, і наступного дня вранці, в неділю, вона танцювала гола в літньому палаці президента республіки. "Не говори мені про політику, — відказував йому полковник. — Наше діло — продавати рибки". Коли чулка про те, що полковник не хоче нічого знати про становище в країні, бо багатіє зі своєї майстерні, дійшла до Урсули, вона засміялася. Її напрочуд практичний розум не міг збагнути, який зиск має полковник зі своєї комерції, міняючи рибок на золоті монети, а потім обертаючи ці монети на рибок, і так без кінця, і що більше продає, то більше повинен працювати, щоб підтримувати це безнадійно зачароване коло. Як по правді, полковника Ауреліано Буендіа цікавила не торгівля, а робота. Йому доводилося так зосереджуватися, вставляючи в оправу лусочки, укріплюючи дрібненькі рубіни-очі, шліфуючи зябра та приробляючи хвости, що не лишалося жодної вільної хвилини для спогадів про розчарування від війни. Точність і тонкощі ювелірного мистецтва вимагали такої зосередженої уваги, що за короткий час полковник Ауреліано Буендіа постарів дужче, ніж за всі роки війни; від постійного сидіння в нього зігнулася спина, від тонкої роботи зіпсувався зір, але зате він здобув душевний супокій. Останній раз полковник займався питанням, що стосувалося війни, коли група ветеранів, яка складалася з лібералів і консерваторів, попросила допомогти їм домогтися обіцяних урядом довічних пенсій; справа з їхнім затвердженням так і не

зрушила з місця. "Забудьте про це, — сказав їм полковник Ауреліано Буендіа. — Ось бачите, я відмовився від пенсії, щоб не мучитися аж до смерті, доживаючи її". Спочатку його навідував вечорами полковник Герінельдо Маркес, вони сідали вдвох на вулиці біля дверей будинку й згадували минуле. Але Амаранті було несила зносити спогади, що пробуджувалися в ній, коли вона бачила цього стомленого чоловіка, чия дедалі більша лисина вже підштовхувала його до безодні передчасної старості, й Амаранта діймала полковника Герінельдо Маркеса несправедливою зневагою доти, доки він почав приходити тільки у виняткових випадках, а потім і зовсім перестав: його розбив параліч. Відлюдкуватий, мовчазний, далекий від нових віянь життя, якими повнився дім, полковник Ауреліано Буендіа потроху зрозумів, що таємниця спокійної старості — це не що інше, як укладення чесної угоди з самотністю. Він вставав о п'ятій годині ранку після неглибокого сну, випивав на кухні свою вічну чашку чорної кави без цукру й замикався у майстерні, а о четвертій годині дня проходив ґалереєю, тягнучи за собою табуретку, не звертаючи ніякої уваги ні на палахкі кущі троянд, ні на розлите довкола сьайво сонця на вечірньому пружі, ні на зарозумілий вигляд Амаранти, чия повсякденна журба явно шуміла у надвечірній тиші, мов кипляча вода в казані, й сидів на вулиці доти, доки дозволяли москіти. Одного разу хтось із перехожих насмілився порушити його самотність.

— Що поробляєте, полковнику?

— Та, як бачите, сиджу, — відказав він. — Чекаю на свій похорон.

Отже, занепокоєння, викликане в деяких колах тим, що в зв'язку з коронуванням Ремедіос Прекрасної ім'я полковника Ауреліано Буендіа знову з'явилося у всіх на вустах, не мало реальної підстави. Проте багато хто був іншої думки. Не відаючи про близьку трагедію, жителі Макондо радісними юрбами ринули на міську площу. Карнавал досяг уже своєї найвищої точки безуму, і Ауреліано Другий, який нарешті здійснив свою мрію перевдягтися тигром, ходив щасливий серед неосяжного натовпу, охрипнувши від безперестанного рикання, аж враз на дорозі з долини показався великий гурт ряджених; вони несли на позолочених ношах жінку, чарівнішу за яку годі було собі й уявити. На якусь хвилю мирні жителі Макондо поскидали маски, щоб якнайкраще роздивитися сліпуче створіння в смарагдовій короні й горностаєвій мантиї, яке здавалося наділеним справжньою монаршою владою, а не отією мішурною, що створюється з блискіток і пап'є-маше. Знайшлося чимало проникливих людей, які запідозрили підступ. Але Ауреліано Другий відразу поклав край замішанню: він проголосив прибулих почесними гостями і з Соломоною мудрістю всадив Ремедіос Прекрасну та королеву-самозванку на один п'єдестал. Аж до півночі захожі, перевдягнуті бедуїнами, брали участь у загальних веселощах і навіть зробили свій внесок у свято — чудову піротехніку й віртуозну акробатику, що викликали у всіх спогади про давно забуте мистецтво циган. Та невдовзі, в розпалі веселощів, хитку рівновагу було порушено.

— Хай живе ліберальна партія! — вигукнув хтось. — Хай живе полковник Ауреліано Буендіа!

Спалахи пострілів затьмарили блиск феєрверків, крики жаху заглушили музику, радощі змінилися панікою. Ще багато років по тому люди подейкували, що почет королеви-самозванки був насправді ескадроном регулярних військ, і під пишними бурнусами бедуїнів були сховані карабіни. Уряд надзвичайним декретом відкинув це звинувачення, пообіцявши провести суворе розслідування кривавої події. Та правду так і не було з'ясовано, і остаточно перемогла версія про те, що почет королеви, без найменшого на це приводу, за знаком свого командира розгорнувся в бойовий порядок і безжально відкрив вогонь по натовпу. Коли спокій було відновлено, в місті не виявилось жодного з удаваних бедуїнів, а на площі zostалися лежати — хто вбитий, хто поранений — п'ятеро паяців, чотири коломбіни, шістнадцятеро козирних королів, один чорт, три музиканти, два пери Франції й три японські імператриці. Серед безладу й загальної паніки Хосе Аркадіо Другому вдалося сховати в безпечному місці Ремедіос, а Ауреліано Другий приніс додому на руках королеву-самозванку в подертій сукні й забрудненій кров'ю горностаєвій мантиї. Бона звалася Фернандою дель Карпіо. Її вибрали, як найгарнішу з п'яти тисяч найпрекрасніших жінок країни, й привезли до Макондо, пообіцявши проголосити королевою Мадагаскару. Урсула доглядала її, мов рідну дочку. Замість осудити дівчину, місто перейнялося співчуттям до її простодушності. Через півроку після цієї бойні, коли поодужували поранені й пов'янули останні квіти на братській могилі забитих, Ауреліано Другий вирушив по Фернанду дель Карпіо до далекого міста, де вона жила зі своїм батьком, привіз її до Макондо й справив бучне весілля, яке тривало аж двадцять днів.

ХІ

Через два місяці їхньому подружньому життю мало не настав кінець, бо Ауреліано Другий, намагаючися загладити свою провину перед Петрою Котес, вирішив сфотографувати її в уборі королеви Мадагаскару. Коли Фернанда довідалася про це, то посклала свій посаг у скрині й, ні з ким не попрощавшись, поїхала геть із Макондо. Ауреліано Другий наздогнав її на дорозі в долину. Після довгих принизливих прохань і обіцянок виправитися йому зрештою вдалося повернути дружину додому, а коханку він знову покинув.

Певна своїх сил, Петра Котес не виявила ніякого занепокоєння. Адже це вона зробила його чоловіком. Він був іще дитиною, яка нічого не відала про справжнє життя, з напханою різними фантазіями головою, коли Петра Котес витягла його з Мелькіадесової кімнати й визначила йому місце в світі. Він народився потайним, відлюдкуватим, схильним до роздумів на самоті, а вона сформувала йому нову, зовсім іншу вдачу, жваву, товариську, відкриту, наповнила його радістю життя, прищепила любов до бучних веселощів та марнотратства і врешті-решт перетворила його — зовні й усередині — на того чоловіка, про якого мріяла для себе з юних літ. Потім він оженився — рано чи пізно сини одружуються. Він довго не насмілювався повідомити їй цю новину. І поводився зовсім по-дитячому: закидав її незаслуженими докорами,

придумував якісь образи, сподіваючись, що Петра Котес порве з ним сама. Одного разу, коли Ауреліано Другий кинув своїй коханій нове несправедливе звинувачення, вона обійшла пастку й поставила все на свої місця.

— Вся річ у тім, — мовила вона, — що ти хочеш одружитися з королевою.

Присоромлений Ауреліано Другий зобразив напад гніву, оголосив себе людиною, якої не зрозуміли і яку незаслужено образили, і перестав навідувати будинок коханки. Петра Котес ні на мить не втратила своєї чудової витримки звіра в засідці, вона слухала музику, звуки фанфар, гамір бурхливого весільного бенкету так, ніби все це було тільки одним із нових вибриків Ауреліано Другого. Тим, хто висловлював їй співчуття, вона відповідала безтурботною усмішкою.

— Не тривожтеся, — королеви в мене на побігеньках. — А сусідці, яка запропонувала їй запалити заговорені свічки перед портретом утраченого коханця, вона сказала впевнено й загадково: — Єдина свічка, через яку він повернеться, горить, не згасаючи.

Як вона й припускала, Ауреліано Другий з'явився в будинку відразу ж після медового місяця. З ним були його постійні приятелі й мандрівний фотограф, а ще він приніс сукню й горностаєву мантию, в які Фернанда вирядилася на карнавалі. Серед гамору веселого бенкету Ауреліано Другий примусив Петру Котес убратися королевою, проголосив її єдиною й довічною володаркою Мадагаскару, звелів сфотографувати її й роздав фотографії своїм друзям. Петра Котес не тільки погодилася взяти участь у цій грі, але й глибоко в душі відчула жалість до свого коханця, вирішивши, що він, либонь, чимало натерпівся, коли вже вигадав такий небуденний спосіб примирення. О сьомій годині вечора, все ще залишаючись в уборі королеви, вона прийняла Ауреліано Другого в своєму ліжку. Від його одруження не минуло й двох місяців, але Петра Котес відразу помітила, що справи на шлюбному ложі йдуть поганенько, й відчула солодке вдоволення від свідомості звершеної помсти. Проте через два дні, коли Ауреліано Другий, не насмілившись з'явитися особисто, прислав до неї посередника, аби домовитися про умови, на яких вони розійдуться, Петра Котес зрозуміла, що їй буде потрібно більше терпіння, ніж вона гадала, бо її коханець, здається, зібрався принести себе в жертву правилам пристойності. Але навіть і тоді Петра Котес не зрадила свого спокою. Покірливість, із якою вона поступалася бажанням Ауреліано Другого, тільки підтвердила думку, що склалася в усіх про неї, як про бідолашну, гідну співчуття жінку; на пам'ять про коханого в неї залишилися тільки пара лакованих черевиків, у яких, за його власними словами, він хотів би лежати в труні. Петра Котес обгорнула черевики ганчірками, поклала в скриню й наготувалася терпляче чекати, не піддаючись розпачеві. "Рано або пізно він має прийти, — мовила вона до себе, — бодай для того, щоб узуті ці черевики".

Їй не довелося чекати так довго, як вона гадала. Насправді Ауреліано Другий уже в першу шлюбну ніч зрозумів, що вернеться до Петри Котес набагато раніше, ніж постане необхідність узуті лаковані черевики: річ у тім, що Фернанда виявилася жінкою не від світу цього. Вона народилася й виросла за тисячу кілометрів від моря, в

похмурому місті, де на кам'яних вуличках у ті ночі, коли бродять привиди, ще можна було почути, як стукотять колеса карет, везучи віце-королів. Щовечора, о шостій годині, з тридцяти двох дзвіниць цього міста лунав смутний подзвін. У старовинний будинок, зведений за колоніальних часів та обкладений надгробними плитами, ніколи не заглядало сонце. Від кипарисових крон у дворі, від слизьких туберозових аркад у саду, від вицвілих штор у спальнях віяло мертвотним спокоєм. Із зовнішнього світу до Фернанди, аж поки вона стала підлітком, не долинали нічого, крім меланхолійного звучання клавікорда, на якому грав хтось у сусідньому будинку, рік по року, день у день добровільно позбавляючи себе задоволення поспати в години сіести. Сидячи біля ліжка хворої матері, чиє обличчя від світла з припорошених вітражів здавалося зелено-жовтим, вона слухала занудливі гами й думала, що ця музика бринить десь там, у далекому світі, поки вона виснажує себе тут, плетучи похоронні вінки. Мати, вкрита потом після нового нападу пропасниці, розповідала їй про блискуче минуле їхнього роду. Ще зовсім дитиною, однієї місячної ночі Фернанда побачила, як через сад пройшла до каплиці прекрасна жінка в білому. Це швидко зникле видиво особливо схвилювало дівчинку, бо в неї нараз виникло відчуття своєї цілковитої схожості з незнайомкою, ніби то була вона сама, тільки двадцять років по тому. "Це твоя прабабуся, королева, — пояснила мати, надсадно кашляючи. — Вона вмерла через те, що, зрізаючи в саду туберози, отруїлася їхнім запахом". Минуло багато років, поки Фернанда знову відчула свою схожість із прабабусею; вона засумнівалася, чи справді та являлася їй у дитинстві, але мати посварила дочку за невіру: "Наші багатство й могутність незмірні. Прийде день, і ти станеш королевою".

Фернанда повірила її словам, дарма що вдома на довгий, укритий тонкою скатертиною й заставлений сріблом стіл їй подавали звичайно тільки чашечку шоколаду на воді й одне печиво. Вона марила про легендарне королівство аж до дня весілля, незважаючи на те що її батько, дон Фернандо, був змушений заставити будинок, аби купити їй посаг. Ці мрії не були викликані ні простодушністю, ані манією величі. Просто її так виховали. Відколи Фернанда пам'ятала себе, вона завжди ходила на золотий горщик із родовим гербом. Коли їй виповнилося дванадцять років і вона вперше залишала будинок, вирудаючися в монастирську школу, для неї подали екіпаж, хоч до школи було всього два квартали. Її однокашники дивувалися, що її посадовлено окремо, на стілець із дуже високим бильцем, і вона не приєднується до них навіть під час перерви. "Ви їй не рівня, — пояснювали черниці. — Вона буде королевою". Подруги повірили в це, бо вже на той час Фернанда була найгарніша, найшляхетніша і найскромніша дівчина з усіх, яких вони бачили в своєму житті. Минуло вісім років, і, навчившись писати вірші латиною, грати на клавікордах, вести розмову про соколині лови з кабальєро та про апологетику^[17] з архієпископом, обговорювати державні справи з іноземними правителями, а божественні — з Папою, Фернанда вернулася в рідну домівку й знову почала плести похоронні вінки. Будинок виявився занедбаним. У ньому zostалися найнеобхідніші меблі, декілька канделябрів та срібний сервіз, усе інше довелося поступово продати: адже треба чимось платити за

науку. Її мати померла від нападу пропасниці. Батько, дон Фернандо, весь у чорному, із золотим ланцюжком від годинника впоперек грудей, видавав їй у понеділок срібну монету на домашні витрати й забирав сплетені за тиждень похоронні вінки. Більшу частину дня він просиджував, замкнувшись в своєму кабінеті, а в тих рідкісних випадках, коли виходив у місто, завжди повертався перед шостою годиною, щоб устигнути помолитися разом з донькою. Фернанда ніколи ні з ким не приятелювала. Ніколи не чула про те, що країна стікає кров'ю у війнах. Ніколи не переставала слухати щоденні вправи на піаніно. Вона вже почала втрачати надію стати королевою, як раптом одного дня біля парадного входу пролунало кілька нетерплячих ударів молотком. Фернанда відчинила двері ставному військовому з надзвичайно гречними манерами, на щоці в нього красувався шрам, а на грудях — золота медаль. Він замкнувся з батьком у кабінеті. Через дві години дон Фернандо зайшов до її кімнати. "Збирайся, — сказав він. Тобі доведеться вирушитись у далеку подорож". Ось так Фернанду й привезли до Макондо. А там життя одним махом, брутально й нещадно, звалило на неї весь тягар тієї реальної дійсності, яку батьки приховували від дочки стільки років. Повернувшись додому, вона замкнулася в своїй кімнаті й довго плакала, незважаючи на благання й пояснення дон Фернандо, який намагався вилікувати рану, завдану її серцю нечуваним знущенням. Фернанда вже була вирішила, що не залишить своєї спальні до самісінької смерті, аж тут по неї приїхав Ауреліано Другий. Це надзвичайно вразило її, бо, приголомшена кривавими подіями в Макондо, не тямлячись від люті через свою ганьбу, Фернанда збрехала йому про себе, щоб він ніколи не міг довідатись, хто вона насправді така. Вирушаючи на пошуки, Ауреліано Другий знав тільки дві певні прикмети: у неї характерна вимова уродженки гір і за фахом вона плетільниця похоронних вінків. Він шукав, не шкодуючи сили. З тією ж бездумною відвагою, з якою Хосе Аркадіо Буендіа перейшов гірський хребет, щоб заснувати Макондо, з тією ж сліпою гординою, з якою полковник Ауреліано Буендіа провадив свої даремні війни, з тією ж безрозсудною впертістю, з якою Урсула боролася за життя свого роду, шукав Ауреліано Другий Фернанду, ні на мить не занепадаючи духом. Він питав, де продаються похоронні вінки, і його вели від одного будинку до іншого, щоб він міг вибрати кращі. Він питав, де живе найгарніша жінка, яка будь-коли існувала на землі, і всі матері вели його до своїх дочок. Він блукав ущелинами неясності, заповідниками часу, викресленого з пам'яті, лабіринтами розчарувань. Він перейшов жовту пустелю, де луна повторювала його думки, а туга породжувала примарні видива. Після багатьох тижнів марних пошуків він потрапив до невідомого міста, де всі дзвони калатали, як за небіжчиком. Він одразу впізнав, — хоч ніколи доти їх не бачив і нічого про них не чув, — і стіни, роз'їдені сіллю північних вітрів, і старезні балкони з порохнявого почорнілого дерева, і прибитий біля вхідних дверей шматочок картону з розмитим дощами надписом: "Продаються похоронні вінки". Від цієї хвилини й до того крижаного ранку, коли Фернанда під охороною ігумені назавжди покинула батьківський дім, минуло так мало часу, що черниці ледве встигли пошити посаг і повкласти в скрині канделябри, срібний сервіз, золотий горщик та незліченні й

непотрібні уламки родинної катастрофи, що затяглася аж на два століття. Дон Фернандо не схотів супроводжувати молодих. Він пообіцяв приїхати до Макондо пізніше, коли розквітається зі своїми боргами, і, благословивши дочку, знову замкнувся в кабінеті, звідки почав посилати Фернанді коротенькі листи з жалобними віньєтками й родовим гербом, — листи ці започаткували певне духовне спілкування між батьком і дочкою. Для Фернанди день від'їзду був днем її справжнього народження. Для Ауреліано Другого він став майже водночас і початком і кінцем щастя.

Фернанда привезла з собою прегарний календарик, оздоблений позолоченими квіточками, де її духівник позначив фіолетовим чорнилом дати утримання від виконання подружнього обов'язку. Сюди входили страсний тиждень, неділі, перша п'ятниця кожного місяця, дні, обов'язкові для відвідування мес, дні постів та обітниць стриманості, а також і числа, що випадали через періодичні нездужання. Таким чином, у календарі залишалося лише два придатні дні, розкидані де-не-де серед густого лісу фіолетових хрестів. Певен того, що час повалить на землю цю колючу загорожу, Ауреліано Другий затягнув весільне свято далі, ніж було передбачено.

Стомившись від сили-силенної порожніх пляшок з-під шампанського та бренді, які їй знай доводилося відвозити на смітник, щоб вони не забили весь будинок, і водночас заінтригована тим, що молодята лягають спати в різний час і в різних кімнатах, а фанфари та музика не стихають і худобу ріжуть далі, Урсула згадала свій власний досвід і спитала Фернанду, чи немає бува й у неї пояса цнотливості, адже рано або пізно він викличе в місті кепкування, а це може погано скінчитися. Але Фернанда зізналася, що просто чекає, поки минуть два тижні після весілля, й тоді вже дозволить собі перше зближення з чоловіком. Коли минув цей термін, вона справді розчинила двері своєї спальні, наготувавшись принести себе в жертву для спокутування гріхів, і Ауреліано Другий побачив найпрекраснішу в світі жінку з очима зляканої лані й довгим волоссям мідяного кольору, розсипаним на подушці. Зачарований цим видовищем, він не відразу зауважив, що Фернанда вбралася в білу сорочку аж до кісточок, з довгими рукавами й великим круглим, майстерно обкиданим отвором на рівні живота. Ауреліано Другий не міг утриматись від сміху.

— Зроду не бачив нічого непристойнішого! — вигукнув він, зареготавши на весь будинок. — Я взяв за себе черницю.

Через місяць, так і не домігшись від дружини, щоб вона скинула з себе білу сорочку, він подався фотографувати Петру Котес в уборі королеви. Згодом, коли йому вдалося повернути Фернанду в дім, вона в запалі примирення поступилася його бажанням, але не зуміла дати йому того заспокоєння, про яке він мріяв, вирушаючи шукати її до міста тридцяти двох дзвіниць. З нею він знайшов тільки почуття глибокого розпачу. Якось уночі, незадовго перед тим як народився їхній первісток, Фернанда зрозуміла, що її чоловік потай від неї повернувся до ліжка Петри Котес.

— Це правда, — зізнався він. І пояснив тоном цілковитого самозречення: — Я змушений так учинити, щоб і далі плодилася худоба.

Звісно, минув якийсь час, перш ніж вона повірила такому незвичайному

поясненню, та коли Ауреліано Другий врешті домігся цього, подавши їй докази, які здавалися неспростовними, Фернанда зажадала від нього тільки одного — обіцянки, що він не дозволить собі померти в коханчиному ліжку. І вони жили далі втрюх, не заважаючи одне одному: Ауреліано Другий був послужливий і ніжний з обома, Петра Котес тішилася своєю перемогою, а Фернанда вдавала, що не знає правди.

Та хоч із чоловіком Фернанда й уклала угоду, це не допомогло їй увійти в родину Буендіа. Марно Урсула просила її викинути чорний вовняний капот, який Фернанда надягала кожен раз уранці, якщо вночі їй доводилося виконувати подружній обов'язок. Про цей капот уже перешіптувалися сусіди. Так само не змогла Урсула примусити Фернанду користуватися купальною та вбиральною й умовити її продати золотий горщик полковникові Ауреліано Буендіа на матеріал для золотих рибок. Амаранту дратували неправильна Фернандина вимова та звичка вживати евфемізми, і вона завжди розмовляла з нею якоюсь незрозумілою мовою.

— Вофонафа ізфі тихфи, щофо гифидуфуютьфа власфанимфи лайфаномфо.

Якось, розсердившись за явну насмішку, Фернанда захотіла достеменно знати, що ж усе таки Амаранта каже, й та відповіла їй без евфемізмів:

— Та кажу, що ти з тих, хто плутає зад із великим постом.

Відтоді вони більше не перемовилися й словом. А в разі крайньої необхідності спілкувалися за допомогою цидулок або через когось. Незважаючи на одверту ворожість до неї чоловікової родини, Фернанда не відмовилася від наміру прищепити Буендіа благородні традиції своїх предків. Вона покінчила зі звичкою їсти на кухні, коли кому заманеться, і зобов'язала з'являтися в суворо визначений час до їдальні за великий стіл, накритий білою скатертиною й заставлений канделябрами та сріблом. Нововведена урочистість процесу їжі, який Урсула завжди вважала однією з найзвичайнісіньких справ повсякденного життя, створила в будинку таку нестерпно добропристойну атмосферу, що проти неї повстав навіть мовчазний Хосе Аркадіо Другий. Однак новий порядок перемиг, як і друге нововведення — обов'язково молитися перед вечерею; це привернуло увагу сусідів, і невдовзі поширилася чутка, що Буендіа сідають за стіл не як інші смертні і перетворили трапезу у відправу. Навіть Урсуліні забобони, породжені радше миттєвим натхненням, аніж традиціями, увійшли в суперечність із назавжди визначеними й твердо розписаними для кожного окремого випадку забобонами, успадкованими Фернандою від батьків. Поки Урсула добре володіла своїми п'ятьма чуттями, деякі давні звичаї ще зберігали силу, й на життя родини впливали її сміливі рішення, але коли Урсула осліпла й тягар років змусив її відійти від справ, стіна суворості, яку Фернанда почала зводити навколо дому, щойно ввійшовши до нього, замкнулася, і вже ніхто, крім Фернанди, не мав права вирішувати долю родини. Торгівлю кондитерськими виробами й льодяниками, яку й далі провадила, за Урсулиним бажанням, Санта Софія де ла П'єдад, Фернанда розцінила як негідне заняття й не забарилася покласти цьому кінець. Двері будинку, доти розчинені навстіж від світання й аж до часу, коли пора було спати, спершу почали зачинятися на час сієсти під тим приводом, що сонце нагріває спальні, а потім зачинилися назавжди.

Жмутик алое й колосків, який від часів заснування Макондо висів на верхньому одвірку, було замінено нішею з серцем Ісусовим. Полковник Ауреліано Буендіа помітив ці зміни й зрозумів, які будуть наслідки. "Ми стаємо аристократами, — протестував він. — Так ми врешті-решт знову почнемо війну проти консерваторів, тільки тепер для того, щоб посадовити на їхнє місце короля". Фернанда дуже тактовно намагалася уникнути сутички з ним. Глибоко в душі вона, звісно, обурювалася його незалежністю й опором, який він чинив запроваджуваним нею суворим правилам. Її доводили до розпачу його чашки кави о п'ятій годині ранку, безлад у майстерні, зношений до дірок плащ, звичай сидіти вечорами на вулиці біля дверей будинку. Але Фернанда була змушена миритися з цією розхитаною деталлю родинного механізму, бо добре знала, що полковник — приборканий віком та зневірою дикий звір і в нападі старечого обурення може вирвати з коренем усе, на чому тримається дім. Коли її чоловік вирішив дати їхньому первісткові прадідове ім'я, вона не насмілилася перечити, на той час вона прожила в родині всього рік. Та коли в них народилася дочка, Фернанда рішуче заявила, що назве її Ренатою, на честь своєї матері. Урсула зажадала, щоб дитину назвали Ремедіос. Після запеклої суперечки, в якій Ауреліано Другий виконував роль посередника, дочку зрештою охрестили Ренатою-Ремедіос. Але мати називала її Ренатою, а всі інші Меме — скороченим ім'ям від Ремедіос.

Спершу Фернанда мовчала про своїх батьків, але згодом почала створювати ідеалізований образ тата. В їдальні вона повсякчас заводила мову про нього, називаючи винятковою людиною, що зреклася суєти земної й поступово перетворилася на святого. Ауреліано Другий, здивований таким непомірним звеличуванням тестя, не міг утриматися від спокуси й за спиною у жінки підпускав на його адресу різні жарти. Інші наслідували його приклад. Навіть сама Урсула, що так ревно оберігала родинний мир і потай страждала від домашніх чвар, дозволила собі якось сказати, що її маленькому внукові забезпечено папський престол, бо він "онук святого і син королеви та крадія худоби". Незважаючи на всю цю веселу змову, діти Ауреліано Другого звикли думати про свого дідуся, як про легендарну істоту, яка шле їм листи з благочестивими віршами, а на Різдво — ящик подарунків, такий великий, що його кожного разу ледве заносять у двері. Насправді дон Фернандо відсилав своїм онукам рештки родового майна. З них у дитячій кімнаті спорудили віттар із святими людських розмірів; скляні очі надавали їм застрашливого живого вигляду, а майстерно розшиті убори були кращі за всяку одягу, що її носили будь-коли в Макондо. Помалу-малу похоронна пишнота старосвітських і похмурих панських покоїв переїхала в світлий будинок Буендіа. "Нам переслано уже весь родинний цвинтар, — зауважив якось Ауреліано Другий. — Бракує тільки плачущих верб і надгробків". І хоча в дідових ящиках діти ніколи не знаходили нічого такого, чим можна було б погратися, вони однаково цілий рік нетерпляче чекали грудня, бо ж хай там як, а поява старовинних і завжди несподіваних речей вносила пожвавлення у їхнє життя. На десяте Різдво, коли маленького Хосе Аркадіо вже ладнались виряджати до семінарії, прибув — трохи раніше, ніж завжди, — міцно збитий і просмолений по швах, щоб не проникло вологи, велетенський дідів ящик; на

ньому готичними літерами було зазначено адресу: високородній сенйорі Фернанді дель Карпіо де Буендіа. Поки Фернанда читала в спальні листа, діти кинулися розкривати ящик. Їм, як звичайно, допомагав Ауреліано Другий. Вони зішкребли смолу, повитягали цвяхи, зняли захисний шар тирси й виявили під ним довгу скриню, закручену мідними гвинтами. Відкрутивши всі вісім гвинтів, Ауреліано Другий скрикнув і ледве встиг відштовхнути дітей убік: під свинцевим віком, звідки вдарив жахливий сморід, він побачив дона Фернандо, вбраного в чорне й з розп'яттям на грудях; він тушкувався на повільному вогні в пінявому клеkotінні соусу з черви, і шкіра на ньому лопалася від тління.

Невдовзі після народження Ренати уряд несподівано дав розпорядження: з нагоди нової річниці Неерландського перемир'я відсвяткувати ювілей полковника Ауреліано Буендіа. Це рішення так не в'язалося з усією офіційною політикою, що полковник, не вагаючись, запротестував і відмовився від ушанування. "Я вперше чую слово "ювілей", — сказав він. — Та хоч би що воно означало, це явне знущання". З тісної майстерні ювеліра не вибували різного ґатунку посланці. Знову з'явилися, цього разу куди старіші й набагато урочистіші, ніж колись, адвокати в чорних сурдутах — ті самі, які в минулому, ніби ворони, кружляли довкола полковника. Забачивши їх, він згадав той час, коли вони приїжджали до нього, щоб завести війну в глухий кут, і не зміг витримати цинізму їхнього славослів'я. Полковник зажадав, щоб йому дали спокій, заявивши, що він не борець за свободу нації, як вони запевняють, а простий ремісник без минулого, чия єдина мрія — померти від втоми, забутим і вбогим, серед своїх золотих рибок. Та найбільше його обурило повідомлення, що президент республіки збирається бути на святкуванні в Макондо й вручити йому орден Пошани. Полковник Ауреліано Буендіа звелів переказати президентові слово в слово таке: він нетерпляче дождатиме цієї пізньої, але заслуженої нагоди, щоб всадити в нього кулю — і то не за всі зловживання та беззаконня уряду, а за неповагу до старої людини, яка нікому не чинить зла. Він вирік свою погрозу з таким запалом, що президент республіки в останню хвилину відмінив поїздки і послав йому орден з особистим представником. Полковник Герінельдо Маркес, на якого тиснули з усіх боків, поступився проханням та вимогам і залишив ложе паралітика, сподіваючись переконати давнього товариша по зброї. Коли полковник угледів крісло-гойдалку, яку несли чотири чоловіки, й свого друга, що сидів серед великих подушок, то ані на мить не засумнівався в тому, що полковник Герінельдо Маркес, котрий замолоду ділив з ним усі перемоги та поразки, переборов свої немочі з єдиною метою — підтримати його в прийнятому рішенні. Але, дізнавшись про справжню причину відвідин, наказав винести крісло-гойдалку з майстерні разом із полковником Герінельдо Маркесом.

— Я надто пізно переконуюсь, — кинув він йому, — що зробив би тобі велике добро, якби був дозволив розстріляти тебе.

Таким чином, ювілей провели без участі будь-кого з полковникової родини. Він зовсім випадково збігся в часі з карнавальним тижнем, але нікому не вдалося вибити з голови полковника Ауреліано Буендіа вперту думку, що уряд передбачав і цей збіг, щоб

іще жорстокіше поглумитися з нього. В своїй самотній майстерні він чув військову музику, залпи артилерійського салюту, бамкання дзвонів і уривки фраз із промов, виголошуваних перед будинком з нагоди присвоєння вулиці його імені. Очі полковника Ауреліано Буендіа налилися сльозами від обурення й безсилового гніву, і вперше після своєї поразки він пожалкував, що вже не має молодечої відваги, щоб розпочати кровопролитну війну й не залишити й сліду від влади консерваторів. Ще не встигла влягтися луна ушанування, як у двері майстерні постукала Урсула.

— Не заважайте мені, — сказав полковник Ауреліано Буендіа. — Я працюю.

— Відчини, — мовила Урсула спокійно, але наполегливо. — Це свята не стосується.

Тоді він відсунув засув і побачив у коридорі сімнадцятеро чоловіків різної зовнішності, типу й кольору, але з однаковим у всіх самотнім виглядом, за яким їх відразу можна було впізнати будь-де на земній кулі. То були його сини. Не змовляючись заздалегідь, навіть доти не знаючи один одного, вони з'їхались із найдалших закутків узбережжя, приваблені чутками про ювілей. Усі вони з гордістю носили ім'я Ауреліано і прізвища матерів. За ті три дні, які сини прогостювали — на радість Урсулі та на обурення Фернанді, — вони перевернули в домі все догори дном, неначе там пройшла війна. Амаранта розшукала серед старих паперів записника, де Урсула свого часу занотувала дати їхніх народжень та хрестин і проти кожного імені відзначила адресу. З допомогою цього списку можна було поновити в пам'яті всі двадцять років війни, простежити всі нічні походи полковника від того ранку, коли він вирушив з Макондо на чолі загону, який складався з двадцяти одного чоловіка, — вирушив, щоб наздогнати химеру повстання, — й аж до його останнього повернення додому в зашкарублому від крові плащі. Ауреліано Другий не пропустив нагоди відсвяткувати приїзд новоспечених родичів бенкетом, де рікою лилося шампанське і грав акордеон; це свято визнали запізнілою відповіддю на злосчастний карнавал, організований до ювілею. Гості побили на друзки половину всіх ваз у будинку, поламали трояндові кущі, ганяючись за биком, якому збиралися дати чосу, перестріляли всіх курей, примусили Амаранту танцювати з ними сумні вальси П'єтро Креспі, а Ремедіос — надягти штани й видертися на стовп по призь, а потім упустили до їдальні обмазану жиром свиню, яка звалила з ніг Фернанду; проте ніхто не скаржився на ці напасті, бо землетрус, що перевернув увесь дім, виявився цілющим. Полковника Ауреліано Буендіа, який спочатку зустрів своїх синів з недовірою і навіть узяв під сумнів походження декого з них, потішили їхні витівки, і перед від'їздом він подарував кожному по золотій рибці. А відлюдькуватий Хосе Аркадіо Другий запросив їх на півнячі бої, і це мало не скінчилося трагедією, бо ж багато хто з Ауреліано був великим знавцем різних махінацій, до яких вдаються півнярі, і зразу ж виявив шахрайства падре Антоніо Ісабеля. Побачивши, які можливості для гульні та веселощів відкриває така численна рідня, Ауреліано Другий вирішив, що всі вони повинні залишитися працювати в нього. На цю пропозицію пристав тільки Ауреліано сумний, здоровенний мулат, який вирізнявся завзяттям і дослідницькими нахилами свого діда: він об'їздив півсвіту в пошуках щастя, і йому було байдужісінько, де жити. Інші, хоч іще парубкували,

вважали свою долю визначеною. Всі вони були вправними ремісниками, господарями в своїх оселях і мирними людьми. В середу, коли почався великий піст, перед тим як полковникові сини мали роз'їхатися по всьому узбережжю, Амаранта примусила їх убраться по-недільному й піти з нею до церкви. Радше для розваги, аніж через побожність брати погодилися підійти до сповідальні, де падре Антоніо Ісабель намалював кожному попелом хрест на лобі. Коли вони повернулися додому, наймолодший з них хотів був зітерти хрест, та виявилось, що знак цей незгладний, як і знаки на лобах решти його братів. Вдалися до води, мила та піску й нарешті до пемзи та жавелю, але так і не змогли постирати хрестів. Навпаки, Амаранта й усі інші, хто був у церкві, легко постирали свої. "Тим краще, — сказала Урсула, прощаючись з онуками. — Віднині вас уже ніхто ні з ким не сплутає". Вони від'їхали гуртом, з оркестром попереду, пускаючи в повітря ракети, й залишили в місті враження, що рід Буендіа мас сім'я ще на багато віків. Ауреліано Сумний вибудував на околиці міста фабрику льоду, про яку мріяв божевільний винахідник Хосе Аркадіо Буендіа.

Через місяць після свого прибуття до Макондо, коли всі вже його пізнали й полюбили, Ауреліано Сумний ходив по місту, шукаючи підхоже житло для матері й незаміжньої сестри (вона не була полковниковою дочкою), й зацікавився великим, незграбним і старим будинком на розі площі, який здавався незаселеним. Він спитав у людей, де його господар, і хтось йому відповів, що будинок нічий, а раніше в ньому мешкала одна самотня вдова, яка жила земляю й вапном зі стін; за останні роки перед смертю її бачили на вулиці тільки двічі: в капелюшку з дрібненьких штучних квітів і черевиках кольору старого срібла вона щоразу йшла через площу до поштової контори, щоб відіслати листа єпископові. Ауреліано Сумному розповіли, що з нею жила тільки жорстока служниця, яка вбивала собак, котів та всіх інших тварин, які забігали на подвір'я, і викидала трупи на вулицю, щоб дозолити всьому місту смородом падла. Минуло хтозна-скільки часу, відколи сонце перетворило на мумію останню викинуту тварину, і всі були певні, що господиня будинку й служниця померли задовго до закінчення війни, а сам будинок стоїть лише тому, що вже давно не було ні лютої зими, ні урагану. Двері з поїденими іржею завісами трималися, здавалось, тільки на густому павутинні, яке геть пообснювало їх, віконні рами понабрякали від вогкості, у тріщинах, на цементній підлозі галереї, росла трава і польові квіти, шастали ящірки та різне гаддя — все ніби підтверджувало ту думку, що тут принаймні років п'ятдесят уже ніхто не живе. Нетерплячому Ауреліано Сумному вистачило б куди менше доказів, щоб наважитися увійти в дім. Він штовхнув плечем парадні двері, й трухляве дерево безшумно впало додолу купою порошу та землі, яку понаносили терміти, що влаштували в дошках свої гнізда. Ауреліано Сумний постояв на порозі, очікуючи, поки розвіється хмара пилу, й невдовзі побачив посеред вітальні худу-худющу жінку, вбрану за модою минулого сторіччя, з голим черепом, де стирчало кілька жовтавих волосин, з великими, все ще прекрасними очима, в яких позгасали останні зорі надії, зі зморщеним, висушеним самотністю обличчям.

Приголомшений цією появою з потойбічного світу, Ауреліано Сумний насилу

усвідомив, що жінка цілиться в нього зі старого пістолета військового зразка.

— Вибачте, — прошепотів він.

Жінка все ще стояла непорушно серед захаращеної старим мотлохом кімнати, уважно розглядаючи цього велета з квадратними плечима й хрестом із попелу на чолі, і крізь імлу з пилу він постав перед її очима в імлі минувшини, з двостволкою за спиною й в'язкою кроликів у руці.

— На Бога! — вигукнула вона хрипким голосом. — Як жорстоко нагадувати мені про це тепер!

— Я хотів ви винайняти будинок, — сказав Ауреліано Сумний.

Тоді жінка знову підняла пістолет, твердою рукою навела його на хрест із попелу й з непохитною рішучістю звела курок.

— Ідіть геть, — звеліла вона.

Увечері за столом Ауреліано Сумний розповів про свою пригоду родині, Урсула аж розплакалася, так їй зробилося тяжко на душі. "Боже праведний! — вигукнула вона, схопившись руками за голову. — Вона й досі жива!" Час, війни, незліченні щоденні нещастя змусили її забути про Ребеку. Єдиною людиною, яка ані на мить не переставала усвідомлювати, що Ребека жива, хоч і гниє живцем у своїй юшці з личинок, була невблаганна й постаріла Амаранта. Вона думала про Ребеку щоранку, коли пробуджувалася від крижаного холоду в серці на своїй самотній постелі, думала, коли намілювала зів'ялі груди й запалий живіт, коли надягала на себе спідниці та ліфи з білого полотна — тканини старих бабів — і коли міняла на руці чорну пов'язку страшної покути. Завжди, щогодини, спала вона чи не спала, в найпіднесеніші й у найнищії хвилини Амаранта думала про Ребеку; самотність упорядкувала її спогади — спопелила злежані купи сміття, що наганяло тугу, сміття, накопиченого життям у її серці, очистила, звеличила й зробила безсмертними інші, найгіркіші спогади. Від Амаранти дізналася про існування Ребеки Ремедіос Прекрасна. Щоразу, коли вони вдвох проходили повз старезний будинок, Амаранта розповідала дівчині про який-небудь неприємний або ганебний випадок, пов'язаний з іменем суперниці, намагаючись у такий спосіб примусити Ремедіос поділити з нею її виснажливу злобу, щоб ця злоба залилася жити й після смерті самої Амаранти; проте її намагання скінчилися невдачею, бо Ремедіос Прекрасна була далеко від усіляких пристрастей, а надто пристрастей, які хвилювали інших. Урсула перейнялася почуттям, протилежним тим, що повнили Амаранту: Ребека явилася їй як спогад, звільнений від усього поганого; образ бідлашного маленького створіння, привезеного до Макондо разом з кістками його батьків, з кістками, що постукували в мішку, взяв гору над пам'яттю про ганебний вчинок, який зробив Ребеку недостойною належати до роду Буендіа. Ауреліано Другий вирішив, що треба вернути Ребеку в родину і піклуватися про неї, але його доброму намірові не судилося здійснитися через непохитну впертість Ребеки: надто багато років вона страждала й бідувала, завойовуючи собі привілеї самотності, і аж ніяк не була схильна міняти їх на неспокійну старість із фальшивим чаром милосердя.

У лютому, коли до Макондо знов приїхали шістнадцятеро синів полковника Ауреліано Буендіа, все ще позначені хрестами з попелу, Ауреліано Сумний під шум гульні розповів їм про Ребеку, і вони за якісь півдня відновили колишній вигляд її будинку: позаміняли двері та віконні рами, пофарбували фасад у світлі, веселі кольори, попідпирали стіни й заново зацементували підлогу ґалереї; але вони не дістали дозволу продовжити перебудову всередині оселі. Ребека навіть не підійшла до дверей. Дочекалася, поки брати скінчать свій квапливий ремонт, підрахувала його вартість і передала їм через Археніду, стару служницю, яка ще жила в неї, пригорщу монет — ці гроші вийшли з обігу за часів останньої війни, але Ребека й далі вважала їх дійсними. І тільки тоді всі усвідомили, яка страшна прірва відокремлює її від світу, і зрозуміли, що Ребеку годі витягти з її впертого затворництва, поки в ній жевріє бодай іскорка життя.

Після другого приїзду до Макондо синів полковника Ауреліано Буендіа, ще один з них — Ауреліано Житній — залишився в місті й став працювати разом з Ауреліано Сумним. Ауреліано Житній був одним із перших дітей полковника, привезених для хрещення, і Урсула з Амарантою дуже добре запам'ятали його, бо він за кілька годин перебив усі крихкі речі, які тільки трапилися йому під руку. Час поменшив його колишнє бажання рости вгору, і нині це був чоловік середнього зросту з подзьобаним віспою обличчям, однак притаманне йому дивне прагнення все руйнувати залишилося, як і раніше. Він побив стільки тарілок, навіть тих, до яких не доторкався, що Фернанда швиденько купила йому олов'яний посуд, перш ніж він знищить останні рештки дорогих сервізів, але й на міцних олов'яних тарілках невдовзі поз'являлися прим'ятини та щербини. Ця невиліковна властивість, що вкидала в розпач навіть самого Ауреліано Житнього, надолужувалася щиросердям, яке викликало довіру до нього з першого погляду, та гідною подиву працьовитістю. За короткий час він так розширив виробництво льоду, що перевищив купівельну спроможність місцевого ринку, і Ауреліано Сумному довелося поміркувати над питанням, як збувати продукцію в інших поселеннях долини. Саме тоді він і намислив захід, який став вирішальним не тільки для модернізації виробництва на його фабриці, а й для встановлення зв'язку Макондо з рештою світу.

— Треба прокласти залізницю, — сказав він.

Уперше слово "залізниця" пролунало в Макондо. Побачивши на столі зроблене Ауреліано Сумним креслення, що було прямим продовженням схем, які Хосе Аркадіо Буендіа подав колись до посібника з сонячної зброї, Урсула впевнилася в своїй підозрі, що час рухається по колу. Але, на відміну від свого діда, Ауреліано Сумний не втрачав ані сну, ні апетиту і не мучив нікого нападами чорної меланхолії. Навпаки, задумуючи найнеймовірніші проекти, він твердо вірив, що незабаром здійснить їх, робив реальні розрахунки вартості й термінів, а тоді виконував свій задум, ні на мить не піддаючись сумнівам і розпачу.

Якщо Ауреліано Другий і був чимось схожий на прадіда й не схожий на полковника Ауреліано Буендіа, то це передусім своєю цілковитою несприйнятливістю до набутого гіркового досвіду — він дав гроші на залізницю так само легко, як дав колись на

безглузде навігаційне починання Хосе Аркадіо Другого. Ауреліано Сумний подивився на календар і поїхав у середу, пообіцявши вернутися, коли закінчатся дощі. Відтоді про нього нічого не чули. Ауреліано Житній, задихаючись від лишків продукції, став провадити дослід з виробництва льоду на основі фруктових соків замість води й несподівано-негадано започаткував виробництво морозива, сподіваючись у такий спосіб урізноманітнити продукцію фабрики, яку він уже вважав своєю, бо його брат безслідно зник: закінчилися дощі, минуло літо, а від Ауреліано Сумного не було жодної звістки. І лише на початку зими, в найжаркішу пору дня, одна жінка, яка прала на річці білизну, вибігла вкрай збуджена з дикими зойками на центральну вулицю міста.

— Там іде щось жахливе, — нарешті спромоглася пояснити вона. — Ніби кухня на колесах, і тягне за собою ціле місто.

В ту ж мить Макондо здригнулося від страшного гучного свисту і якогось пихкотіння, що нагадувало задишку. Кілька тижнів перед тим багато хто бачив, як артілі робітників укладали шпали та рейки, але ніхто не звернув уваги на ці роботи, сприйнявши їх за новий фокус циган, котрі знов повернулися, закликаючи народ, як і сто років тому, своїми тамбуринами та свищиками, що вже не вселяли ніякої довіри, та вихваляючи незрівнянні властивості хтозна-якої дурної мікстури, буцімто винайденої корисливими ерусалимськими мудрецами. Та коли страх і замішання, викликані пронизливими свистками та пихкотінням, розвіялися, всі жителі Макондо висипали на вулицю й побачили Ауреліано Сумного, який вітально махав їм рукою з паровоза, побачили прикрашений квітами поїзд, що на перший раз прибув із запізненням аж на вісім місяців. Той безневинний на вигляд жовтий поїзд, якому судилося привезти до Макондо стільки сумнівного й очевидного, стільки доброго й поганого, стільки змін, нещастя і туги.

XII

Засліплені силою чудесних винаходів, жителі Макондо вже не знали, з чого їм найбільше дивуватися. Вони не спали ціліснічкі ночі, споглядаючи бліді електричні лампочки, які діставали струм від машини, привезеної Ауреліано Сумним після його другої подорожі на поїзді, — було потрібно чимало часу й зусиль, щоб звикнути до її невідчепного "тум-тум". Вони обурювалися рухомими малюнками, які показував у театрі, де були каси у вигляді лев'ячих пащ, вдатний комерсант Бруно Креспі, а обурювалися тому, що гірко оплаканий глядачами герой, умерлий і похований в одному фільмі, виявлявся живим, та ще й арабом, у другому. Публіка, яка платила два сентаво за те, щоб поділити разом із героями примхи їхньої долі, не стерпіла такого нечуваного знущання й потрощила всі стільці. За вимогою дона Бруно Креспі, алькальд у спеціальному декреті розтлумачив, що кінематограф — це всього тільки пристрій, щоб створювати ілюзії, й тому аж ніяк на заслуговує на такі вияви шаленства з боку публіки. Після цього пояснення багато людей подумали, що вони стали жертвами нової хитромудрої вигадки циган, і вирішили більше не ходити в кіно, розміркувавши, що в

них удосталь своїх власних нещасть, тож немає чого лити сльози над вигаданими лихими пригодами уявних персонажів. Щось схоже сталося й з грамофонами, які були привезені веселими французькими жіночками на зміну застарілим органчикам і на якийсь час серйозно підірвали прибутки місцевого оркестру. Спершу загальна цікавість сприяла зросту клієнтури забороненої вулиці, і навіть подекували, що деякі шановні дами перевдягалися чоловіками, аби тільки подивитися зблизька на загадкову новинку; але вони розглядали грамофон так довго й з такої близької відстані, що досить швидко дійшли висновку: це не чарівний млинок, як усі гадали і як запевняли оті жіночки, а просто заводна цяцька, і її музика не витримує ніякого порівняння з бентежною, людяною, повною життєвої правди музикою оркестру. Розчарування було страшенно глибоке, і дарма що невдовзі грамофони стали дуже поширеними й з'явилися майже в кожному будинку, їх усе ж тримали не для розваги дорослих, а передусім для дітей, як річ, найкраще придатну для того, щоб її випатрошити. Та коли комусь із городян випала нагода впевнитися в суворій реальності встановленого на залізничній станції телефону (апарату з ручкою, яку треба було крутити, через що його попервах сприйняли як примітивний варіант грамофона), тут уже збентежилися й найупертіші скептики. Здавалося, ніби Господь вирішив перевірити, якого ступеня може сягнути подив жителів Макондо, й тримав їх у постійному ваганні між захватом і розчаруванням, сумнівом і визнанням, поки нарешті не лишилося нікого, хто міг би з певністю сказати, де ж усе таки проходять межі реальності. Відбувалося таке сумбурне змішання дійсного і ілюзорного, аж потривожений під своїм каштаном привид Хосе Аркадіо Буендіа почав блукати кімнатами серед білого дня. Після офіційного відкриття залізниці, коли щосереді об одинадцятій годині став регулярно прибувати поїзд і було споруджено станцію — непоказний дерев'яний будиночок зі столом, телефоном та віконцем для продажу квитків, на вулицях Макондо з'явилися чоловіки й жінки, які видавали себе за простих людей, зайнятих найбуденнішими справами, але дуже скидалися на циркових артистів. У місті, де народ уже не раз обпікся на циганських штучках, ці еквілібристи вуличної торгівлі, які з однаковим красномовством могли всучити вам чайник зі свистком і правила стриманості для спасіння душі на сьомий день посту, — не могли сподіватися на успіх, проте добряче заробляли на тих, хто, стомившись від їхнього базікання, здавався на умовляння; наживалися вони також і за рахунок усіляких невігласів. Разом із цими шарлатанами однієї середі прибув до Макондо, а потім з'явився на обід у дім Буендіа усміхнений товстун містер Герберт. На ньому були штани для верхової їзди, ґетри, корковий шолом та окуляри в сталевій оправі, за якими, мов два топази, жовтіли очі, а шкіру мав достоту півнячу.

Ніхто за столом не звертав на нього уваги, доки він не з'їв перше ґроно бананів. "Ауреліано Другий зустрів містера Герберта випадково, в готелі Хакоба", де той каліченою іспанською мовою обурювався щодо відсутності вільних номерів, і привів його в свій дім, як часто робив з приїжджими. Містер Герберт був власником кількох прив'язних аеростатів, він об'їздив із ними півсвіту й усюди мав гарні прибутки, однак йому не вдалося підняти в повітря жодного жителя Макондо, бо для них прив'язний

аеростат був кроком назад, — адже їм випало побачити й випробувати летючу мату циган. Тож він збирався від'їхати найближчим поїздом.

Коли на стіл було подано смугасте, мов тигр, ґроно бананів, що їх звичайно приносили до їдальні на обід, містер Герберт відірвав від нього перший банан не дуже охоче. Але потім відірвав ще один, за ним ще; продовжуючи розмовляти, він їв банан за бананом, ретельно пережовуючи, смакуючи, але не з утіхою гурмана, а радше з відчуженим виглядом ученого. Упоравшись з першим ґроном, він попросив друге. Відтак дістав зі скриньки для інструментів, яку завжди носив із собою, невеличкий футляр із оптичними приладами. З підозріливістю скупника діамантів він пильно вивчив один банан: препарував його спеціальним ланцетом, зважив на аптекарських терезах, виміряв з допомогою зброярських калібрів. Потім, діставши зі скриньки комплект інших приладів, визначив температуру й вогкість повітря та інтенсивність освітлення. Ця процедура була така цікава, що ніхто не міг їсти спокійно, кожен чекав, коли вже містер Герберт дасть відповідні пояснення, але він не сказав нічого, що дозволило б розгадати його наміри.

В наступні дні містера Герберта бачили на околиці міста з сачком і кошиком у руках — він ловив метеликів. А в середу приїхала група інженерів, агрономів, гідрологів, топографів та землемірів — вони кілька тижнів обстежували ті самі місця, де містер Герберт ловив метеликів. Згодом прибув сеньйор Джек Браун у причепленому до хвоста жовтого поїзда вагоні, оздобленому сріблом, з оббитими єпископським оксамитом диванами та дахом із синього скла. У спеціальному вагоні також прибули й закрутились навколо сеньйора Брауна поважні чиновники в чорному, ті самі адвокати, які в інші часи супроводили скрізь полковника Ауреліано Буендіа, і це наштотувало людей на думку, що агрономи, гідрологи, топографи й землеміри, так само як містер Герберт з його прив'язними аеростатами та різнокольоровими метеликами і сеньйор Браун з його мавзолеєм на колесах і злими німецькими вівчарками, мають якийсь стосунок до війни. А втім, часу для цих роздумів було небагато; тільки-но підозріливі жителі Макондо почали запитувати себе, що ж це діється, чорт би його вхопив, як місто вже перетворилося на табір із дерев'яних, покритих цинком бараків, населених чужоземцями, які прибували поїздом майже з усіх кінців світу — не тільки в вагонах і на платформах, але навіть на дахах вагонів. Трохи згодом ґрінґо попривозили своїх жінок, млосних, у муслінових сукнях та великих газових капелюхах, і вибудували по другий бік залізничної колії ще одне місто; в ньому були обсажені пальмами вулиці, будинки з дротяними сітками на вікнах, білі столики на верандах, підвішені до стелі вентилятори з величезними лопатями і просторі зелені моріжки, де вільно гуляли павичі та перепілки. Весь цей квартал обгородили високою металевою решіткою, як велетенський електрифікований курник; щоранку в прохолодні літні місяці її верхній край був завжди чорний від ластівок, що обсідали його. Ніхто ще до пуття не знав, чи чужоземці щось шукають у Макондо, чи вони просто філантропи, а тим часом новоприбулі вже все перевернули догори дном — безлад, який вони зробили, був куди більший за той, що його доти вчиняли цигани, і зовсім не такий короточасний і

зрозумілий. Вдавшись до сил, підвладних у минулі часи тільки Божественному Провидінню, вони змінили режим дощів, скоротили період дозрівання врожаю, забрали річку з того місця, де вона завжди протікала, і перемістили її біле каміння та крижані струмені на інший кінець міста, аж за цвинтар. Саме тоді поверх вицвілої цегли на могилі Хосе Аркадіо було споруджено фортецю з залізобетону, щоб води річки не просякли запахом пороху, що поширювався від його кісток. Для тих чужоземців, які не попривозили з собою коханок, вулиця щедрих на любов французьких жіночок була перетворена на ціле місто, ще більше, ніж місто за металевою решіткою, і однієї чудової середі прибув поїзд, ущерть набитий неймовірними шльондрами та вавилонськими блудницями, навченими всіх видів зваблювання, починаючи з відомих ще в прадавні часи; ці досвідчені жіночки вміли збудити млявих, підштовхнути несміливих, наситити жадібних, розворушити скромних, провчити пихатих і перевиховати самотників. Вулиця Турків, осяяна вогнями маґазинів із заморськими товарами, які з'явилися на місці старих арабських крамничок, у суботні ночі кишіла юрбами шукачів пригод; вони товклися біля столів з азартними іграми та біля стойок тирів, у провулку, де провіщали долю й розгадували сни, довкола столиків із фрїтанґою^[18] та напоями; щоранку в неділю ці столики височіли, як острівці, серед розпростертих на бруківці тіл. Іноді це були блаженні п'яниці, але найчастіше — бідолашні роззяви, звалені пострілом, ударом кулака, ножа або пляшки в нічній бійці. Відбувалося нашествя в Макондо, таке велелюдне й несподіване, аж попервах було неможливо ходити вулицями, бо заважали розкидані меблі, скрині та будівельні матеріали, — власність тих, хто, ні в кого не питаючи дозволу, будував собі оселю на першій-ліпшій вільній ділянці; або ж зупиняло скандальне видовище — парочки, що серед білого дня привселюдно кохалися в гамаках, почеплених між мигдалевими деревами. Єдиний тихий закуток створили мирні антильські неґри, які вибудували собі на околиці цілу вулицю дерев'яних будинків на палях і вечорами, повсідавшись у палісадниках, виспівували на незрозумілому жарґоні сумні псалми. Сталося стільки змін і за такий короткий час, що вже через вісім місяців після візиту містера Герберта старожили Макондо не впізнавали свого міста.

— Ось і вскочили в халепу, — частенько казав тоді полковник Ауреліано Буендіа. — А все тільки тому, що почастивали якогось грінґо бананами.

Ауреліано Другий, навпаки, саяв від задоволення, бачачи цю лавину чужоземців. Дуже швидко будинок наповнився всілякими незнайомцями, невинними гультаями з різних кінців, землі; довелося побудувати нові спальні на подвір'ї, розширити їдальню і замінити старий стіл іншим — на шістнадцятеро осіб, купити новий посуд і столові прибори, але навіть і після цього доводилося обідати в кілька змін. Фернанді залишалося тільки притлумлювати огиду й по-королівськи usługувати гостям, що відзначалися найнеподобнішою поведінкою — наносили бруду в галерею, мочилися просто в саду, під час сієсти стелили свої мати де заманеться і варнякали, що спаде на думку, не звертаючи ніякої уваги ні на збентеження дам, ні на криві усмішки чоловіків. Амаранта була так обурена цим нашествям плебеїв, що знову стала їсти на кухні, як у

давні часи. Полковник Ауреліано Буендіа, — впевнений, що більшість тих, хто заходить до майстерні привітатися з ним, роблять це не з прихильності чи поваги до нього, а тому, що їм цікаво подивитися на історичну реліквію, на музейну викопну тварину, — взяв двері на засув, і тепер дуже рідко сидів біля дверей на вулиці. Тільки Урсула, — навіть коли вже стала волочити ноги й ходити напромацьки, тримаючись за стіни, — відчувала дитячу радість, коли наближався день приходу поїзда. "Готуйте м'ясо й рибу, — загадувала вона чотирьом куховаркам, які мріяли чимскоріше повернутися під спокійне керування Санта Софії де ла П'єдад. — Наготуйте всякої всячини: хтозна, чого захочеться чужинцям". Поїзд прибував у найжаркішу пору дня. Під час обіду будинок гудів, наче базар, пітні нахлібники, які навіть не знали в обличчя своїх щедрих господарів, удиралися гамірним натовпом до їдальні й квапилися зайняти найкращі місця за столом, а куховарки наштовхувалися одна на одну, бігаючи з велетенськими каструлями, повними супу, казанками з м'ясом та овочами, тарелями з рисом, розливаючи невичерпними ополониками цілі бочки лимонаду. Безлад був такий, що Фернанда впадала в розпач, переконана: багато хто їсть двічі; і не раз їй кортіло відвести душу в лайці базарної перекупки, коли якийсь неухажливий столувальник, сплутавши її дім із шинком, просив рахунок. Після візиту містера Герберта минуло понад рік, але відтоді стало відомо тільки одне: грінго думають саджати банани на зачарованих землях, що їх перейшов Хосе Аркадіо Буендіа з супутниками, шукаючи дороги до великих відкриттів. Ще два сини полковника Ауреліано Буендіа, з хрестами із попелу на лобі, приїхали до Макондо, принесені цим, подібним до вивергнутої лави, потоком переселенців, і виправдовували свій приїзд словами, які, здається, пояснювали загальну для всіх новоприбулих спонуку:

— Ми приїхали, — заявили вони, — бо всі їдуть.

Ремедіос Прекрасна була єдиною людиною, що не заразилася банановою лихоманкою. Дівчина мовби затрималась у порі чудової юності й ставала з кожним днем чимраз непіддатливіша для різних умовностей, чимраз байдужіша до різних хитрощів та підозріливості, знаходячи щастя у власному світі простих речей. Неспроможна зрозуміти, навіщо жінки ускладнюють собі життя корсажами та спідницями, вона пошила собі з грубого полотна щось на взірєць балахона, який надягала просто через голову, і в отакий спосіб раз і назавжди вирішила проблему, як бути вдягнутою й відчувати себе голою водночас: на її погляд, стан голизни був єдиним підходящим станом для домашніх умов. Їй так довго й набридливо радили, щоб вона трохи підрізала пишне волосся, яке сягало їй уже до литок, заплела його в коси, прикрасила гребінцями та кольоровими стрічками, аж дівчина зрештою просто обстриглася наголо й поробила зі свого волосся перуки для статуй святих. Найдивнішим у її підсвідомому нахилі до спрощення було те, що чим більше Ремедіос Прекрасна звільнялася від звичаїв, шукаючи зручності, і що рішучіше вона долала умовності, скоряючись вільному потягові, то бентежнішою ставала її неймовірна краса і невимушеним її поводження з чоловіками. Коли сини полковника Ауреліано Буендіа вперше з'їхалися до Макондо, Урсула згадала, що в їхніх жилах тече та сама кров, що й у її правнучки, і

здригнулася від давно забутого страху. "Не втрачай глузду, — попередила вона Ремедіос Прекрасну. — Від будь-кого з них діти в тебе народжуватимуться зі свинячими хвостами". Дівчина надала так мало ваги прабабусиним словам, що невдовзі перебралася в чоловічу одежу, викачалася в піску, щоб видертися на стовп за призом, і мало не стала причиною трагічної сварки між дванадцятьма братами, яким аж у голові замакітрилося від такого видовища. Тим-то Урсула нікого з них не залишала ночувати в домі, коли вони приїжджали, а ті четверо, що перебралися в Макондо, мешкали, за її порадою, на квартирах. Якби Ремедіос Прекрасній хтось розповів про всі ці застережні заходи, то вона б напевне померла від сміху. Аж до останньої хвилини свого перебування на землі дівчина так і лишалася в невіданні, що їй неминуча доля — баламутити чоловіків, стати для них повсякденним лихом. Щоразу, коли вона, порушивши Урсулину заборону, з'являлася в їдальні, серед чужинців виникало сум'яття, схоже чимось на розпуку. Надто вже ставало очевидно, що Ремедіос Прекрасна зовсім гола під грубим балахоном, і ніхто не міг повірити, що обстрижена голова, напрочуд бездоганна за формою, не була викликом, так само як і не були злочинним зваблюванням безсоромність, з якою вона відкривала свої стегна, щоб трошки прохолодитися, і задоволення, з яким вона обсмоктувала пальці, попоївши руками. Ніхто з родини Буендіа і гадки не мав про те, що виявили чужоземці: від Ремедіос Прекрасної поширювався дух неспокою, порив туги, — вони витали в повітрі ще кілька годин там, де вона побувала. Чоловіки, досвідчені в мінливостях кохання, яке вони пізнали в усіх країнах світу, запевняли, що їм ніколи не доводилося проїматися хвилюванням, хоч трохи подібним до того, яке збуджував у них природний запах Ремедіос Прекрасної. В галереї з бегоніями, у вітальні, в будь-якому куточку будинку вони могли безпомилково вказати місце, де побувала Ремедіос Прекрасна, і визначити час, що минув відтоді. Після неї в повітрі залишався чіткий слід, який було годі сплутати з чимсь, але ніхто з родини не помічав його, бо він уже став одним із повсякденних запахів будинку, а чужинці відчували одразу. Тому тільки вони й розуміли, як міг померти від кохання молодий офіцер, а той кабальєро, що прибув із далеких країв, упасти в розпач. Не усвідомлюючи того, що вона оточена стихією тривоги, що їй присутність викликає, у чоловіків нестерпне відчуття внутрішньої катастрофи, Ремедіос Прекрасна поводитися з ними без найменшого лукавства й остаточно добивала їх своєю простодушною люб'язністю. Коли Урсула, намагаючись забрати свою правнучку з-перед очей чужинців, примусила її харчуватися на кухні разом з Амарантою, Ремедіос Прекрасна навіть зраділа, звільнившись від необхідності підкорятись будь-якому порядку. Правду кажучи, їй було байдуже, де їсти і коли саме: вона воліла харчуватися не в певний час, а залежно від примх свого апетиту. Інколи вона раптом уставала попоїсти о третій годині ранку, а потім спала аж до вечора й могла жити отак, переплутавши весь розпорядок дня, протягом місяців, поки нарешті якась випадковість повертала її до встановленого в будинку регламенту. Але навіть і тоді вона вставала з постелі об одинадцятій годині ранку, замикалася зовсім гола на дві години в купальні і, вбиваючи скорпіонів, помалу очунювала після глибокого й довгого

сну. Відтак починала обливатися водою, зачерпуючи її в басейні видовбаною тиквою. Це була довга й старанна процедура з цілою низкою церемоній, і той, хто погано знав Ремедіос Прекрасну, міг би подумати, що вона милується власним тілом. Але насправді цей потаємний обряд у Ремедіос Прекрасної був позбавлений чуттєвості; то був лише засіб збавити час, аж доки їй захочеться їсти. Одного разу, щойно вона почала митися, якийсь чужинець розібрав черепицю на даху, і йому аж дух забило від приголомшливого видива — голого тіла Ремедіос Прекрасної. Дівчина помітила повні розпуки очі між черепичинами, але не засоромилася, а тільки занепокоїлась:

— Обережно! — скрикнула вона. — Упадете!

— Я хочу тільки подивитися на вас, — пробелькотів чужинець.

— Гаразд, дивіться, — відказала вона. — Але будьте обережні: крокви геть прогнили.

Чужинцеве обличчя виказувало подив і страждання, здавалося, він мовчки бореться зі своєю хіттю, остерігаючись розвіяти дивний міраж. Ремедіос Прекрасна вирішила: його мучить страх, що під ним провалиться черепиця, й заходилася митися швидше, ніж звичайно, аби він так довго не наражався на небезпеку. Обливаючись водою, дівчина зауважила, що то погано, коли дах у такому стані, і, мабуть, скорпіони лізуть у купальню з прогнилого від дощів листя, яким укрита черепиця. Чужинець подумав, що за її словами ховається прихильність, і коли Ремедіос Прекрасна почала митися, він не втримався від спокуси й благально прошепотів:

— Дозвольте мені намити вас.

— Дякую вам за добрий намір, — відповіла вона, — але я обійдуся своїми двома руками.

— То хоча б спину, — далі благав чужинець.

— Ну, це вже зайве, — відказала вона. — Де це бачено, щоб люди мили собі спину милом?

Поки вона витиралася, чужинець з повними сліз очима упрощував її вийти за нього заміж. Вона щиросердо пояснила йому, що ніколи не піде за простака, який ладен згаяти цілу годину, ризикуючи навіть залишитися без обіду, аби тільки побачити, як миється жінка. Коли ж нарешті Ремедіос Прекрасна вбралася в свій балахон і чужинець на власні очі пересвідчився, що вона справді, як багато хто здогадувався, надягає його просто на голе тіло, то відчув, що його навіки затаврувало розпечене залізо відкритої йому таємниці, і був неспроможний знести таке. Він вийняв іще дві черепичини, щоб злізти в купальню.

— Тут дуже високо, — злякано попередила його вона, — вб'єтеся!

Прогнилий дах завалився зі страшенним гуркотом гірського обвалу, й чоловік, ледве встигнувши скрикнути від жаху, впав сторч на цементовану підлогу, розчерепив собі голову й відразу помер. Чужинці, які прибігли на шум з їдальні й поквапилися винести труп, відчули, що шкіра його випускає густий запах Ремедіос Прекрасної. Цим запахом так було просякнuto тіло небіжчика, що навіть із розколини в черепі замість крові точилася амбра, насичена тим самим таємничим ароматом; отоді всі зрозуміли,

що запах Ремедіос Прекрасної мордує чоловіків і після смерті, аж поки їхні кості обернуться на порошок. Однак ніхто не пов'язав цього страшного випадку із загибеллю двох чоловіків, які доти вмерли через Ремедіос Прекрасну. Потрібна була ще одна жертва, щоб чужинці та корінні мешканці Макондо почали вважати правдою легенду про те, що від Ремедіос Прекрасної віє не подихом кохання, а згубними флюїдами смерті. Нагода впевнитись у цьому випала через кілька місяців у той день, коли Ремедіос Прекрасна пішла в гурті своїх подруг подивитися на бананові плантації. Для жителів Макондо віднедавна стало розвагою прогулюватися нескінченними, пройнятими вогкістю проходами між рядами бананових дерев; тут тиша видавалася ніби перенесеною звідкись, де нею зовсім не послуговувалися, бо погано передавала голоси. Інколи важко було розчути співрозмовника на відстані півметра, однак щось сказане аж на другому кінці плантації долинало зовсім чітко. Дівчата Макондо використовували цю властивість для гри і як привід для сміху та страху, жартів і залякувань, а вечорами згадували прогулянку, як безглуздий сон. Тиша бананових алей зажила в Макондо такої слави, що Урсула не наважилась відмовити Ремедіос Прекрасній у цій розвазі й пустила її на плантації, поставивши, однак, умову надягти капелюшка і все, що належить. Тільки-но дівчата ступили на плантації, як повітря наповнилося згубним ароматом. Чоловіки, що копали зрошувальні рови, відчули себе під владою якихось дивних чарів, під загрозою якоїсь невидимої небезпеки, і чимало з них піддалися непереборному бажанню розридатися. Ремедіос Прекрасна та її перелякані подруги ледве встигли сховатися в найближчому будинку від натовпу розпалених самців, готових накинутися на них. Трохи згодом дівчат визволили з їхнього сховища чотири Ауреліано, чиї хрести з попелу навіювали всім священний жах, неначе були ознакою вищої касти, печаттю невразливості. Ремедіос Прекрасна нікому не розповіла, що один робітник, скориставшись з метушні, судорожно вчепився їй рукою в живіт, достоту як орел лапою за край прірви. На якусь мить ніби яскравий спалах засліпив дівчину, вона рвучко повернулася до нападника й побачила розпачливий погляд, який проник їй у серце й зажеврив там жаринками жалості. Увечері на вулиці Турків цей робітник вихвалявся своїм щастям, а кілька хвилин по тому удар кінського копита розстрошив йому груди; натовп чужинців, зібравшись над умирущим, дивився, як він б'ється в агонії посеред бруківки, захлинаючись власною кров'ю.

Припущення, що Ремедіос Прекрасна обдарована здатністю приносити смерть, було тепер підтверджене чотирма незаперечними доказами. Хоч декотрі хвальки й полюбляли казати, що за одну ніч із такою спокусливою жінкою варто віддати життя, насправді ж то все були тільки слова. Адже щоб полонити серце Ремедіос Прекрасної, ба навіть уберегти себе від пов'язаних із нею небезпек, цілком вистачило б такого первісного й простого почуття, як кохання, та саме це нікому не спадало на думку. Урсула геть занехаяла правнучку. Раніше, іще сподіваючись врятувати дівчину для світу, вона намагалася зацікавити її нехитрими домашніми справами. "Чоловікам потрібно більше, ніж ти думаєш, — загадково мовила вона. — Крім того, ти мусиш іще варити, прибирати, страждати через кожну дрібницю". В душі Урсула розуміла, що

дурить себе, намагаючись підготувати правнучку до родинного щастя, бо знала напевно: в світі не знайдеться такого чоловіка, котрий,удовольнивши свою жагу, зміг би стерпіти бодай один день недбалство Ремедіос Прекрасної. Народження останнього Хосе Аркадіо й несхитне бажання виростити з нього Папу Римського змусили Урсулу відмовитися від турбот про правнучку. Вона полишила дівчину на саму себе, вірячи, що рано чи пізно станеться чудо і знайдеться чоловік, досить холонокровний, щоб завдати собі на плечі такий тягар. Амаранта набагато раніше за Урсулу облишила будь-які спроби зробити з Ремедіос Прекрасної господиню. Уже в ті вечори, коли Ремедіос Прекрасна ледве погоджувалася крутити ручку швацької машинки, Амаранта дійшла висновку, що її вихованка просто дурепа. "Доведеться розіграти тебе в лотерею", — казала Амаранта, стурбована цілковитою байдужістю дівчини до розмов про чоловіків. Пізніше, коли Урсула наказала Ремедіос Прекрасній, ідучи до церкви, закривати обличчя мантильєю, Амаранта подумала собі: ця таємничість може стати дуже звабливою і невдовзі з'явиться чоловік, якого так розбере цікавість, що він почне терпляче шукати вразливого місця в серці дівчини. Але після того, коли Ремедіос Прекрасна нерозважно відштовхнула претендента, який здавався привабливішим за принца, Амаранта втратила останню надію. Що ж до Фернанди, то ця й не намагалася зрозуміти Ремедіос Прекрасну. Зустрівши її під час кривавого карнавалу в уборі королеви, Фернанда була вирішила, що перед нею незвичайне створіння. Та коли побачила, що та їсть руками й нездатна сказати у відповідь жодного слова, не позначеного простацтвом, то пожалкувала, що недоумкуваті в роді Буендіа живуть так довго. І хоча полковник Ауреліано Буендіа й далі вірив та повторював серед усіх людей, яких йому доводилося бачити, що Ремедіос Прекрасна — єдина людина з найбільш здоровим глуздом, хоча він доводив це зі своєю гідною подиву здатністю насміхатися над присутніми, рідня покинула дівчину на волю Божу. І Ремедіос Прекрасна стала блукати в пустелі самотності, не відчуючи, зрештою, від цього ніяких мук, і поступово ставала дорослою під час своїх снів, позбавлених кошмарів, під час своїх нескінченних купань та безладного харчування, під час довгої й глибокої мовчанки, за якою не було ніяких споминів, — і це тривало аж до того березневого дня, коли Фернанда, збираючись зняти з мотузки в саду простирадла й поскладати їх, погукала на допомогу всіх жінок. Щойно вони взялися до справи, як Амаранта помітила, що Ремедіос Прекрасна раптом стала напрочуд бліда, навіть аж ніби прозора.

— Тобі погано? — спитала вона.

Ремедіос Прекрасна, тримаючи в руках другий кінець простирадла, відповіла їй зі співчутливою усмішкою:

— Навпаки, мені ще зроду не було так добре.

Тільки-но Ремедіос Прекрасна вимовила ці слова, як Фернанда відчула, що лагідний осяйний вітер вириває їй із рук простирадла, і побачила, як вони розгортаються в повітрі на всю ширину. Амаранта ж відчула таємничий трепет мережива на своїх спідницях і тієї хвилини, коли Ремедіос Прекрасна почала підноситися вгору, вчепилася в свій кінець простирадла, щоб не впасти. Тільки Урсула, уже майже зовсім

сліпа, зберегла ясність розуму розпізнати природу цього нездоланного вітру — вона полишила простирадла на ласку його світлосяйних струменів і дивилася, як Ремедіос Прекрасна махає їй на прощання рукою, оточена сліпучо-білим тріпотінням простирадел, що підіймалися разом з нею: разом з нею вони пронизали шар повітря, в якому літали жуки та цвіли жоржини, полинули з нею вище, де вже не було четвертої години дня, й назавжди зникли з нею в тій далекій високості, де її не змогли б наздогнати навіть птахи пам'яті, які літають найвище.

Чужинці вирішили, що Ремедіос Прекрасна зрештою скорилася своїй неминучій долі бджолиної матки, а родина намагається врятувати честь байкою про вознесіння. Терзаючись заздрощами, Фернанда трохи згодом усе ж визнала чудо й довго ще потім набридала Господові благаннями повернути їй простирадла. Більшість старожителів Макондо також повірили в чудо; вони навіть позапалювали свічки й заходилися читати заупокійні молитви. Можливо, люди ще довго не гомоніли б ні про що інше, коли б дуже хутко подив не поступився місцем жахові, яким сповнила місто звістка про варварське знищення всіх Ауреліано. Полковник Ауреліано Буендіа якоюсь мірою передчував трагічний кінець своїх синів, хоча й не вважав ці передчуття пророцтвом. Коли Ауреліано Пиляр і Ауреліано Аркайя — ті двоє, що прибули разом з потоком чужинців, — висловили бажання залишитися в Макондо, батько намагався відраяти їх. Він не розумів, що вони робитимуть у місті, де з настанням темноти стало небезпечно ходити. Але Ауреліано Житній і Ауреліано Сумний дали братам роботу на своїх підприємствах. Полковник Ауреліано Буендіа мав усі поки що не зовсім ясні для нього самого підстави не схвалювати їхнього рішення. Від тієї хвилини, коли він побачив сеньйора Брауна в першому автомобілі, що з'явився в Макондо, — оранжевій машині з відкидним верхом і клаксоном, який своїм дзявканням наганяв жаху на міських собак, — колишній вояк весь час обурювався плазуванням людей перед цим ґрінґо й зрозумів: щось змінилося в натурах чоловіків відтоді, як вони брали на плече рушниці, залишали своїх жінок і дітей і йшли на війну. Після Неєрландського перемир'я місцевою владою в Макондо були алькальди, позбавлені самостійності, декоративні судді, вибрані з-посеред мирних і стомлених консерваторів міста. "Це урядування нікчем, — зауважував полковник Ауреліано Буендіа, дивлячись на босих, озброєних дерев'яними кийками поліцаїв. — Ми стільки воювали, і все задля того, щоб нам не перефарбували будинки в блакитний колір". Коли виникла бананова компанія, місцеві чиновники були замінені деспотичними чужинцями, яких сеньйор поселив у електрифікованому курнику, щоб вони тішилися перевагами свого високого сану й не страждали від спеки, москітів та незліченних незручностей і нестатків, що судилися городянам. Замість колишніх поліцаїв з'явилися наймані зарізяки, озброєні мачете. Замкнувшись у майстерні, полковник Ауреліано Буендіа розмірковував про ці переміни і вперше за всі мовчазні роки своєї самотності відчув болісну й несхитну впевненість у тому, що з його боку було помилкою не довести війну до рішучого кінця. Саме в один із тих днів брат уже давно забутого всіма полковника Маґніфіко Вісбаля підійшов разом із семирічним онуком до лотка, щоб випити лимонаду. Хлопчик випадково хлюпнув напоем на уніформу капрала

поліції, що стояв поряд; тоді цей нелюд своїм гострим мачете порубав малого на шматки й одним ударом відтяв голову дідові, який намагався перешкодити цьому. Все місто дивилося на безголове тіло старого, коли кілька чоловіків несли його додому, дивилися на голову, що її якась жінка тримала в руці за волосся, і на закривавлений мішок із шматками дитини.

Для полковника Ауреліано Буендіа це видовище стало кінцем спокутування гріхів. Його знов охопило обурення, достоту таке, яким він перейнявся замолоду, стоячи перед трупом жінки, забитої прикладами через те, що її вкусив скажений собака. Він подивився на цікавих, що стовпилися на вулиці, й своїм колишнім громовим голосом, який відродило його безмірне презирство до себе самого, звалив на них увесь тягар ненависті, яка вже не вміщалася в його серці.

— Постривайте, — гукнув він, — ось днями я дам своїм хлоп'ятам зброю, і вони поквитаються з цими негідниками-ґрінґо!

Увесь наступний тиждень невидимі лиходії полювали по узбережжю на сімнадцятьох полковникових синів, як на кроликів; вони цілились точно в середину накреслених попелом хрестів. Ауреліано Сумний вийшов о сьомій годині вечора з дому своєї матері, аж враз grimнув постріл, і куля пробила йому чоло. Ауреліано Житнього знайшли в його гамаку на фабриці, де він звичайно спав, між бровами в нього стирчав ломик для коління льоду, загнаний аж по держак. Ауреліано Пиляр, провівши свою наречену після кіно, вертався додому яскраво освітленою вулицею Турків — убивця, якого так і не було знайдено серед натовпу, вистрелив у нього з револьвера, і Ауреліано Пиляр упав просто на казан із киплячим лєм. Через п'ять хвилин по тому хтось постукав у двері кімнати, де Ауреліано Аркайя бавив час з однією жінкою, й крикнув: "Виходь мерщій, там убивають твоїх братів". Як розповідала потім та жінка, Ауреліано Аркайя сплигнув з ліжка й відчинив двері; тоді бахнув постріл з маузера й роздробив йому череп. Тієї ночі смертей, поки в домі готувалися читати молитви над чотирма небіжчиками, Фернанда, мов божевільна, металася по місту в пошуках чоловіка, якого Петра Котес сховала в одержній шафі, подумавши, що вбивають усіх, хто носить полковникове ім'я. Петра Котес випустила Ауреліано Другого звідти аж на четвертий день, коли з одержаних телеграм стало зрозуміло, що люті невидимого ворога спрямована тільки проти братів, позначених хрестами з попелу. Амаранта розшукала записника із занотованими там даними про небожів і, в міру того як прибували телеграми з різних місць побережжя, викреслювала імена, поки залишилося одне — ім'я найстаршого. Цього чоловіка зі смаглявою шкірою й світло-зеленими очима дуже добре пам'ятали в будинку. Звався він Ауреліано Закоханий, був теслею й жив у селищі, загубленому серед відрог гірського хребта. Марно дочекавши два тижні телеграм про смерть, Ауреліано Другий послав гінця попередити Ауреліано Закоханого про навіслу над ним загрозу, гадаючи, що той нічого не знає. Гонець повернувся зі звісткою, що Ауреліано Закоханий перебуває в безпеці. В ніч винищення прийшли двоє й розрядили в нього свої револьвери, але не влучили в хрест із попелу. Ауреліано Закоханому пощастило перескочити через паркан і сховатися в горах, де він знав

кожну стежину завдяки своїй дружбі з індіанцями, що продавали йому деревину. Більше про нього не чули.

Це були чорні дні для полковника Ауреліано Буендіа. Президент республіки висловив йому співчуття телеграмою, в якій обіцяв провести пильне розслідування й звеличував загиблих. За президентовим наказом алькальд з'явився на похорон із чотирма вінками й хотів покласти їх на труни, але полковник вигнав його геть. А після похорону написав і особисто відніс до поштової контори адресовану президентові республіки гостру телеграму, яку телеграфіст відмовився передати. Тоді полковник Ауреліано Буендіа збагатив текст украй викличними висловами, вклав у конверт і відправив поштою. Як це сталося з ним після смерті дружини й стільки разів ставалося за часів війни, коли гинули його кращі друзі, полковник відчував не горе, а сліпу безмежну лють, виснажливе безсилля. Він навіть заявив, що падре Антоніо Ісабель — співучасник убивства і навмисне позначив його синів незмивними хрестами, щоб вороги могли впізнати їх. Старезний служитель Божий, який уже дещо схибнувся з розуму і в своїх проповідях з амвона лякав парафіян безглуздими тлумаченнями Святого Письма, прийшов до оселі Буендіа з чашею, де звичайно тримав попіл для першого дня посту, й хотів помазати попелом усю родину, аби довести, що він легко змивається водою. Але страх перед нещастям так глибоко запав у душі, що навіть Фернанда не погодилася на дослід над собою, і ніхто більше не бачив, щоб бодай один Буендіа прийшов до сповідальні в перший день посту.

Минуло багато часу, а полковник Ауреліано Буендіа не міг повернути собі втрачений спокій. Він занедбав виготовлення золотих рибок, їв тільки над силу і блукав кімнатами, як сновида, волочачи підлогою плащ і пережовуючи свій глухий гнів. На кінець третього місяця його волосся геть посивіло, доти підкручені кінчики вусів обвисли над безбарвними губами, але зате очі знов зробились тими двома розжареними вуглинками, що налякали всіх після його появи на світ і колись одним тільки поглядом змушували рухатися стільці. Мордуючись люттю, полковник Ауреліано Буендіа марно силкувався пробудити в собі передчуття, які замолоду вели його стежками небезпеки до пустелі слави. Він гинув, заблукавши в цьому чужому домі, де ніхто й ніщо вже не викликало в ньому ані найменшої прихильності. Якось він зайшов до Мелькіадесової кімнати, намагаючись виявити сліди тієї минувшини, що передувала війнам, але побачив лише сміття, бруд та купи різного мотлоху, понагромадженого за стільки років запустіння. Палітурки книжок, яких давно вже ніхто не читав; і розкислі від вогкості пергаменти були вкриті мертвотно-блідою цвіллю, а в повітрі, колись найчистішому й найсвітлішому в будинку, стояв нестерпний запах прогнилих спогадів. Іншого разу, вранці, він побачив під каштаном Урсулу — вона плакала, припавши головою до колін свого померлого чоловіка. Полковникові Ауреліано Буендіа, єдиному з усіх мешканців будинку, не було дано бачити могутнього діда, зігнутого півстоліттям негод.

— Привітайся з батьком, — сказала Урсула.

Він затримався на хвилину біля дерева й іще раз переконався, що навіть це

спорожніле місце не породжує в ньому жодних почувань.

— То що він каже? — спитав полковник Ауреліано Буендіа.

— Він сумує, — відповіла Урсула. — Йому здається, що ти маєш небавом умерти.

— Скажи йому, — всміхнувся полковник, — що людина вмирає не тоді, коли повинна, а тоді, коли може.

Пророцтво покійного батька тільки розворушило останні жаринки гордості, які ще тліли в серці полковника Ауреліано Буендіа, але він сприйняв їхній короткий спалах як раптовий приплив колишньої сили. І почав допитуватись у матері, де вона закопала золоті монети, знайдені в гіпсовій статуї святого Йосифа. "Ти ніколи про це не дізнаєшся", — відказала вона йому з твердістю, породженою гірким досвідом минулого. І додала: "З'явиться колись хазяїн грошей — він і викопає". Ніхто не міг зрозуміти, чому чоловік, який завжди відзначався безкорисливістю, раптом став з такою жадібністю мріяти про гроші — і то не якісь там скромні суми на повсякденні потреби, а ціле багатство, — дізнавшись про те, навіть Ауреліано Другий остовпів з подиву. Колишні товариші по партії, до яких полковник Ауреліано Буендіа звернувся з проханням про гроші, уникали зустрічей з ним. Саме в цей час полковник сказав такі слова: "Єдина справжня різниця між лібералами й консерваторами полягає нині в тому, що ліберали відвідують ранню месу, а консерватори — пізню". Однак він виявляв таку наполегливість, так благав, так принижував власну гідність, що потроху з мовчазною запопадливістю і безжалісною впертістю проник усюди й за вісім місяців зібрав більше грошей, ніж сховала Урсула. Після цього він подався до хворого полковника Герінельдо Маркеса, аби той допоміг йому почати нову загальну війну.

Якийсь час полковник Герінельдо Маркес і справді був єдиною людиною, яка могла, незважаючи навіть на параліч, що прикував його до крісла, орудувати вкритими іржею важелями повстання. Після Неерландського перемир'я, поки полковник Ауреліано Буендіа шукав забуття, виготовляючи золоті рибки, полковник Герінельдо Маркес підтримував зв'язки з тими повстанськими офіцерами, які залишилися вірними йому до кінця. Разом з ними він пройшов крізь війну, повну щоденних принижень, прохань і доповідних записок, нескінченних "прийдіть завтра", "ось уже незабаром", "ми розглядаємо вашу справу з належною увагою"; це була війна, приречена на поразку, війна проти всіх отих "з пошаною до вас", "ваших слуг покірних", які знай лише обіцяли дати, але так ніколи й не дали ветеранам довічних пенсій. Ота перша кривава двадцятилітня війна не завдала ветеранам стільки шкоди, скільки, оця руйнівна війна постійних відстрочок. Сам полковник Герінельдо Маркес, що врятувався від трьох замахів на нього, залишився живий після п'яти поранень і вийшов неушкоджений з незліченних тяжких боїв, все ж не витримав жорстокого натиску вічного чекання й прийняв останню, остаточну поразку — старість; він сидів у своєму кріслі-гойдалці, розглядаючи квадрати сонячного світла на підлозі, й думав про Амаранту. Своїх соратників він більше не бачив, крім одного разу, — в газеті на фотографії, де кілька ветеранів стояли поряд із новим президентом республіки, що його імені полковник Герінельдо Маркес не знав; обличчя колишніх вояків виказували гнів:

президент саме подарував їм значки зі своїм зображенням, щоб вони носили їх на вилогах, і повернув одне з покритих пилом і кров'ю знамен, щоб ним укривали їхні труни. Інші ветерани, найдостойніші, досі ще чекали повідомлення про пенсію в темних кутках громадської добродійності; одні вмирали від голоду, інші, живлячися своєю киплячою люттю, жили далі й повільно гнили від старості у принадливому лайні слави. Тим-то, коли полковник Ауреліано Буендіа з'явився зі своєю пропозицією розпалити пожежу нещадної — не на життя, а на смерть — війни, яка зітре з лиця землі цей ганебний, наскрізь прогнилий режим, підтримуваний іноземними загарбниками, полковник Герінельдо Маркес не зміг притлумити в собі почуття жалості.

— Ой, Ауреліано, — зітхнув він, — я знав, що ти постарів, але тільки сьогодні зрозумів, що ти набагато старіший, ніж здаєшся.

XIII

У метушні останніх років Урсула майже не мала вільного часу, щоб як слід підготувати Хосе Аркадіо до зайняття папського престолу, аж поки надійшла пора виряджати його до семінарії, і довелося надолужувати все похапцем. Сестра Хосе Аркадіо — Меме, чие виховання ділили між собою сувора Фернанда й понура Амаранта, майже в ту саму пору дійшла віку, коли її можна було віддати до монастирської школи, де з неї мали зробити віртуозну клавікордистку. Урсулу мучили тяжкі сумніви, що методи, якими вона силкувалася загартувати дух млявого кандидата в папи, не досить дієві, але вона винуватила в цьому не свою старість, що змушувала спотикатися, не чорні хмари, що заступали їй зір, даючи змогу розрізнити — і то через силу — лише обриси речей, — Урсула вбачала причину в чомусь такому, чого й сама не могла достеменно визначити, але невиразно уявляла собі як постійне, чимраз більше псування часу. "Роки тепер минають не так, як колись", — скаржилася вона, відчуваючи, що повсякденна реальність вислизає їй з рук. Колись, думала Урсула, діти росли дуже повільно. Досить згадати, як багато збігло часу, перше ніж Хосе Аркадіо, її старший син, утік із циганами і скільки всього сталося, поки він вернувся додому розмальований, наче змія, й розмовляючи, ніби якийсь астролог, незрозумілою мовою, а скільки відбулося в цьому домі, перше ніж Амаранта й Аркадіо забули мову індіанців і навчилися розмовляти іспанською. Подумати лишень, скільки днів і ночей просидів бідолаха Хосе Аркадіо Буендіа під каштаном і як довго оплакували його смерть, перше ніж до будинку занесли вмирущего полковника Ауреліано Буендіа, а йому — після таких довгих війн і стількох страждань — не минуло ще й п'ятдесяти. Колись вона, бувало, крутиться ціліснінький день зі своїми льодяниками і ще встигає наглянути за дітьми й спостерегти з їхніх очей, що їм пора дати рицини. А тепер, коли вона зовсім вільна і з ранку до вечора тільки наглядає за Хосе Аркадіо, вона через той зіпсований час не встигає довести до кінця жодної справи. А вся правда полягала в тому, що Урсула, давно вже загубивши лік своїм рокам, ніяк не хотіла визнавати старості: усюди

товклася, в усе втручалася, набридала чужинцям своїм незмінним запитанням, чи то не вони, бува, залишили в домі гіпсову статую святого Йосифа, щоб постояв, поки вщухне дощ. Ніхто не міг із певністю сказати, коли саме Урсула почала втрачати зір. Навіть в останні роки її життя, коли вона вже не вставала з ліжка, всі думали, що Урсулу просто перемогла велика старість, і ніхто не помітив, що вона зовсім осліпла. Сама Урсула почала відчувати наближення сліпоти незадовго до народження Хосе Аркадіо. Спершу вона вважала це тимчасовою недугою, пила бульйон із мозкових кісток і закапувала очі бджолиним медом, але невдовзі пересвідчилася, що безнадійно поринає в темряву; їй так і не випало дістати ясне уявлення про електрику, бо коли в Макондо встановили перші електричні ліхтарі, Урсула могла сприймати їх тільки як якесь невиразне сяйво. Вона ніколи не казала, що сліпне, бо це було б привселюдним визнанням своєї непотрібності. Потайки від усіх Урсула почала наполегливо вивчати відстані між речами й голоси людей, щоб і далі бачити по пам'яті, коли катаракта зовсім затьмарить їй зір. Пізніше вона несподівано знайшла для себе підмогу в запахах, які розрізнялись у темряві набагато чіткіше, ніж обриси та кольори, й остаточно врятували її від викриття. Незважаючи на довколишню пітьму, Урсула могла і всилити нитку в голку, і обкидати петельку, і вчасно виявити, що молоко починає закипати. Вона так добре пам'ятала, де розташована кожна річ, що іноді сама забувала про свою сліпоту. Якось Фернанда зняла бучу на весь дім, що в неї пропала обручка, і Урсула знайшла її на полиці в дитячій спальні. Пояснити це було дуже просто: поки всі інші безтурботно ходили туди й сюди будинком, Урсула своїми чотирма чуттями пильно стежила за кожним їхнім рухом, щоб випадково не наштовхнутися на когось; невдовзі вона виявила, що кожен член родини, сам того не зауважуючи, ходить з дня на день одним і тим же шляхом, повторює одні й ті ж рухи й мовить в один і той же час одні й ті ж слова. Виходить, загубити щось Буендіа ризикували лише в тому разі, коли порушувався звичайний розпорядок дня. Тим-то, зачувши Фернандині бідкання, Урсула згадала, що Фернанда зробила того дня єдину незвичну справу — провітрила мати з дитячих ліжок: напередодні вночі Меме знайшла блощицю. А оскільки під час прибирання діти теж були в спальні, то Урсула вирішила, що Фернанда поклала обручку в єдине недосяжне для них місце — на полицку. Фернанда ж, навпаки, шукала обручку лише там, де пролягали її повсякденні шляхи; вона ж бо не знала, що саме буденні звички й утруднюють пошуки загублених речей, через них ці речі й буває так важко знайти.

Навчання й виховання Хосе Аркадіо допомагали Урсулі помічати навіть найнезначніші зміни в домі. Скажімо, тільки-но вона зачує, що Амаранта перевдягає святих у спальні, як одразу починає вдавати, ніби навчає хлопчика розрізняти кольори.

— Гаразд, — мовить вона до нього, — а тепер скажи мені, якого кольору одежа святого архангела Рафаїла.

Таким чином хлопчик давав Урсулі ті відомості, в яких їй відмовляли очі, і задовго до його від'їзду до семінарії Урсула навчилася визначати навпомацки, за фактурою тканини, кольори одягу на святих. Але часом ставалося й дещо непередбачене. Якось

вона нашттовхнулася на Амаранту, що сиділа й вишивала посеред галереї з бегоніями.

— На Бога, — обурилась Амаранта, — ти ж дивися, куди йдеш.

— Це ти, — відказала Урсула, — сидиш не там, де маєш сидіти.

Урсула була цілком упевнена в своїй правоті. А гаразд поміркувавши того дня, зробила несподіване для себе відкриття, до якого ще ніхто не додумався: в міру зміни пір року сонце поступово й непомітно змінює своє місце в небі, і ті, що сиділи в галереї, потроху, самі не усвідомлюючи того, пересувалися на інші місця. Відтоді Урсулі досить було тільки згадати, яке сьогодні число, щоб безпомилково визначити, де сидить Амаранта. Хоча Урсуліні руки дрижали з кожним днем чимраз помітніше, а ноги стали важкі, як колоди, іще ніколи доти її маленьку постать не бачили в стількох місцях одразу. Урсула була майже така сама моторна, як і в ті часи, коли на її плечах лежали всі турботи по господарству. Однак тепер, у позбавленій світла самотині своєї глибокої старості, вона набула здатності з такою незвичайною проникливістю орієнтуватися навіть у найнезначніших родинних подіях, що вперше з повною ясністю побачили ту правду, яку не могла доти розглядіти через свою постійну переобтяженість домашніми справами. На той час, коли Хосе Аркадіо стали готувати до семінарії, Урсула вже зробила якнайуважніший огляд усього життя родини Буендіа, починаючи від заснування Макондо, і цілком переглянула свою думку про нащадків. Вона дійшла переконання, що полковник Ауреліано Буендіа втратив любов до родини не тому, що його озлобила війна, як Урсула була гадала раніше, — просто він ніколи нікого не любив: ні своєї дружини Ремедіос, ні незліченних коханок на одну ніч, що пройшли через його життя, ані тим паче своїх синів. Вона здогадалася, що він провоював стільки війн не через ідеалізм, як усі вважали, відмовився від остаточної перемоги не через утому, як усі гадали, а перемагав і зазнавав поразок із однієї й тієї ж причини — через справжнісіньке гріхове марнославство. Урсула дійшла висновку, що оцей її син, за якого вона пішла б на смерть, від природи позбавлений здатності любити. Одного разу вночі, в ті часи, коли Урсула ще носила його в своєму чреві, вона почула, як він заплакав. Плач був жалібний і такий чіткий, що Хосе Аркадіо Буендіа, який спав поряд, прокинувся й зрадів: мабуть, дитина народиться черевомовцем. Інші доводили, що вона народиться ясновидцем. Сама ж Урсула здригнулася від раптової певності, що це утробне ревіння — перший провісник страшного свинячого хвоста, й стала благати Бога знищити дитину в її утробі. Але з прозрінні старості вона зрозуміла й не раз потім повторювала, що плач дитини в матеріному чреві — не ознака його черевомовних чи пророчих обдаровань, а безпомилкова вказівка на нездатність любити. Ця переоцінка сина раптово пробудила в ній всю ту жалість, якої вона йому недодала. Навпаки, Амаранта, чия душевна черствість лякала Урсулу, чия притаєна гіркота смутила її, тепер видалася їй втіленням жіночої ніжності, і з проникливістю, породженою співчуттям, Урсула зрозуміла, що несправедливі муки, яким Амаранта піддала П'єтро Креспі, пояснюються зовсім не жагою помсти, як усі гадали, а повільні тортури, що знівечили життя полковника Герінельдо Маркеса, викликані зовсім не злим, жовчним, невиліковним горем, як усі вважали. Насправді ж і те й те було наслідком боротьби не

на життя, а на смерть між безмежною любов'ю й неподоланим боягузством; зрештою в цій боротьбі взяв гору нерозумний страх, що невідступно шарпав серце Амаранти. В той час Урсула стала дедалі частіше вимовляти ім'я Ребеки, вона викликала в пам'яті її образ із колишньою любов'ю, посиленою запізнілим каяттям і раптовим захопленням: вона зрозуміла, що тільки Ребека, — та, котра не була вигодована її молоком, а їла землю і вапно зі стін, тільки Ребека, в чиїх жилах текла не кров Буендіа, а невідома кров невідомих, що їхні кості стукотіли навіть у могилі, тільки Ребека з нетерплячим серцем, Ребека з невиситимим лоном — єдина з усіх володіла тією невтримною сміливістю, про яку Урсула мріяла для своїх нащадків.

— Ребеко, — мовила вона, обмацуючи стіни, — які ми були несправедливі до тебе!

Усі вважали, що Урсула просто марить, а надто після того, коли їй спало на думку ходити, випроставши вперед праву руку, як ото архангел Гавриїл. Проте Фернанда зауважила, що подеколи сонце здорового глузду осяває морок цього марення, адже Урсула могла, не затнувшись, відповісти, скільки грошей витрачено в домі за минулий рік. Десь така ж думка зринула й у Амаранти, коли одного разу на кухні Урсула, помішуючи суп у горщику й не знаючи, що її слухають, раптом сказала, що ручний млинок для кукурудзи, який був куплений у перших циган і зник ще раніше, ніж Хосе Аркадіо шістдесят п'ять разів об'їхав навколо світу, й досі стоїть у Пілар Тернери. Теж майже століття, але міцна й жвава, незважаючи на свою неймовірну гладкість, якої лякались діти, як колись голуби лякались її дзвінкого сміху, Пілар Тернера не здивувалася зі слів Урсули: вона вже почала пересвідчуватися, що пильна мудрість старих людей може іноді бути проникливішою, ніж карти.

І все ж, коли Урсула побачила, що їй не вистачить часу утвердити Хосе Аркадіо в його покликанні, вона засмутилася. Стала помилятися, намагаючись роздивитися очима ті речі, які набагато ясніше бачила інтуїцією. Якось уранці вона вилила хлопчикові на голову чорнило з чорнильниці, подумавши, що то квітова вода. В своєму невідпорному бажанні у все втручатися вона робила похибку за похибкою, відчувала чимдалі частіші напади туги й марно силкувалася виплутатись із павутини мороку, яка оповивала її чимраз більше. Тоді вона й подумала, що її похибки — не свідчення першої перемоги, здобутої над нею старістю й темрявою, а наслідок якогось пошкодження самого часу. "Раніше, — думала вона, — поки Бог не шахрував іще з місяцями й роками, як отой турок, що відміряє ярд перкалю, все йшло інакше. А тепер не тільки діти ростуть швидше, але й людські відчуття змінилися". Ще не встигла Ремедіос Прекрасна вознестися душею й тілом на небо, а вже безсовісна Фернанда почала бурчати по закутках, навіщо в неї забрали простирадла. Не встигли ще охолонути в могилах тіла шістнадцяти Ауреліано, як Ауреліано Другий вже знову привів до себе цілий гурт п'яниць, щоб грати на акордеоні й жлуктити шампанське, ніби то загинули не християни, а собаки, і цей будинок божевільних, який коштував їй стільки здоров'я й стільки льодяникових фігурок, був створений лише для того, щоб перетворитися на кубло пороків. Поки пакували скриню Хосе Аркадіо, Урсула, перебираючи гіркі спогади, питала себе, а чи не краще лягти в могилу, щоб тебе загорнули землею, і

безстрашно запитувала Бога, чи він і справді вважає, що люди зроблені з заліза й можуть витерпіти стільки мук і страждань; але, запитуючи отак, вона тільки чимраз дужче заплутувалася, і в ній зростало непереборне бажання говорити все, що спаде на думку, як ото роблять чужинці, й урешті збунтуватися бодай на одну мить, на ту коротку мить, якої вона так палко жаждала і яку стільки разів відкладала, зробивши самозречення основою свого існування; і ще страшенно хотілося плюнути бодай раз на все, вивернути з серця неосяжні купи поганих слів, які давили її ціле сторіччя покори.

— От гад! — вигукнула Урсула.

Амаранта, яка почала складати в скриню одягу, вирішила, що матір укусив скорпіон.

— Де він? — злякано спитала вона.

— Хто?

— Та скорпіон, — уточнила Амаранта.

Урсула тицьнула пальцем собі в серце.

— Тут.

В один четвер, о другій годині дня, Хосе Аркадіо виряджали до семінарії. Урсула завжди пам'ятатиме його таким, яким уявляла собі під час розстання, — худим і серйозним хлопцем, що стояв, задихаючись від спеку, в костюмчику з зеленого вельвету з мідними гудзиками та накрохмаленим бантом на комірі і не зронив, як вона його вчила, жодної сльози. Коли Хосе Аркадіо пішов, у їдальні залишився гострий запах квіткової води, якою Урсула поливала хлопчикові голову, щоб легше було знаходити його в будинку. Поки тривав прощальний обід, родина приховувала своє хвилювання за веселими балачками і з перебільшеним захватом відгукувалася на жарти падре Антоніо Ісабеля. Та коли понесли геть оббиту оксамитом скриню зі срібними косинцями, всі відчували себе так, ніби з будинку винесено труну. Лише полковник Ауреліано Буендіа відмовився брати участь у проводах.

— Досі нам бракувало тільки одного, — пробурчав він під ніс, — найсвятішого папи!

Через три місяці Ауреліано Другий та Фернанда відвезли Меме до монастирської школи й повернулися з клавікордами, які зайняли місце піаноли. Саме в цей час Амаранта почала ткати собі похоронний покривець. Бананова лихоманка трохи вляглася. Корінні жителі Макондо виявили, що їх відсунули на задній план чужинці, але, насилу зберігши свої попередні прибутки, вони все ж відчували радість, неначе їм пощастило врятуватися після аварії корабля. В домі Буендіа й далі запрошували до столу гостей, але колишнє спокійне родинне життя відновилося лише через кілька років, коли не стало бананової компанії. Проте традиційна гостинність була піддана ґрунтовним змінам, адже тепер влада перейшла до рук Фернанди. Урсула перебувала на вигнанні в країні п'ятьми, Амаранта з головою поринула в пошиття покривця, тож колишня кандидатка на королівський престол дістала повну свободу вибирати співтрапезників на свій смак і нав'язувати їм суворі правила, прищеплені їй батьками. Завдяки такому суворому порядкуванню дім Буендіа перетворився на твердиню віджилих звичаїв у місті, приголомшеному тією вульгарністю, з якою чужинці

розтринькували свої легко нажиті статки. Фернанда вважала порядними людьми тільки тих, хто не мав нічого спільного з банановою компанією. Навіть її дівер, Хосе Аркадіо Другий, став жертвою її дискримінаційського заповзяття, бо в сум'ятті перших днів бананової лихоманки він знову продав своїх чудових бойових півнів і пішов наглядцем на плантації.

— Щоб і ноги його тут не було, поки на ньому зараза від цих чужинців, — сказала Фернанда.

Життя в будинку зробилося таким суворим, що Ауреліано Другому стало, безперечно, затишніше в Петри Котес. Спершу, під тим приводом, що хоче полегшити дружині тягар турбот, він переніс до коханчиного будинку свої бенкети. Потім, під тим приводом, що худоба втрачає плодючість, перемістив хлів і стайні. А тоді під тим приводом, що в будинку Петри Котес не так жарко, переправив туди маленьку контору, де вів свої справи. Коли Фернанда спостерегла, що стала солом'яною вдовою, було вже запізно.

Ауреліано Другий майже не їв удома і приходив туди лише ночувати — одне слово, бував у жінки про людське око. Якось через свій недогляд він незчувся, як ранок застав його в ліжку Петри Котес. Всупереч усім сподіванням, він не почув від дружини не тільки анінайменшого докору, ба навіть найлегшого зітхання, однак того ж дня Фернанда відіслала до коханчиного будинку дві скрині з його одежею. Відіслала їх удень, та ще й звеліла нести серединою вулиці, перед очима всього міста, гадаючи, що заблудлий чоловік не витримає ганьби і з похиленою головою повернеться до свого стійла. Але цей героїчний жест не тільки зайвий раз довів, як погано знала Фернанда вдачу свого чоловіка й звичаї Макондо, що не мали нічого спільного зі звичаями її батьків: кожен, хто бачив скрині, казав собі подумки, — ось нарешті завершилась, як і слід було сподіватися, історія, що її інтимні подробиці вже ні для кого не були таємницею. Ауреліано Другий відсвяткував даровану йому свободу триденним бенкетом. На додаток до всіх нещасть, Фернанда в своїх темних і довгих убраннях, зі своїми давно не модними медальйонами й недоречною гордістю мала вигляд дочасно постарілої, а виряджена в яскраві сукні з натурального шовку коханка, чиї очі сяяли радістю від свідомості того, що її потоптані права поновлено, здавалося, цвіла другою молодістю. Отже, він знову віддався Петрі Котес із юним запалом, як і в давніші часи, коли вона спала з ним тому, що сприймала Ауреліано Другого за його брата-близнюка, і, живучи з обома братами, думала, що Бог послав їй небачене щастя — чоловіка, який уміє кохати за двох. Знову відроджена пристрасть була невситима: не раз, бувало, вже сівши до столу, вони подивляться в вічі одне одному, безмовно понакривають каструлі покриттями й вирушають до спальні — вмирати з голоду й кохання. Натхнений тим, що йому випало побачити, коли він таємно відвідував французьких жіночок, Ауреліано Другий купив Петрі Котес ліжко з балдахіном, як у архієпископа, повісив на вікна оксамитові штори, покрити стелю й стіни спальні велетенськими дзеркалами з гірського кришталю. Він зробився ще більшим веселуном і зайдиголовою, ніж перше. Щодня об одинадцятій годині ранку поїзд приставляв йому ящики з шампанським та з бренді.

Вертаючися з ними зі станції, Ауреліано Другий захоплював і вів за собою, як в імпровізованій кумб'ямбі^[19], будь-кого, хто траплявся йому назустріч, — місцевого чи прийшлого, знайомого чи незнайомого. Він спокусив закличними жестами навіть вивертливого сеньйора Брауна, що розмовляв тільки своєю незрозумілою мовою, і той кілька разів напивався до нестями в будинку Петри Котес, а якось навіть примусив своїх злих німецьких вівчарок танцювати під техаські пісні, що їх він сам абияк промимрив під музику акордеона.

— Плодіться, корови, — кричав Ауреліано Другий у нападі веселощів. — Плодіться — життя-бо коротке!

Ніколи доти він не мав кращого вигляду, ніж у ту пору, ніколи доти його не любили більше, ніколи ще його худоба не плодилася з такою невтримністю. Для нескінчених бенкетів порізано стільки телят, свиней і курей, аж земля на подвір'ї зробилася чорна й в'язка від крові. Сюди весь час викидали кістки й нутрощі, звалювали недоїдки, тож доводилося щогодини спалювати все це, щоб ґрифи не повиймали гостям очі. Ауреліано Другий погладшав, його обличчя стало буряково-фіолетовим, розпливлося й нагадувало черепащачу морду, а все через страшенний апетит, з яким не міг зрівнятися навіть апетит Хосе Аркадіо після його повернення з кругосвітніх блукань. Слава про неймовірну ненажерливість Ауреліано Другого, його нечуване марнотратство та неперевершену гостинність поширилася за межі долини й привернула увагу найзнаменитіших прожер. З усіх кінців узбережжя до Макондо прибували легендарні ненажери, щоб узяти участь у безглузких гастрономічних турнірах, влаштованих у будинку Петри Котес. Ауреліано Другий був непереможним їдцем аж до тієї фатальної суботи, коли з'явилася Каміла Саґастуме, жінка, що своїми формами нагадувала тотемну скульптуру й була відома по всій країні під виразним прізвиськом Слониха. Змагання скінчилося лише вранці у вівторок. Строщивши за першу добу теля з ґарніром із маніоки, ямсу та смажених бананів і випивши, крім того, півтора ящика шампанського, Ауреліано Другий був цілком упевнений у своїй перемозі. Він вважав, що має більше натхнення й життєвої сили, ніж його незворушна суперниця; її стиль їсти був, звісно, набагато професійніший, але саме тому він і викликав менше захвату у різношерстої публіки, що переповнила будинок. Поки Ауреліано Другий, у жадобі перемоги забувши всі правила пристойності, рвав м'ясо зубами, Слониха розтинала його на частинки з мистецтвом хірурга і їла, не хапаючись, ба навіть відчуваючи якесь задоволення. Вона була здоровенна й товста, але страхітлива опасистість скращувалася ніжною жіночністю: Слониха відзначалася таким гарним обличчям, такими витонченими й пещеними руками й такою невідпорною чарівністю, що коли вона увійшла в будинок, Ауреліано Другий стиха зауважив, що волів би краще провести турнір не за столом, а в ліжку. А коли побачив, як Слониха розправилася з цілою телячою шинкою, не порушивши при цьому жодного правила вихованості найвищого ґатунку, то цілком серйозно заявив, що це делікатне, чарівне й невисите хоботне у певному розумінні є ідеальною жінкою. І не помилився. Чутки, які прокотилися перед появою Слонихи про те, що вона — ненажерливий орел-

ягнятник, виявилися безпідставними. Це була не м'ясорубка для перемелювання биків, не бородата жінка з грецького цирку, як подейкували, а директриса школи співів. Мистецьки поглинати їжу вона навчилася, вже ставши шанованою матір'ю родини, коли намагалася знайти спосіб, як змусити своїх дітей більше їсти, але не з допомогою штучного збудження апетиту, а шляхом створення повного душевного спокою. Її підтверджена практикою теорія ґрунтувалася на тому, що людина, у якої сумління в цілковитому порядку, здатна їсти без перерви доти, доки стомиться. Отже, вона залишила свою школу й родинне вогнище — не через марнослав'я, а з причин морального порядку, — щоб позмагатися із чоловіком, який прославився на всю країну, як безпринципний ненажера. Щойно побачивши Ауреліано Другого, Слониха відразу зрозуміла, що її суперника підведе не шлунок, а вдача. І справді, наприкінці першої ночі вона зберегла свою боєздатність, а Ауреліано Другий вичерпав усю свою снагу сміхом та балаканиною. Вони поспали чотири години. Після того кожен випив по порції соку з п'ятдесяти апельсинів, по вісім літрів кави й по тридцять сирих яєць. Другого ранку, після довгих годин неспання, розправившись з двома свиньми, ґроном бананів і чотирма ящиками шампанського, Слониха почала підозрювати, що Ауреліано Другий, сам того не відаючи, відкрив її власний метод, але, на відміну від неї, відкрив зовсім випадково. Отже, супротивник виявився небезпечнішим, ніж вона думала. Проте коли Петра Котес подала на стіл смажених індичок, Ауреліано Другий був на крок від апоплексичного удару.

— Якщо не можете — не їжте більше, — запропонувала йому Слониха. — Нехай буде нічия.

Вона сказала це від щирого серця — адже сама вона, як людина чесна, не змогла б з'їсти ні шматочка більше, знаючи, що кожним своїм ковтком наближає смерть супротивника. Однак Ауреліано Другий розтлумачив її слова як новий виклик; давлечись, він поглинув індичку і, переповнивши свою неймовірну місткість, знепритомнів. Упав долілиць на таріль з пообгризуваними кістками, з рота в нього бігла піна, мов у скаженого собаки, й вихоплювалося передсмертне хрипіння. У темряві, в яку він зненацька поринув, йому здалося, ніби його скинули аж із верхівки якоїсь вежі в безодню, і під час останнього короткого спалаху свідомості Ауреліано Другий зрозумів, що в кінці цього довгого падіння його чекає смерть.

— Віднесіть мене до Фернанди, — іще встиг сказати він.

Друзі, які приставили його додому, вирішили, що він виконує дану дружині обіцянку не вмирати в коханчиному ліжку. Петра Котес почистила лаковані черевики, в яких він хотів лежати в труні, і вже шукала, ким би їх передати, коли її звістили, що Ауреліано Другий поза небезпекою. І справді, через тиждень він уже був здоровий, а ще через два тижні відзначив своє воскресіння з мертвих небаченим доти бенкетом. Він і далі жив у будинку Петри Котес, але тепер щодня навідував Фернанду, а часом залишався обідати з родиною, немовби доля поміняла все місцями, зробивши його чоловіком наложниці й коханцем дружини.

Фернанда врешті-решт змогла трошки перепочити. Єдиною розрадою в нестерпній

нудьзі самотності покинутої дружини були для неї вправи на клавікордах у години сієсти та листи від дітей. Двічі на місяць вона відписувала Хосе Аркадіо й Меме, і в її докладних листах не було й рядка правди. Фернанда приховувала від дітей свої нещастя. Уміло ховала печаль цього будинку, який, незважаючи на залиті сонячним промінням беґонії, на задушливу полуденну спеоту, на часті вибухи святкових веселощів, що проникали з вулиці, з кожним днем чимдалі більше уподібнювався до похмурого будинку її батьків. Фернанда самотньо блукала серед трьох живих привидів і одного мертвого — привида Хосе Аркадіо Буендіа, який мав звичку вмошуватися в темному кутку вітальні й з напруженою увагою слухати, як вона грає на клавікордах. Від колишнього полковника Ауреліано Буендіа залишилася сама тільки тінь. Відколи полковник востаннє вийшов із дому з наміром умовити полковника Геріньєлдо Маркеса розпочати нову безнадійну війну, він залишав свою майстерню тільки щоб справити потребу під каштаном. Він нікого більше не приймав, крім перукаря, який приходив через кожні три тижні. Харчувався тим, що йому раз на день приносила Урсула, і хоча все ще з колишньою старанністю виготовляв золотих рибок, однак не продавав їх, дізнавшись, що люди купують рибку не як прикраси, а як історичні реліквії. Одного разу він розпалив у дворі багаття з ляльок Ремедіос, які прикрашали його спальню від дня весілля. Пильна Урсула спостерегла, що робить її син, але не змогла його спинити.

— У тебе серце з каменю, — мовила вона.

— До чого тут серце, — відказав він, — коли в кімнаті повно молі.

Амаранта все ткала свій покрівець. Фернанда ніяк не могла збагнути, чому Амаранта від часу до часу пише листи й навіть шле подарунки її дочці Меме, а про Хосе Аркадіо й говорити не хоче. "Вони так і вмруть, не дізнавшись чому", — відповіла Амаранта, коли Фернанда через Урсулу спитала її про це, і цю Амарантину відповідь Фернанда тримала в серці як загадку, яку їй не судилося розгадати. Висока, пряма, гордовита Амаранта, завжди вбрана в пишні, білосніжні, мов піна, спідниці, зберегла, незважаючи на роки й тяжкі спогади, повний зверхності вигляд; здавалося, вона носила на чолі свій власний, накреслений попелом хрест цнотливості. Насправді вона його носила на руці, під чорною пов'язкою, яку не знімала навіть на ніч і сама прала й прасувала. Все Амарантине життя минало тепер у тканні покрівця. Скидалося на те, що зіткане за день вона знову розпускає вночі і робить це не для того, щоб урятуватися від своєї самотності, а зовсім навпаки — щоб зберегти її.

Під час розлуки з чоловіком Фернанду найбільше мучила думка, що Меме, приїхавши на канікули, не бачитиме батька вдома. Апоплексичний удар поклав край її страхам. На той час, коли Меме повернулася, батьки вже про все домовилися, щоб дівчинка не тільки повірила, буцімто Ауреліано Другий залишається покірним чоловіком, але навіть не помітила б суму, що виповнював будинок. Щороку протягом двох місяців Ауреліано Другий вдавав із себе зразкового чоловіка й влаштовував свята, де гостей частували морозивом та печивом, а весела й жвава вихованка черниць звеселяла всіх грою на клавікордах. Уже тоді було помітно, що вона дуже мало успадкувала від матеріної вдачі. Меме здавалася ніби другою подобою Амаранти,

Амаранти-дівчинки у віці дванадцяти-чотирнадцяти років, яка ще не знала печалі і звеселяла дім, ступаючи, ніби в танці, аж поки потаємна пристрасть до П'єтро Креспі назавжди збила її серце з правильного шляху. Однак, на відміну від Амаранти й решти Буендіа, почуття самотності, яким доля наділила членів цієї родини, в Меме ще не виявилось; вона справляла враження дівчинки, цілком удоволеної навколишнім світом, навіть коли о другій годині дня виряджалася до вітальні, щоб там із несхитною наполегливістю вправлятися на клавікордах. Було цілком ясно, що вдома їй подобається, що вона цілий рік мріє про ту шумливу радість, з якою зустрічає її молодь, і що вона не позбавлена батькової схильності до розваг та непомірної гостинності. Перші ознаки цієї нещасливої спадковості виявилися під час третіх канікул, коли Меме приїхала додому в супроводі чотирьох черниць і шістдесяти восьми однокласниць, яких вона, нікого не спитавши і нікого не попередивши, запросила погостювати тиждень у себе вдома.

— Що за лихо! — бідкалася Фернанда. — Ця дитина така ж нерозважна, як і її татусь.

Довелося просити у сусідів ліжка й гамаки, влаштувати харчування в дев'ять змін, скласти розклад користування купальнею, та ще й напозичати сорок табуреток, щоб дівчатка в синіх формених сукнях і чоловічих черевиках не снували цілісінький день туди й сюди будинком. Усе складалося препогано: щойно галаслива юрба кінчала снідати, як уже треба було годувати перші зміни обідом, а потім — вечерею, тож за весь тиждень школярки встигли лише побувати на плантаціях. Коли наставала ніч, черниці геть вибивалися з сил, заганняючи своїх вихованок у ліжка, та хоч би як вони старалися, на подвір'ї завжди залишалася ціла ватага невтомних отроковиць, що виспівували тужливі шкільні гімни. Якось дівчатка мало не звалили з ніг Урсулу, яка завжди з'являлася зі своїми послугами саме там, де її найменше чекали. Іншого разу черниці здійняли галас, коли полковник Ауреліано Буендіа помочився під каштаном при школярках. А з вини Амаранти мало не зчинилася справжня паніка: коли Амаранта солила суп, до кухні зайшла одна з черниць і, не подумавши, спитала, що то за білий порошок вона сипле в казан.

— Миш'як, — відповіла їй Амаранта.

Першого вечора школярки замучилися, намагаючись потрапити перед сном до убиральні, — близько першої години ночі туди ще заходили останні з них. Тоді Фернанда купила сімдесят два горщики, але цим заходом лише перетворила нічну проблему на ранкову: тепер з досвіту перед убиральнею вишиковувалася довга вервечка дівчаток з горщиками в руках — кожна дожидала черги помити свою посудину. Хоча декотрі з школярок позастуджувалися, а в інших на покусаній москітами шкірі поздималися пухирі, більшість усе ж виявила непохитну стійкість до найтяжчих випробувань, і навіть у найжаркішу пору дня вони гасали по садку. Коли гості врешті-решт поїхали, всі квіти були витоптані, меблі поламані, стіни вкриті малюнками й написами, але Фернанда так раділа від'їзду, що пробачила заподіяну шкоду. Ліжка й табуретки вона повернула сусідам, а сімдесят два горщики поскладала

штабелями в Мелькіадесовій кімнаті. Покинуте помешкання, навколо якого в давні часи оберталося все духовне життя дому, стало відтоді називатися "горшковою кімнатою". На думку полковника Ауреліано Буендіа, ця назва найбільш пасувала, бо хоча родина й далі дивувалася, що Мелькіадесове житло недоступне для пилу та руйнації, полковникові воно здавалося просто звалищем. Хоч би там як, а він, певно, зовсім не цікавився, на чиєму боці правда, і про долю, яка спіткала кімнату, дізнався тільки тому, що Фернанда цілісінький день бігала повз нього з горщиками й заважала працювати.

В той час у будинку знову з'явився Хосе Аркадіо Другий. Ні до кого не вітаючись, він проходив у кінець коридору й зникав у майстерні, де вів якісь розмови з полковником. Бачити його Урсула вже не могла, але вивчила стукіт його важких наглядацьких чобіт і дивувалася, яка неподоланна відстань відокремлює його від родини, навіть від брата-близнюка, з яким у дитинстві він грав у хитромудрі ігри з перевдяганнями, а нині не мав жодної спільної риси. Хосе Аркадіо Другий був високий і худий, тримався гордовито, і якийсь похмурий відблиск лежав на його смаглявому обличчі, замисленому й смутному, як у сарацина. Він був більше схожий на свою матір, Санта Софію де ла П'єдад, ніж на Буендіа, і часом Урсула, говорячи про сім'ю, навіть забувала назвати його ім'я, хоч і картала себе за це. Коли Урсула виявила, що Хосе Аркадіо Другий знову ходить оселею і полковник, відриваючись від роботи, приймає його в майстерні, вона перебрала давні спогади й зміцнилася в своїй підозрі, що Хосе Аркадіо Другий у дитинстві Таки помінявся місцем зі своїм братом-близнюком і саме він, а не той, повинен зватись Ауреліано. Ніхто не знав подробиць його життя. Один час було відомо, що в нього немає постійного місця проживання, що він вирощує бойових півнів у будинку Пілар Тернери, іноді там ночує, а майже всю решту ночей проводить у спальнях французьких жіночок. Він плив за течією, не маючи ні уподобань, ні шанолюбних прагнень, наче мандрівна зірка в планетній системі Урсули.

Як по правді, Хосе Аркадіо Другий перестав належати до своєї родини й не зміг би належати до будь-якої іншої уже від того далекого ранку, коли полковник Герінельдо Маркес повів його до казарми, і не тому, що хотів показати хлопчикові розстріл, а щоб він на все життя запам'ятав смутну й дещо глузливу посмішку розстріляного. Цей спогад був не тільки найдавніший, а й єдиний, що зберігся в нього з дитинства. Правда, був іще один спогад — про старезного діда в старомодному жилеті й капелюсі з крисами, як воронові крила, котрий розповідав усілякі дива, сидячи біля осяяного вікна, — але Хосе Аркадіо Другий не знав, до якого часу належить цей спогад. Він був туманний, не залишив у душі гіркого осаду й нічого його не навчив, на відміну від першого, що, по суті, визначив напрямок цілого його життя; і в міру того як він старів, цей спогад чимдалі чіткіше виринав із пам'яті, немовби плин часу наближав його. Урсула спробувала звернутися по допомогу до Хосе Аркадіо Другого, щоб витягти полковника Ауреліано Буендіа з добровільного ув'язнення. "Умов його піти в кіно, — просила вона. — Щоправда, картини йому не подобаються, та хай хоч подихає свіжим повітрям". Але невдовзі вона зауважила, що Хосе Аркадіо Другий так само нечутливий

до її благань, як і полковник, і обидва вони вкриті однаковою бронею, непробивною для будь-яких уподобань. Хоча Урсула не знала — та й ніхто не знав, — про що вони говорили довгі години, замикаючись у майстерні, вона зрозуміла, що тільки оці два чоловіки з усієї родини зв'язані узами внутрішньої близькості.

Сказати правду, навіть Хосе Аркадіо Другий не зміг би витягти полковника з його в'язниці. Нашестя школярок переповнило чашу полковникового терпіння. Під тим приводом, що в спальні все ще владарює міль, хоч апетитні ляльки Ремедіос і знищені, він повісив у майстерні гамак і тепер виходив з неї тільки на подвір'я — у своїй потребі. Урсулі не вдавалося втягти його навіть у найбуденнішу розмову. Ідучи до сина, вона вже знала наперед: він і не подивиться на тарілки з їжею, а відсуне їх на протилежний край столу і дороблятиме далі золоту рибку, зовсім не турбуючись про те, що суп вкривається плівкою жиру, а м'ясо холодне. Відколи полковник Герінельдо Маркес відмовився допомогти йому в задуманій на старості війні, він озлоблявся чимдалі дужче. Замкнувся в собі, і родина врешті-решт почала думати про нього так, ніби він уже помер. Ніхто не помічав, щоб полковник виявляв які-небудь людські почування аж до того дня одинадцятого жовтня, коли він вийшов на поріг подивитися, як проходить мандрівний цирк. Цей день був для полковника Ауреліано Буендіа такий самий, як і всі дні останніх років. О п'ятій годині ранку його розбудив шум, який зчинили у дворі жаби та цвіркуни. Ще з суботи почала сіятись мжичка, і, навіть коли б полковник не вловив її настирливого шепоту в листі дерев у садку, за холодом у своїх кістках він би однаково відчув, що йде дощ. На собі полковник Ауреліано Буендіа, як завжди, мав вовняний плащ та довгі кальсони з грубої тканини, які він носив задля зручності, хоч сам і називав їх "прадідівськими підштаниками" за вкрай старомодний вигляд. Він надяг вузькі штани, але це застібнув їх і не вставив у комірець сорочки золотої запонки, бо збирався помитися. Потім напнув плащ на голову, ніби капюшон, розправив пальцями обвислі вуса й пішов у двір помочитися. До сходу сонця було далеко, і Хосе Аркадіо Буендіа ще спав під своїм накриттям із прогнилого від дощів пальмового листа. Полковник, як завше, не бачив батька, і, коли привид, розбуджений струменем гарячої сечі, що зненацька полилася йому на черевики, звернувся до сина з якоюсь незрозумілою фразою, той її не почув. Він вирішив, що помиється пізніше, — не через холод і вогкість, а через гнітючий жовтневий туман. Коли полковник повертався до майстерні, то відчув запах диму від печей, які розпалювала Санта Софія де ла П'єдад, і зачекав на кухні, поки закипить кавник, щоб забрати з собою чашку кави без цукру. Санта Софія де ла П'єдад спитала його, як завжди питала вранці, який сьогодні день тижня, і він відповів, що вівторок, одинадцяте жовтня. Дивлячись на спокійне, позолочене відблисками вогню обличчя жінки, щодо реальності існування якої він не лише в ту хвилину, а й доти, не був цілком упевнений, полковник нараз згадав, що колись у розпал війни, так само одинадцятого жовтня, він прокинувся від інстинктивної тваринної упевненості, що жінка, яка спала обік нього, мертва. Так воно й було насправді, і він не забув числа, бо жінка за годину перед тим теж спитала його, який сьогодні день тижня. Але, навіть згадавши це, полковник Ауреліано Буендіа все ще не

помітив, до якої міри його покинули передчуття, і, поки закипав кавник, він лише з цікавості, не боячись укинутись у тугу, і далі думав про ту жінку, чийого імені він так ніколи й не знав, а обличчя побачив уже після її смерті: адже вона прийшла до гамака, спотикаючись у непроглядній темряві. Тією ж дорогою в його життя приходила сила-силенна жінок, тому він і не згадав, що саме вона в безумі перших обіймів мало не втонула у власних сльозах і за годину перед смертю запряглася кохати його аж до кінця днів своїх. Зайшовши у майстерню з паруючою чашкою, він уже не думав ні про що, ані про якусь іншу жінку, і запалив світло, щоб порахувати золотих рибок, яких зберігав у бляшанці. Їх було сімнадцять. З тих пір, як полковник вирішив не продавати рибок, він виготовляв щодня по дві штуки; коли їхнє число досягало двадцяти п'яти, знову розтоплював їх у тиглі й починав усе спочатку. Він працював цілий ранок, з головою поринувши в роботу, ні про що не думаючи, і не помітив, як о десятій годині дощ посилювався і хтось пройшов повз майстерню, гукаючи, щоб позачиняли двері, бо залле весь будинок, і не пам'ятав навіть про самого себе, поки не з'явилась Урсула з їжею і не вимкнула світло.

— Ну й дощ! — сказала Урсула.

— Жовтень, — відповів він.

Мовлячи це, він не підвів очей від першої за день золотої рибки, бо саме вставляв їй рубінові очі. І тільки скінчивши роботу й поклавши рибку в бляшанку, взявся до супу. Потому, дуже повільно, з'їв шматок тушкованого м'яса з цибулею, трохи рису і кілька скибочок смаженого банана, — все було на одній тарілці. Його апетит був завжди однаковий і за добрих, і за найгірших умов. Після сніданку йому захотілося перепочити. Вірячи у своєрідний науково обґрунтований забобон, він ніколи не працював, не читав, не купався, не кохався з жінкою, поки не минуть дві години, призначені для травлення, і його віра в необхідність цього була така глибока, що кілька разів він навіть затримував початок військових операцій, щоб солдати, бува, не дістали апоплексичного удару. Полковник ліг у гамак, подлубався в вухах складаним ножем і швидко заснув. Йому приснилося, як він заходить до порожнього будинку з білими стінами, непокоячись тяжким відчуттям, що він — перший з людей, хто опинився там. Уві сні згадав: те саме йому снилося минулої ночі і ще багато разів за останні роки, і зрозумів, що тільки-но він прокинеться, як усе вмить зітреться з пам'яті, бо його повторний сон має одну особливість — згадати його можна тільки в такому ж сні. І справді, коли за хвилину по тому в двері майстерні постукав перукар, полковник Ауреліано Буендіа розплющив очі з таким враженням, наче він мимоволі задрімав на кілька секунд і йому ще нічого не встигло приснитися.

— Сьогодні не треба, — сказав він перукареві. — Побачимось в п'ятницю.

У нього була триденна, строката від сивини борода, але він не визнав за потрібне поголитися, адже в п'ятницю однаково доведеться підстригатися, то можна буде зробити те й те за одним заходом. Після нездорового сну він вкрився липким потом, від якого защеміли шрами від нарівів під пахвами. Дощ припинився, але сонце все ще не проглянуло. Полковник Ауреліано Буендіа гучно ригнув і відчув на піднебінні кислий

присмак супу — це організм немовби віддавав наказ накинути плаща й вирядитися до убиральні. Він затримався там довше, ніж це було необхідно, сидячи навпочіпки над дерев'яним ящиком, з якого підносився густий дух бродіння, а потім звичка підказала йому, що вже пора знову братися до діла. В убиральні він згадав, що сьогодні вівторок і Хосе Аркадіо Другий не прийшов до майстерні, бо по вівторках бананова компанія платить гроші робітникам. Цей спогад, як і всі інші спогади за останні роки, непомітно навів його на думку про війну. Він пригадав, що полковник Герінельдо Маркес якось пообіцяв дістати йому коня з білою зірочкою на лобі, та так більше про це й не заводив мови. Потім став перебирати в пам'яті окремі епізоди війни, але був при цьому зовсім байдужий, бо, не мігши уникнути думок про війну, привчив себе думати про неї спокійно, не тривожити своїх почуттів. Дорогою до майстерні він помітив, що повітря зробилося сухіше, й вирішив помитися, але купальню вже зайняла Амаранта. Ауреліано Буендіа взявся за другу рибку. Він уже приробляв їй хвоста, коли враз сонце вихопилося з-поза хмар із такою силою, аж, здавалося, все довкола заскрипіло, мов старий рибальський шлюп. Умиле триденним дощем повітря наповнилося летючими мурахами. Тут полковник зауважив, що вже давно хоче помочитися, та все відкладає цю справу, поки не скінчить збирати рибку. Щойно він вийшов у двір, о четвертій годині десять хвилин, як почув далекі звуки мідних труб, гупання великого барабана й радісні крики дітей, і вперше від часів своєї юності свідомо ступив у пастку туги, знову переживши той чудовий день з циганами, коли батько взяв його з собою подивитися на лід. Санта Софія де ла П'едад кинула свої кухонні справи й побігла на вулицю.

— Це цирк, — гукнула вона.

Замість податися до каштана, полковник Ауреліано Буендіа теж вийшов з дому і приєднався до натовпу цікавих, які повітріщалися на процесію, що сунула вулицею. Він побачив убрану в золоті шати жінку на спині у слона. Побачив сумного одногорбого верблюда. Побачив убраного в одіж голландки ведмеда, котрий вибивав ложкою по каструлі. Побачив паяців, що викидали всілякі коники в кінці процесії, і, тому як усі пройшли й на вулиці нікого не лишилося, крім осяяного сонячним промінням порожнього простору, летючих мурахів та ще кількох роззяв, загрузлих у трясовині нерішучості, полковник Ауреліано Буендіа знову стрівся віч-на-віч зі своєю жалюгідною самотністю. Тоді він, думаючи про цирк, попрямував до каштана і, поки мочився, пробував і далі думати про нього, але вже нічого не міг пригадати. Втяг голову в плечі, мов курча, й застиг, упершись чолом у стовбур дерева. Родина дізналася про те, що сталося, тільки наступного дня, об одинадцятій годині ранку, коли Санта Софія де ла П'едад, понісши сміття на задній двір, спостерегла, що до каштана злітаються грифи.

XIV

Останні канікули Меме збіглися з жалобою у зв'язку зі смертю полковника Ауреліано Буендіа. В будинку з наглухо зачиненими дверима та вікнами тепер було не до свят. Розмовляли пошепки, їли мовчки, тричі на день читали молитву, навіть вправи

на клавікордах у спекотні години сієсти звучали як похоронна музика. Таку сувору жалобу встановила, попри свою приховану ворожість до полковника, сама Фернанда, вражена урочистістю, з якою уряд ушанував пам'ять померлого ворога. Ауреліано Другий, як звичайно під час доччиних канікул, ночував удома, і, очевидно, Фернанда вжила якихось заходів для поновлення своїх законних подружніх прав, бо в свій наступний приїзд, через рік, Меме побачила сестричку, яка недавно народилася; її назвали, всупереч матеріному бажанню, Амарантою Урсулою.

Меме закінчила школу. Диплом, що кваліфікував її як талановиту клавікордистку, було одностайно затверджено, коли вона блискуче виконала народні мелодії сімнадцятого століття на святі з нагоди завершення її науки, яке й поклато край жалобі. Ще більше, ніж мистецтво Меме, гостей захопила її незвичайна двоїстість. Легкодумна, навіть трохи дитинна вдача, здавалося, робила її нездатною до будь-яких серйозних занять, проте, сівши за клавікорди, Меме цілковито змінювалася, в ній проявлялася несподівана зрілість, що надавала їй вигляду цілком дорослої людини. Так бувало завжди. Як по правді, в Меме не було особливого покликання до музики, але, не бажаючи перечити матері, вона твердо вирішила досягти високої досконалості у грі на клавікордах. З таким самим успіхом її могли присилувати вивчити будь-яку іншу справу. Уже в дитинстві їй надокучила суворість Фернанди, її звичка вирішувати все за інших, і Меме ладна була принести ще тяжчу жертву, аби тільки не стикатися з непохитністю матері. На випускній церемонії у дівчини склалося таке враження, ніби пергамент з готичним шрифтом і пишними великими літерами звільняє її від зобов'язань, які вона взяла на себе не так через послух, як задля власного спокою, і вона думала, що відтепер навіть уперта Фернанда не стане більше згадувати про інструмент, адже самі черниці називали його музейним експонатом. У перші роки Меме здавалося, що її розрахунки виявилися помилковими, бо хоча вже півміста встигло виспатися під музику її клавікордів на родинних прийомах, на всіляких благодійних концертах та шкільних вечорах і патріотичних ушануваннях, Фернанда і далі запрошувала до будинку кожену нову людину, якщо вважала її здатною оцінити талант дочки. І тільки після смерті Амаранти, коли родина знову на певний час поринула в жалобу, Меме вдалося замкнути клавікорди, а ключа сховати в одній із шаф, не побоюючись, що мати почне розслідувати, коли саме й з чієї провини він загубився. А доти дівчина терпіла привселюдні демонстрації своєї обдарованості з тим стоїцизмом, з яким свого часу розучувала вправи. Цим вона платила за свою свободу. Фернанда була така вдоволена доччиною покорою, так пишалася загальним замилюванням, що без заперечень дозволяла Меме наводити в будинок подруг, гуляти плантаціями, ходити в кіно з Ауреліано Другим або гідними довіри сеньйорами, — певна річ, якщо падре Антоніо Ісабель схвалив фільм із казальниці. У хвилини розваг виявлялися справжні уподобання Меме. Все, що робило її щасливою, не мало нічого спільного з порядком і дисципліною: їй подобалися гамірні свята, вона любила годинами сидіти з подругами в якомусь затишному куточку, де вони теревенили про те, хто в кого закоханий, вчилися курити, говорили про чоловіків, а якось випили три

пляшки тростинового рому, а потім пороздзягалися й заходилися порівнювати та міряти різні частини свого тіла. Меме ніколи не забуде того вечора, коли вона, жуючи шматочок лакричного кореня, зайшла до їдальні, де мовчки вечеряли Фернанда й Амаранта, і сіла за стіл. Ніхто не помітив, що вона сама не своя. Перед цим Меме пробула дві жахливі години в спальні однієї подруги, сміючись до сліз і плачучи від страху, але коли криза минула, відчула раптовий наплив хоробрості, якої їй так бракувало, щоб утекти з монастирської школи й заявити матері більш-менш пристойними словами: нехай та вставить собі клавікорди замість клізми. Сидячи на чільному місці й сьорбаючи курячий бульйон, що лився їй у шлунок, як жива вода, Меме раптом побачила Фернанду й Амаранту в нещадному сяйві істини. Вона через силу стрималася, щоб не жбурнути їм в обличчя звинувачення в їхньому святенництві, в їхній недоумкуватості, в божевільних мріях про велич. Ще під час других канікул Меме стало відомо, що батько живе вдома тільки задля дотримання звичаю, і, добре знаючи Фернанду, а згодом діставши уявлення і про Петру Котес, вона рішуче стала на бік батька. Вона б воліла бути дочкою його коханки. В алкогольному сп'янінні Меме з насолодою думала, який би зчинився скандал, якби вона висловила вголос свої думки, і оте її потаємне вдоволення було таке сильне, що Фернанда його помітила.

— Що з тобою? — спитала вона.

— Нічого, — відповіла Меме. — Просто я тільки тепер зрозуміла, як я люблю вас обох.

Амаранту злякала ненависть, що виразно бриніла в цій заяві. Але Фернанда була така зворушена, що мало не збожеволіла, коли опівночі Меме прокинулася і, відчуваючи страшний головний біль, почала блювати. Фернанда дала їй випити цілу пляшечку рицини, поставила на живіт припарки, а на голову поклала мішечок з льодом. П'ять днів вона не випускала доньку з дому, тримаючи на дієті, яку приписав новий лікар, дивакуватий француз; після понад двогодинного огляду Меме він врешті-решт дійшов туманного висновку, що в неї звичайне жіноче нездужання. Хоробрість покинула Меме, вона зовсім занепала духом, і в цьому жалюгідному стані їй нічого більше не залишалось, як тільки терпіти. Уже геть сліпа, але все ще жвава й прониклива, Урсула, єдина з усіх, інтуїтивно поставила точний діагноз.

"По-моєму, — сказала вона собі подумки, — якраз таке саме лікування приписують п'яницям". Але відразу ж відкинула цю думку й навіть дорікнула собі за несерйозність. Коли Ауреліано Другий помітив, що в Меме пригнічений настрій, то відчув докори сумління й дав собі слово надалі бути до неї уважнішим. Ось так і виникли між батьком і донькою веселі товариські стосунки, які на певний час звільнили його від гіркої самотності серед п'яних радощів, а її — від осоружної Фернандиної опіки, відвернувши уже, здавалося, неминуче зіткнення між Меме та її матір'ю. У ті дні Ауреліано Другий присвячував своїй дочці більшу частину свого дозвілля і, не вагаючись, відкладав будь-яке побачення, аби тільки провести вечір з Меме, піти з нею в кіно чи в цирк. В останні роки вдача Ауреліано Другого стала псуватися, і причиною цьому була абсурдна гладкість, яка позбавила його змоги самотужки зашнуровувати собі черевики і

вдовольняти, як раніше, свої розмаїті бажання. Віднайдення доньки повернуло Ауреліано Другому його колишню веселість, а задоволення, яке він діставав у її товаристві, поступово віддаляло його від розгульного життя. Меме розцвіла, ніби дерево навесні. Вона не була красунею, як ніколи не була красунею Амаранта, зате вирізнялася миловидністю, простотою й здатністю подобатися з першого погляду. Притаманний їй дух сучасності ображав старомодну поміркованість і погано приховану черствість Фернанди, і, навпаки, подобався Ауреліано Другому; отож він усіляко його заохочував. Саме Ауреліано Другий витяг Меме зі спальні, яку вона займала з дитячих літ і де боязкі погляди святих живили її дитячі страхи; нову кімнату доньки він прикрасив ліжком, схожим на трон, а також великим туалетним столом і оксамитовими порт'єрами, не помітивши, що створює копію житла Петри Котес. Він був такий щедрий, що навіть не рахував грошей, — Меме сама брала їх у нього з кишень. Ауреліано Другий забезпечував доньку всіма новинками, які стосувалися жіночої краси; ці новинки можна було дістати в магазині бананової компанії. Спальня Меме наповнилася подушечками з пемзи — для полірування нігтів, щипцями для завивання волосся, еліксирами для надання блиску зубам, краплями в очі для створення м'якого погляду і силою-силенною інших косметичних новинок та причандалів для наведення краси; кожного разу, заходячи до цієї кімнати, Фернанда з обуренням думала, що у її доньки, либонь, такий самий туалетний стіл, як і у французьких жіночок. У ту пору Фернанда була цілковито заглиблена в турботи про вередливу й хворобливу Амаранту Урсулу та в емоційне листування з невидимими цілителями. Тому, коли вона виявила спільництво між батьком і донькою, то обмежилася лише тим, що вирвала в Ауреліано Другого обіцянку ніколи не водити Меме в будинок Петри Котес. Однак ця пересторога була зайвою: Петру Котес так прикро вразила дружба її коханого з донькою, що вона й чути не хотіла про Меме. Жінку мучив невідомий доти страх, немовби інстинкт підказував їй, що досить тільки Меме захотіти, і вона доможеться того, чого не домоглася Фернанда, — тобто позбавить Петру Котес кохання, яке, здавалось, було забезпечене їй аж до смерті. Саме тоді Ауреліано Другому вперше довелося побачити злі погляди й почути ущипливі насмішки від коханки — він навіть почав побоюватися, щоб його перевізні скрині не повернулися зворотним шляхом до будинку дружини. Але так далеко справа не зайшла. Ніхто ще не вивчив жодного чоловіка краще, ніж Петра Котес свого коханого: вона знала, що скрині залишаться там, куди їх перенесено, адже ніщо не викликало в Ауреліано Другого більшої огиди, ніж необхідність ускладнювати своє життя всілякими поправками та перемінами. Тому скрині залишилися на місці, а Петра Котес заходилася відвойовувати коханця єдиною зброєю, з якою не могла змагатися його донька. Однак вона також зайве витрачала сили: Меме ніколи не збиралася втручатися в батькові справи, а якби так і вчинила, то тільки на користь Петрі Котес. У Меме не знайшлося б зайвого часу, щоб робити комусь капості. Щодня вона сама, як її вчили черниці, прибирала спальню й стелила ліжко. Ранками займалася в галереї своїм одягом — вишивала або шила на старій Амарантиній машинці. Тимчасом як інші по обіді вкладалися спати, вона дві години вправлялася на

клавікордах, знаючи, то ця її щоденна жертва заспокоює Фернанду. З цих самих міркувань вона й далі виступала з концертами на храмових базарах та шкільних святах, хоча запрошення надходили чимраз рідше. Увечері вона надягала одну із своїх простих суконь, високі черевики на шнурках і, якщо не йшла нікуди з батьком, то навідувалася до подруг, залишаючись у них аж до вечері. Проте Ауреліано Другий майже завжди приходив по доньку й забирав її в кіно.

Серед подруг Меме було три американки, які вирвалися з електрифікованого курника й заприятелювали з дівчатами Макондо. Однією з цих американок була Патриція Браун. У віддяку за гостинність Ауреліано Другого сеньйор Браун розчинив перед Меме двері свого будинку й запросив її на суботні танці — тільки там ґрінґо й спілкувалися з тубільцями. Дізнавшись про запрошення, Фернанда на хвилину забула про Амаранту Урсулу та невидимих цілителів і розіграла нестямну мелодраму. "Ти тільки уяви собі, — сказала вона Меме, — що подумає про це полковник у своїй могилі". Фернанда негайно звернулася за підтримкою до Урсули. Але, всупереч усім сподіванням, сліпа баба вирішила, що нічого вартого осуду у відвідуванні танців і дружбі Меме з ровесницями-американками не буде, якщо вона, звісно, збереже твердість своїх переконань і не дозволить повернути себе до протестантської віри. Меме дуже точно вловила думку прабабусі й відтоді після танців завжди вставала раніше, ніж звичайно, і йшла до меси. Фернанда залишалася в опозиції, поки була обеззброєна повідомленням доньки, що американці хотіли б послухати, як вона грає на клавікордах. Інструмент винесли з будинку й відвезли до сеньйора Брауна, де юну музикантку винагородили найщирішими оплесками й найпалкішими поздоровленнями, після чого її стали запрошувати не тільки на танці, але й на недільні купання в басейні і раз на тиждень — на обід. Меме навчилася плавати як професійна плавчиня, грати в теніс і їсти вірджинську шинку із шматочками ананаса. Танцюючи, плаваючи, граючи в теніс, вона незчулась, як опанувала англійську мову. Ауреліано Другий був у такому захопленні від успіхів доньки, що купив їй у мандрівного торговця англійську енциклопедію в шести томах з численними кольоровими вклейками, і Меме читала її на дозвіллі. Читання відтягло її від усамітнень з подругами й пліток про кохання, і не тому, що вона поставила собі за обов'язок читати, — просто дівчина втратила будь-яке бажання обговорювати секрети, відомі всьому місту. Про своє сп'яніння Меме згадувала тепер як про дитячий вибрик, який здавався таким кумедним, що вона розповіла про нього Ауреліано Другому; йому ця історія видалася ще кумеднішою. "Дізналась би твоя мати!.." — повторював він, задихаючись від сміху, як говорив завжди, коли донька признавалася йому в чомусь. Він узяв з неї обіцянку так само відверто розповісти йому про своє перше кохання, і невдовзі Меме повідомила, що їй подобається один рудий американець, який приїхав на канікули до своїх батьків у Макондо. "Оце так так! — сміявся Ауреліано Другий. — Дізналась би твоя мати!" Але трохи згодом Меме сказала йому, що юнак повернувся на батьківщину і не подає про себе звістки. Зрілий розум Меме сприяв усталенню родинного миру, і Ауреліано Другий поступово знову став учащати до Петри Котес. Хоча бенкети вже не звеселяли

його тіло й душу як раніше, але він усе ж не пропускав нагоди розважитися й видобути з чохла акордеон, де кілька клавішів були підв'язані шнурками від черевиків. Вдома Амаранта все вишивала свій покривець, а Урсула дозволила старощам затягти себе в глибини пітьми, звідки їй уже нічого не вдавалося розгледіти, крім привида Хосе Аркадіо Буендіа під каштаном. Фернанда ще дужче зміцнила свою владу. В листах, які вона щомісяця писала синові, не було в той час жодного рядка неправди; мати приховувала від Хосе Аркадіо тільки своє листування з невидимими цілителями — вони знайшли у неї доброякісну пухлину товстої кишки й готували Фернанду до телепатичного оперативного втручання.

Уже можна було б сказати, що в стомленій від життєвих потрясінь родині Буендіа на довгі роки запанували мир і благоденство, але нагла смерть Амаранти викликала новий переполох. Ця смерть стала для всіх несподіванкою. Амаранта вже зістарілася й трималася осібно, проте ходила вона дуже прямо, на вигляд була міцною й, здавалось, як і раніше, зберігала своє залізне здоров'я. Від того дня, коли вона остаточно відштовхнула полковника Герінельдо Маркеса й замкнулася в спальні, щоб виплакати, ніхто не знав, про що вона думає. А коли вийшла, то весь запас її сліз був вичерпаний назавжди. Вона не плакала ні після вознесіння Ремедіос Прекрасної, ні після вбивства всіх Ауреліано, ні після смерті полковника Ауреліано Буендіа — людини, яку вона любила більше від усіх на світі, хоча зрозуміла це тільки в ту хвилину, коли його труп знайшли під каштаном. Вона допомогла підняти небіжчика з землі. Одягла його в військову форму, причесала, поголила, підкрутила йому вуса краще, ніж це робив сам полковник у часи своєї слави. Ніхто не побачив у її діях вияву любові, всі вже звикли до того, що Амаранта добре обізнана з похоронними обрядами. Фернанда з обуренням говорила, що Амаранта не розуміє зв'язків католицизму з життям і бачить лише його зв'язки зі смертю, неначе католицизм — не релігія, а кодекс правил поховання. Однак Амаранта, заглиблена в хашу своїх спогадів, не чула її вчених промов на захист католицької релігії. Вона увійшла в старість, зберігши живими всі свої печалі. При звуках вальсів П'єтро Креспі їй, як і замолоду, хотілося плакати, немовби час та гіркий досвід нічого їй не навчили. Хоча вона власноручно викинула на смітник циліндри з музикою під тим приводом, нібито картон зогнив від вогкості, в її пам'яті вони й далі оберталися й надавали руху молоточкам. Амаранта намагалася втопити ці звуки у нечистій пристрасті до свого небожа Ауреліано Хосе, намагалася шукати захисту від них у спокійному заступництві полковника Герінельдо Маркеса, але не змогла позбутися тієї мани навіть з допомогою найвідчайдушнішого вчинку своєї старості, коли за три роки до вирядження маленького Хосе Аркадіо до семінарії вона купала його й пестила, не як бабуся внука, а як жінка чоловіка, — за чутками так робили французькі жіночки, — ще у дванадцять-чотирнадцять років їй хотілося так само пестити П'єтро Креспі, що стояв перед нею в своїх вузьких штанах для танців і під стук метронома відмічав такти змахами чарівної палички. Іноді Амаранта мучилася тим, що залишила позад себе в житті цілий потік страждань; часом це доводило її до такої люті, що вона колола собі пальці голкою, та найбільше її терзав, бісив і

засмучував духмяний, але вже поїдений черв'яками квітник кохання, який мав умерти тільки разом з нею. Як ото полковник Ауреліано Буендіа не міг не думати про війну, так і Амаранта не могла не думати про Ребеку. Але якщо брат зумів позбавити свої спогади гостроти, вона свої тільки більше розпалила. Протягом багатьох років Амаранта благала Господа лиш про те, щоб він не наслав на неї покару вмерти раніше за Ребеку. Щоразу, проходячи повз будинок колишньої суперниці і помічаючи на ньому нові руйнації, Амаранта тішила себе думкою, що її молитви почуто. Якось, шиючи в галереї, вона раптом відчула глибоку впевненість, що сидітиме так само, в тій самій позі, при тім же освітленні, коли її сповістять про смерть Ребеки. Відтоді Амаранта сиділа й чекала, як ото чекають листа, і якийсь час — це було достоту так — навіть відривала ґудзики й знову їх пришивала, щоб чекання не стало довшим і нудотнішим через безділля. Ніхто в будинку і гадки не мав, що Амаранта тче свій розкішний покрівець для Ребеки. Коли Ауреліано Сумний розповів, що Ребека перетворилася на замогильне видиво зі зморшкуватою шкірою та кількома жовтавими волоконцями на черепі, Амаранта не здивувалася: описаний ним привид був цілковито схожий на той, який вона вже давно створила в своїй уяві. Вона вирішила, що опорядить труп Ребеки, позамазує парафіном руйнівні сліди часу на її обличчі, зробить їй перуку з волосся святих. Одне слово, виготовить гарний труп, загорне його в полотняний покрівець, покладе в труну, оббиту зовні плюшем, а всередині пурпуром, і в супроводі пишної похоронної процесії відпроводить на поживу хробакам. Киплячи ненавистю, складала Амаранта свій план, аж враз їй спало на думку, що якби вона й любила Ребеку, то однаково зробила б для неї те саме. Вона аж здригнулася, але не занепала духом, і продовжувала так ретельно вдосконалювати всі подробиці свого задуму, що невдовзі зробилася не просто фахівцем, а справжнім віртуозом похоронного ритуалу. Одного тільки не врахувала Амаранта в своєму страхітливому задумі — це те, що, незважаючи на благання, звернені до Бога, вона може вмерти раніше за Ребеку. Так воно й сталося. Але в останню хвилину Амаранта відчула себе не обманутою в своїх сподіваннях, а навпаки, звільненою від усієї гіркоти, бо смерть зробила їй ласку й за кілька років попередила про свій прихід. Амаранта побачила свою смерть одного спекотного полудня, невдовзі по тому, як Меме вирядили до монастирської школи; смерть сиділа й шила в галереї поруч з Амарантою, і та відразу її впізнала: в ній не було нічого страшного — просто жінка в синій сукні, довговолоса, дещо старомодна й чимось схожа на Пілар Тернеру тих часів, коли Пілар допомагала Урсулі по господарству. Кілька разів поряд з Амарантою в галереї сиділа і Фернанда, але вона не бачила смерті, хоча смерть була така реальна, така подібна до людини, що якось навіть люб'язно попросила Амаранту просилити нитку в голку. Смерть не сповістила Амаранту, коли саме вона помре і чи настане її година раніше, ніж година Ребеки, а тільки наказала їй почати ткати покрівець для себе самої з шостого дня наступного квітня. Вона дозволила зробити Амаранті його таким вигадливим і гарним, як їй заманеться, однак попередила, що працювати над ним треба так само сумлінно, як над Ребечиним, а потім сказала, що Амаранта помре без мук, без туги й страху вночі того дня, коли

скінчить роботу. Намагаючись якнайбільше віддалити годину своєї смерті, Амаранта замовила пряжу з добірного льону й заходилася ткати полотно сама. Вона робила це так старанно, що ткання забрало в неї аж чотири роки. Потім узялася за вишивання. Чим менше часу залишалося до невідворотного кінця, тим ясніше вона розуміла, що тільки чудо може затягти виготовлення покрівця до дня смерті Ребеки, але постійна зосередженість на роботі наповнила Амаранту спокоєм, який допоміг їй примиритися з думкою про загибель усіх її надій. Саме тоді вона зрозуміла суть зачарованого кола із золотих рибок, створеного полковником Ауреліано Буендіа. Тепер зовнішній світ обмежувався для неї поверхнею її тіла, а внутрішній був недосяжний для жодних прикрощів. Вона шкодувала, що не зробила цього відкриття на багато років раніше, коли ще можна було очистити свої спогади й наново перебудувати всесвіт: не здригаючись, викликати в пам'яті запах лаванди у вечірніх присмерках, що поширювався від П'єтро Креспі, витягти Ребеку із злиднів — не від любові, не з ненависті, а через глибоке розуміння її тяжкої самотності. Ненависть, яку Амаранта вгадала якось увечері в словах Меме, стривожила її не тому, що була скерована проти неї, а тому, що вона відчула себе повтореною в чужій юності, яка здавалася такою ж чистою, якою мала здаватися її власна, а насправді вже була спотворена злобою. Однак свідомість того, що тепер уже годі щось виправити, навіть не схвилювала Амаранту, так вона примирилася зі своєю долею. Єдиною її турботою було скінчити покривець. Замість затягувати роботу всілякими непотрібними вигадками, як вона це робила на початку, Амаранта заквапилася. Коли до закінчення залишився тиждень, вона вирахувала, що зробить останній стібок увечері четвертого лютого, і, не розкриваючи причини, спробувала умовити Меме відкласти концерт на клавікордах, призначений на п'яте число, але Меме не надала ваги її проханню. Тоді Амаранта стала вишукувати спосіб протягти ще сорок вісім годин і навіть вирішила, що смерть іде назустріч її бажанню, бо ввечері четвертого лютого буря вивела з ладу електростанцію. Але назавтра о восьмій годині ранку Амаранта все ж зробила останній стібок на найгарнішому покрівці, будь-коли виготовленому жіночими руками, й оголосила спокійно, без будь-якої награності, що ввечері помре. Вона попередила про це не тільки родину, а й усе місто, бо дійшла висновку, що може спокутувати своє дріб'язкове життя, зробивши наостанок людям якусь добру справу, і подумала, що, мабуть, найкраще — це доставити листи померлим.

Звістка про те, що Амаранта Буендіа ввечері знімається з якоря й відпливає разом з поштою в царство мертвих, поширилася по всьому Макондо ще до обіду, а о третій годині у вітальні вже стояла скриня, наповнена листами. Ті, що не хотіли писати, переказували Амаранті свої послання усно, і вона занотовувала їх у записнику разом із прізвищем адресата й датою його смерті. "Не хвилюйтеся, — заспокоювала вона відправників. — Щойно я прибуду на місце, одразу ж довідаюся про нього й передам йому вашого листа". Усе це скидалося на фарс. Амаранта не виявляла ніякої тривоги, жодних ознак горя, й від усвідомлення виконаного обов'язку ніби аж помолодшала. Пряма й струнка, як завжди, вона б здавалася набагато молодшою від своїх років, коли

б не запалі щоки та брак передніх зубів. Вона сама звеліла поскладати листи в просмолену скриню й пояснила, як її поставити в могилі, щоб краще вберегти від вологи. Вранці вона покликала столяра до вітальні й постояла, поки він зняв з неї мірку для труни — можна було подумати, що він збирається шити їй сукню. В останні години вона виявила таке завзяття, що у Фернанди виникла підозра, чи Амаранта, бува, не жартувала з них, оголосивши про свою смерть. Урсула, пам'ятаючи про звичай усіх Буендіа вмирати не хворівши, вірила, що Амаранта справді дістала привістку про свою смерть, однак побоювалася, коли б через усю цю метушню навколо листів та занепокоєння тим, щоб вони дійшли швидше, ошалілі відправники не поховали її доньку живцем. Тим-то, голосно сварячись, Урсула стала звільняти будинок від сторонніх людей і на четверту годину домоглася свого. На цей час Амаранта скінчила роздавати свої речі бідним і залишила собі на простій труні із струганих дощок тільки переміну білизни та вельветові туфлі без каблуків, усе це повинні були надягти на неї після смерті. Вона не забула поклопотатися про туфлі, пам'ятаючи, що коли вмер полковник Ауреліано Буендіа, довелося купувати йому нові черевики, бо в нього залишилися тільки пантофлі, які він носив у майстерні. Десь перед п'ятою годиною Ауреліано Другий прийшов до Меме, щоб провести її на концерт, і здивувався, що будинок прибрано, мов для похорону. Якщо хтось у той час і здавався живим, то це Амаранта: вона була спокійнісінька й навіть знайшла час позрізати собі мозолі. Ауреліано Другий і Меме жартома попрощалися з нею й пообіцяли влаштувати через тиждень бенкет з нагоди її воскресіння. О п'ятій годині, приваблений поголосом, що Амаранта Буендіа збирає листи для померлих, падре Антоніо Ісабель прийшов маслосвятити її й був змушений чекати понад чверть години, поки присмертна вийде з купальні. Коли ж вона явилася перед ним у сорочці з мадаполаму й з розпущеним по спині волоссям, старий священик подумав, що з нього посміялися, й відіслав службу зі святими дарами. Проте вирішив усе ж скористатися з нагоди й висповідати Амаранту, яка майже двадцять років ухилялася від сповіді; Амаранта заявила йому, що не потребує ніякої духовної допомоги, бо сумління у неї чисте. Фернанду це обурило. Не турбуючись про те, що її можуть почути, вона голосно спитала себе, який же це тяжкий гріх учинила Амаранта, що віддає перевагу блюзнірській смерті без покаєння над ганьбою зізнання? Тоді Амаранта лягла й примусила Урсулу привселюдно засвідчити її незайманість.

— Хай ніхто не тішиться ілюзіями, — вигукнула вона, щоб почула Фернанда. — Амаранта Буендіа йде з цього світу такою, якою в нього й прийшла.

Більше вона вже не вставала. Відкинувшись, мов хвора, на подушки, вона заплела свої довгі коси й уклала їх над вухами — саме з такою зачіскою, як їй пояснила смерть, і мала вона лежати в труні. Потім Амаранта попросила Урсулу принести дзеркало і знову, після перерви майже в сорок років, побачила своє спотворене роками й стражданнями обличчя і здивувалася, що воно достоту таке, як вона собі й уявляла. За тишею в спальні Урсула зрозуміла, що донька скоро помре.

— Попрощайся з Фернандою, — благально попросила вона. — Хвилина примирення

дорожча цілого життя, прожитого в дружбі.

— Та це вже й ні до чого, — відказала Амаранта.

Меме все ще думала про Амаранту, коли на імпровізованій сцені знову спалахнуло світло й почалося друге відділення програми. Посередині п'єси, яку вона виконувала, хтось шепнув їй на вухо про те, що сталося, і концерт урвали. Зайшовши до будинку, Ауреліано Другий був змушений проштовхуватися крізь натовп, перш ніж побачив тіло перестарілої незайманиці: вона лежала негарна, бліда, з чорною пов'язкою на руці, загорнута в розкішний покривець. Труна стояла у вітальні біля скрині з поштою.

Після дев'яти ночей поминання Амаранти Урсула злягла і більше вже не вставала. Її взяла під своє опікування Санта Софія де ла П'єдад. Носила їй до спальні їжу та воду для вмивання й розповідала про все, що діялося в Макондо. Ауреліано Другий часто навідував Урсулу й дарував їй різну одягу, а вона складала її біля ліжка поряд із найнеобхіднішими для щоденного вжитку речами й незабаром наскладала біля себе цілу скриню. Їй удалося завоювати любов маленької Амаранти Урсули, яка була в усьому схожа на неї, і вона навчила дівчинку читати. Ніхто навіть тепер не здогадувався про Урсулину сліпоту, хоча всі вже розуміли, що бачить стара погано, проте ясність її думок, уміння обходитися без сторонньої допомоги викликали припущення, що вона просто придушена тягарем своїх ста років. Вільний час і душевний спокій надавали їй змогу пильно стежити за життям будинку, тож вона перша помітила мовчазні муки Меме.

— Ходи-но сюди, — якось сказала вона дівчині. — А тепер, коли ми з тобою самі, признайся бідній бабі, що з тобою.

Меме, збентежено посміхнувшись, ухилилася від розмови. Урсула не наполягала, але після того, як Меме перестала заходити до неї, її підозра посилювалася. Урсула знала, що дівчина встає тепер раніше, ніж звичайно, й ні хвилини не всидить спокійно, доки не настане час, коли можна піти з дому, що цілісіньку ніч вона перевертається з боку на бік на своєму ліжку в сусідній кімнаті і що їй не дає спати метелик, який літає по кімнаті. Одного разу Урсула чула, як Меме сказала, що йде до батька, й подивувалася з недогадливості Фернанди, котра нічого не запідозрила, хоча невдовзі по тому прийшов Ауреліано Другий і спитав, де донька. У Меме з'явилися якісь секретні справи, невідкладні зобов'язання, таємні турботи — це було цілком очевидно іще задовго до того вечора, коли Фернанда підняла на ноги весь дім, побачивши, як Меме цілувалася з якимось чоловіком у кіно.

Поринувши в свої переживання, Меме вирішила, що її виказала Урсула. Насправді ж вона сама себе викрила. Вже давно залишала вона за собою цілу низку слідів, які могли збудити підозру навіть у сліпого, і якщо Фернанді було потрібно стільки часу, щоб виявити їх, то тільки тому, що її увагу відвертали таємні стосунки з невидимими цілителями. А втім, і Фернанда врешті-решт спостерегла, що донька то надовго замовкне, то враз здригнеться, то настрої у неї різко зміняться. Вона встановила за Меме прихований, але невсипущий нагляд, проте, як і раніше, дозволяла дочці гуляти з подругами, допомагала вдягатися на суботні свята й жодного разу не задала

нескромного запитання, яке могло б насторожити дівчину. У Фернанди вже назбиралося чимало доказів, що Меме робить зовсім не те, про що каже, і все ж мати не висловила своїх підозр, дожидаючи вирішального доказу. Якось увечері Меме повідомила, що йде з батьком у кіно. Трохи згодом Фернанда почула від садиби Петри Котес бахкання святкових ракет та звуки акордеона Ауреліано Другого, що його було годі сплутати з якимось іншим акордеоном. Тоді вона вдяглася, пішла в кіно й побачила в напівморозі передніх рядів партера свою доньку. Вражена тим, що її підозри підтвердилися, Фернанда не встигла роздивитися чоловіка, який цілував Меме, але розчула серед посвистів та оглушливих вибухів сміху його схвилюваний голос. "Кохана моя", — почула вона й відразу, не мовивши ані слова, виволокла Меме із зали, з ганьбою протягла її за руку по велелюдній вулиці Турків і зачинила на ключ у спальні.

Назавтра, о шостій годині дня, до Фернанди з'явився відвідувач, і вона впізнала його голос. Був він молодий і сумний, його темні журні очі не вразили б так Фернанду, якби їй довелося раніше зустрічати циган; забачивши мрійний вираз цього обличчя, будь-яка інша, не така безсердечна жінка зрозуміла б Меме. На гостеві був зношений полотняний костюм і туфлі, покриті розтрісканою корою з кількох шарів цинкових білил, що свідчило про відчайдушні спроби надати взуттю пристойного вигляду, в руці він тримав капелюха, купленого минулої суботи. Йому було страшно, як ніколи в житті ще не було і не буде страшно, але тримався він з гідністю, не втрачаючи самовладання, і це врятувало його від приниження; в ньому проглядало якесь вроджене благородство — в усьому, крім рук, брудних, із шаруватими від тяжкої роботи нігтями. А проте Фернанді було досить тільки побачити цього молодика, як вона відразу зрозуміла, що це робітник з бананової компанії, і побачила, що вдягнутий він у єдиний свій недільний костюм. Вона не дала йому й слова мовити. Не дозволила навіть зайти в двері, які через хвилину змушена була зачинити, бо весь будинок миттю наповнився жовтими метеликами.

— Забирайтеся геть, — кинула Фернанда. — І нічого лізти до порядних людей.

Звали його Маурісіо Бабілонья. Він народився й виріс у Макондо і працював учнем механіка в майстернях бананової компанії. Меме познайомилася з ним випадково, коли пішла з Патрицією Браун по автомобіль, щоб їхати на плантації. Шофер був хворий, вести машину доручили Маурісіо Бабілонья, і Меме нарешті вдалося вдовольнити своє бажання — сісти поряд із водієм, щоб роздивитися всю систему керування. На відміну від штатного шофера, Маурісіо Бабілонья пояснив їй усе наочно. Це було ще тоді, коли Меме тільки почала відвідувати будинок сеньйора Брауна і коли водити автомобіль вважалося недостойною для жінок справою. Тим-то вона вдовольнилася теоретичним поясненням і кілька місяців після того не зустрічала Маурісіо Бабілонья. Згодом вона згадала, що під час прогулянки плантацією її увагу привернула його мужня краса — не сподобалися тільки грубі руки, — і що потім вона обговорювала з Патрицією Браун неприємне враження, яке залишила його майже гордовита самовпевненість. Якось у суботу Меме пішла з батьком у кіно і знову побачила Маурісіо Бабілонья, він був у

своєму полотняному костюмі й сидів неподалік. Вона зауважила, що фільм його мало цікавить: він весь час обертався й дивився на неї, не стільки для того, щоб бачити її, а щоб вона знала, що він на неї дивиться, Меме неприємно вразила вульгарність цього вчинку. Після сеансу Маурісіо Бабілонья підійшов привітатися з Ауреліано Другим, і тільки тоді Меме зрозуміла, що вони знайомі, бо Маурісіо Бабілонья працював раніше на маленькій електростанції Ауреліано Сумного, — до її батька він звертався з шанобливістю підлеглого. Це відкриття звільнило Меме від неприязні, яку викликала в неї його гордовитість. Вони ще не бачилися віч-на-віч, не обмінялися жодним словом, крім слів привітання, аж раптом якось уночі їй приснилося, що він рятує її з корабля, який тоне, однак вона відчуває не вдячність, а лють. Уві сні вона ніби сама надала йому бажану можливість, а Меме жадала іншого, і то не тільки від Маурісіо Бабілонья, але й від будь-якого чоловіка, котрий захопиться нею. Тому її обурило те, що, пробудившись, вона не зненавиділа його, а відчула непереборне бажання побачитися з ним. У міру того як минав тиждень, її неспокій чимдалі збільшувався, а в суботу зробився нестерпним, і, коли Маурісіо Бабілонья привітався до неї в кіно, їй довелося зробити над собою величезне зусилля, аби тільки він не спостеріг, що серце мало не вискочить у неї з грудей. Засліплена щастям і гнівом водночас, вона вперше подала йому руку, і Маурісіо Бабілонья її потис. На якусь частку секунди Меме розкалася в своєму пориві, але розкаєння відразу перейшло в жорстоке вдоволення, коли вона зауважила, що його рука так само волога й холодна як лід. Вночі Меме стало ясно, що вона не матиме ані хвилини опокую, поки не доведе Маурісіо Бабілонья всю марність його сподівань, і цілісний тиждень дівчина вже не могла думати ні про що інше. Марно вигадувала всілякі виверти, намагаючись змусити Патрицію Браун піти з нею по автомобіль. Нарешті скористалася з приїзду до Макондо рудого американця й потягла його в гараж, буцімто подивитися на нові моделі машин. Побачивши Маурісіо Бабілонья, Меме нарешті зрозуміла: вся річ у тім, що вона вмирає від бажання залишитися з ним віч-на-віч. Він теж усе зрозумів, щойно вона зайшла, і це розсердило її.

— Я хочу подивитися на нові моделі, — сказала Меме.

— Непоганий привід, — відказав він.

Меме здалося, ніби полум'я його зарозумілості обпалило її, і вона стала гарячково шукати спосіб, щоб принизити Маурісіо Бабілонью. Та він не дав їй зробити це.

— Не лякайтеся, — мовив він, притишивши голос. — Не вперше жінка губить голову через чоловіка.

Вона почулася такою беззахисною, що пішла геть з гаража, навіть не глянувши на нові моделі, і цілісеньку ніч переверталася з боку на бік у ліжку, плачучи від обурення. Рудий американець, котрий, правду сказати, вже почав був цікавити Меме, здавався їй тепер немовлям у пелюшках. Саме тоді вона зауважила, що жовті метелики передують появі Маурісіо Бабілонья. Вона бачила їх і раніше, найчастіше в гаражі, але гадала, що їх вабить туди запах фарб. Якось вона почула, як вони пурхають над її головою в напівтемряві кінозалу. Але тільки коли Маурісіо Бабілонья став переслідувати її, мов той привид, видимий тільки для неї в людському натовпі, Меме збагнула, що жовті

метелики мають якийсь стосунок до нього. На концертах, у кіно, в церкві під час меси — всюди, де Маурісіо Бабілонья був серед публіки, Меме досить було розшукати поглядом зграйку жовтих метеликів, щоб знайти його. Якось Ауреліано Другий почав бурчати, проклинаючи їхнє набридливе кружляння, і Меме мало не довірила батькові свою таємницю — адже вона обіцяла про все розповідати йому, однак інстинкт підказав їй — цього разу він не засміється й не скаже як звичайно: "Дізналась би твоя мати!" Якось уранці, коли Фернанда й Меме підрізали троянди, Фернанда раптом скрикнула й відтягла доньку вбік: саме з того місця, де стояла Меме, вознеслася на небо Ремедіос Прекрасна. Фернанду налякало якесь тріпотіння, яке зненацька наповнило повітря, і їй на мить здалося, що чудо повториться й з її донькою. Але то були метелики. Вони з'явилися перед очима Меме так несподівано, ніби виникли просто з сонячного проміння, і в неї тьохнуло серце. Тієї ж миті в сад зайшов Маурісіо Бабілонья з пакунком у руці — як він пояснив, то був подарунок від Патриції Браун. Зусиллям волі Меме взяла себе в руки й, зобразивши досить невимушену усмішку, попросила його покласти пакунок на поруччя ґалереї, бо в неї руки в землі. Фернанда майже не звернула уваги на чоловіка, якого через кілька місяців вижене з будинку, навіть не згадавши, що вже раз його бачила, — вона тільки помітила хворобливо жовтий колір його шкіри.

— Дуже дивний чоловік, — зауважила Фернанда. — З обличчя видно — не житець він на цьому світі.

Меме вирішила, що мати просто ніяк не може забути метеликів. Скінчивши підрізати троянди, вона помила руки, забрала пакунок до спальні й там розгорнула. В пакунку виявилось щось схоже на китайську іграшку — п'ять вкладених одна в одну коробочок, а в останній була листівка, на якій хтось, що ледве вмів писати, старанно вивів: *"У суботу побачимося в кіно"*. Меме злякалася: адже пакунок тривалий час пролежав у ґалереї і Фернанда могла поцікавитися, що там усередині. Сміливість і винахідливість Маурісіо Бабілоньї сподобалися Меме, проте його простодушна впевненість, що вона неодмінно прийде на побачення, вколола її. Меме знала, що в суботу ввечері Ауреліано Другий зайнятий. Проте увесь тиждень вона відчувала такий болісний неспокій, що в суботу умовила батька відвести її в кіно, а після сеансу прийти по неї. Поки лампи в залі ще світилися, над її головою безперестану кружляли нічні метелики. А потім це сталося. Вогні погасли, й поряд з нею сів Маурісіо Бабілонья. Меме почувалася так, ніби вона безпорадно борсається в страшній трясовині і врятувати її може, як це було уві сні, тільки цей пропахлий мастилом чоловік, ледь помітний у напівтемряві кінозали.

— Якби ви не прийшли, — сказав він, — то ніколи більше мене не побачили б.

Меме відчула на своєму коліні тягар його руки й зрозуміла: від цієї миті вони обое вже не беззахисні.

— Мене в тобі обурює, — всміхнувшись, мовила вона, — що ти завжди кажеш саме те, чого не слід говорити.

Вона закохалася в нього до нестями. Втратила сон, апетит і так глибоко поринула в

самотність, що навіть батько зробився для неї завадою. Щоб збити з пантелику Фернанду, вона склала довгий, дуже заплутаний список різних запрошень та справ, забула про своїх подруг і відкинула будь-які умовності, аби тільки побачитися з Маурісіо Бабілоньєю — байдуже де і в який час. Спочатку їй не подобалася його грубість. Коли вони вперше залишилися самі на пустирі за гаражем, він безжально довів її до якогось тваринного стану, що геть знесилив її. Згодом Меме зрозуміла, що це також своєрідні пестоші, й відтоді зовсім втратила спокій, стала жити тільки своїм коханням, знемагаючи від пристрасного бажання знов і знов поринати в запаморочливий запах мастила та жавелю. Незадовго до Амарантиної смерті Меме раптом на короткий час посеред божевілля віднайшла ясний розум і затремтіла від непевності майбутнього. Тоді вона почула про одну жінку, що ворожила на картах, і тайкома пішла до неї. Це була Пілар Тернера. Побачивши Меме, вона відразу зрозуміла приховані причини, які привели дівчину до її кімнати. "Сідай, — мовила Пілар Тернера, — мені не потрібні карти, щоб передректи майбутнє дівчині з роду Буендіа". Меме не знала і ніколи не дізналася, що столітня віщунка доводиться їй прабабусею. Та й не повірила б цьому; того дня вона з цікавістю вислухала вкрай відверті пояснення Пілар Тернери, що, мовляв, болісну знемогу кохання можна заспокоїти тільки в ліжку. Цієї ж думки був і дотримувався й Маурісіо Бабілонья, але Меме не хотіла вірити: глибоко в душі вона вважала, що він так каже, бо невіглас, як і кожен робітник. Тоді вона гадала, що один різновид кохання знищує інший його різновид, бо ж людина за своєю природою, погамувавши голод, втрачає цікавість до їжі. Пілар Тернера не тільки розвіяла хибний погляд Меме, але й запропонувала до її послуг старе мотузяне ліжко, де сама зачала Аркадіо — діда Меме, а потім Ауреліано Хосе. Крім того, вона навчила Меме, як запобігати небажаній вагітності за допомогою гірчичних ванн, і дала їй рецепти напоїв, які, коли вже трапиться така біда, допоможуть позбутися усього — "навіть докорів сумління". По цій розмові Меме відчула такий самий приплив хоробрості, як і в день пиятики з подругами. Однак Амарантина смерть змусила її відкласти здійснення задуманого. Поки тривали дев'ять поминальних ночей, вона ні на мить не розлучалася з Маурісіо Бабілоньєю, який бродив по будинку серед натовпу людей. Потім почалася довга жалоба та обов'язкове затворництво, тож закоханим довелося на певний час розлучитися. Це були дні, повні такого внутрішнього хвилювання, такої нестримної знемоги й таких притлумлених поривів, що першого ж вечора, коли Меме вдалося вийти з дому, вона рушила просто до Пілар Тернери й віддалася там Маурісіо Бабілоньї без опору, без сорому, без кривляння, виявивши таку безсумнівну обдарованість і таку мудру інтуїцію, що підозріливіший чоловік міг би сплутати їх зі справжнісінькою досвідченістю. Вони кохалися двічі на тиждень близько трьох місяців, захищені несвідомим співництвом Ауреліано Другого, який простодушно підтверджував вигадані донькою алібі, аби тільки звільнити її від суворої материнської опіки.

Того вечора, коли Фернанда заскочила їх зненацька в кіно, Ауреліано Другий відчув докори сумління і прийшов до спальні Меме, де її було замкнено, впевнений, що доньці

стане легше, якщо вона вилле перед ним душу, як обіцяла це робити. Але Меме заперечувала геть усе. Вона була така впевнена в собі, так чіплялася за свою самотність, що Ауреліано Другому здалося, ніби всі зв'язки між ними порвано і вони ніколи не були ні товаришами, ні спільниками, а все це тільки ілюзії минулого. Він уже був подумував поговорити з Маурісіо Бабілоньєю: можливо, авторитет колишнього хазяїна змусить того відмовитися від своїх намірів, та Петра Котес переконала Ауреліано Другого не втручатися в жіночі справи, тож він і далі витав у стихії нерішучості, втішаючись надією, що ув'язнення вилікує страждання його доньки.

Меме не виявляла жодних ознак горя, і, навіть навпаки, Урсула чула з сусідньої кімнати, що вона міцно спить уночі, спокійно займається своїми справами вдень, регулярно їсть і має добре травлення. Тільки одна річ здалася дивною Урсулі після майже двох місяців домашнього арешту Меме: та ходила до купальні не вранці, як усі інші, а о сьомій годині вечора. Одного разу Урсула навіть хотіла застерегти її від скорпіонів, але Меме, вважаючи, що це її виказала прабаба, уникала розмов із нею, тож Урсула вирішила не діймати її своїми старечими повчаннями. Щойно починало сутеніти, як будинок наповнювався жовтими метеликами. Повертаючись увечері з купальні, Меме зустрічала Фернанду, яка в розпачі знищувала їх, послуговуючись оббризкувачем. "Просто якась халепа, — скаржилася Фернанда. — Все життя я тільки й чула, що нічні метелики приносять нещастя". Якось, коли Меме була в купальні, Фернанда випадково зайшла до її кімнати — там роїлося стільки метеликів, аж нічим було дихати. Вона схопила першу напихваті ганчірку, щоб повиганяти їх, і залякла з жаху, вмиць пов'язавши пізні доччині купелі з гірчичниками, що розлетілися по всій підлозі. Тепер уже Фернанда не стала чекати нагоди, як минулого разу. Назавтра запросила на обід нового алькальда, уродженця гір, як і вона сама, і попросила його поставити нічну сторожу на задньому дворі: їй, мовляв, здається, що в неї крадуть курей. А через кілька годин поліцай підстрелив Маурісіо Бабілонью, коли той піднімав черепицю, щоб спуститися в купальню, де серед скорпіонів і метеликів, гола й трепетна від кохання, чекала його Меме, як чекала майже щовечора всі ці місяці. Куля, застрягла в хребті, прикувала Маурісіо Бабілонью до ліжка до кінця його життя. Він помер старим дідом, у цілковитій самотині, жодного разу не поскаржившись, не обурившись, нікого не виказавши, помер, замучений спогадами й жовтими метеликами, що ні на мить не давали йому спокою, знеславлений усіма, як крадій курей.

XV

Події, що мали завдати смертельного удару всьому Макондо, вже замріли на горизонті, коли в будинок принесли сина Меме Буендіа. Місто перебувало в такому сум'ятті, що ні в кого не було охоти займатися родинними скандалами, тож Фернанда вирішила, скориставшись зі сприятливої ситуації, сховати хлопчика, неначе він ніколи й не народжувався на світ. Вона була вимушена забрати внука: обставини, за яких його

доставили, робили відмову неможливою. Всупереч її бажанню, Фернанді довелося терпіти це байстря до кінця своїх днів, бо в підхожий час їй забракло мужності виконати прийняте в глибині душі рішення — втопити хлоп'я в басейні купальні. Вона замкнула його в колишній майстерні полковника Ауреліано Буендіа і переконала Санта Софію де ла П'єдад у тому, що немовля було знайдене в плетеній корзині, яка пливла річкою. Урсулі судилося вмерти, так і не дізнавшись таємниці його походження. Маленька Амаранта Урсула, що якимось заглянула до майстерні, де Фернанда годувала дитину, також повірила розповіді про корзину. Ауреліано Другий, який остаточно відвернувся від дружини за її дикий вчинок, що скалічив життя Меме, дізнався про існування внука тільки через три роки, коли той через Фернандин недогляд вирвався зі свого полону і з'явився на хвилину в галереї — голий, нечесаний, із вражаючим чоловічим органом, подібним до амаранта, сам схожий не на людину, а на зображення людожера в енциклопедії.

Фернанда не чекала такої жорстокої витівки від своєї непоправної долі. Разом із дитиною в будинок ніби повернулася ганьба, котру, як вона вважала, їй вдалося вигнати назавжди. Ще не встигли забрати Маурісіо Бабілонью з кулею в хребті, а Фернанда вже продумала до найменших подробиць план знищення всіх слідів безчестя.

Не порадившись з чоловіком, вона зібрала наступного дня свій багаж, склала в маленьку валізу три переміни білизни для доньки й за півгодини до відходу поїзда зайшла до неї в спальню.

— Ходімо, Ренато, — мовила вона.

Фернанда нічого не пояснювала. Меме зі свого боку не чекала та й не прагнула пояснень. Вона не знала, куди вони йдуть, їй було байдуже — навіть якби її повели до різниці. Від тієї миті, як вона почула постріл у дворі й водночас крик болю, що вихопився у Маурісіо Бабілоньї, Меме не сказала ані слова і більше вже не скаже до кінця свого життя. Коли мати звеліла їй вийти зі спальні, вона не зачесалася, не вмилася й сіла в поїзд, як сновиди, не звернувши уваги навіть на жовтих метеликів, які й далі кружляли в неї над головою. Фернанда ніколи не дізналася, та й не намагалася з'ясувати, чи кам'яна мовчанка доньки була нарочита, а чи вона оніміла після трагічного удару. Меме майже не помітила, як вони проїхали колишніми зачарованими землями. Вона не бачила безкраїх тінистих бананових плантацій обіч залізничного полотна; не бачила білих будинків ґрінґо з садами, висušеними спекою й пилом; не бачила жінок у коротких штанях та кофтинках у синю та білу смужку, що грали в карти на верандах; не бачила волів, які тягли курними дорогами вози, вантажені бананами; не бачила дівчат, котрі, як рибки, гралися в прозорих річках, прикро діймаючи пасажирів поїзда виглядом своїх чудових недосяжних грудей; не бачила брудних і злиденних бараків, де жили робітники, — навколо цих бараків літали жовті метелики Маурісіо Бабілоньї, а в дверях сиділи на своїх горщиках худі, зелені діти й стояли вагітні жінки, що вигукували різні непристойності навздогін поїздові. Раніше, бувало, коли Меме їхала з монастирської школи додому, ці перебіжні картини тішили її, нині ж вони ковзнули по серцю, не віджививши його. Вона не глянула в вікно, навіть коли

скінчилися плантації, що пашили вологою спекотою, і поїзд, перетнувши макове поле, серед якого все ще вивищувався обвуглілий кістяк іспанського галеона, вимчав у те саме прозоре повітря, до того самого пінного й брудного моря, де майже сто років тому розбилися ілюзії Хосе Аркадіо Буендіа.

О п'ятій годині вони прибули на кінцеву станцію долини, і Фернанда вивела Меме з вагона. Сівши в маленький, схожий на величезного кажана повіз, запряжений конячиною, що задихалася, мов від астми, вони проїхали через похмуре місто; над його нескінченними вулицями, над розтрісканою від морської солі землею бриніли такі ж гами, які замолоду Фернанда чула щодня в години сієсти. Потім піднялися на річковий пароплав, що його залізна, поїдена іржею обшивка дихала жаром, наче піч, а дерев'яне колесо, загрибаючи воду лопатями, чавкало, як пожежна помпа. Меме замкнулася в каюті. Двічі на день Фернанда ставила біля її койки тарілку з їжею і двічі на день забидала їжу незайманою, не тому що Меме вирішила заморити себе голодом, а тому, що їй був огидний запах їжі і її шлунок вивергав назад навіть воду. Меме ще не мала підозри, що гірчичні ванни їй не допомогли, так само як і Фернанда не знала про це, аж доки майже через рік їй не принесли дитини. В задушливій каюті, змучена безперестанним дрижанням залізних переборок і нестерпним смородом мулу, що його підіймало з дна колесо пароплава, Меме загубила лік дням. Минуло чимало часу, перш ніж на її очах загинув у лопатях вентилятора останній жовтий метелик і вона нарешті усвідомила як остаточну істину, що Маурісіо Бабілонья помер і тут уже годі чимось зарадити. Але Меме не відцуралася свого коханого. Вона й далі думала про нього, поки вони перебиралися верхи на мулах через повну міражів пустелю, де свого часу блукав Ауреліано Другий, шукаючи найгарнішу жінку на землі; думала й тоді, коли вони піднялися в гори індіанськими стежками й вступили до похмурого міста з кам'янистими крутими вулицями, над якими лунав похоронний передзвін тридцяти двох церков. Переночували вони в старому покинутому будинку, в зарослій бур'яном кімнаті, й за постіль їм правили дошки, що їх Фернанда розіклала на підлозі. Позривавши з вікон штори, вона застелила дошки цим ганчір'ям, яке з кожним рухом тіла розсипалося на порошок. Меме здогадалася, де вони, бо в жахові безсоння побачила, як повз неї пройшов убраний в чорне кабальєро, котрого в далекий святвечір принесли до них у свинцевій скрині. Назавтра, після меси, Фернанда відвела її до похмурої на вигляд будівлі. Меме відразу впізнала її, удосталь наслухавшись розповідей матері про монастир, де ту готували в королеви, й зрозуміла, що подорожі кінець. Поки Фернанда розмовляла з кимось у сусідньому приміщенні, Меме чекала поряд у приймальні, завішаній великими старовинними, виконаними олією, портретами іспанських єпископів, і дрижала від холоду, бо на ній усе ще була сукня з легкої тканини в чорних квіточках та високі черевики, покороблені від льодів високогір'я. Вона стояла посеред приймальні в потоках жовтого світла, що лилося крізь вітражі, й думала про Маурісіо Бабілонью, а потім із сусідньої кімнати вийшла дуже гарна послушниця, тримаючи в руках її валіску з трьома змінами білизни. Підійшовши до Меме, вона, не спиняючись, простягла їй руку й сказала:

— Ходімо, Ренато.

Меме взяла цю руку й покійно пішла за послушницею. Коли Фернанда востаннє побачила доньку, та йшла, намагаючися ступати влад із послушницею, уже по той бік щойно зачиненої за нею залізної решітки монастирського двору. Меме все ще думала про Маурісіо Бабілонью — про запах мастила, що поширювався від нього, та про почет із жовтих метеликів, — і отак думатиме про нього кожен день свого життя, аж до того далекого осіннього ранку, коли помре від старощів у похмурій лікарні Кракова, помре під чужим ім'ям, так і не мовивши ані слова.

Фернанда повернулася до Макондо в поїзді, який охороняли озброєні поліцаї. Під час зворотної подорожі їй вразили напружені обличчя пасажирів, війська на вулицях міст і селищ, розчинене в повітрі чекання якоїсь важливої події, але Фернанда не могла зрозуміти, в чім річ, поки, аж у Макондо, їй розповіли, що Хосе Аркадіо Другий підбурює робітників бананової плантації до страйку. "Ще тільки цього нам бракувало, — мовила собі подумки Фернанда. — Маємо свого анархіста в родині". Страйк почався через два тижні, але не мав тих драматичних наслідків, яких усі побоювалися. Робітники відмовилися зрізати й вантажити банани в неділю, їхня вимога здавалася цілком справедливою, і сам падре Антоніо Ісабель схвалив її, побачивши, що вона не суперечить законам Божим. Перемога цього страйку, як і інших, що вибухнули в наступні місяці, видобула з невідомості бліду постать Хосе Аркадіо Другого, якого доти вважали здатним тільки на те, щоб заповнити місто французькими повіями. З тим же раптовим напливом рішучості, з яким він колись попродавав своїх бойових півнів, збираючись організувати безглузде судноплавне підприємство, Хосе Аркадіо Другий відмовився тепер від посади наглядача бананової компанії й став на бік робітників. Дуже швидко його оголосили агентом міжнародної змови проти громадського порядку. В одну з ночей тижня, що був затьмарений зловісними чутками, Хосе Аркадіо Другий чудом урятувався від чотирьох куль, випущених у нього якимсь невідомим, котрий підстеріг його, коли він вертав із таємних зборів. Атмосфера наступних місяців була така напружена, що навіть Урсула відчула це в своєму маленькому світі цілковитої темряви, і їй здалося, ніби вона знову переживає ті фатальні часи, коли її син Ауреліано напихав свої кишені гомеопатичними пігулками змови. Вона хотіла поговорити з Хосе Аркадіо Другим, поділитися з ним досвідом пережитого, але Ауреліано Другий сповістив її, що від ночі замаху ніхто не знає, де перебуває його брат.

— Достоту як Ауреліано, — вигукнула Урсула. — Схоже на те, що все в світі рухається по колу.

Фернанда була далека від неспокою цих днів. Після страшенної сварки з чоловіком, обуреним тим, що долю Меме вирішено без його згоди, Фернанда не спілкувалася з зовнішнім світом. Ауреліано Другий погрожував визволити свою доньку з монастиря, — якщо виявиться потрібним, то й з допомогою поліції, — але Фернанда показала йому папери, які свідчили, що Меме прийняла обітницю з власної волі. Насправді Меме підписала ці папери, перебуваючи вже по той бік залізної решітки, й учинила це з тією ж байдужістю, з якою дозволила повезти себе туди. У душі Ауреліано Другий не

повірив у справжність наведених дружиною доказів, як ніколи не вірив у те, що Маурісіо Бабілонья заліз до них із наміром красти курей, проте обидва пояснення допомогли йому заспокоїти своє сумління, повернутись, не терзаючи себе, під крило Петри Котес і відновити в її будинку нестямні веселощі й пишні учти. Далека від тривоги, що охопила все місто, глуха до страшних Урсулиних пророцтв, Фернанда підкрутила останні гайки в механізмі свого замислу. Вона написала дуже докладного листа Хосе Аркадіо, який уже невдовзі мав одержати сан клірика, й повідомила, що його сестра Рената захворіла на жовту пропасницю й спочила в Бозі. Потім полишила Амаранту Урсулу на Санта Софію де ла П'єдад і заходилася налагоджувати своє листування з невидимими цілителями, яке розладналося через нещастя з Меме. Насамперед вона призначила остаточну дату телепатичної операції. Але невидимі цілителі відповіли їй, що було б нерозумно робити операцію, поки в Макондо не скінчилися заворушення. Фернанда, охоплена нетерплячкою і дуже погано обізнана зі становищем, пояснила їм у наступному листі, що ніяких заворушень у місті немає, що то все дурні витівки її навіженого дівера, котрий останнім часом захоплюється профспілковими дурощами, як ото раніше був схибнутий на півнячих боях і судноплавстві. Вони ще не дійшли згоди в ту спекотну середу, коли в дім постукала стара черниця з плетеною корзиною на руці. Санта Софія де ла П'єдад, яка відчинила двері, подумала, що це подарунок від когось, і хотіла забрати в черниці її ношу, покриту гарною мереживною салфеткою. Але стара не дала, заявивши, що їй наказано передати корзину особисто, дотримуючи суворої таємниці, доньї Фернанді дель Карпіо де Буендіа. У корзині лежав син Меме. Колишній духівник Фернанди пояснив їй у листі, що хлопчик народився за два місяці перед тим, і вони дозволили собі охрестити його йменням Ауреліано на честь діда, бо мати навіть не розтулила уст, щоб висловити свою волю. В середині Фернанди все повстало проти такого глуму долі, але в неї вистачило сили приховати це від черниці.

— Скажемо, що знайшли його в корзині, яка пливла по річці, — всміхнулася вона.

— Ніхто цьому не повірить, — зауважила черниця.

— Якщо всі цьому вірять у Святому Письмі, — відказала Фернанда, — то я не бачу причини, чому їм не повірити мені.

Дожидаючи поїзда, черниця пообідала в будинку Буендіа і більше жодного разу не згадала про дитину, як їй і звеліли в монастирі, та все одно Фернанду гнітила присутність небажаного свідка її ганьби, і вона пожалкувала, що вийшов з моди середньовічний звичай вішати гінця, який приніс погані вісті. Тоді Фернанда й вирішила, як тільки черниця поїде, утопити немовля в басейні, та їй не стало на це духу, і вона почала терпляче чекати, поки безмежна благодать Господня не вибавить її від тягаря.

Новому Ауреліано вже минув рік, аж ураз неослабна напруга в Макондо розрядилася вибухом. Хосе Аркадіо Другий та інші профспілкові ватажки, які пішли в підпілля, наприкінці тижня несподівано з'явилися в місті й організували демонстрації по селищах бананової зони. Поліція обмежилася тільки наглядом за порядком. Проте

вночі у понеділок профспілкових діячів повитягали з ліжок, понадягали їм на ноги п'ятикілограмові кайдани й відправили до тюрми головного міста провінції. Серед інших були схоплені Хосе Аркадіо Другий і Лоренсо Гавілан, полковник, учасник мексиканської революції, висланий до Макондо, який запевняв, що був свідком героїчних вчинків свого кума Артеміо Круса^[20]. Однак, не просидівши й трьох місяців, усі вони знову вийшли на волю, бо уряд і бананова компанія не змогли дійти згоди про те, хто повинен оплачувати харчування заарештованих. Нову хвилю невдоволення викликали недоброякісні продукти та каторжні умови праці. Крім того, робітники скаржилися, що їм платять не грошима, а бонами, на які годі щось купити, крім вірджинської шинки в магазинах компанії. Хосе Аркадіо Другого й посадовили до тюрми саме за те, що він викрив систему бон. Він пояснив, що система здешевлює утримання торговельного флоту компанії, бо зворотним рейсом судна везуть товари для магазинів, а якби цього вантажу не було, то їм би довелося ходити порожнем від Нового Орлеана до портів, де вони завантажуються бананами. Решта претензій робітників стосувалася побутових умов і медичного обслуговування. Лікарі компанії не оглядали хворих, а просто вишиковували їх у чергу перед амбулаторією, і медична сестра клала кожному на язик по пігулці кольору мідного купоросу, байдуже чим хворів пацієнт — малярією, трипером чи запором. Це була до такої міри загальна терапія, що діти ставали в чергу по кілька разів і, замість ковтати пігулки, забирали їх додому для гри в лото, замість фішок. Робітники жили в страшній скупченості в напіврозвалених бараках. Інженери не потурбувалися побудувати для них убиральні, натомість поставили по селищах на Різдво по одній переносній убиральні на кожні п'ятдесят чоловік, показавши привселюдно, як треба користуватися цими спорудами, щоб вони служили скількимога довше. Зістарілі адвокати в чорних сурдутах, — ті, що колись обсідали полковника Ауреліано Буендіа, а тепер представляли інтереси бананової компанії, — спростовували всі звинувачення робітників, виявляючи при цьому вправність, яка межувала з чаклунством. А коли робітники склали загальну, одноголосно схвалену петицію, то минуло немало часу, перш ніж вдалося офіційно довести її до відома бананової компанії. Щойно сеньйор Браун почув про петицію, як зараз же причепив до поїзда свій розкішний вагон зі скляним дахом і чкурнув із Макондо разом із найзначнішими представниками своєї фірми. Однак наступної суботи робітники розшукали одного з них у борделі, де він лежав голий із жінкою, яка згодилася заманити його в пастку, й примусили підписати копію петиції. Проте засмучені законники довели на суді, що цей чоловік не мав ніякого стосунку до бананової компанії, і, щоб ніхто не взяв під сумнів їхніх аргументів, змусили власті посадити його в тюрму як самозванця. Згодом робітники захопили самого сеньйора Брауна, котрий подорожував інкогніто в третьому класі, й примусили його підписати другу копію петиції. Назавтра він став перед суддями; волосся в нього було пофарбоване в чорний колір, і розмовляв він бездоганною іспанською мовою. Адвокати довели, що це не сеньйор Джек Браун, головний директор бананової компанії, уродженець міста Пратвіль, штат Алабама, а сумирний торговець лікувальними

травами, яким народився в Макондо й там же був охрещений ім'ям Даґоберто Фонсека. Невдовзі, після нової спроби робітників добратися до сеньйора Брауна, законники порозвішували в громадських місцях копії свідоцтва про його смерть, завіреного консулами й радниками посольства, яке засвідчувало, що дев'ятого червня Джека Брауна роздушила пожежна машина в Чикаґо. Стомившись від цієї казуїстичної маячні, робітники махнули рукою на місцеву владу й звернулися зі своїми скаргами у верховні судові інстанції. Але й там штукарі від юриспруденції довели, що вимоги робітників цілком незаконні з тієї простої причини, що в штаті бананової компанії немає, ніколи не було й не буде ніяких робітників: вона їх наймала від випадку до випадку для тимчасових робіт. Так було спростовано брехливі вигадки про вірджинську шинку, чудодійні пігулки та різдвяні вбиральні, і рішенням суду встановлено й урочисто проголошено повсюди, що робітників як таких не існувало.

Розпочався могутній страйк. Роботи на плантаціях припинилися, фрукти гнили на деревах, поїзди по сто двадцять вагонів стояли без руху в тупиках залізниці. Міста й селища наповнились безробітними. На вулиці Турків настала нескінченна субота, в більйардній готелю "Хакоба" біля столів цілу добу товклися гравці, дожидаючи своєї черги. В той день, коли було оголошено, що армія дістала наказ відновити громадський порядок, Хосе Аркадіо Другий саме грав у більйард. Хоч він і не був обдарований здатністю ясновидіння, однак це повідомлення сприйняв як привістку смерті, якої чекав іще від того далекого ранку, коли полковник Герінельдо Маркес дозволив йому подивитися на розстріл. Проте погане передчуття не позбавило його властивої йому витримки. Він ударив кием по кулі й здійснив задуманий карамболь. Через якийсь час гуркіт барабана, гавкітливі звуки горна, метушня та крики на вулиці сповістили йому, що не тільки партії в більйард, але й другій безмовній самотній грі, яку він від дня того розстрілу на світанку вів сам із собою, настав кінець. Тоді Хосе Аркадіо Другий вийшов на вулицю і побачив їх. Там було три полки, і від їхнього розміреного кроку під барабанний дріб двигтіла земля. Осяйний полудень просяк смердючим віддихом цього багатоголового дракона. Солдати були низькорослі, кремезні, грубі. Від них поширювався запах кінського поту й розпареної на сонці сириці, і в цих людях відчувалася мовчазна й нездоланна безстрашність горців. Хоча минула ціла година, поки всі вони промарширували повз Хосе Аркадіо Другого, можна було подумати, що їх усього кілька взводів, які ходять і ходять по колу, так вони були схожі один на одного, ніби діти однієї матері; й усі з однаково тупим виглядом несли на собі тягар ранців та фляг, і ганьбу гвинтівок із примкнутими багнетами, і чумний бубон сліпого послуху, і почуття честі. Зі свого ложа огорнута темрявою Урсула почула їхні кроки і підняла руку, склавши пальці хрестом. Санта Софія де ла П'єдад на мить завмерла, схилившись над мережаною скатертиною, яку закінчувала прасувати, й подумала про свого сина, Хосе Аркадіо Другого, а той стояв у дверях готелю "Хакоба" й незворушно дивився, як проходять мимо останні солдати.

За законами воєнного стану війська мали взяти на себе роль посередника в суперечці, але ніяких спроб для примирення сторін не було зроблено. Після того як

солдати продемонстрували свою силу, пройшовши через Макондо, вони поставили гвинтівки в козли, а тоді заходилися зрізати банани й вантажити виведені з тупиків поїзди. Робітники, які доти спокійно вичікували, пішли в ліси й, озброєні самими тільки мачете, розпочали боротьбу проти штрейкбрехерів. Вони попалили садиби й крамниці компанії, розібрали залізничне полотно, щоб перешкодити рухові поїздів, які тепер розчищали собі дорогу кулеметним вогнем, поперерізували телефонні та телеграфні дроти. Вода в зрошувальних каналах забарвилася кров'ю. Сеньйора Брауна, що сидів живий і здоровий у своєму електрифікованому курнику, разом із його родиною та родинами його співвітчизників вивезли під охороною солдатів із Макондо й доставили в безпечне місце. Події вже загрожували перерости в нерівну й криваву громадянську війну, коли влада звернулася до робітників із закликом зібратися всім у Макондо. В зверненні вказувалося, що цивільний і військовий правитель провінції прибуде до міста наступної п'ятниці й розгляне конфлікт.

Хосе Аркадіо Другий був у натовпі, що сходився до станції з самого ранку в п'ятницю. Напередодні віз взяв участь у нараді профспілкових керівників, де йому й полковникові Гавілану доручили бути в юрбі і скеровувати її дії залежно від обставин. Хосе Аркадіо Другому було не по собі: відколи стало відомо, що війська встановили навколо привокзальної площі кулемети, а обгороджене залізною решіткою містечко бананової компанії захищене гарматами, він увесь час відчував у роті якийсь солонувато-гіркуватий присмак. Близько дванадцятої години дня, дожидаючи запізненого поїзда, понад три тисячі людей — робітники, жінки й діти — заповнили відкритий простір перед вокзалом і стовпилися на прилеглих вулицях, перекритих кулеметами. Спочатку все це нагадувало святкове гуляння. З вулиці Турків поприносили столи з фрїтанґою, ятки з напоями, і люди бадьоро терпіли стомливе чекання й пекуче сонце. Незадовго до третьої години пройшла чутка, що поїзд з офіційними особами прибуде не раніше завтрашнього дня. Стомлений натовп розчаровано зітхнув. Старший лейтенант піднявся на дах вокзального павільйону, звідки на натовп дивилися дула чотирьох кулеметів, і попросив тиші. Біля Хосе Аркадіо Другого стояла гладка боса жінка з двома дітьми, десть чотирьох і семи років. Вона взяла на руки меншого і попросила Хосе Аркадіо Другого, якого зовсім не знала, підняти старшого хлопчика, щоб той краще міг почути, що казатимуть. Хосе Аркадіо Другий посадовив хлопчика собі на плечі. Багато років по тому цей хлопчик усім розповідатиме, і ніхто йому не повірить, що він бачив, як старший лейтенант читав у грамофонну трубу декрет номер чотири цивільного й військового правителя провінції. Декрет був підписаний генералом Карлосом Кортесом Варґасом та його секретарем, майором Енріке Гарсія Ісарою, і в трьох параграфах з вісімдесяти слів проголошував страйкарів "бандою злочинців", уповноважуючи війська стріляти в них, не шкодуючи патронів.

Декрет викликав оглушливу бурю протестів, але тут лейтенанта на даху заступив капітан і, розмахуючи грамофонною трубою, зробив знак, що хоче говорити. Натовп знову замовк.

— Пані й панове, — сказав капітан тихо, повільно й дещо стомлено, — вам надається п'ять хвилин, щоб розійтися.

Свист, тюкання й крики заглушили звуки горна, що сповістив про початок терміну. Ніхто не зрушив з місця.

— П'ять хвилин скінчилося, — мовив капітан тим же тоном. — Ще одна хвилина, і буде відкрито вогонь.

Хосе Аркадіо Другий, уклавшись холодним потом, зняв хлопчика з плечей і передав матері. "Ці мерзотники здатні почати стрілянину", — прошепотіла вона. Хосе Аркадіо Другий не встиг відповісти, бо тієї ж миті впізнав хрипкий голос полковника Гавілана, який, наче луна, повторив сказані жінкою слова. Сп'янілий напруженням цієї хвилини й страшенно глибокою тишею, до того ж упевнений, що немає сили, здатної зворухнути з місця натовп, заляканий під пильним поглядом смерті, Хосе Аркадіо Другий піднявся навшпиньки і, вперше за все своє життя піднісши голос, гукнув через голови тих, що стояли попереду:

— Сволюючи! Удавіться ви своєю хвилиною!

Тільки-но пролунали його слова, як сталося щось таке, що викликало у Хосе Аркадіо Другого не жах, а враження якогось марення. Капітан дав наказ відкрити вогонь, і на нього зараз же відгукнулися чотирнадцять кулеметів. Але все це нагадувало фарс. Здавалося, ніби кулемети стріляють холостими патронами: вони захлиналися оглушливим тріском, несамовито плювалися вогнем, однак із щільного натовпу не чути було жодного крику, жодного зітхання, немовби всі враз покам'яніли й стали невразливими. І раптом передсмертний крик, долинувши з боку вокзалу, розвіяв чари: "О-о-ой, мамо!" Неначе могутній сейсмічний поштовх з гуркотом вулкана ревінням потопу сколихнув центр людського юрмища і в одну мить поширився на всю площу. Хосе Аркадіо Другий ледве встиг схопити на руки хлопчика, а матір із другою дитиною уже понесла відцентрова сила охопленого панікою натовпу.

Через багато років хлопчик усе розповідатиме, хоча сусіди й назвуть його вижилим з розуму дідом, як Хосе Аркадіо Другий підняв його над головою і, майже висячи в повітрі, немовби пливучи на хвилях жаху, що охопив натовп, дав потокові втягти себе в одну з прилеглих вулиць. Опинившись над натовпом, хлопчик бачив, як людська маса, вливаючись у вулицю, стала наблизатися до рогу, і поставлені там кулемети відкрили вогонь. Кілька голосів крикнули водночас:

— Лягай! Лягай!

Ті, що бігли в передніх рядах, уже попадали, скошені кулеметними чергами. А котрі zostалися живі, замість кинутись на землю, повернули назад на площу. І тоді паніка вдарила своїм хвостом, як дракон, і жбурнула їх щільною хвилею на іншу, що котилася назустріч, хвилю, послану ударом драконового хвоста вже з другої вулиці, де так само без передиху строчили кулемети. Люди виявилися зачиненими, мов худоба в оборі: вони крутились у велетенському вирі, який поступово стягувався до свого епіцентру, бо його краї весь час обрізалися по колу, — як ото буває, коли чистять цибулину, — невситимими й методичними ножицями кулеметного вогню. Хлопчик побачив жінку зі

згорнутими навхрест руками; вона стояла навколішки посеред порожнього простору, що якимсь таємничим чином став заповідним для куль. Туди й скинув хлопчика Хосе Аркадіо Другий, впавши додолу з заюшеним кров'ю обличчям, перш ніж велетенський людський вал змів і порожній простір, і уклінну жінку, і сяйво високого спекотного неба, і весь цей підлий світ, у якому Урсула Ігуаран продала стільки своїх льодяникових звіряток.

Коли Хосе Аркадіо Другий очуняв, він лежав горілиць, і довкола було темно. Він усвідомив, що їде в якомусь нескінченно довгому й безшумному поїзді, голова його стиснена кіркою закипілої крові, й усі кістки болять. Страшенно хотілося спати. Зібравшись проспати багато годин підряд, отут, де він був у безпеці від усіх жахів і мерзот, Хосе Аркадіо Другий перевернувся на той бік, який болів менше, і раптом спостеріг, що лежить на трупах. Ними був набитий весь вагон, і тільки посередині залишався вільний прохід. Після бійні минуло, напевно, кілька годин, бо температура трупів була як у гіпсу восени, і так само, як гіпс, вони нагадували на дотик скам'янілу піну; люди, що позаносили трупи сюди, мали час повкладати їх рядами, як звичайно вкладають бананові грона. Намагаючись урятуватися від цього кошмару, Хосе Аркадіо Другий переповзав із вагона в вагон до голови поїзда і при спалахах світла, що блискало в щілинах між планками обшивки, коли проїжджали сплячі селища, він бачив мертвих чоловіків, мертвих жінок, мертвих дітей, яких везли, щоб скинути в море, як зіпсовані банани. Упізнав тільки двох: жінку, що торгувала прохолодними напоями на площі, та полковника Гавілана — у того на руці все ще був намотаний пояс із пряжкою з мексиканського срібла, яким він збирався розчистити собі дорогу в охопленому панікою натовпі. Діставшись до першого вагона, Хосе Аркадіо Другий стрибнув у темряву й лежав у рові, поки весь поїзд не пройшов повз нього. Це був найдовший з усіх будь-коли бачених ним ешелонів — майже двісті вантажних вагонів, по паровозу з обох кінців і третій паровоз посередині. На поїзді не було жодних вогнів, навіть червоних і зелених сигнальних ліхтарів, він безшумно й стрімко ковзав по рейках. На дахах вагонів бовваніли темні постаті солдатів біля кулеметів.

Близько півночі вперіщила злива. Хосе Аркадіо Другий не знав, де він вистрибнув, знав тільки, що коли йтиме в напрямку, протилежному тому, в якому пішов поїзд, то прийде в Макондо. Після понад трьох годин ходи, мокрий як хлющ і страждаючи від страшного головного болю, він побачив у досвітній півімлі перші будинки міста. Приваблений ароматом кави, він зайшов на кухню, де жінка з дитиною на руках стояла, схилившись над плитою.

— Доброго ранку, — мовив він, геть знесилений. — Я Хосе Аркадіо Другий Буендіа.

Він вимовив своє ім'я повністю, літера за літерою, аби пересвідчитися, що він живий. І добре зробив, бо жінка, забачивши в дверях похмурого, виснаженого чоловіка, забрудненого кров'ю й позначеного печаттю смерті, вже була вирішила, що перед нею привид. Вона впізнала Хосе Аркадіо Другого. Принесла ковдру, щоб він загорнувся, поки вона висушить біля плити його одягу, нагріла води, щоб він міг промити свою рану, — у нього була тільки зідрана шкіра, — й дала йому чисту пелюшку, щоб він

перев'язав собі голову. Потім поставила перед ним невелику чашку кави без цукру — саме так, розповідали їй, п'ють Буендіа — й розвісила одержу проти вогню. Хосе Аркадіо Другий не мовив і слова, поки не допив кави.

— Там було, мабуть, тисячі три, — прошепотів він.

— Чого?

— Мертвих, — пояснив він. — Напевно, всі ті, що зібралися на вокзалі.

Жінка подивилася на нього з жалістю.

— Тут мертвих не було, — заперечила вона. — Від часів твого родича, полковника Ауреліано Буендіа, в Макондо нічого не ставалося.

На трьох кухнях, де побував Хосе Аркадіо Другий, перш ніж дістався до свого будинку, йому сказали те саме: "Мертвих не було". Він перейшов привокзальну площу, побачив нагромаджені один на другий столи для фрітанґи й не виявив жодних слідів бійні. Вулиці під безперестанним дощем лежали безлюдні, в наглухо зачинених будинках не відчувалося навіть ознак життя. Єдиним свідченням того, що тут живуть люди, було бамкання дзвонів, які кликали до утрєні. Хосе Аркадіо Другий постукав у двері полковника Ґавілана. Вагітна жінка, котру він доти бачив багато разів, грюкнула дверима у нього перед носом. "Він виїхав, — злякано кинула вона. — Повернувся до себе на батьківщину". Біля головного входу до електрифікованого курника, як завжди, стояло двоє місцевих поліцаїв; у своїх плащах і цератових шоломах вони були схожі на камінні статуї під дощем. На околиці антільські неґри виспівували хором псалми. Хосе Аркадіо Другий перестрибнув через загорожу й зайшов на кухню в будинку Буендіа. Санта Софія де ла П'єдад сказала йому пошепки: "Дивись, щоб тебе не побачила Фернанда. Вона вже встала". Немовби виконуючи якусь таємну угоду, жінка відвела сина до "горшкової кімнати", застелила для нього напіврозламану Мелькіадесову розкладачку, — а о другій годині, коли Фернанда лягла поспати, подала йому через вікно тарілку з їжею.

Ауреліано Другий ночував удома, бо тут його захопив дощ, і о третій годині він усе ще чекав, коли випогодиться. Санта Софія де ла П'єдад під секретом повідомила йому про появу брата, і він пішов до Мелькіадесової кімнати. Ауреліано Другий також не повірив ні в історію про бійню на площі, ні в нічний кошмар з навантаженим трупами поїздом, який ішов до моря. З вечора в Макондо було оголошено особливу заяву уряду — в ній сповіщалося, що робітники підкорилися наказові залишити вокзал і мирними колонами розійшлися по домівках. У заяві також доводилося до відома народу, що профспілкові ватажки, перейнявшись високим патріотичним духом, звели свої вимоги до двох пунктів: реформа медичного обслуговування й побудова вбиралень при бараках. Згодом Ауреліано Другий дізнався, що, залагодивши справу з робітниками, військові власті поквапилися сповістити про це сеньйора Брауна, і він не тільки погодився вдовольнити нові вимоги, а навіть запропонував улаштувати за рахунок компанії триденне народне гуляння й відсвяткувати примирення. Та коли військові спитали його, на яке число можна призначити підписання угоди, він подивився в вікно на небо, де спалахували блискавки, й зробив порух, що висловлював цілковиту

невизначеність.

— Коли розпогодиться, — відповів він. — На пору дощів ми припиняємо всяку діяльність.

Доти дощів не було цілих три місяці — стояв засушливий сезон. Але щойно сеньйор Браун заявив про своє рішення, по всій банановій зоні вперіщила злива, яка захопила Хосе Аркадіо Другого на дорозі до Макондо. Злива тривала й тиждень по тому. Офіційну версію, що її тисячу разів повторювали й утовкмачували народові всіма, які тільки мав уряд, засобами інформації, зрештою нав'язали кожному: мертвих не було, вдоволені робітники повернулися до своїх родин, а бананова компанія припинила роботи до кінця дощів. Військовий стан зберігався на той випадок, якщо через безперестанні зливи скоїться якесь лихо і потрібно буде вживати надзвичайних заходів, однак війська були відведені до казарм. Удень солдати, позакасувавши штани до колін, бродили вулицями, перетвореними на бурхливі потоки, й пускали з дітлахами кораблики. Вночі, після настання комендантської години, вони вибивали ударами прикладів двері, витягали підозрюваних з постелей і відводили туди, звідки вже не було вороття. Усе ще розшукували та знищували злочинців, убивць, підпалювачів і порушників декрету номер чотири, але військові заперечували це навіть перед родичами своїх жертв, що переповнювали приймальню начальника ґарнізону, сподіваючись дізнатися про долю заарештованих. "Я впевнений, що вам це просто приснилося, — переконував начальник ґарнізону. — В Макондо нічого не сталося, нічого не станеться й ніколи нічого не стається. Це щасливе місто". Так було ліквідовано всіх профспілкових ватажків.

Уцілів тільки Хосе Аркадіо Другий. Якось уночі, в лютому, двері будинку задвигтіли від ударів прикладами — цей стук годі було сплутати з будь-яким іншим. Ауреліано Другий, котрий усе ще чекав, поки розпогодиться, щоб вийти з дому, відчинив двері й побачив шістьох солдатів на чолі з офіцером у мокрих від дощу плащах. Не мовивши ні слова, вони обшукали будинок, кімнату за кімнатою, шафу за шафою, вітальні й комори. Урсула прокинулася, коли ввімкнули світло в її кімнаті, і, поки йшов обшук, лежала затамувавши дух, але склала пальці хрестом і весь час скеровувала його туди, куди переходили солдати. Санта Софія де ла П'єдад устигла розбудити Хосе Аркадіо Другого, який спав у Мелькіадесовій кімнаті, проте йому відразу стало ясно, що втікати запізно. Санта Софія де ла П'єдад знову замкнула двері, а він надяг сорочку, взув черевики, сів на постіль і став чекати, коли з'являться солдати. Саме в ту мить вони обшукували ювелірну майстерню. Офіцер наказав відімкнути підвісний замок, швидкими змахами ліхтарика посвітив по кімнаті, побачив робочий стіл, скляну шафу для слоїків з кислотами, інструменти на тих же місцях, де їх залишив хазяїн, і, здавалося, зрозумів, що в цій кімнаті ніхто не живе. Проте лукаво спитав Ауреліано Другого, чи він, бува, не ювелір; той пояснив, що тут — колишня майстерня полковника Ауреліано Буендіа. "М-гу!" — мовив офіцер, увімкнув світло й наказав зробити ретельний обшук, при якому було знайдено вісімнадцять золотих рибок — нерозплавлені, вони лежали в бляшанці, за слоїками. Офіцер висипав їх на стіл і

уважно роздивився кожну, після чого помітно полагіднішав.

— Я б хотів узяти собі одну, якщо ви дозволите, — попросив він. — Свого часу вони були розпізнавальними знаками заколотників, але нині це реліквія.

Офіцер був зовсім молодий, майже юнак, але тримався дуже впевнено, і тільки тепер стало помітно, що в ньому є щось привабливе, приємне. Ауреліано Другий подарував йому золоту рибку. У офіцера, мов у дитини, радісно заблищали очі, він сховав рибку до кишені, а решту повкидав у бляшанку й поставив її на місце.

— Це неоціненний подарунок, — сказав він. — Полковник Ауреліано Буендіа був одним із найвизначніших наших людей.

Однак цей напад людяності не змінив його професійного поведіння. Перед дверима Мелькіадесової кімнати Санта Софія де ла П'єдад вдалася до останнього виверту, який залишився у неї.

— Тут уже майже сто років ніхто не живе, — мовила вона.

Офіцер примусив відчинити кімнату, провів по ній променем ліхтарика, і Ауреліано Другий та Санта Софія де ла П'єдад побачили арабські очі Хосе Аркадіо Другого в ту мить, коли світло ковзнуло по його обличчю, і зрозуміли, що це кінець однієї тривоги й початок іншої, порятунком від якої — тільки покора. Однак офіцер і далі водив променем ліхтарика по кімнаті, не виказуючи жодних ознак зацікавлення, поки не виявив сімдесят два горщики, поскладані штабелями в шафі. Тоді він увімкнув світло. Хосе Аркадіо Другий, більш, ніж будь-коли урочистий і замислений, сидів на розкладачці, готовий встати й піти. Позад нього видніли полиці з розшарпаними книжками й згортками пергаментів, усе ще чистий і прибраний робочий стіл з чорнильницями, повними чорнила. В кімнаті було те саме свіже й прозоре повітря, та сама непідвладність пилові й руйнації, які з дитинства пам'ятав Ауреліано Другий і які не вмів помічати лише полковник Ауреліано Буендіа. Але офіцерову увагу привертали тільки горщики.

— Скільки чоловік мешкає в будинку? — спитав він.

— П'ятеро.

Офіцер, очевидно, нічого не зрозумів. Його погляд спокійно спинився на тому просторі, де Ауреліано Другий і Санта Софія де ла П'єдад і далі бачили Хосе Аркадіо Другого; та й сам Хосе Аркадіо Другий тепер спостеріг, що військовий дивиться на нього, не бачачи його. Потім офіцер вимкнув світло й зачинив двері. Коли він заговорив із солдатами, Ауреліано Другий зрозумів, що молодий військовий бачив Мелькіадесову кімнату тими очима, якими її бачив полковник Ауреліано Буендіа.

— Сюди справді щонайменше років сто ніхто не навідувався, — сказав офіцер своїм солдатам. — Тут, мабуть, навіть змії водяться.

Коли двері зачинилися, Хосе Аркадіо Другий відчув упевненість у тому, що його війна скінчилася. За багато років до цього полковник Ауреліано Буендіа розповідав йому про запаморочливу силу війни і намагався довести своє твердження незліченними прикладами з власного життя. Хосе Аркадіо Другий повірив йому. Але в ту ніч, поки офіцер дивився на нього, не помічаючи його, він згадав про напруження

останніх місяців, про мерзоти тюрми, про паніку на вокзалі, про поїзд, навантажений трупами, й дійшов висновку, що полковник був просто шарлатан або дурень. Хосе Аркадіо Другий не розумів, навіщо було витрачати стільки слів, щоб пояснити, що саме відчуваєш на війні, коли досить тільки одного слова: страх. Захищений у Мелькіадесовій кімнаті чаклунським світлом, шумом дощу, відчуттям своєї невидимості, він нарешті здобув той спокій, якого не мав жодної хвилини за все своє минуле життя, і єдине, що ще викликало в нього страх, — це думка, коли б його, бува, не поховали живцем. Він розповів про це Санта Софії де ла П'єдад, яка носила йому їсти, і вона обіцяла зробити все можливе, аби тільки прожити якнайдовше й упевнитися на власні очі, що його ховають мертвим. Тоді, звільнившись нарешті від усіх страхів, Хосе Аркадіо Другий взявся вивчати Мелькіадесові пергаменти, і що менше він розумів їх, то з більшим задоволенням вивчав далі. Він звик до шуму дощу, який через два місяці вже перетворився на нову форму тиші, і тільки поява Санта Софії де ла П'єдад порушувала його самотність. Він упрохав її залишати йому їжу на підвіконні, а на двері почепити замок. Інші члени родини забули про Хосе Аркадіо Другого, навіть Фернанда, яка не заперечувала проти перебування дівера в будинку, відколи їй стало відомо, що офіцер застав його в кімнаті, але не помітив. Через півроку добровільного ув'язнення Хосе Аркадіо Другого, коли війська залишили Макондо, Ауреліано Другий, що страшенно хотів потеревенити з ким-небудь, поки вщухне дощ, зняв замок із дверей кімнати. Тільки-но він ступив досередини, як у ніс йому вдарив сморід від горщиків: вони були виставлені на підлогу й неодноразово використані за призначенням. А Хосе Аркадіо Другий, полисілий, байдужий до нудотних, отруйних випарів, усе читав і перечитував незрозумілі пергаменти. Він увесь світився якимсь ангельським сяйвом. Зачувши, що розчинилися двері, він лише підвів очі від столу й знов опустив їх, але братові було досить і цієї короткої миті, щоб побачити в його погляді повторення непоправної долі прадіда.

— Їх було понад три тисячі, — тільки й сказав Хосе Аркадіо Другий. — Я певен, що там були всі, хто зібрався на вокзалі.

XVI

Дощ лив чотири роки, одинадцять місяців і два дні. Часом він начебто вщухав, і тоді всі жителі Макондо, сподіваючись швидкого кінця непогоди, надягали святкову одягу, і на їхніх обличчях тепліли боязкі усмішки одужуючих, однак незабаром усе населення міста звикло до того, що після кожного такого просвітку дощ припускає ще дужче. Лунки перекоти грому розколювали небо, з півночі на Макондо налітали буревії, вони зривали дахи, валили стіни, з коренем виривали останні бананові дерева, що позалишалися від плантацій. Але, як і в часи безсоння, яке Урсула часто згадувала в ті дні, саме лихо підказувало ліки проти породженої ним нудьги. Ауреліано Другий був одним з найзатятіших борців із безділлям. Накликана сеньйором Брауном буря

захопила його в будинку Буендіа, куди він навідався того вечора у якійсь дрібній справі. Фернанда запропонувала своєму чоловікові поламану парасольку, знайдену в стінній шафі. "Не треба, — відказав Ауреліано Другий. — Я побуду тут, поки закінчиться дощ". Звісно, цю фразу годі було вважати непорушною клятвою, та Ауреліано Другий мав твердий намір дотримати даного слова. Його одяг залишився в Петри Котес, отож кожні три дні він знімав із себе все, що було на ньому, і в одних підштаниках чекав, поки йому поперуть. А щоб не нудьгувати, він заповзявся усунути всі несправності, які накопичилися в будинку. Він припасовував дверні завіси, змащував замки, пригвинчував засуви й виправляв шпінгалети. Протягом кількох місяців можна було бачити, як він блукає оселею, носячи під пахвою скриньку з інструментами, що її, видно, забули цигани ще при Хосе Аркадіо Буендіа, і ніхто не знав чому — чи від фізичної праці, чи від диявольської нудьги, чи від вимушеного стримування, — але черево його потроху опадало, мов щораз порожніший бурдюк з вином; його обличчя, яке нагадувало блаженний писок велетенської черепахи, втрачало свій багряно-червоний відтінок, подвійне підборіддя вирівнювалося, і врешті-решт Ауреліано Другий схуд настільки, що почав сам зашнуровувати свої черевики. Дивлячись, як старанно він припасовує дверні клямки та розбирає стінні годинники, Фернанда навіть подумала, чи не впав її чоловік у гріх переливання з пустого в порожнє, як ото полковник Ауреліано Буендіа з його золотими рибками, Амаранта з її гудзиками й покрівцем, Хосе Аркадіо Другий з його пергаменами і Урсула з її спогадами. Але це було не так. Просто дощ усе перевернув догори ногами, і навіть у найсухіших механізмах, якщо їх не змазували три дні, між трибками проростали квіти, нитки парчевих вишивок вкривалися патиною, а у відсирілій білизні заводилися водорості шафранового кольору. Повітря було таке просочене вологою, що риби могли б проникнути до будинку через розчинені двері, пропливти через кімнати й виплисти з вікон. Якось уранці Урсула прокинулася, відчуваючи страшенну кволість — призивітку близької смерті — і вже була попросила покласти її на носі й віднести до падре Антоніо Ісабеля, аж тут Санта Софія де ла П'єдад виявила, що всю спину старої обліпили п'явки. Їх припікали головешками й віддирали одну за одною, щоб вони не висмоктали з Урсули рештки її крові. Довелося покопати стічні рови, відвести воду з будинку, очистити його від жаб і слимаків, і тільки тоді можна було повитирати підлогу, поприбирати цеглини з-під ліжкових ніжок і ходити в черевиках. Переобтяжений сотнями дрібниць, що вимагали його уваги, Ауреліано Другий не помічав наближення старощів, але якось увечері, непорушно сидючи в гойдалці, споглядаючи ранній присмерк і думаючи про Петру Котес без хвилювання, він раптом відчув, що старіє. Здавалося, ніщо не перешкоджало йому повернутися в холодні обійми Фернанди, чия краса з настанням зрілого віку розцвіла ще більше, але дощ охолодив усі бажання й наповнив його байдужим спокоєм пересиченої людини. Ауреліано Другий усміхнувся, подумавши про те, чого б він тільки не виробляв в отакий дощ, який затягся на цілі роки. Одним із перших він привіз до Макондо цинкові листи, і це було задовго до того, як бананова компанія ввела в моду цинкові дахи. Він дістав їх, щоб укрити спальню

Петри Котес і зазнавати насолоди через відчуття глибокої близькості, яке в той час викликав у нього шум дощу. Але навіть ці спогади про колишні безумні вчинки та дивацтва молодості не схвилювали Ауреліано Другого, немовби під час останньої гультії він витратив усі запаси своєї чуттєвості й дістав у нагороду чудову властивість — здатність думати про минулі радощі без гіркоти й каяття. Здавалося, ніби дощ врешті надав йому змогу спокійно сісти й поміркувати на дозвіллі, а скринька з маслянкою та плоскогубцями пробудила в його душі запізнілу тугу за тими корисними справами, якими він міг би зайнятися в житті й не зайнявся. Але це було не так: любов до осілості та домашнього затишку, яка раптом сповнила Ауреліано Другого, не залежала ні від спогадів, ні від гіркого життєвого досвіду. Її породив дощ, викликав з минулого, з того далекого дитинства, коли він читав у Мелькіадесовій кімнаті чарівні казки про летючі килими та про китів, що ковтали цілі кораблі з усім екіпажем. В один із таких днів через Фернандин недогляд і пробрався в галерею малий Ауреліано. Ауреліано Другий відразу впізнав у хлопчикові свого внука. Він підстриг йому волосся, одягнув його, навчив не боятися людей, і незабаром уже ніхто не мав сумніву в тому, що це законний Ауреліано Буендіа з усіма характерними родовими ознаками: випнутими вилицями, здивованим поглядом і самотнім виглядом. Відтоді Фернанда заспокоїлася. Вона вже давно намагалася приборкати свою гординю, але не знала, як це зробити, бо що більше думала про можливі виходи зі становища, то більш нерозумними вони їй видавалися. Коли б вона знала, що Ауреліано Другий зустріне отак свого внука — з добродушною поблажливістю діда, то не вдавалася б до всіляких зачіпок та відтягувань і ще з минулого року відмовилася б від убивання своєї плоті. Для Амаранти Урсули, в котрої на той час замість молочних зубів уже повиростали постійні, небіж став живою іграшкою, якою вона розважалася в нудотні години дощу. Одного разу Ауреліано Другий згадав, що в колишній спальні Меме валяється забута всіма англійська енциклопедія. Він заходився показувати дітям малюнки: спочатку зображення тварин, потім географічні карти, пейзажі далеких країн, портрети знаменитих людей. А що Ауреліано Другий не вмів читати англійською і ледве міг упізнавати найбільш відомі міста та найславніших людей, то був змушений вигадувати імена й придумувати пояснення до малюнків, аби тільки вдовольнити невситиму дитячу цікавість.

Фернанда була впевнена, що її чоловік повернеться до своєї коханки, тільки-но розпогодиться. Спершу вона побоювалася, коли б він, бува, не спробував прослизнути до її власної спальні, бо тоді б їй довелося пройти через ганебне пояснення, розповівши йому, що після народження Амаранти Урсули вона втратила здатність до подружнього життя. Саме ці страхи й стали причиною її посиленого листування з невидимими цілителями, яке раз у раз уривалося через порушення поштового зв'язку. В перші місяці дощу через бурю скоїлося кілька залізничних катастроф, і Фернанда з одного листа невидимих цілителей зрозуміла, що її послання не дійшли за призначенням. Згодом, коли її зв'язок з невідомими кореспондентами урвався остаточно, вона всерйоз обмірковувала, чи не надягти їй маску тигра, яку її чоловік носив на кривавому карнавалі, та не піти під вигаданим ім'ям на прийом до лікарів бананової компанії. Але

від однієї з жінок, яка часто приносила до будинку новини про лиха, спричинені потопом, вона дізналася, що компанія вивезла свої амбулаторії в ті краї, де немає дощів. Тоді Фернанда втратила будь-яку надію. Вона підкорилася долі й почала чекати, коли вщухне дощ і знов запрацює пошта, а до того часу лікувала свої таємні хворості домашніми засобами, бо воліла за краще вмерти, аніж віддатися в руки останнього лікаря, що залишився в Макондо, — дивакуватого француза, котрий харчувався травою, мов той кінь або осел. Вона зблизилася з Урсулою, сподіваючись вивідати в старій якій-небудь рятівний рецепт. Проте святенницька звичка не називати речі своїми іменами змусила Фернанду поміняти причини на наслідки й оголосити кровотечі жаром. У такому вигляді її хворості видавалися їй менш соромітними, й Урсула слушно зауважила, що її захворювання не утробне, а шлункове, й порадила прийняти каломель. Якби не було цієї недуги, в якій будь-яка інша жінка, котра не страждає хворобливою соромливістю, не виявила б для себе нічого ганебного, і якби не пропадали листи, то Фернанда не звертала б уваги на дощ, бо ж, зрештою, все своє життя вона збувала так, ніби надворі постійно лив дощ. Вона не змінила годин трапез і не відмовилася від жодної своєї звички. Під ніжки столу підкладали цеглини, стільці ставили на товсті дошки, щоб, обідаючи, не промочити ноги, а Фернанда й далі стелила скатертину з голландського полотна, розставляла китайський сервіз і запалювала перед вечерею свічки в канделябрах, тому що, за її глибоким переконанням, стихійне лихо не могло бути приводом для порушення твердо запроваджених правил. Ніхто з мешканців будинку не з'являвся на вулиці. Якби Фернанда могла, то назавжди б позачиняла всі входні двері набагато раніше, ніж почався дощ, бо, на її думку, двері винайдено тільки для того, щоб замикати їх, а цікавість до подій на вулиці — це риса, властива повіям. А втім, вона перша кинулася до вікна, зачувши, що повз будинок несуть труну з тілом полковника Геріньєльдо Маркеса; однак те, що Фернанда побачила через прочинене вікно, прикро її вразило, і ще довго по тому вона розкаювалася в своїй слабкості.

Годі було собі уявити убогішу похоронну процесію. Труна стояла на простому возі, запряженому волами, над нею коливалося накриття з бананового листя, не вщухаючи лив дощ, колеса грузли по маточини в багнюці, але накриття трималося якимсь дивом. Тужливі потоки води спадали на вже й так промокле наскрізь знамено, що лежало поверх труни, на те саме бойове знамено, вкрите пороховою кіптявою та кров'ю, яке викликало ненависть найзаслуженіших ветеранів. На труну було покладено шаблю в китицями із мідних і шовкових ниток, ту саму шаблю, яку полковник Геріньєльдо Маркес залишав на вішалці у вітальні, щоб беззбройним увійти до кімнати, де шила Амаранта. За труною чалапали по болоту останні ветерани, що zostалися живі після Неєрландської капітуляції, вони йшли, позакасувавши штанини до колін, а деякі навіть босоніж, і кожен ніс в одній руці тростинову палицю, а в другій — вінок із полинялих під дощем паперових квітів. Немовби процесія привидів, пройшли вони вулицею, яка все ще носила ім'я полковника Ауреліано Буендіа, дружно, як під команду, повернули голови до його будинку, відтак завернули за ріг і вийшли на площу,

а там їм довелося просити допомоги, бо імпровізований катафалк зовсім загруз у багнюці. Урсула попросила Санта Софію де ла П'єдад піднести її на руках до дверей. Ніхто не міг узяти під сумнів те, що стара бачить — з такою увагою дивилася вона на процесію, а її випростана вперед рука архангела-благовісника повторювала рухи жалобної колісниці на вибоїстій дорозі.

— Прощавай, Герінельдо, синку, — гукнула Урсула. — Перекажи нашим моє благословення й скажи, що ми побачимося, тільки-но розпогодиться.

Ауреліано Другий допоміг прабабі повернутися до ліжка й зі звичною безцеремонністю запитав, що вона мала на увазі, мовлячи свої слова.

— Щиру правду, — відповіла Урсула. — Я помру, як тільки вщухне дощ.

Лавина багнюки, що заливала вулиці, занепокоїла Ауреліано Другого. Його охопила запізніла тривога за долю своєї худоби, тож, накинувши на плечі брезент, він подався до Петри Котес. Вона саме стояла по пояс у воді на подвір'ї свого будинку, силкуючись зрушити з місця здохлого коня. Ауреліано Другий схопив дерев'яний кілок і почав допомагати їй. Велетенська роздута туша гойднулася, неначе дзвін, і її відразу підхопив потік рідкого болота. Відколи почався дощ, Петра Котес тільки те й робила, що очищала подвір'я від падла. У перші тижні вона посилала Ауреліано Другому записки з проханням терміново вжити якихось заходів, але той відповідав, що квапитись нема чого, справи йдуть не так уже й погано і він щось придумає, як тільки перестане дощ. Петра Котес попросила переказати йому, що пасовиська затоплені, худоба втікає в гори, а там немає паші, тварин пожирають ягуари й косять епідемії. "Не турбуйся, — відповів їй Ауреліано Другий. — Худоба буде, аби тільки вщух дощ". На очах у Петри Котес тварини дохли десятками, і вона ледве встигала розрубувати на частини тих, що захлиналися в багнюці. Безпорадно дивилася вона, як потоп неблаганно нищить статок, що колись вважався найбільшим і найнадійнішим у Макондо і від якого тепер лишався тільки сморід. Коли Ауреліано Другий врешті наважився піти подивитися, що там коїться, він знайшов одного виснаженого мула та ще труп коня серед руїн стайні. Петра Котес, забачивши свого коханця, не виказала ні подиву, ні радості, ні злості, а тільки іронічно всміхнулася.

— Ласкаво просимо! — сказала Петра Котес.

Вона постаріла, страшенно схудла, її мигдалевидні очі дикого звіра, що постійно бачили лише дощ, дивилися смутно й упокорено. Ауреліано Другий затримався в її будинку понад три місяці, і зовсім не тому, що йому було приємніше жити тут, ніж у своєму рідному гнізді, а через те, що за коротший час він не міг зважитися знов накинути на себе брезент. "Поспішати нема куди, — казав він тут, як казав і в Урсулиному будинку. — Воно вже от-от випогодиться". Перший тиждень він звивав до змін у зовнішньому вигляді Петри Котес, — час і дощ завдали красі його коханої чималої шкоди, — але поступово він став дивитися на неї колишніми очима, згадував минулі шаленства, скажену плодючість, яку їхнє кохання викликало у худоби, і якось уночі, на другому тижні, спонуканий почасти бажанням, а почасти корисливістю, він розбудив її запальними пестощами. Але Петра Котес залишилася байдужою. "Спи

спокійно, — пробурмотіла вона, — зараз не час для цього".

І Ауреліано Другий побачив сам себе в дзеркалі на стелі; побачив хребет Петри Котес — катушки, нанизані на шнур висохлих нервів, і зрозумів, що вона має рацію, тільки справа не в часі, а в тому, що вони самі зробились непридатними для цього.

Ауреліано Другий повернувся до Фернандиного будинку зі своїми скринями, певен того, що не тільки Урсула, а й інші жителі Макондо дождають кінця дощу, щоб померти. Ходячи вулицями, він бачив у будинках людей із мертвотним поглядом, вони сиділи, позгортавши руки на грудях, усім своїм єством відчуваючи, як тече потік суцільного, неприборканого, невпорядкованого часу, адже марно ділити його на місяці й роки, на дні й години, якщо не можна зайнятися нічим іншим, окрім споглядання дощу. Діти зустріли Ауреліано Другого радісним гамором, і він знову став розважати їх грою на акордеоні, що вже слабував на задишку. Але молодшому поколінню Буендіа більше подобалося розглядати малюнки в енциклопедії; вони знову стали збиратися в спальні Меме, де палка уява Ауреліано Другого перетворювала дирижабль у летючого слона, який шукає серед хмар, де б найзручніше примоститися й поспати. На іншій сторінці він побачив зображення вершника: незважаючи на химерну одягу, в ньому проглядало щось знайоме. Вивчивши малюнок уздовж і впоперек, Ауреліано Другий дійшов висновку, що перед ним портрет полковника Ауреліано Буендіа. Він показав малюнок Фернанді, і та погодилася, що вершник схожий не тільки на полковника, а й на всю родину Буендіа. Насправді ж на малюнку було зображено татарського воїна. Отак Ауреліано Другий безтурботно марнував час між заклиначами змії і колосом Родоським, поки дружина повідомила йому, що в будинку залишилося всього тільки шість кілограмів солонини та мішок рису.

— І що я, по-твоєму, маю робити? — спитав він.

— Не знаю, — відповіла Фернанда. — Це чоловіча справа.

— Гаразд, — мовив Ауреліано, — щось придумаємо, коли вщухне дощ.

Він і далі більше цікавився енциклопедією, ніж домашніми справами, хоча на обід діставав жалюгідний обрізок м'яса й жменьку рису. "Зараз годі щось вдіяти, — казав він. — Та не може ж дощ лити вічно". Що далі він відкладав клопоти про поповнення запасів комори, то більше зростало обурення Фернанди, поки врешті-решт її поодинокі скарги та нечасті спалахи гніву злилися в один суцільний нестримний потік слів; шум його, почавшись якось уранці, надвечір поступово піднявся до високих нот, насичуючись при цьому чимраз багатшими і яскравішими відтінками. Спершу Ауреліано Другий не звернув уваги на ту какофонію, але на завтра після сніданку його оглушило дзижчання ще набридливіше й голосніше, ніж шум дощу. Це Фернанда, блукаючи оселею, скаржилася, що її виховано, як королеву, а вона перетворилася на служницю в цьому домі божевільних, мучиться з чоловіком-неробою, безбожником і бабієм, котрий падає на ліжку, роззявляє пащу й чекає, що йому туди посиплеться манна небесна, поки вона гне спину й тягне на собі весь цей дім, який тримається на волосинці, де вона все чистить, прибирає й лагодить з досвіту й до пізньої ночі, а коли лягає спати, то їй пече очі, ніби в них насипано піску, і ніхто ніколи не скаже їй —

добрий день, Фернандо, чи добре тобі спалося, Фернандо, ніхто не питає її, бодай з чемності, чому вона така бліда, чому прокидається з такими синцями під очима, хоч, звісно, вона й не сподівається ніякої уваги від цієї родини, зрештою, вони всі ставилися до неї, як до завади, як до ганчірки, якою знімають з плити гарячі казани, як до потвори, намальованої на стіні; ця сімейка завжди снувала інтриги проти неї по закутках, називала її святенницею, називали її лицеміркою, називали її лукавою, а Амаранта — упокій, Господи, її душу — навіть заявила вголос, що вона, Фернанда, з тих, хто плутає зад із великим постом.

— Боже милостивий, що за вислів, — вона ж усе те покірно терпіла, підкоряючись волі Всевишнього, але їй увірвався терпець, коли цей негідник, Хосе Аркадіо Другий, сказав, що родина загинула, бо впустила в будинок качако в спідниці, уявіть собі, владолюбного поліцая в спідниці — прости, Господи, мене грішну, — поліцая сучої породи, з тих поліцаїв, яких уряд послав убивати робітників; і — подумати тільки — він мав на увазі її, Фернанду, хрещеницю герцога Альби, даму такого знатного роду, що дружини президентів заздрили їй, чистокровну дворянку, яка має право підписуватися одинадцятьма іспанськими іменами, єдину смертну в цьому містечку виродків, яку не збентежить стіл, накритий для шістнадцяти осіб, а цей брудний перелюбник, її чоловік, сказав, умираючи від сміху, що стільки ложок і виделок, стільки ножів і чайних ложечок потрібно не добрим християнам, а хіба що стоногам, але лише вона одна знає з заплющеними очима, коли слід подавати біле вино й з якої руки і в який бокал наливати, і коли слід подавати червоне вино і з якої руки і в який бокал наливати, не те що ота селючка Амаранта — упокій, Господи, її душу, — котра вважала, що біле вино п'ють удень, а червоне ввечері; вона ж бо, Фернанда, єдина на все узбережжя, може похвалитися тим, що ходить тільки на золотий нічний горщик, а в цього злостивого масона полковника Ауреліано Буендіа — упокій, Господи, його душу — вистачило зухвальства спитати, чому вона заслужила цей привілей, чи не тому, бува, що випорожнюється хризантемами, можете собі уявити, так він і сказав, саме ці слова; а Рената, її власна донька, нахабно піддивилася, як вона справляла велику потребу в спальні, а потім розповідала, що горщик справді весь із золота й з багатьма гербами, але в ньому всередині просте лайно, звичайне лайно, ба навіть гірше, ніж звичайне — лайно качако, уявіть собі, це сказала її рідна донька; як по правді, то вона, Фернанда, ніколи не помилялася щодо інших членів родини, але, в усякому разі, мала право сподіватися бодай на дещицю поваги з боку свого чоловіка, бо, що не кажи, він її чоловік перед Богом і людьми, її володар, винуватець, який поклав на себе добровільно і з волі Божої велику відповідальність, забравши її з батьківського дому, де вона жила, не знаючи біди й турбот, де вона плела похоронні вінки, тільки щоб бавити час, адже її хрещений прислав їй листа, скріпленого його власноручним підписом і відтиском його персня на сургучній печаті, листа, який підтверджував, що руки його хрещениці створені не для трудів земних, а для гри на клавікордах, і однак ця бездушна колода, її чоловік, витяг її з батьківського дому і, напучуваний добрими порадами й попередженнями, привів сюди, в оце пекельне пекло, де так жарко, аж нічим дихати, і

ще не встигла вона додержати утримання, приписаного в дні посту, як він уже похапав свої переїзні скрині й свій паскудний акордеон і подався жити в беззаконні зі своєю наложницею, з цією жалюгідною шльондрою, досить глянути на її зад — нехай уже так, слово вже вилетіло, — досить глянути, як вона крутить своїм задом, здоровенним, як у молодій кобили, і відразу стане ясно, що то за птиця, — зовсім іншої породи, ніж вона, Фернанда, яка залишається дамою і в палаці, і в свинарнику, і за столом, і в ліжку, вродженою дамою, богобоязливою, законопослушною, покірною своїй долі, вона, звісно, не погодиться виробляти всілякі брудні речі, що їх можна виробляти з отією, ота, звісно, готова на все, як французенки, вона навіть гірша за них у тисячу разів: французенки хоч поводяться чесно, чіпляючи над дверима червоного ліхтаря; ще бракувало, щоб він виробляв таке паскудство з нею, з Фернандою, єдиною й улюбленою донькою донї Ренати Арготе й дона Фернандо дель Карпіо, цього святого чоловіка, істинного християнина, кавалера ордена Святого Гробу, — вони, батьки її, особливою милістю Божою не гниють у могилі, шкіра в них і після смерті залишається чистою й гладенькою, як єдвабна сукня нареченої, а очі — живими й прозорими, як смарагди.

— Ну, це вже неправда, — урвав її Ауреліано Другий, — коли його привезли, він уже добряче засмердівся.

Він терпляче слухав цілий день, аж поки врешті спіймав Фернанду на неточності. Фернанда нічого не відповіла, тільки стишила голос. За вечерею її гудіння, від якого можна було здуріти, заглушило шум дощу. Ауреліано Другий сидів за столом, похнюпивши голову, їв дуже мало й рано пішов до себе в спальню. Назавтра за сніданком Фернанда вся аж тряслася, вона, видно, мало спала вночі, але спогади про минулі кривди начебто вже не мучили її. Та коли Ауреліано Другий спитав, чи не могла б вона дати йому варене яйце, Фернанда не обмежилася простим повідомленням про те, що яйця скінчилися ще минулого тижня, але почала в'їдливу звинувачувальну промову проти чоловіків, які бавлять час, милуючися своїм брудним пупом, а потім ще й нахабно вимагають, щоб їм подали на стіл печінку жайворонка. Ауреліано Другий, як звичайно, покликав дітей і став розглядати з ними малюнки в енциклопедії, але Фернанда вдала, що прибирає в спальні Меме, хоч насправді їй хотілося тільки одного: нехай він чує, як вона бурмоче, що, певна річ, лише той, хто згубив усякий сором, може вбити в голову бідним створінням, нібито в енциклопедії намальований полковник Ауреліано Буендіа. Вдень у години сієсти, коли діти лягли спати, Ауреліано Другий сів у галереї, але Фернанда знайшла його й там. Вона дражнила чоловіка, знущала з нього, кружляла довкола з невблаганним дзижчанням гедзя, вона казала, що, звісно, поки в будинку не залишиться на з'їжу саме тільки каміння, її чоловічок сидітиме як перський султан і витріщатиметься на дощ, бо він — ледацюга, дармоїд, нікчема, ганчірка, звук жити за рахунок жінок і гадає, що взяв за себе дружину Іони, що її мало стурбувала розповідь про кита. Ауреліано Другий слухав Фернанду понад дві години, байдужий, ніби глухий. Він не перебивав дружину до пізнього вечора, аж поки йому вже стало несила терпіти її слова, які барабанным боєм відлунювали в його мозку.

— На Бога, замовчи, — благально озвався він. Фернанда у відповідь тільки

підвищила голос.

— Не замовчу, — відказала вона. — Той, кому не до вподоби мої слова, нехай забирається геть.

Тоді Ауреліано Другий утратив самовладу. Він неквапом підвівся, ніби збираючись потягтися, й з холодною люттю почав знімати з підставок один за другим горщики та вазони з бегоніями, папороттю, материнкою й кидати їх на підлогу, розбиваючи на друзки. Фернанда злякалася: досі вона не уявляла собі, яка страшна сила впливу прихована в її знетямленій балаканині, та вже було запізно шукати шляхів до примирення. Сп'янілий від раптового й нестримного відчуття свободи, Ауреліано Другий розбив скляну гірку, почав діставати звідти посуд і жбурляти додолу тарілки, склянки, келехи. Зберігаючи цілковитий спокій, він із серйозним зосередженим виглядом і тією ж ретельністю, з якою колись обліплював будинок кредитками, бив об стіни богемський кришталь, квіткові вази з ручним розписом, картини, що зображували дівчат у човнах, навантажених трояндами, дзеркала в позолочених рамах і все, що можна було розбити в усіх кімнатах будинку від вітальні аж до комірчини, а тоді завершив свою справу великим глиняним глеком, який стояв на кухні. Глек розлетівся в дворі на скалки з гуркотом, подібним до вибуху бомби. Потім Ауреліано Другий помив руки, накинув на себе брезент і ще до півночі повернувся зі шматками жорсткої солонини, мішками, де були рис і кукурудза з довгоносиками, та з кількома миршавими банановими гронами. Відтоді в будинку не бракувало харчів.

Амаранта Урсула й маленький Ауреліано згадували цю довгу дощову пору як найщасливіший час свого життя. Незважаючи на Фернандину заборону, вони чалапали по калюжах у дворі, ловили й четвертували ящірок, гралися в отруєння супу, потайки від Санта Софії де ла П'єдад підсипаючи в каструлю пилок із крилець метеликів. Та найулюбленішою їхньою іграшкою була Урсула. Вони поводитися з нею, як із великою старою лялькою, тягали по всіх кутках, убирали в кольорове ганчір'я, мазали обличчя сажею, а одного разу мало не повиколювали їй очі садовими ножицями, як виколювали жабам. Особливо вони потішалися, коли стара починала марити. На третій рік дощу в Урсулиному мозку, видно, й справді відбулися якісь зрушення: вона потроху втрачала почуття реальності, плутала теперішній час із давноминулими роками життя й якось цілісіньких три дні невтішно ридала, оплакуючи смерть своєї прабабусі, Петронілі Ігуаран, похованої понад сто років тому. В голові їй усе перемішалось: вона сприймала маленького Ауреліано за свого сина-полковника в тому віці, коли того повели подивитися на лід, а семінариста Хосе Аркадіо — за свого первістка, який втік із циганами. Урсула так багато розповідала про родину, що діти примудрилися приводити до неї в гості родичів, котрі повмирали багато років перед тим і жили в різний час. Волосся в старій було посилене попелом, очі зав'язані червоною хусткою, але вона почувалася щасливою, сидячи на ліжку в товаристві своїх родичів, яких Амаранта Урсула й Ауреліано описували в усіх подробицях, немовби й справді їх бачили. Урсула говорила зі своїми пращурами про події, які відбулися ще до її появи на світ, дуже цікавилася новинами, які вони їй розповіли, і разом з ними оплакувала родичів, що

повмирили вже після смерті її уявних співрозмовників. Невдовзі діти зауважили, що під час цих відвідин Урсула вперто намагається з'ясувати, хто був той чоловік, котрий якось у війну заніс до будинку гіпсову статую святого Йосифа в людський зріст і попросив, щоб вона стояла, поки перейде дощ. Тут Ауреліано Другий згадав про скарб, схований у відомому тільки Урсулі місці, однак усі його розпити й хитрі виверти нічого не дали: заблукавши в лабіринті марення, Урсула все ж зберегла достатньо розуму, щоб не виказати своєї таємниці; вона твердо намірилася розкрити її тільки тому, хто доведе, що саме він — власник схованого золота. Урсула була така хитра й така непохитна, що коли Ауреліано Другий спробував видати одного свого товариша по чарці за власника скарбу, вона викрила самозванця, вчинивши останньому допит і наставивши непомітних пасток.

Упевнений в тому, що Урсула забере свою таємницю в могилу, Ауреліано Другий найняв артіль землекопів, буцімто збираючись повикопувати у внутрішньому й задньому дворах осушувальні рови, власноручно перетикав усю землю залізним прутком, обнишпорив її металошукачами різного типу, проте за три місяці виснажливих пошуків не знайшов нічого схожого на золото. Потому, сподіваючись, що карти бачать краще, ніж землекопи, він звернувся по допомогу до Пілар Тернери, але вона пояснила йому, що карти можуть сказати правду, тільки коли Урсула своєю рукою зніме колоду. І все ж ворожка підтвердила існування скарбу й навіть уточнила, що він складається з семи тисяч двохсот чотирнадцяти монет у трьох парусинових мішках, зав'язаних мідним дротом і закопаних у крузі радіусом сто двадцять два метри, за центр якого править Урсулине ліжко. Однак Пілар Тернера попередила, що скарб не дасться в руки доти, доки не вщухне дощ і після цього не настане тричі місяць червень і болота не висохнуть під його сонцем. Велика кількість і неясні подробиці цих відомостей нагадали Ауреліано Другому розповіді спіритів, і він одразу вирішив шукати далі, хоча надворі стояв серпень і до визначених передбаченням умов залишалося щонайменше три роки. Насамперед його надзвичайно здивувала, ба навіть спантеличила та обставина, що від Урсулиного ліжка до огорожі заднього двору виявилось рівно сто двадцять два метри. Коли Фернанда побачила, як Ауреліано Другий міряє кімнати, й почула, як він наказує землекопам поглибити рови ще на один метр, вона злякалася, що її чоловік схибнувся слідом за своїм братом. Охоплений лихоманкою пошуків, на вірець тієї, яка мучила його прадіда на шляху до відкриттів, Ауреліано Другий витратив свої останні запаси жиру, і знову повернулася його колишня схожість із братом-близнюком: він був подібний до Хосе Аркадіо Другого не тільки худорлявою постаттю, але й неуважливим поглядом і відчуженим виглядом. Дітям він більше не відляв уваги. Весь у багнюці з голови до п'ят, він їв коли трапиться, примостившись де-небудь у кутку кухні, і ледве відповідав на випадкові запитання Санта Софії де ла П'едад. Бачачи, що Ауреліано Другий працює з таким запалом, якого в ньому годі було й запідозрити, Фернанда сприйняла його азарт за любов до праці, болісну жадобу наживи — за самовідданість, упертість — за наполегливість; тепер її гризли докори сумління, коли вона згадувала всі оті уїдливі слова, кинуті чоловікові просто в вічі, щоб

вивести його зі стану апатії. Але Ауреліано Другому в той час було не до прощень і примирень. Стоячи по шию в трясовині з мертвих гілок та зогнених квітів, він перекопував сад (внутрішній і задній двори були вже геть розриті) і так глибоко підкопався під фундамент східної галереї, що якось уночі мешканці будинку попрокидалися від тріску звідкись з-під землі; у них уже була майнула думка про землетрус, але виявилося, що то провалилася підлога в трьох кімнатах будинку, а в підлозі галереї утворилася здоровенна тріщина, яка сягала аж до Фернандиної спальні. Але й тоді Ауреліано Другий не відмовився від своїх пошуків. Хоча остання надія згасла і йому залишалося тільки чіплятися за віщування карт, він усе ж зміцнив підкопаний фундамент, залив тріщину вапняним розчином і копав далі уже з західного боку. Там його й застав другий тиждень червня наступного року, коли дощ нарешті почав ущухати; хмари світлішали, здіймалися вище, і вже було видно, що от-от випогодиться. Так і сталося. У п'ятницю о другій годині дня добре сонце осяяло світ, воно було червоне й шерехате, як цеглина, і майже таке саме свіже, як вода. І відтоді дощ не йшов цілих десять років.

Макондо лежало в руїнах. Замість вулиць тяглися болота, де з багна й твані стирчали уламки меблів та кістяки тварин, порослі різнокольоровими півниками, — остання пам'ять про орди чужинців, що повтікали з Макондо так само поквапно, як і понаїжджали. Будинки, дуже швидко споруджені під час бананової лихоманки, були покинуті. Бананова компанія вивезла все своє майно, і на місці її містечка, огороженого металевою решіткою, позалишалися тільки купи сміття та бруду. Дерев'яні котеджі з прохолодними верандами, де чужинці вечорами безтурботно грали в карти, позникали, ніби зметені згубним вітром, — предтечею того майбутнього урагану, який через кілька років зітре Макондо з лиця землі. Після цього згубного вітру збереглося тільки одне-єдине свідоцтво того, що тут колись жили люди, — рукавичка, забута Патрицією Браун в автомобілі, увитому братками. Зачаровані землі, досліджені Хосе Аркадіо Буендіа в часи заснування міста, ті землі, на яких згодом процвітали бананові плантації, тепер були болотом, уतिकим гнилими пнями, а на оголеному далекому обрії ще протягом кількох років безгучно пінилося море. Ауреліано Другий був приголомшений, коли в першу неділю надягнув суху одягу й вийшов подивитися, що сталося з містом. Ті, хто вижив після дощу, — все це були люди, які оселилися в Макондо ще до потрясінь, викликаних навалюю бананової компанії, — сиділи посередині вулиці, тішачись першими сонячними променями, їхня шкіра ще зберігала зеленавий відтінок, притаманний водоростям, з неї ще не вивітрився стійкий запах комірчини, що в'ївся за роки дощу, але на обличчях сяяли радісні усмішки від усвідомлення того, що місто, де вони народилися, знову належить їм. Чудова вулиця Турків знов стала такою, як і в минулі часи, коли араби в капцях без задників і з товстими металевими сережками в вухах, араби, які мандрували землею, обмінюючи дрібнички на папуг, врешті-решт знайшли в Макондо надійне пристановище після тисячолітніх блукань. За час, поки йшов дощ, товари, розкладені на лотках, порозпадалися на шматки, а товари, виставлені в дверях, попліснявіли; прилавки були

поточені термітами, стіни роз'їдені вогкістю, але араби вже третього покоління сиділи на тих самих місцях так само, як і їхні предки, батьки й діди, мовчазні, незворушні, непідвладні ні часові, ні стихіям, такі самі живі чи, може, такі самі мертві, якими вони були після епідемії безсоння або після тридцяти двох війн, розв'язаних полковником Ауреліано Буендіа. Духовна стійкість арабів, яка збереглася серед решток гральних столів і столиків із фрітангою, серед уламків стрілецьких тирів і руїн провулка, де відгадувалися сні й провіщалося майбутнє, викликала такий подив, що Ауреліано Другий з властивою йому прямоотою спитав арабів, які це таємні сили прикликали вони собі на поміч, щоб не втонути під час бурі, і як, чорт забирай, примудрилися не захлинутися; він повторював це запитання, йдучи від дверей до дверей, і всюди зустрічав одну й ту ж ухильну усмішку, один і той же мрійливий погляд і діставав одну й ту ж відповідь:

— А ми плавали.

Із усіх жителів Макондо тільки у Петри Котес виявилось арабське серце. На її очах валилися стіни хлівів і стаєнь, та вона не занепадала духом і підтримувала порядок у домі. Останній рік вона все намагалася викликати до себе Ауреліано Другого, безперестану посилаючи йому записки, проте він відповідав, що не знає, якого дня повернеться до її дому, але, хоч би коли це сталося, він неодмінно принесе з собою мішок із золотими монетами й вимостить ними спальню. І Петра Котес почала копатися в тайниках свого серця, шукаючи там силу, яка допомогла б їй перетерпіти гірку долю, і знайшла злість, справедливу, холодну злість, і заприсяглася поновити статок, прогайнований коханцем і знищений дощем. Це рішення було таке непохитне, що коли через вісім місяців після останньої записки Ауреліано Другий нарешті прийшов до Петри Котес, то вона, зелена, розпатлана, з запалими очима та коростявою шкірою, писала номери на клаптиках паперу, роблячи з них лотерейні квитки. Він був вражений і стояв мовчки, такий худий і такий урочистий, що Петрі Котес навіть здалося, ніби перед нею не її коханець, з яким вона протішилась усе життя, а його брат-близнюк.

— Ти з глузду з'їхала, — зрештою озвався він. — Таж у тебе нема чого розігравати в лотерею — хіба що кістки.

Тоді вона запропонувала йому заглянути в спальню, і там Ауреліано Другий побачив мула. Мул був худючий і жвавий, як і вона, бо Петра Котес живила його іще й своєю злістю; а коли більше не зосталося ні трави, ні кукурудзи, ні коріння, привела до себе в спальню й годувала перкалевими простирадлами, перськими килимами, плюшевими ковдрами, оксамитовими шторами та покривалом з архієпископської постелі, вишитим золотими нитками й оздобленим шовковими китичками.

XVII

Урсулі довелося докласти чимало зусиль, щоб виконати свою обіцянку — вмерти, як тільки ущухне дощ. Раптові просвітки в її свідомості, поодинокі під час дощу,

почастішали з серпня, коли почав віяти палючий вітер, який подушив трояндові кущі, висушив усі болота на камінь і назавжди позасипав пекучим пилом поіржавілі цинкові дахи Макондо та його сторічні мигдалеві дерева. Урсула заплакала від жалю до себе самої, дізнавшись, що понад три роки була за іграшку для дітей. Вона змила бруд з обличчя, поскидала з себе кольорові ганчірки, сухих ящірок і жаб, разки чоток та намиста, поначіплювані по всьому тілу, і вперше після смерті Амаранти встала з постелі сама, без нічиєї допомоги, готова знову взяти участь у родинному житті. Невгамовне серце скеровувало її в пітьмі. Ті, що помічали Урсуліні невпевнені рухи або несподівано натикалися на її архангельську руку, постійно випростану на рівні голови, приписували все це немічності старечої плоті і досі не могли навіть припустити, що вона просто сліпа. Але й сліпота не завадила Урсулі виявити, що квіткові клумби, які вона так дбайливо доглядала ще від першої перебудови будинку, порозмивані дощами й порозкопувані Ауреліано Другим, підлога й стіни порозтріскувалися, меблі порозхитувалися й повицвітали, двері позривано з завіс, а в родині з'явився новий незнайомий дух покори й смутку. Пробираючись навпомацки через порожні спальні, Урсула чула безперервне гудіння термітів, що точили дерево, тріпотіння молі по одержних шафах і грізний шум від велетенських рудих мурах, які, розплодившись за роки дощу, попідривали фундамент будинку. Якось вона відчинила скриню з білизною та оджею й мусила гукати на поміч Санта Софію де ла П'єдад: зі скрині полчищами посунули таргани, що попереїдали майже всі речі. "Хіба можна жити далі в такому недбальстві, — сказала Урсула. — Ці тварюки зрештою пожеруть і нас". Від того дня вона не давала собі ні хвилини спокою. Встаючи удосвіта, кликала на допомогу всіх, кого тільки могла, навіть дітей. Вона розвішувала сушитися на сонці останню вцілілу одіж та білизну, якою ще можна було користуватися, гнала тарганів геть, несподівано атакуючи їх усілякими отрутами, законопачувала ходи, попрогризувані термітами в дверях та віконних рамах, душила негашеним вапном мурах по їхніх норах. Спонукувана гарячковим бажанням усе відновити, вона дісталася до найбільш занедбаних покоїв. Примусила родичів очистити від сміття й павутиння кімнату, де Хосе Аркадіо Буендіа висушив собі мозок упертими пошуками філософського каменя, зробила порядок у ювелірній майстерні, де солдати перевернули все догори дном, і врешті попросила ключі від Мелькіадесової кімнати, щоб перевірити, в якому вона стані. Вірна волі Хосе Аркадіо Другого, який заборонив пускати до цього приміщення будь-кого доти, доки не стане цілком ясно, що він уже помер, Санта Софія де ла П'єдад, вдаючись до різних зачіпок, спробувала змусити Урсулу відмовитися від свого наміру. Але стара вперто стояла на своєму; твердо вирішивши понищити комах по найвіддаленіших закутках будинку, вона наполегливо долала всі перешкоди і через три дні домоглася свого: Мелькіадесову кімнату відчинили. Зсередини вдарив густий сморід, і Урсула мусила вхопитися за одвірок, щоб не впасти, однак не минуло й двох секунд, як вона згадала, що в цій кімнаті зберігаються сімдесят два нічні горщики, куплені для школярів, подруг Меме, та що в одну з перших дощових ночей солдати обнищпорили весь будинок, шукаючи Хосе Аркадіо Другого, але так і не знайшли його.

— Боже праведний! — вигукнула вона, начебто бачила все те на власні очі. — Скільки праці я доклала, щоб привчити тебе до порядку, а ти живеш тут, закалявшись по вуха, мов свиня.

Хосе Аркадіо Другий і далі розбирав пергамент. Крізь перекуйовджене волосся, що спускалося до підборіддя, видніли тільки вкриті зеленавим нальотом зуби та нерухомі очі. Впізнавши голос своєї прабаби, він повернув голову до дверей, спробував усміхнутися і, сам того не відаючи, промимрив слова, сказані колись Урсулою:

— Що ж ти хочеш, час іде.

— Воно-то так, — погодилась Урсула, — і все ж таки...

Мовивши це, вона згадала, що достоту те саме відповів їй полковник Ауреліано Буендіа в камері смертників, і знову здригнулася, коли подумала, що час не минає, як вона зрештою почала була вважати, а без кінця вертається назад, ніби рухається по колу. Але й цього разу Урсула не занепала духом. Вона висварила Хосе Аркадіо Другого, ніби малу дитину, примусила його вмитися, поголити бороду й зажадала, щоб він теж допоміг їй завершити відновлення будинку. На думку про необхідність залишити кімнату, де він здобув спокій, добровільний затворник ужахнувся і закричав, що немає такої сили, яка б витягла його звідси, бо він не хоче бачити поїзд із двохсот вагонів, навантажених трупами, котрий щовечора відходить з Макондо до моря. "Там усі ті, що були на вокзалі. Три тисячі чотириста вісім чоловік". Тільки тоді Урсула збагнула, що Хосе Аркадіо Другий живе в пітьмі, ще непрогляднішій, ніж та, в якій судилося блукати їй самій, у світі такому замкнутому й самотньому, як і світ його прадіда. Вона дала Хосе Аркадіо Другому спокій, але наказала зняти з його дверей висячий замок, щодня там прибирати, викинути всі нічні горщики, крім одного, й тримати затворника в чистоті й порядку, не гірше, ніж його прадіда під час довгого полону під каштаном. На початку Фернанда сприйняла оте прагнення діяльності, яким перейнялася Урсула, за напад старечого недоумства і насилу стримувала своє обурення. Але тут прийшов лист із Рима, Хосе Аркадіо повідомляв про свій намір відвідати Макондо перед прийняттям довічної обітничі, і ця добра звістка вкинула Фернанду в такий захват, що вона сама почала прибирати будинок з ранку до ночі й поливати квіти по чотири рази на день, аби тільки рідне гніздо не справило на сина поганого враження. Вона знову почала листуватися з невидимими цілителями, а також порозставляла в галереї вазони з папороттю й материнкою та горщики з бегоніями. Потім Фернанда, продавши срібний столовий сервіз, купила глиняний посуд, олов'яні супниці й ополоники та мельхіорові ложки й виделки, після чого стінні шафи, звиклі зберігати в своїй глибині порцеляну від Компанії обох Інді та богемський кришталь, набули жалюгідного вигляду. Але Урсулі цього було замало. "Порозчиняйте вікна й двері, — кричала вона. — Насмажте м'яса та риби, накупіть найбільших черепак, і нехай приходять чужоземці, хай вони порозкладають свої постелі по всіх кутках і мочаться просто на троянди, хай сідають за столи і їдять, скільки влізе, хай ригають, мелють усякі дурниці, хай лізуть у своїх чоботях просто в кімнати й усюди наносять грязюки і хай роблять з нами все, що їм забагнеться, бо тільки так уникнемо

зубожіння". Але Урсула бажала неможливого. Вона була вже надто стара, надміру зажила на білому світі, і їй уже стало не до снаги повторити чудо з льодяниковими фігурками, а нащадки не успадкували її життєвої стійкості. І за Фернандиним наказом двері будинку залишалися замкнутими.

Коштів Ауреліано Другого, який знову попереносив свої скрині до будинку Петри Котес, ледве вистачало на те, щоб родина не вмерла голодною смертю. Виручивши трохи грошей з лотереї, в якій було розіграно мула, Ауреліано Другий і Петра Котес купили нових тварин і заснували примітивний лотерейний заклад. Ауреліано Другий ходив по оселях і пропонував квитки, він власноручно розмальовував їх чорнилом різних кольорів, намагаючись надати клаптикам паперу якомога привабливішого й переконливішого вигляду. Мабуть, він і не помічав того, що багато людей купували його квитки, спонукувані почуттям вдячності, а більшість — із жалості. Однак навіть найжалісливіші покупці разом із квитком діставали також і надію виграти свиню за двадцять сентаво, а телицю — за тридцять два. Ця надія так збуджувала їх, що ввечері по вівторках у дворі Петри Котес збирався натовп людей, які чекали тієї хвилини, коли вибраний навздогад хлопчик витягне з торбинки щасливий номер. Невдовзі ці збіговиська перетворилися на щотижневий ярмарок, і, щойно починало вечоріти, у дворі розставляли столи з фрїтангою, лотки з напоями і багато хто з щасливців одразу жертвував виграну тварину в загальний казан, але з умовою, що хтось запросить музикантів і поставить горілку; таким чином, Ауреліано Другий мимоволі взяв до рук акордеон, і йому знову довелося стати учасником скромних турнірів ненажер. Ці жалюгідні силкування влаштовувати бенкети минулих часів допомогли Ауреліано Другому зрозуміти, як пригасло його колишнє завзяття й вичерпалася колись нестримна винахідливість головного заводія й танцюриста. Нині він був зовсім не той. Сто двадцять кілограмів ваги, які обтяжували його того дня, коли він кинув виклик Слонисі, скоротилися до сімдесяти восьми; простодушне, розпухле від пияцтва обличчя, схоже на приплюснутий писок черепахи, тепер видовжилося й стало подібним швидше до морди ігуани. Цього обличчя не покидав неясний вираз смутку й втоми. Але ніколи доти Петра Котес не кохала Ауреліано Другого так палко, як тепер, — можливо, тому що плутала кохання з жалістю, яку він у неї викликав, та ще з почуттям вірності, породженим в обох зубожінням. Їхнє старе розхитане ліжко перетворилося з місця для любовних безумств на притулок для довірчих розмов. Дзеркала, що повторювали кожен їхній рух, вони познімали й продали, а на виручені гроші купили тварин для лотерей. Перкалеві простирадла та оксамити, які збуджували їх, з'їв мул, і тепер колишні коханці не спали допізна з цнотливістю старого подружжя, що страждає безсонням, а той час, який вони колись витрачали, вичерпуючи себе самих, використовувався для підбиття підсумків та підрахунку сентаво. Бувало, іноді вже й перші півні проспівують, а вони все сидять, ділячи гроші на купки, перекладаючи монети з однієї купки в другу так, щоб цієї купки вистачило на Фернанду, а тієї — на черевики для Амаранти Урсули, а тієї — для Санта Софії де ла П'едад, яка ходить у старій сукні ще з тих часів, коли були заворушення, а цієї — щоб замовити труну для

Урсули, на той випадок, якщо помре, а тієї — щоб купити кави, на яку ціна підвищується кожні три місяці на один сентаво за фунт, а цієї — щоб купити цукру, який щодень стає все менше солодким, а тієї — на дрова, ще не просохлі від дощової пори, а тієї — на папір і чорнило різних кольорів для лотерейних квитків, а цієї, додаткової, — на повернення грошей за квитки квітневої лотереї: у телиці, що розігрувалася, з'явилися ознаки сибірської виразки, і дивом вдалося врятувати тільки шкуру, а вже майже всі квитки було продано. І такою чесністю відзначалися їхні меси убогства, що Ауреліано Другий і Петра Котес завжди виділяли більшу частку Фернанді, роблячи це не через докори сумління, не задля милосердя, а тому, що Фернандине благополуччя було для них дорожчим за їхнє власне. Сказати правду, вони обоє, самі того не усвідомлюючи, думали про Фернанду, мов про свою доньку, яку їм так хотілося і не судилося мати. Було й таке, коли вони аж три дні харчувалися кукурудзяною кашею, щоб купити Фернанді скатертину з голландського полотна. Але хоч би як вони насаджувалися, працюючи, хоч би скільки грошей виручали, хоч би до яких удавалися хитрощів, однаково їхні ангели-охоронці щонаочі засинали від утоми, не діждавшись, поки вони скінчать розкладати й перекладати монети так, щоб вистачило бодай на прожиток. Грошей завжди було менше, ніж треба, отож, мучачись безсонням, вони запитували себе, що ж це скоїлося в світі, чому худоба не плодиться так рясно, як колись, чому гроші знецінюються просто в руках, чому ті люди, які зовсім недавно безтурботно палили пачки кредиток, танцюючи кумбіамбу^[21], тепер кричать, що їх грабують серед білого дня, коли у них просять якихось жалюгідних дванадцять сентаво за право брати участь у лотереї, де розігрується шість курок. Ауреліано Другий думав, хоча й не казав цього вголос, що корінь зла не в довколишньому світі, а десь у потаємному закутку незбагненого серця Петри Котес; під час потопу там щось зрушилося, й тому худоба поробилася неплідною, а гроші стали текучими, як вода. Заінтригований цією таємницею, він глибоко зазирнув у душу своєї коханої, але, шукаючи вигоди, несподівано знайшов там любов і, спонукуваний корисливими розрахунками пробудити пристрасть у Петрі Котес, зрештою сам закохався в неї. Зі свого боку Петра Котес кохала Ауреліано Другого дедалі дужче в міру того, як відчувала його чимраз більшу ніжність — в розпалі своєї осені вона повернулася до дитячої, простодушної віри в прислів'я "де бідність, там і любов". Тепер вони обоє з соромом і прикрістю згадували безумні бенкети, згадували багатство, яке переливалося через вінця, згадували шалену розпусту минулих років і скаржилися на те, що надто дорогою ціною, врешті, знайшли рай самотності на двох. Палко закохані після стількох років безплідного співжиття, вони, мов чудом, тішились відкриттям, що можна кохати одне одного й за обіднім столом не менше, ніж у ліжку; вони досягли такого щастя, що, незважаючи на цілковите виснаження й старість, пустували далі, мов ті кроленята, й гризлися між собою, мов собаки.

Виручка від лотерей не збільшувалася. Спершу Ауреліано Другий по три дні щотижня зачинявся в своїй старій конторі торговця худобою і розмальовував квиток за квитком, досить вдало зображуючи червону корівку, зелене поросятко або зграйку

синіх курочок залежно від того, які призи розігрувалися в лотереї, і старанно виводив друкованими літерами назву, якою Петра Котес надумала охрестити підприємство: "Лотерея Божественного Провидіння". Але згодом йому довелося розмальовувати понад дві тисячі квитків щотижня, і зрештою він відчув таку втому, що замовив каучукові штампи з назвою лотереї, зображеннями тварин і номерами. Відтоді його робота звелася до змочування штампа, який він прикладав до подушечок, просочених чорнилом різних кольорів. В останні роки Ауреліано Другому спало на думку замінити номери на квитках загадками й ділити виграш між тими, хто відгадає загадку, однак ця система виявилася надто складною, до того ж вона надавала широке поле для всіляких підозр, отож після другої спроби від загадок довелося відмовитися.

З ранку й до пізнього вечора Ауреліано Другий усе зміцнював престиж своєї лотереї і ледве знаходив час, щоб побачитися з дітьми. Фернанда влаштувала Амаранту Урсулу в невеличку приватну школу, куди щороку приймали тільки шість учениць, але відмовилася дозволити маленькому Ауреліано відвідувати міську школу. Вона, мовляв, і так уже пішла на надто великі поступки, дозволивши хлопчику вільно ходити по будинку. Крім усього, тоді до шкіл брали тільки законнонароджених дітей від батьків, що перебували в церковному шлюбі, а в свідоцтві про народження, прив'язаному разом із соскою до корзини, в якій Ауреліано принесли, хлопця було записано як підкидька. Тож він і далі жив під замком, полишений на лагідний догляд Санта Софії де ла П'єдад та Урсули, в години прояснень її розуму, і, слухаючи повчання обох бабів, осягав тісний, світ. Ауреліано ріс чемним, самолюбним хлопцем, наділеним невтомною допитливістю, яка дратувала дорослих, але він, на відміну від полковника в тому ж віці, не володів проникливістю і ясновидючим зором, а дивився навіть трохи не уважливо і раз у раз кліпав очима. Поки Амаранта Урсула вчилася в школі, він копав черв'яків і мучив комах у садку. Якось, коли Ауреліано запихав у коробку скорпіонів, збираючись випустити їх в Урсулину постіль, Фернанда спіймала його за цією справою й замкнула в колишній спальні Меме, де він почав шукати рятунку від самотності, розглядаючи малюнки в енциклопедії. Там і натрапила на нього Урсула, яка ходила по кімнатах з пучком кропиви в руках, кроплячи стіни свіжою водою, і, дарма що вже багато разів з ним зустрічалася, спитала, хто він такий.

— Я Ауреліано Буендіа, — відповів він.

— Правильно, — сказала вона. — Тобі вже пора вивчати ювелірну справу.

Урсула знову сприйняла його за свого сина, бо щойно перестав віяти гарячий вітер, що заступив дощ і на якийсь час був прояснив її розум. У голові в неї знову потьмарилося.

Коли стара заходила до спальні, то перед нею щоразу поставали її померлі родичі: Петроніла Ігуаран у пишному криноліні й вишитій бісером шалі, яку вона накидала на себе при світських візитах; і паралізована бабуса Транкіліна Марія Мініата Алакоке Буендіа, що, сидячи в гойдалці, обмахувалася павиним пером, і прадід — Ауреліано Аркадіо Буендіа — в мундирі віце-королівського гвардійця; і батько Ауреліано Ігуаран, котрий придумав молитву, від якої личинки гедзів здихали й падали з корів; і

богобоязлива мати, і двоюрідний брат, який народився з поросячим хвостиком, і Хосе Аркадіо Буендіа з покійними синами — всі вони сиділи на стільцях, розставлених попід стінами, немовби поприходили не в гості, а пильнувати над мерцем.

Вона заводила з ними жваву бесіду, обговорюючи події, не зв'язані між собою ні місцем, ні часом; коли Амаранта Урсула, що повернулася зі школи, і Ауреліано, якому набридла енциклопедія, заходили до спальні, вона сиділа на ліжку й голосно розмовляла сама з собою, блукаючи лабіринтом спогадів про померлих. Якось Урсула раптом страшним голосом закричала: "Пожежа!" — і викликала переполоху всьому домі, насправді ж вона згадала пожежу в стайні, яку бачила, коли їй було чотири роки. Стара так плутала минуле й теперішнє, що навіть під час прояснень розуму, які ще двічі або тричі були в неї перед смертю, ніхто не знав напевне, чи вона говорить про те, що відчуває в цю хвилину, а чи про те, що згадує. Урсула поступово висихала, перетворюючись на мумію ще за життя, і всохла до такої міри, що в останні місяці свого існування стала нагадувати чорносливину, загублену в нічній сорочці, а її постійно випростана рука зробилася схожою на лапку мавпочки. Вона могла по кілька днів перебувати в стані цілковитої нерухомості, і Санта Софія де ла П'єдад струшувала нею, щоб упевнитися, чи жива вона, садонила собі на коліна й напувала з ложечки сиропом. Урсула здавалася бабусею-немовлям. Амаранта Урсула й Ауреліано брали її на руки, носили по спальні й клали на вівтар, аби переконатися, що вона тільки трішечки більша від Ісуса-немовляти, а якось увечері сховали в шафі у комірчині, де її могли з'їсти пацюки. У Вербну неділю, коли Фернанда слухала меса, вони зайшли до спальні й схопили Урсулу за голову й за щиколотки.

— Бідненька прабабуся, — мовила Амаранта Урсула, — вона померла від старості.

Урсула стрепенулася.

— Я жива, — заперечила вона.

— Бачиш, — провадила далі Амаранта Урсула, стримуючи сміх, — навіть не дихає.

— Але ж я говорю! — вигукнула Урсула.

— І навіть не говорить, — докинув Ауреліано. — Вмерла, як цвіркун.

Тоді Урсула здалася перед очевидністю. "Боже мій! — тихо вигукнула вона. — То оце й є смерть?" І завела молитву, незв'язну, довженну молитву, яка тривала понад два дні, аж поки врешті у вівторок вилилася в безладну суміш звернень до Бога та практичних настанов: винищуйте рудих мурах, бо інакше може завалитися будинок; нехай не загасає лампада перед дагеротипом Ремедіос; ні один Буендіа не повинен брати за себе родичку, бо на світ народжуватимуться діти зі свинячими хвостами. Ауреліано Другий спробував навіть, скориставшись маренням Урсули, випитати в неї, де сховане золото, але всі його намагання скінчилися намарне. "Коли повернеться хазяїн, — відказала Урсула, — то Господь його просвітить, і він сам знайде скарб". Санта Софія де ла П'єдад була впевнена, що Урсула може вмерти з хвилини на хвилину, бо останні дні в природі спостерігалися якісь незбагненні явища: троянди пахли полином, зерна квасолі, висипавшись із гарбузової ринки, яку впустила Санта Софія де ла П'єдад, склалися на підлозі в геометрично правильне зображення морської зірки, а

якось уночі в небі пролетіла ціла вервечка оранжевих дисків, що світилися.

Вона вмерла рано-вранці в четвер Страсного тижня. Останнього разу, ще при банановій компанії, коли Урсула з допомогою родичів намагалася встановити, скільки їй років, то налічили щонайменше сто п'ятнадцять і щонайбільше сто двадцять два роки. Її поховали в маленькій труні, трохи більшій від корзинки, в якій принесли Ауреліано; народу на похороні було мало. Це пояснювалося почасти тим, що багато людей уже забули Урсулу, а почасти — несамовитою спекою: того полудня так пекло, що птахи втрачали орієнтацію і на льоту, мов дробинки, вдарилися об стіни або, пробиваючи металеві стіни на вікнах, умирали в спальнях.

Спершу вирішили, що вони мруть від чуми. Господині знемагали, вимітаючи з кімнат мертвих птахів, — особливо багато їх гинуло в години сієсти, — а чоловіки вивертали в річку цілі вози пташиних тілець. У світлу неділю Христову столітній падре Антоніо Ісабель проголосив з казальниці, що моровицю на птаство наслав Вічний Жид, якого святому отцю буцімто довелося побачити на власні очі минулої ночі. Він описав його як виплодка цапа і еретички, як породження пекла, чий подих розпікає повітря, а сама поява спричинює до того, що жінки зачинають покручів. Мало хто повірив цим апокаліптичним одкровенням, бо все місто давно було впевнене, що парафіяльний священик на старості зсунувся з глузду. Але в середу рано-вранці одна жінка підняла сусідів нестямним вереском: вона виявила сліди ратиць, що належали якійсь невідомій тварині. Ці сліди були чіткі й своєрідні, тож усі, хто бачив, більше не сумнівалися в тому, що їх залишила страшна істота, схожа на замальоване священиком чудисько. В кожному дворі влаштували пастку. І невдовзі загадкового пришельця було спіймано. Через два тижні після Урсулиної смерті Петру Котес і Ауреліано Другого розбудило посеред ночі моторошне воання, схоже на ревіння молодого бичка. Коли вони вийшли подивитися, що сталося, гурт чоловіків уже знімав чудисько з гострих кілків, позабиваних у дно ями, присипаної сухим листям, і воно не ревла. Важила та потвора, як добрий бик, хоча була не більша за хлопчика-підлітка; з ран сочилася зелена в'язка кров. Тіло було вкрите цупкою, всіяною кліщами шерстю і струпами, але, на відміну від породження пекла, яке бачив священик, частини цього тіла скидалися на людські; мертвий нагадував навіть не людину, а радше захирілого ангела: у нього були чисті, тонкі руки, великі похмурі очі, а на лопатках — дві мозолисті, посічені рубцями кукси, — залишки дужих крил, повідтинаних, очевидно, сокирою дроворуба. Труп підчепили за щиколотки до одного з мигдалевих дерев на площі, щоб усі могли подивитися на нього, а коли він почав розкладатися, спалили на вогнищі, бо ж годі було визначити, хто цей виродок — тварина, яку належить кинути в річку, а чи християнин, достойний похорону. Так і не дізналися, чи справді через нього гинули птахи, але жодна молода не зачала покруча, про що віщував падре, і спека не ослабла.

Наприкінці року померла Ребека. Її незмінна служниця Археніда звернулася до влади з проханням виламати двері спальні, де три дні перед тим зачинилася її господиня. Двері зламали. Ребека з облісілою від лишаїв головою лежала на своїй самотній постелі, скорчившись, ніби криветка, й закусивши в роті великого пальця.

Ауреліано Другий узяв на себе турботи про похорон і був спробував відремонтувати будинок, сподіваючись продати його, але дух руйнування надто глибоко вкорінився у цю будівлю: щойно покривали стіни фарбою, як вони знов облуплювалися, і найтовщий шар вапняного розчину не міг перешкодити бур'янам проростати крізь підлогу, а підпіркам — гнити в задушливих обіймах плюща.

Отак і велося в Макондо, відколи вщух дощ. Мляві, неквапливі люди нездатні були опиратися невситимій зажерливості забуття, яке помалу-малу безжально поглинало всі спогади, і, коли в річницю Неєрландської капітуляції до Макондо приїхали посланці президента республіки з наказом будь-що вручити орден, від якого стільки разів відмовлявся полковник Ауреліано Буендіа, вони проблукали цілий вечір, розшукуючи кого-небудь, хто міг би сказати, де знайти нащадків героя. Ауреліано Другий мало не спокусився й не прийняв ордену, думаючи, що той зроблений із чистого золота, але Петра Котес заявила, що це буде негідним вчинком, і він відмовився від свого наміру, хоча представники президента вже найняли оркестр і підготували промови для урочистої церемонії. Саме в ту пору до Макондо повернулися цигани, останні хранителі Мелькіадесової вченості, й застали містечко в занедбанні, а його жителів — зовсім відчуженими від решти світу; тоді цигани знову стали ходити по будинках із намагніченими залізяками, видаючи їх за останній винахід вавилонських мудреців, і знову збирали сонячні промені велетенською лупою, і не бракувало ні розумників, що витріщалися, пороззявлявши роти на те, як тази злітали з полиць, а казанки котилися до магнітів, ні цікавих, готових заплатити п'ятдесят сентаво за те, щоб удосталь надивитися на циганку, яка виймала з рота, а потім знову вставляла туди штучну щелепу. Коло безлюдного вокзалу тепер тільки на хвилину зупинявся старезний паровоз із кількома жовтими вагонами, які нікого й нічого не везли, — це все, що залишилося від колишнього руху, від переповненого пасажирами поїзда, до якого сеньйор Браун чіпляв свій вагон із скляним дахом і єпископськими кріслами, та від ешелонів із фруктами по сто двадцять вагонів кожний, що один за одним підходили до станції протягом усього вечора. Церковні уповноважені, котрі приїхали перевірити на місці повідомлення падре Антоніо Ісабеля про дивну моровицю на птахів та принесення в жертву Вічного Жида, застали шановного падре за грою в піжмурки з дітлахами, визнали його повідомлення виплодом старечих галюцинацій і відправили священника до притулку. Через кілька днів до міста прибув падре Аугусто Анхель, подвижник найновішої випічки; непримиренний, сміливий аж до зухвальства, він власноручно калатав у різні дзвони по кілька разів на день, щоб душі віруючих не спали, й ходив від дому до дому, спонукаючи сплюхів пробудитися й іти до меси. Проте не минуло й року, як падре Аугусто Анхель мусив визнати свою поразку, оскільки не годен був опиратися духові лінощів, що витав у повітрі, розпеченому пилові, що набивався всюди і все старив, смакові м'ясних фрикадельок, що їх подавали в нестерпно спекотні години сіести.

Після смерті Урсули дім знов опинився в занедбаному стані, з якого його не зможе вирятувати навіть така рішуча й вольова натура, як Амаранта Урсула, коли через

багато років вона, вже доросла жінка, без забобонів, весела, сучасна, життєрадісна, міцно стоячи обома ногами на землі, розчинить навстіж двері й вікна, щоб відігнати дух руйнації, оновить сад, винищить рудих мурах, які вже серед білого дня повзали по галереї, і марно силкуватиметься повернути оселі Буендіа загаслий дух гостинності. Пристрасть до затворництва, якою була одержима Фернанда, стала неподоланною загатою на шляху бурхливого сторіччя Урсули. Фернанда не лише відмовилася розчинити двері, коли затиш спекотний вітер, але й звеліла позабавити вікна дошками, щоб поховати себе живцем, дотримуючи батьківських напучень. Дороге листування з невидимими цілителями скінчилося повним крахом. Після багатьох відстрочень Фернанда замкнулася в своїй спальні в призначені день і годину, лягла на ліжко, повернувшись головою на північ, накрита тільки білим простирадлом; о першій годині ночі вона відчула, що їй на обличчя поклали серветку, змочену якоюсь крижаною рідиною. Коли Фернанда прокинулася, у вікно світило сонце, а в неї на животі червонів грубий дугастий шрам, — починаючись у паху, він сягав до грудини. Та перше ніж минув термін приписаного післяопераційного відпочинку, Фернанда одержала листа від невидимих цілителів. У листі повідомлялося, що її піддали ретельному обстеженню, яке тривало шість годин, але при цьому в організмі не виявили жодних внутрішніх порушень, що могли б викликати симптоми, неодноразово й так докладно описані нею. Згубна звичка Фернанди не називати речей своїми іменами знову підвела її, бо єдине, що виявили хірурги-телепати, було опущення матки, а його можна було усунути і без операції, з допомогою бандажа. Розчарована Фернанда спробувала дістати точніші пояснення, але невидимі кореспонденти перестали відповідати на її листи. Розчавлена вагою незрозумілого слова "бандаж", Фернанда вирішила, відкинувши соромливість, спитати у лікаря-француза, що воно таке, і тільки тоді дізналася, що француз уже три місяці як повісився на крокві в сараї і, всупереч волі народу, був похований на цвинтарі одним ветераном війни, старим товаришем по зброї полковника Ауреліано Буендіа. Тоді Фернанда звірилася своєму синові Хосе Аркадію, і той прислав їй бандажі з Рима разом з інструкцією, як ними послуговуватися. Спочатку Фернанда вивчила інструкцію напам'ять, а потім викинула її в убиральню, щоб приховати від усіх свою недугу. Але це було зайвою пересторогою, бо мешканці будинку не звертали на Фернанду ніякої уваги. Санта Софія де ла П'єдад поринула в самотню старість — вона варила убогий обід для всієї родини, а решту часу присвячувала доглядові за Хосе Аркадію Другим. Амаранта Урсула, яка до певної міри успадкувала красу Ремедіос Прекрасної, тепер старанно готувала уроки, а не марнувала час, як раніше, на те, щоб мучити Урсулу. Дочка Ауреліано Другого стала виявляти неабиякий розум і відзначалася старанністю — ці риси віджили в душі батька надії, які колись викликала в нього Меме. Він пообіцяв Амаранті Урсулі, що згідно зі звичаєм, упровадженням ще за бананової компанії, пошле її до Брюсселя закінчувати освіту, і ця мрія спонукала його знову відродити землі, спустошені потопом. Ауреліано Другого бачили в домі рідко, він приходив туди тільки заради Амаранти Урсули, бо для Фернанди він з часом перетворився на зовсім чужу людину, а малий Ауреліано, стаючи юнаком, дедалі більше заглиблювався в свою

самотність. Ауреліано Другий вірив, що старість пом'якшить серце Фернанди й вона дозволить своєму невизнаному внукові прилучитися до життя міста, де, звісно, ніхто й не подумає порпатися в його родоводі. Але Ауреліано, очевидно, вподобав затворництво й самотину, не виявляючи ані найменшого бажання пізнати світ, що починався за порогом будинку. Коли Урсула примусила родичів відчинити Мелькіадесову кімнату, Ауреліано почав тинятися біля дверей, зазирати в щілину, і невідомо як і коли він та Хосе Аркадіо Другий встигли заприятелювати. Ауреліано Другий зауважив їхню дружбу набагато пізніше, ніж вона зав'язалася, — це сталося в той день, коли хлопчик заговорив про криваву бійню на вокзалі. Якось за столом хтось пожалкував, що бананова компанія залишила Макондо, бо відтоді, мовляв, місто почало занепадати, але малий Ауреліано вступив у суперечку, і в його словах уже відчувався зрілий чоловік, здатний висловлювати свої думки. На його думку, яка не збігалася з загальноприйнятою, Макондо процвітало й мало велике майбутнє, поки його не збила з доброго шляху, не розбестила, не пограбувала дощенту бананова компанія, чиї інженери викликали потоп, не бажаючи йти на поступки робітникам. Хлопчик говорив так розумно, що здався Фернанді блюзнірською пародією на Ісуса серед книжників: він розповів із точними й переконливими подробицями, як війська розстріляли з кулеметів натовп робітників — понад три тисячі чоловік, що зібралися біля вокзалу, розповів, як трупи повантажили в ешелон із двохсот вагонів і поскидали в море. Фернанда, як і більшість людей, переконана в справедливості офіційної версії, яка проголошувала, буцімто на привокзальній площі нічого не сталося, була шокована думкою, що хлопчик успадкував анархістські нахили полковника Ауреліано Буендіа, й наказала йому замовкнути. Ауреліано Другий, навпаки, підтвердив достовірність розповіді свого брата-близнюка. І справді, Хосе Аркадіо Другий, якого всі вважали божевільним, був у той час найрозумнішим з усіх домочадців. Він навчив малого Ауреліано читати й писати, залучив до дослідження пергаментів і прищепив хлопчикові свою особисту думку про те, що принесла Макондо бананова компанія; думка ця настільки не збігалася з брехливою версією, прийнятою істориками й висвітлюваною в підручниках, що через багато років, коли Ауреліано вступить у життя, усі вважатимуть його розповідь вигадкою. У відлюдній кімнатці, куди не проникали ні палючий вітер, ні пил, ні спека, вони обидва згадували далекий привид старого діда в капелюсі із крисами, як воронові крила; за багато років перед їхнім народженням, сидячи ось тут спиною до вікна, він розповідав про всесвіт. Обидва водночас зауважили, що в цій кімнаті завжди березень і завжди понеділок, і тоді вони зрозуміли, як помилялася родина, вважаючи Хосе Аркадіо Буендіа божевільним, навпаки, він єдиний на весь дім мав досить ясний розум, щоб досягнути ту істину, що час у своєму русі також стикається з перешкодами й зазнає аварій, а тому від часу може відколотися шматок і навіки застрягнути в якійсь кімнаті. Крім того, Хосе Аркадіо Другому вдалося класифікувати криптографічні знаки пергаментів і скласти з них таблицю. Він упевнився, що вони відповідають абетці від сорока семи до п'ятдесяти трьох літер, які, написані окремо, схожі на маленьких павучків і кліщів, а сполучені в рядки, нагадують білизну, порозвішувану сушитися на

дротині. Ауреліано згадав, що бачив щось подібне в англійській енциклопедії; він приніс її й почав порівнювати. Таблиці справді збігалися.

Іще Ауреліано Другий пробував улаштовувати лотереї з загадками, він став відчувати вранці якусь заваду в горлі, немовби там застряг клубок здушених сліз. Петра Котес вирішила, що це просто недуга, викликана поганим часом, і понад рік щіточкою змащувала йому піднебіння бджолиним медом та соком редьки. Коли ж пухлина в горлі так розрослася, що зробилося важко дихати, Ауреліано Другий відвідав Пілар Тернеру й спитав, чи вона не знає якої-небудь цілющої трави. Але його незламна бабуся, що дожила вже до ста років на відповідальній роботі хазяйки підпільного борделя, як і перше, вважала медицину забобоном і звернулася по консультацію до карт. Випав чирвовий король, поранений у горло шпагою пікового валета, — звідси вона дійшла висновку, що Фернанда намагалася повернути чоловіка додому, послуговуючись таким застарілим засобом, як стромляння шпильок у його портрет, але, не маючи достатніх знань з чаклунства, викликала внутрішню пухлину. Ауреліано Другий не пам'ятав, щоб з нього були які-небудь фотографії, крім весільних, що зберігалися цілі й неушкоджені в родинному альбомі, тим-то він потайки від своєї дружини обшукав увесь будинок, аж поки зрештою виявив у глибині комода з півдесятка бандажів у незвичній упаковці. Гадаючи, що ці гарні гумові штуки мають якийсь стосунок до чаклунства, він запхнув одну з них до кишені й поніс показати Пілар Тернері. Та не змогла напевне сказати про призначення й природу таємничого предмета, але він видався їй таким підозрілим, що вона звеліла принести оті півдесятка бандажів і про всяк випадок спалила їх у вогнищі, яке розіклала в дворі. Щоб зняти гадану причину, наслану Фернандою, вона порадила Ауреліано Другому взяти квочку, покропити її власною сечею, а відтак закопати живцем під каштаном. Ауреліано Другий виконав цю пораду зі щирою вірою в успіх, і тільки-но присипав сухим листям пориту землю, як йому вже здалося, ніби дихати стало легше. Фернанда пояснила собі зникнення бандажів помстою невидимих цілителів, нашла на сорочці зісподу кишеню і зберігала там нові бандажі, що прислав їй син.

Через шість місяців після поховання курки Ауреліано Другий прокинувся опівночі від нападу кашлю й відчув, як його зсередини розривають залізні клешні велетенського рака. І саме тоді зрозумів, що хоч би скільки чарівних поясів він спалив, хоч би скільки зачаклованих курок полив власною сечею, він однаково невдовзі має померти, і це єдина сумна правда. Він нікому не розкрив своїх думок. Мучачись від страху, що він може вмерти, перш ніж вирядить Амаранту Урсулу до Брюсселя, він старався, як ніколи доти, й влаштовував по три лотереї на тиждень замість однієї. Вставав удосвіта, оббігав містечко, не минаючи навіть найдальших та найубогіших околиць, і з болісною тугою, зрозумілою тільки вмирущим, намагався розпродати свої квитки. "Ось тут Божественне Провидіння, — вигукував він. — Не випустіть його з рук: воно приходить тільки раз на сто років". Ауреліано Другий робив зворушливі зусилля, щоб здаватися веселим, привітним, балакучим, але з першого погляду на його пітне, бліде обличчя ставало ясно, що він на цім світі не житець. Іноді бідолаха заходив на якесь пустирище,

де ніхто його не бачив, і сідав бодай на хвилю перепочити від залізних клешень, що шматували його зсередини. А опівночі знову вирушав блукати веселим кварталом, спокушаючи самотніх жінок, які зітхали біля грамофонів, можливістю великого виграшу. "Ось цей номер не випадав уже чотири місяці, — звертався він до них, показуючи свої квитки. — Не пропускайте його, життя коротше, ніж ви гадаєте". Врешті-решт до нещасного втратили всяку повагу, стали глузувати з нього і в останні місяці життя уже не величали, як раніше, доном Ауреліано, а, не соромлячись, називали просто в очі Дон Божественне Провидіння. Голос почав зраджувати його, робився дедалі глухішим і зрештою перейшов у собаче гарчання, але Ауреліано Другий ще знаходив у собі силу підтримувати в людей інтерес до роздачі виграшів у дворі Петри Котес. Однак у міру того як він втрачав голос, а біль загострювався й загрожував невдовзі зробитися нестерпним, йому ставало чимраз ясніше, що розігрувані в лотереї свині та кози не допоможуть дочці поїхати до Брюсселя, і тоді в нього сяйнула думка влаштувати запаморочливу лотерею: розіграти спустошені потопом землі, адже люди з капіталом можуть їх відродити. Ця думка видалася всім такою знадливою, що сам алькад зголосився сповістити про лотерею особливим указом; продавалися квитки по сто песо, їх купували вскладчину, утворюючи з цією метою компанії, і не минуло й тижня, як усе було розкуплено. Увечері після розігрування щасливці влаштували бучне свято, яке трохи нагадувало гамірливі свята минулих років, коли процвітала бананова компанія, і Ауреліано Другий востаннє грав на акордеоні забуті мелодії пісень Франсіско Людини, однак співати ці пісні він уже не міг.

Через два місяці Амаранта Урсула від'їхала до Брюсселя. Ауреліано Другий віддав дочці не тільки виручку від незвичайної лотереї, але й усе, що йому вдалося заощадити за останні місяці, а також невелику суму від продажу піанолі, клавикордів та інших старих пожитків, які вже всім набридли. За його розрахунками, цих грошей мало вистачити на весь час навчання, невідомо було тільки одне — чи залишиться на дорогу назад. Фернанда, обурена до глибини душі думкою, що Брюссель розташований так близько від гріховного Парижа, вперто опиралася доньчиній поїздці, але її заспокоїв рекомендаційний лист падре Анхеля, адресований до пансіону юних католичок, який утримували черниці і в якому Амаранта Урсула обіцяла жити до кінця навчання. Крім того, священик розшукав групу францисканських черниць, котрі їхали до Толедо, і ті погодились узяти дівчину з собою, а в Толедо знайти їй надійних супутників аж до Брюсселя. Поки з цього приводу велося жваве листування, Ауреліано Другий з допомогою Петри Котес готував Амаранту Урсулу в дорогу. На той вечір, коли її речі лежали спаковані в одній зі скринь, де колись зберігався Фернандин посаг, усе було так добре продумано, що майбутня студентка вже знала напам'ять: в яких сукнях і вельветових туфлях вона перепливатиме Атлантику та де лежать блакитне вовняне пальто з мідними гудзиками і сап'янові черевички — в них їй належало сходити на берег. Вона твердо знала, як їй треба ступати, йдучи трапом на борт корабля, щоб не впасти в воду; знала, що ні під яким приводом не повинна розлучатися з черницями, а свою каюту може залишати тільки для того, щоб попоїсти, та що у відкритому морі ні в

якому разі не повинна відповідати, коли її почне хтось незнайомий про що-небудь розпитувати, чи то буде чоловік, чи жінка. Вона взяла з собою пляшечку з краплями від морської хвороби та зошит, де падре Анхель власноручно записав шість молитов-заклинань проти бурі. Фернанда пошила їй брезентовий пояс для зберігання грошей і показала, як прилаштувати його, щоб можна було не знімати навіть на ніч. Вона намагалася подарувати дочці золотий нічний горщик, вимитий жавелем і продезинфікований спиртом, але Амаранта Урсула не прийняла подарунка; мовляв, вона боїться, що її майбутні товаришки по коледжу глузуватимуть з неї. Мине кілька місяців, і Ауреліано Другий на смертному ложі згадає дочку такою, якою бачив її востаннє: Амаранта Урсула марно силкується опустити запорошене скло вагона другого класу, щоб вислухати останні Фернандині напучування. На ній блідо-рожева шовкова сукня з бутоньєркою із штучних братків на правому плечі, сап'янові черевички з перетинкою й на низькому підборі та шовкові панчохи з круглими гумовими підв'язками. Вона невисокого зросту, з розпущеним довгим волоссям і жвавим поглядом, подібним до погляду Урсули в такому ж віці, а її манера прощатися без сліз, але й без усмішки, говорить про твердість духу, успадковану від прапрабаби. Прискорюючи ходу, поки поїзд набирив швидкість, Ауреліано Другий ішов обік вагона й вів Фернанду під руку, щоб вона не спіткнулася. Побачив, як донька кінчиками пальців послала йому повітряний поцілунок, і ледве встиг махнути рукою у відповідь. Подружжя довго стояло нерухомо під палючим сонцем, дивлячись, як поїзд перетворюється на чорну цяточку на обрії, — це вперше після весілля вони стояли, побравшись за руки.

Дев'ятого серпня, ще до того, як прийшов перший лист із Брюсселя, Хосе Аркадіо Другий розмовляв з Ауреліано в Мелькіадесовій кімнаті й раптом чомусь сказав:

— Запам'ятай назавжди: їх було понад три тисячі, і всіх кинули в море.

Відтак упав долілиць на пергаменти й умер з розплющеними очима. Тієї ж хвилини на Фернандиній постелі скінчилася довга болісна боротьба, яку його брат-близнюк вів із залізними клешнями рака, що шматували йому горло. За тиждень до цього Ауреліано Другий повернувся в батьківський будинок без голосу, без подиху, самі шкіра та кістки, повернувся зі своїми переїзними скринями та облупленим акордеоном, щоб виконати свою обіцянку — померти біля дружини. Петра Котес допомогла йому зібрати білизну й попрощалася з ним, не проливши жодної сльозинки, але забула покласти в скриню лаковані черевички, в яких він хотів лежати в труні. Тому, коли їй стало відомо, що Ауреліано Другий помер, вона вдяглася в чорне, загорнула черевички в газету й попросила у Фернанди дозволу підійти до тіла. Фернанда не дала їй переступити навіть через поріг.

— Спробуйте стати на моє місце, — благала Петра Котес. — Уявіть собі, як я його любила, коли йду на таке приниження.

— Нема такого приниження, якого б не заслуговувала підложниця, — відповіла Фернанда. — Краще зачекай, поки вмере ще хтось із тих багатьох, з якими ти спала, і взуй його в ці черевички.

Виконуючи свою обітницю, Санта Софія де ла П'єдад кухонним ножом перерізала трупові Хосе Аркадіо Другого горло, аби бути певною, що його не поховать живцем. Тіла братів поклали в однакові труни, і тоді всі побачили, що в смерті вони знову зробилися так само схожими один на одного, якими були замолоду. Давні товариші по чарці Ауреліано Другого поклали на його труну вінок, повитий темно-ліловою стрічкою з написом: "Плодіться, корови, життя-бо коротке!" Фернанду обурило таке блюзнірство, й вона наказала викинути вінок на смітник. У метушні останніх приготувань засмучені п'янички, які виносили труни з будинку, переплутали їх і поховали тіло Ауреліано Другого в могилі, викопаній для Хосе Аркадіо Другого, а тіло Хосе Аркадіо Другого — в могилі, призначеній для його брата.

XVIII

Іще багато років Ауреліано не залишав Мелькіадесової кімнати. Він вивчив напам'ять фантастичні легенди з розшарпаної книжки, стислий виклад учення ченця Германа Паралітика, нотатки про демонологічну науку, "Віки" Нострадамуса та його дослідження про чуму і таким чином перейшов у юнацтво, не маючи уявлення про свій час, але володіючи найважливішим знанням людини середньовіччя. Хоч би коли Санта Софія де ла П'єдад зайшла до кімнати, вона незмінно заставала Ауреліано заглибленим у читання. Рано-вранці вона приносила йому чашку кави без цукру, опівдні — тарілку вареного рису з кількома шматочками смаженого банана — єдине, що їли в домі після смерті Ауреліано Другого. Вона підстригала йому чуприну, вичісувала комах, перешивала для хлопця старий одяг і білизну, які знаходила по забутих скринях, а коли в того почали сіятися вуса, принесла бритву й мисочку для гоління, що належали полковникові Ауреліано Буендіа. Син Меме був схожий на нього більше, ніж власні сини полковника, навіть більше, ніж Ауреліано Хосе, цю схожість особливо підкреслювали випнуті вилиці та рішуча й водночас трохи сувора лінія вуст. Свого часу, коли в Мелькіадесовій кімнаті сидів Ауреліано Другий, Урсулі здавалося, що він говорить сам до себе, те саме думала тепер Санта Софія де ла П'єдад і про Ауреліано. Насправді ж Ауреліано розмовляв із Мелькіадесом. Одного спекотного полудня, невдовзі після смерті братів-близнюків, він побачив на ясному тлі вікна похмурого дідугана в капелюсі з крисами, мов воронові крила; старий був ніби втіленням якогось туманного образу, збереженого пам'яттю Ауреліано ще задовго до його появи на світ. До того часу Ауреліано вже скінчив класифікацію абетки пергаментів. Тому на Мелькіадесове запитання, чи він дізнався, якою мовою зроблено нотатки, він, не вагаючись, відповів:

— Санскритом.

Мелькіадес сказав, що йому вже недовго залишилося навідуватися до своєї кімнати. Але він спокійно й остаточно відійде до царства смерті, знаючи, що Ауреліано встигне вивчити санскрит до того, як пергаментам сповниться сто років і можна буде

розшифрувати їх. Саме він підказав Ауреліано, що в провулку, який виходить до річки, де за бананової компанії провіщали майбутнє й відгадували сни, один учений каталонець тримає книжкову крамницю, і в ній є Sanskrit primer^[22], тож Ауреліано повинен поквартитися придбати цю книжку, бо за шість років її переточить міль. Уперше за все своє довге життя Санта Софія де ла П'єдад виявила якесь почуття, і це було почуття великого подиву, що охопило її, коли Ауреліано попросив, щоб вона принесла йому з крамниці каталонця книжку, яка стоїть між "Визволенням Єрусалимом" і поемами Мільтона в правому кутку другого ряду книжкових полиць. А що Санта Софія де ла П'єдад не вміла читати, то визубрила напам'ять усі ці відомості й роздобула потрібні гроші, продавши одну з сімнадцяти золотих рибок, схованих у майстерні, — тільки вона та Ауреліано знали, де вони лежать після тієї ночі, коли солдати обшукали будинок.

Ауреліано успішно вивчав санскрит, а Мелькіадес з'являвся чимдалі рідше й ставав усе більше далеким, поступово розчиняючись у сліпучому полудневому сяйві. Під час останньої появи Мелькіадеса юнак не бачив його, а тільки відчував невидиму присутність і чув нерозбірливий шепіт: "Я помер від пропасниці в болотах Сингапура". Відтоді до кімнати почали проникати пил, спека, терміти, руді мурахи та міль, яка мала перетворити на порошок книжки й пергаменти разом із записаною в них премудрістю.

В домі не бракувало їжі. Назавтра по смерті Ауреліано Другого один його приятель — із тих, що принесли вінок із нешанобливим написом, — запропонував Фернанді гроші, які він позичив у її покійного чоловіка. Відтоді щосередини в будинку з'являвся розсильний з плетеною корзиною, повною всілякої їжі. Вмісту корзини з лишком вистачало на тиждень. Ніхто в будинку не здогадувався, що весь цей харч посилала Петра Котес, яка вважала, що постійна милостиня — певний спосіб принизити ту, котра принизила її. Однак злоба, накопичена в душі Петри Котес, розвіялася раніше, ніж вона сама сподівалася, і все ж колишня коханка Ауреліано Другого спочатку з гордістю, а потім через співчуття й далі посилала їжу його вдові. Згодом, коли Петрі Котес забракло сили продавати квитки, а люди втратили інтерес до лотереї, бували випадки, що вона сама сиділа надголодь, але годувала Фернанду й виконувала взятє на себе зобов'язання доти, доки на власні очі не побачила її похорону.

Зменшення числа мешканців будинку ніби мало полегшити Санта Софії де ла П'єдад важкий тягар щоденних турбот, який понад півстоліття лежав на її плечах. Ніхто ніколи не чув жодного слова скарги від цієї мовчазної, замкнутої жінки, яка подарувала родині ангельську доброту Ремедіос Прекрасної і загадкову зарозумілість Хосе Аркадіо Другого, а також присвятила все своє самотнє мовчазне життя вирощуванню малюків, які навряд чи й пам'ятали, що вони її діти і внуки; ніби плоть від плоті своєї доглядала вона Ауреліано, котрий і справді доводився їй правнуком, про що вона й гадки не мала. В будь-якому іншому домі їй не довелося би розгортати мату на підлозі в комірчині й спати там під безперервну нічну метушню пацюків. Вона нікому не розповідала, як одного разу серед ночі прокинулася з переляку, відчувши, що хтось дивиться на неї з темряви: це була гадюка, яка поплазувала геть, ковзнувши по її

животу. Санта Софія де ла П'єдад знала, що коли б розповіла про це Урсулі, стара поклала б її спати в свою постіль, але в ті часи ніхто нічого не помічав, і щоб привернути чийсь увагу, треба було не своїм голосом волати в галереї, бо стомливе випікання хліба, злигодні війни та догляд за дітьми не залишали часу, щоб подумати про благополуччя свого ближнього. Єдиною людиною, котра пам'ятала про Санта Софію де ла П'єдад, була Петра Котес, яку та жодного разу і в очі не бачила. Петра Котес завжди, навіть у важкі дні, коли їй з Ауреліано Другим доводилось цілісні дні чаклувати над жалюгідною виручкою від лотерей, — турбувалася про те, щоб у Санта Софії де ла П'єдад була пристойна одежа і пара добротних черевиків, у яких не соромно вийти на люди. Коли Фернанда з'явилася в будинку, то мала всі підстави вважати Санта Софію де ла П'єдад за незмінну служницю, і, хоч їй багато разів пояснювали, хто така насправді Санта Софія де ла П'єдад, однаково Фернанді це здавалось якимось безглуздом, і вона насилу запам'ятовувала й відразу ж забувала, що перед нею — мати її чоловіка, її свекруха. Очевидно, Санта Софія де ла П'єдад не відчувала свого підлеглого становища. Навпаки, їй ніби навіть подобалося мовчки, безнастанно зазирати в усі закутки й підтримувати чистоту й лад у цій оселі, де вона мешкала з юності, хоч будинок, а надто за часів бананової компанії, більше скидався на казарму, ніж на родинне вогнище. Але після Урсуліної смерті Санта Софія де ла П'єдад, незважаючи на всю свою дивовижну моторність і працездатність, стала підупадати на силі. І не тільки тому, що сама зістарілася, а й через те, що будинок старів з дня на день. Стіни вкрилися ніжним мохом, двір поріс травой, під натиском бур'янів цементна підлога в галереї порозтріскувалася й крізь шпари попробивалися ті самі жовтенькі квіточки, які мало не сто років тому Урсула виявила в склянці, де лежала Мелькіадесова вставна щелепа. Не маючи ні часу, ні снаги опиратися несамовитому натискові природи, Санта Софія де ла П'єдад проводила цілісні дні по спальнях, полохаючи ящірок, котрі вночі верталися знову. Якось уранці вона зауважила, що руді мурахи залишили переточений ними фундамент, перейшли через сад, забралися на галерею, де висохлі бегонії набули землистого відтінку, й проникли в глиб будинку. Санта Софія де ла П'єдад спробувала винищити їх, спершу послуговуючись просто мітлою, потім отрутами й урешті — негашеним вапном, але все було марно: наступного дня руді мурахи налазили знову, напосідливі й непереможні. Фернанда, яка тільки те й робила, що писала листи своїм дітям, не усвідомлювала нестримного натиску руйнації, і Санта Софії де ла П'єдад доводилося битися самій; вона воювала з бур'янами, не пропускаючи їх на кухню, змитаła зі стін хаші павутиння, яке за кілька годин з'являлося знову, вишкрібала мурахів-деревоточців із їхніх нір. Та коли вона помітила, що пил та павутина проникли навіть до Мелькіадесової кімнати, хоча вона підмітала й прибирала її тричі на день, і що, незважаючи на її розпачливі зусилля зберегти чистоту, кімната чимдалі більше набуває того брудного й жалюгідного вигляду, який пророчо спостерегли тільки двоє людей — полковник Ауреліано Буендіа і молодий офіцер, — вона визнала себе переможеною. Тоді Санта Софія де ла П'єдад надягла поношену вихідну сукню, старі Урсуліні черевики, прості панчохи — подарунок

Амаранти Урсули — й зав'язала у вузлик дві або три свої останні переміни білизни.

— Мені вже більше несила, — сказала вона Ауреліано.

— Цей будинок завеликий для моїх бідних кісток.

Ауреліано спитав, куди ж вона піде, і стара невизначено махнула рукою, ніби не мала ані найменшого уявлення про свою дальшу долю. Все ж вона сказала, що збирається прожити свої останні роки в двоюрідної сестри, яка мешкає в Ріоачі. Але ці слова звучали непереконливо. Від часу смерті своїх батьків Санта Софія де ла П'єдад ні з ким у Макондо не підтримувала зв'язків, нізвідки не одержувала ні листів, ні посилок і жодного разу не казала, що в неї є родичі. Ауреліано віддав їй чотирнадцять золотих рибок, бо вона збиралася піти геть зі своїм єдиним статком — одним песо і двадцятьма п'ятьма сентаво. Ауреліано спостерігав з вікна, як вона, горблячись під тягарем років і волочачи ноги, повільно перейшла двір із клуночком у руках, як стромила руку в отвір у хвіртці й опустила за собою клямку. І більше він ніколи її не бачив і нічого про неї не чув.

Дізнавшись про те, що Санта Софія де ла П'єдад пішла з дому, Фернанда цілий день торочила якісь дурниці, вона перерила всі скрині, комоди й шафи, перебрала одну за одною всі речі й нарешті пересвідчилася, що свекруха нічого не взяла. Потім попекла собі пальці, спробувавши уперше в житті розпалити піч, і змушена була просити Ауреліано зробити їй таку ласку й показати, як варити каву. З часом саме йому й довелося взяти на себе всі кухонні справи. Вставши з постелі, Фернанда знаходила сніданок уже на столі, поснідавши, верталася до спальні й знову з'являлася тільки в обідню годину, щоб узяти їжу, залишену їй Ауреліано в печі на ще теплому приску, віднести до їдальні й з'їсти, поважно сидячи між двома канделябрами за накритим полотняною скатертиною столом, обабіч якого стояло п'ятнадцять порожніх стільців. Навіть zostавшись у будинку вдвох, Ауреліано й Фернанда далі жили, замкнувшись кожне в своїй неподіленій самотності. Вони прибирали тільки свої спальні, а решту кімнат обволікало павутиння, воно обсновувало стіни, товстим шаром вкривало балки. Саме в цю пору у Фернанди склалося таке враження, ніби в кімнатах позаводилися домовики. Речі, а надто такі, без яких важко обійтися бодай один день, ніби набули здатності пересуватися з місця на місце. Фернанда кілька годин поспіль могла шукати ножиці, хоч була цілком упевнена, що поклала їх на ліжку, і, тільки перевернувши все, знаходила ножиці на полиці в кухні, хоч їй здавалося, що вона не зазірала туди щонайменше чотири дні. То раптом із шухляди зникали виделки, а назавтра шість виделок валялося на віттарі, а три стирчали з умивальника. Речі ніби гралися в піжмурки, і ці витівки особливо дратували Фернанду, коли вона сідала писати листи. Чорнильниця, щойно поставлена праворуч, переміщалася ліворуч, прес-пап'є зовсім зникало зі столу, а через три дні Фернанда виявляла його в себе під подушкою, сторінки листа до Хосе Аркадіо потрапляли в конверт для листа до Амаранти Урсули, і Фернанда весь час жила в тривозі, що переплутає конверти, як це не раз і бувало. Якось у неї пропала ручка з пером. Минуло п'ятнадцять днів, і цю ручку приніс поштар: виявивши її у себе в кишені, він довго носив з будинку в будинок, розшукуючи хазяїна.

Спочатку Фернанда думала, що всі ці зникнення, як і пропажа бандажів, — справа рук невидимих цілителів, і навіть почала писати їм листа з проханням дати їй спокій, та невідкладна потреба змусила її урвати листа на півслові, а коли вона повернулася до кімнати, лист зник, та й сама Фернанда вже забула про свій намір написати його. Якийсь час вона підозрювала Ауреліано. Почала стежити за ним, підкидаючи різні речі на його дорозі, сподіваючись упіймати хлопця, коли він перекладатиме їх з місця на місце, але невдовзі переконалася, що Ауреліано виходить із Мелькіадесової кімнати тільки на кухню та до вбиральні й що він людина, не здатна до жартів. Тож Фернанда й дійшла висновку, що все це — витівки домовиків, і вирішила закріпити кожну річ на тому місці, де їй належить бути. Довгими шворками вона поприв'язувала ножиці до узголів'я ліжка, коробочку з перами і прес-пап'є — до ніжки столу, а чорнильницю приліпила клеєм до стільниці праворуч від того місця, де звичайно клала папір. Проте їй не вдалося досягти бажаних наслідків, бо тільки-но вона сідала шити, як через дві-три години вже не могла дотягтися до ножиць, немовби домовики вкоротили шворку, на якій вони трималися. Те саме діялося й зі шворкою, що була прив'язана до прес-пап'є, навіть з рукою Фернанди, бо, пописавши якийсь час листа, вона вже не могла дістати до чорнильниці. Ні Амаранта Урсула в Брюсселі, ні Хосе Аркадіо в Римі нічого не знали про материні прикромі. Вона писала дітям, що цілком щаслива, та й справді була щаслива саме тому, що почувала себе вільною від усіх обов'язків, немовби знов повернулася до батьківської оселі, де їй не доводилося стикатися з повсякденними дрібницями, адже всі ті дрібні проблеми було вирішено заздалегідь — в уяві. Нескінченне писання листів спричинилося до того, що Фернанда втратила відчуття часу, особливо це стало помітно після того, як пішла геть Санта Софія де ла П'єдад. Фернанда звикла вести рахунок днів, місяців, років, беручи за точки відліку передбачувані дати повернення дітей. Та коли син і дочка почали раз у раз відкладати свій приїзд, дати змішалися, терміни попереплутувалися і дні перестали різнитися між собою, пропало навіть відчуття, що вони минають. Ці відстрочки не дратували Фернанду, навпаки, вони викликали в неї глибоке вдоволення. Навіть коли Хосе Аркадіо повідомив, що сподівається закінчити курс вищої теології й узятися за вивчення дипломатії, вона не засмутилася, хоча кілька років тому він уже писав, що перебуває напередодні прийняття обітниць: вона знала, які високі й стрімкі кручені сходи, що ведуть до престолу святого Петра. Фернанда була просто в захваті від повідомлення, які іншим видались би звичайнісінькими, — скажімо, повідомлення сина про те, що він уже бачив Папу. Коли дочка написала їй, що зможе продовжити навчання в Брюсселі довше встановленого терміну, бо ж завдяки своїм блискучим успіхам вона дістала пільги, яких батько не міг завбачити при своїх розрахунках, Фернанда навіть зраділа.

Понад три роки минуло від того дня, коли Санта Софія де ла П'єдад принесла Ауреліано підручник санскриту, і лише тепер йому вдалося перекласти перший аркуш пергаментів. Він здійснив велетенську роботу, і все ж зробив тільки перший крок на шляху, що його довжину годі було виміряти, бо іспанський переклад іще не розкривав

сенсу: це були зашифровані вірші. Ауреліано не мав вихідних даних, щоб знайти ключ до шифру, але, згадавши Мелькіадесові слова про крамничку вченого каталонця, де є книжки, які дозволяють проникнути в глибокий зміст пергаментів, вирішив поговорити з Фернандою й попросити дозволу вийти на пошуки. В кімнаті, заваленій купами сміття, що виростали з запаморочливою швидкістю й уже заповнили майже весь вільний простір, Ауреліано добирав слова для цієї розмови, складав найпереконливішу форму звертання, передбачав найсприятливіші обставини, але при зустрічах із Фернандою на кухні, коли вона виймала їжу з печі, — а іншої можливості зустрітися з нею він не мав, — задалегідь обмірковане прохання застрягало в горлі, і в хлопця пропадав голос. Уперше він став вистежувати Фернанду. Прислухався до її кроків у спальні. Слухав, як вона відчиняє двері, щоб забрати в поштаря листи від дітей і віддати йому свої, до пізньої ночі чув тверде несамовите скрипіння пера об папір, поки нарешті клацав вимикач і Фернанда бурмотіла в темряві молитви. І тільки тоді Ауреліано засинав, вірячи, що наступний день подарує йому сподівану нагоду. Він так надіявся дістати дозвіл, що якось уранці обстриг собі волосся, яке вже відросло до плечей, поголив віхтювату бороду, натяг на себе вузькі штани та невідомо від кого успадковану сорочку з пристібним коміром, подався на кухню й став чекати, коли Фернанда прийде по їжу. Але перед ним постала не та жінка, яку він доти зустрічав щодня, — жінка з гордо піднятою головою й твердою ходою, — а стара баба якоїсь надприродної краси, в пожовклій горностаєвій мантиї та позолоченій картонній короні на голові; вигляд у неї був такий млосний, ніби вона перед тим довго плакала потайки. Відколи Фернанда знайшла у валізах Ауреліано Другого поїдене міллю вбрання королеви, вона часто його вдягала. Всяк, хто був би побачив, як Фернанда крутиться перед дзеркалом, захоплено споглядаючи свою королівську поставу, безперечно, сприйняв би її за божевільну, але вона зовсім не збожеволіла. Просто королівське вбрання стало для неї засобом пробудження пам'яті. Надягнувши його вперше, Фернанда відчула, що серце їй стислося, очі налилися слізьми, вона знову почувала запах вакси від чобіт військового, який прибув по неї, щоб зробити її королевою, і душа її сповнилася тугою за втраченими ілюзіями. Вона відчула себе такою старою, такою зношеною, такою далекою від кращих часів свого життя, що затужила навіть за тими днями, які завжди здавалися їй найчорнішими, і аж тоді зрозуміла, як їй бракує і запахів материнки, що їх вітер розносив по ґалереї, і туману, який здіймався в присмерку над трояндовими кущами, і навіть брутальних чужинців. Її серце — грудка злежаного попелу, — яке доти успішно опиралося найтяжчим ударам повсякденних турбот, розсипалося від першого натиску туги за минулим. З роками, які спустошували її, потреба відчувати печаль перетворилася на погану звичку. Самотність зробила її схожою на інших людей. Однак того ранку, коли вона, зайшовши на кухню, зустріла блілого кощавого юнака з дивним блиском в очах, юнака, який простягав їй чашку кави, вона засоромилася свого неадекватного вигляду. Фернанда не тільки відмовила Ауреліано в його проханні, а й почала ховати ключі від дому до потайної кишені, де тримала бандажі. Та це була зайва пересторога, бо Ауреліано, якби захотів, однаково

зміг би вислизнути з дому й повернутися непоміченим. Але невпевненість у довколишньому світі, вироблена за роки затворництва, та звичка до послуху засушили в серці юнака зерно бунту. Він повернувся до своєї келії й далі вивчав пергаменти, дослухаючись до глибоких зітхань, які до пізньої ночі долинали з Фернандиної спальні. Одного ранку він, як звичайно, пішов на кухню розпалити піч і виявив у охололім попелі обід, що його напередодні залишив для Фернанди. Тоді він зазирнув до спальні й побачив Фернанду — вона лежала випроставшись на постелі, вкрита горностаєвою мантиєю, прекрасна, як ніколи, і її шкіра зробилася біла й гладенька, наче слонова кістка. Достоту такою знайшов її і Хосе Аркадіо, повернувшись до Макондо чотири місяці по тому.

Годі було уявити собі сина, більш схожого на свою матір. Хосе Аркадіо був одягнений у костюм із чорної тафти, сорочку з цупким круглим комірцем, замість краватки він носив вузьку шовкову стрічку, зав'язану бантом. Це був блідий, млявий чоловік із здивованим поглядом і безвільним ротом. Чорне, блискуче, гладеньке волосся з прямим і тонким проділом посеред голови мало штучний вигляд, властивий перукам святих, а синяві тіні, що позоставалися на чисто поголеному підборідді білого, як парафін, обличчя, ніби свідчили про докори сумління. Він мав бліді руки нероби, помережані зеленкуватими венами, а на вказівному пальці лівої руки був масивний золотий перстень із круглим жовтуватим опалом. Відчинивши йому двері, Ауреліано відразу побачив, хто перед ним, і зрозумів, що людина ця прибула здалеку. Усюди, де Хосе Аркадіо проходив, пахло квітковою водою, якою Урсула змочувала йому голову, коли він був ще дитиною, щоб знаходити його в мороці своєї сліпоті. Годі було сказати чому, але після стількох років відсутності Хосе Аркадіо й далі залишався постарілою дитиною, страшенно сумною й самотньою. Він одразу попрямував до спальні своєї матері, де Ауреліано, — за рецептом Мелькіадеса, щоб зберегти тіло від розкладу, — вже чотири місяці кип'ятив ртуть у тиглі, який колись належав дідові його діда. Хосе Аркадіо ні про що не спитав. Поцілував у чоло мертву Фернанду, дістав із внутрішньої кишені її спідниці три останні невикористані бандажі й ключ від одержної шафи. Упевнені рвучкі рухи не відповідали його млосному виглядові. Діставши з шафи оббиту шовком і пропахлу сандалом шкатулку з фамільним гербом, він розкрив її й знайшов на дні довгого листа, в якому Фернанда вилила свою душу й розповіла все, що за життя приховувала від сина. Хосе Аркадіо прочитав матиного листа стоячи, з помітною цікавістю, але не виявив ніякого хвилювання; він спинився на третій сторінці й уважно глянув на Ауреліано, ніби знайомився з ним знову.

— Отже, — мовив він голосом, у якому було щось від найгострішої навахи, — це ти байстрюк?

— Я Ауреліано Буендіа.

— Забирайся до своєї кімнати, — звелів Хосе Аркадіо.

Ауреліано подався до себе і навіть не вийшов подивитися на малолюдний похорон Фернанди. Іноді через розчинені двері кухні він бачив, як Хосе Аркадіо, важко дихаючи, блукає оселею, а пізно вночі із старезних спалень до Ауреліано все ще

долинали його кроки. Голосу Хосе Аркадіо він не чув багато місяців, і не тільки тому, що дядько не озивався до нього й словом, але й тому, що Ауреліано сам не мав ні бажання поговорити, ні часу подумати про щось інше, крім пергаментів. Після Фернандиної смерті він дістав зі сховку передостанню золоту рибку й вирушив до крамнички вченого каталонця по книжки. Все, що він бачив дорогою, не викликало в нього ніякої цікавості, можливо, через те, що він не мав спогадів і йому не було з чим порівнювати побачене; занехаяні будинки й безлюдні вулиці були такі, якими він собі їх уявляв за того часу, коли віддав би й душу, аби лише глянути на них. Він сам дав собі дозвіл, у якому йому відмовила Фернанда, й наважився вийти з дому, — тільки один раз з однією-єдиною метою і на дуже короткий час, — тому він пробіг не зупиняючись одинадцять кварталів, що відокремлювали його будинок від провулка, де колись відгадували сни, а тоді, засапаний, зайшов у захаращене темне приміщення, в якому важко було й повернутися. Здавалося, що то була не книгарня, а звалище старих книжок, — вони лежали безладними купами на поточених мурахами та обснованих павутинням полицях і навіть на підлозі у вузьких проходах між полицями. За довгим столом, прогнутим під вагою нагромаджених зверху фоліантів, господар крамниці без упину писав щось нескінченне фіолетовими кострубатими літерами на аркушах, вирваних з учнівського зошита. Його гарне сріблясте волосся нависало на чоло, немов чубчик какаду. В живих вузьких блакитних очах світилася лагідна доброта людини, яка прочитала всі книжки на світі. Він сидів увесь спітнілий, в самих тільки підштаниках, і навіть не підвів голови, щоб глянути на того, хто зайшов, Ауреліано без особливих зусиль видобув з-поміж цього казкового безладу потрібні йому п'ять книжок, бо всі вони були там, де вказав Мелькіадес. Не кажучи ні слова, він простяг їх та золоту рибку вченому каталонцеві, той погортав книжки, і його повіки приплющилися, ніби стулки черепашки.

— Мабуть, ти божевільний, — сказав хазяїн своєю рідною мовою, здвигнув плечима й повернув Ауреліано книжки та рибку. — Забирай, — мовив він уже іспанською. — Останнім, хто читав ці книжки, напевно, був Ісаак Сліпий, тому добре подумай, що робиш.

Хосе Аркадіо відремонтував спальню Меме, наказав почистити й заштопати оксамитові штори та балдахін віце-королівської постелі й довів до ладу купальню, де стіни цементного басейну вкрилися якимсь чорним шерехатим нальотом. Спальнею та купальнею він і обмежив свої володіння, порозставлявши там різний непотріб: заяложені екзотичні витребеньки, дешеві парфуми й підробні коштовності. В інших приміщеннях будинку його увагу привернули тільки статуї святих на домашньому вівтарі, вони йому чимось не сподобалися, і якось увечері він познімав їх із вівтаря, повиносив у двір і спалив на вогнищі. Вставав він звичайно о дванадцятій годині дня. Пробудившись, убирався в заношений халат, вишитий золотими драконами, стромляв ноги у капці з жовтими китичками, вирушав до купальні і там розпочинав обряд, що своєю урочистою повільністю був схожий на ритуал, якого дотримувалася Ремедіос Прекрасна. Перш ніж спуститися в басейн, він сипав у воду ароматичні солі з трьох

білих флаконів. Він не робив обмивань з допомогою тикви, як Ремедіос Прекрасна, а занурившись у запахущу рідину, дві години лежав горілиць, заколисуваний свіжістю води й спогадами про Амаранту. Через кілька днів після приїзду він зняв свій костюм із тафти, надто теплий для цих країв і до того ж єдиний його парадний убір, заліз у вузькі штани, подібні до тих, які надягав П'єтро Креспі, виряджаючись на уроки танців, і сорочку з натурального шовку, на якій біля серця було вишито його ініціали. Двічі на тиждень він прав цю одягу в басейні і, поки вона сохла, ходив у халаті, бо ж другої зміни в нього не було. Хосе Аркадіо ніколи не обідав удома. Виходив на вулицю, щойно спадала полуденна спека, повертався пізно вночі і знову тоскно никав по кімнатах, важко дихаючи й думаючи про Амаранту. Вона та ще страшні очі святих у миготінні нічника — тільки ці два спогади він і зберіг про свою рідну домівку. Багато разів у Римі примарними серпневими ночами йому ввижалася Амаранта, яка підіймалася з мармурового басейну в своїх мереживних спідницях і з пов'язкою на руці, прикрашена тугою вигнанки. На відміну від Ауреліано Хосе, що старанно топив образ Амаранти в кривавому болоті війни, Хосе Аркадіо намагався зберегти його живим у глибинах чуттєвості весь час, поки дурив матір байками про своє духовне покликання. Ні йому, ні Фернанді ніколи не спадало на думку, що їхнє листування — це всього-на-всього обмін вигадками. Невдовзі після приїзду до Рима Хосе Аркадіо кинув семінарію, але й далі підтримував легенду про те, що займається теологією й канонічним правом, аби тільки не позбутися казкової спадщини, про яку писала мати в своїх божевільних листах; ця спадщина мала звільнити його від злиднів, витягти з брудного будиночка на Трастевере, на горищі якого він тулився зі своїми друзями. Одержавши останнього листа від Фернанди, продиктованого передчуттям смерті, він поскладав до валізи останні клапті фальшивих розкошів і перетнув океан у трюмі корабля, де емігранти, збившись до купи, як бики на різниці, глтали холодні макарони та червивий сир. Ще не читавши Фернандиного заповіту, який був тільки докладним і запізним переліком лих, він, уже забачивши порозвалювані меблі та зарослу бур'янами галерею, здогадався, що спіймався в пастку, з якої йому не судилося вивільнитися, і ніколи більше він не побачить діамантового саява римської весни, не вдихне її повітря, насиченого давниною. В години безсоння, викликаного виснажливими нападами астми, він знову й знову міряв глибину свого нещастя, блукаючи похмурим домом, де старечі вигадки Урсули навіяли йому свого часу страх перед світом. Боячись забути Хосе Аркадіо в п'яній своїй сліпоті, Урсула привчила хлопця сидіти, забившись у кутку спальні, єдине, мовляв, місце, де його не зачеплять мерці, котрі з'являються з присмерком і гуляють по всьому будинку. "Якщо ти вчиниш якусь капость, — говорила йому Урсула, — святі мені відразу про все розкажуть". У дитинстві він проводив у цьому кутку моторошні вечори, сидів непорушно на дзиглику під невблаганними, крижаними поглядами святих спостережників, аж поки наставав час іти спати. Ця додаткова тортура була зайвою, бо Хосе Аркадіо вже давно відчував страх перед усім, що його оточувало, й був готовий злякатися всього, що може трапитися в житті: вуличних жінок, які псують кров; домашніх жінок, які народжують дітей із свинячими хвостами;

бойових півнів, які одним приносять смерть, а іншим — нескінченні докори сумління; вогнепальної зброї, яка при першому до неї дотику прирікає людину на двадцять років війни; необачних задумів, які неодмінно закінчуються зневірою та безумством; і, зрештою, всього, що Господь сотворив у милосерді своєму, а диявол поспував. Уранці він прокидався, змучений кошмарами, але ласкаві руки Амаранти, котра купала його в басейні й шовковою китичкою припудрювала тальком йому в паху, відганяли нічні страхи. В залитому сонячним промінням саду навіть Урсула здавалася зовсім іншою: вона вже не лякала хлопця страшними речами, а чистила зуби товченим вугіллям, щоб його усмішка сяяла, мов у Папи; підстригала й полірувала йому нігті, щоб прочани, котрі збиратимуться в Римі з усіх кінців землі, були вражені тим, якими охайними руками благословляє їх Папа; кропила квітковою водою, щоб його тіло й одяг пахнули не гірше, ніж у Папи. Йому випало бачити, як Папа у своїй резиденції Кастельгандольфо сімома мовами промовляв до натовпу прочан, але він звернув увагу тільки на білі руки первосвященника, ніби вимочені в жавелі, на сліпучий блиск його літнього убору і вловив тонкий запах вишуканого одеколону.

Минув майже рік відтоді, як Хосе Аркадіо повернувся до рідної оселі, й коли він проїв срібні канделябри та геральдичний нічний горщик, — де, сказати правду, золотим виявився лише інкрустований герб, — єдиною його розвагою стало збирати міських хлопчаків, щоб гратися в домі. В години сіести він дозволяв їм стрибати через шворку в саду, співати пісні на галереї, перекидатися на кріслах та диванах, а сам ходив від одного гурту до іншого, навчаючи дітей доброго тону. На той час він уже скинув вузькі штани та шовкову сорочку й носив звичайний костюм, куплений у крамничці араба, але все ще зберігав вигляд млосної гідності й папські манери. Діти призвичаїлись у домі так само швидко, як колись товаришки Меме. До пізнього вечора було чути, як вони базікають, співають, вибивають чечітку — будинок тепер скидався на школу-інтернат із неслухняними учнями. Спочатку Ауреліано не помічав цього, але невдовзі діти добралися й до Мелькіадесової кімнати. Якось уранці двоє хлопчаків розчинили двері й перелякалися, уздрівши брудного, кошлатого чоловіка, який сидів за столом над пергаментами. Бешкетники не посміли зайти, але відтоді зацікавилися тим незнайомцем. Вони перешіптувалися біля дверей, зазирали крізь шпари, вкидали через квартиру різну живність, а одного разу забили ззовні двері та вікно цвяхами, і Ауреліано був змушений провозитися півдня, щоб вийти з кімнати. Заохочувані безкарністю своїх витівок, діти посміливішали. Вибравши час, коли Ауреліано був на кухні, чотири хлопчак влізли до кімнати з наміром знищити пергаменти. Та щойно вони вхопили пожовклі згортки, як ангельська сила підняла їх у повітря й тримала так, аж доки вернувся Ауреліано й видер у них з рук пергаменти. Відтоді його більше не турбували.

Чотири старші хлопці, які все ще носили короткі штани, хоч уже й перейшли в пору юності, піклувалися про зовнішній вигляд Хосе Аркадіо. Вранці вони приходили раніше від усіх, голили його, робили масаж нагрітими рушниками, підрізали й полірували йому нігті на руках і ногах, кропили квітковою водою. Іноді вони залазили в басейн і

намилювали Хосе Аркадіо з голови до п'ят, поки він плавав, лежачи на спині, й думав про Амаранту. Потім вони витирали його рушниками, припудрювали й одягали. Один із цих хлопців, з руським хвилястим волоссям і очима немовби з рожевого скла, як у кролика, звичайно залишався ночувати. Він був так прив'язаний до Хосе Аркадіо, що не відходив від нього в години астматичного безсоння й разом з ним мовчки блукав по темних кімнатах. Якось уночі в Урсуліній спальні вони спостерегли дивний золотистий блиск, що пробивався крізь тріщини в цементній підлозі, неначе якесь підземне сонце перетворило підлогу спальні в освітлений вітраж. Щоб зрозуміти, в чім річ, їм не довелося навіть засвічувати ліхтар. Вони просто трохи підняли тріснуті плити в тому кутку, де стояло Урсулине ліжко, й звідки полилося найяскравіше сяйво: під плитами виявився тайник, що "його так тяжко й уперто розшукував Ауреліано Другий, Там лежало три мішки, зав'язані мідним дротом, а в них сім тисяч двісті чотирнадцять дублонів жевріли в темряві, ніби розжарене вугілля.

Знахідка скарбу була наче сліпучий спалах вогню серед нічного мороку. Але замість того, щоб здійснити мрію, виплекану за роки злиднів, і повернутися до Рима з цим несподіваним багатством, Хосе Аркадіо перетворив будинок на декадентський рай. Він поновив оксамитові штори й балдахін у спальні, загадав викласти підлогу в купальні плитами, а стіни-кахлями. Буфет у їдальні наповнився зацукрованими фруктами, копченостями та маринадами, замкнута комірчина знову відчинилася, щоб прийняти на свої полиці вина та лікери; ці напої прибували в ящиках з написаним на них ім'ям Хосе Аркадіо, і той особисто забирав ящики на залізничній станції. Якось уночі він з чотирма своїми улюбленцями влаштував бенкет, що тривав аж до світанку. Вранці о шостій годині вони повиходили голяка зі спальні, випустили воду з басейна й наповнили його шампанським. Потім дружно кинулись у басейн і пустували там, схожі на зграю птахів у золотистому небі, вкритому пухирцями, що поширювали аромат; а обіч їхніх шумливих розваг плавав, лежачи на спині, Хосе Аркадіо. Він поринув у свої думки, мріючи з розплющеними очима про Амаранту, а хлопці скоро потопилися й гуртом подалися назад до спальні, там вони позривали оксамитові штори, повитиралися ними, як рушниками, почали дуріти й розбили дзеркало з гірського кришталю; потім усі водночас полізли на ліжко, зчинивши гармидер, скинули балдахін. Коли повернувся Хосе Аркадіо, вони спали, згорнувшись клубком, немов серед уламків корабельної аварії. Розлютившись не так через видовище розгрому, що постало перед його очима, як від жалості й огиди до самого себе, спустошеного руйнівною оргією, Хосе Аркадіо озброївся різками, що зберігалися на дні скрині разом із волоссяницею й усіляким залізяччям, призначеним для вбивання плоті та покаяння, і вигнав хлопчаків з будинку, завиваючи як божевільний і шмагаючи своїх колишніх улюбленців так безжально, як не зміг би перелупцювати навіть зграю койотів. Хосе Аркадіо zostався один, змучений, задихаючись у нападі ядухи, який тривав кілька днів, а коли він нарешті минувся, бідолаха мав вигляд умирующего. На третю добу своїх мук, неспроможний більше терпіти ядуху, він прийшов увечері до кімнати Ауреліано й попросив, щоб той збігав до найближчої аптеки й купив йому порошки для інгаляції. Це

була друга поява Ауреліано на вулиці. Він пробіг лише два квартали й побачив заповишені вітрини вузької аптеки, заставлені фаянсовими посудинами з латинськими написами, і дівчина, наділена таємничою красою нільської змії, продала йому ліки, що їх назву Хосе Аркадіо написав на клаптику паперу. І цього разу вигляд безлюдних вулиць у слабкому жовтому сяйві ліхтарів не викликав у Ауреліано ані найменшого зацікавлення. Хосе Аркадіо вже був подумав, що Ауреліано втік, аж ураз той з'явився, ледве зводячи дух і тягнучи ноги, які після довгого ув'язнення зробилися наче ватяні. Ауреліано з такою видимою байдужістю ставився до навколишнього світу, що через кілька днів Хосе Аркадіо порушив обітницю, дану матері, й дозволив йому виходити на вулицю, коли заманеться.

— А мені нема чого робити на вулиці, — відказав Ауреліано.

Він і далі сидів, замкнувшись у кімнаті, поринулий у свої пергаменти; помалу-малу він їх розшифровував, хоча суті написаного йому все ще не вдавалося розтлумачити. Хосе Аркадіо приносив затворникові в кімнату шматочки шинки, зацукровані квіти, що залишали в роті присмак весни, а двічі приходив навіть з бокалом доброго вина. Хосе Аркадіо не цікавили пергаменти, які здавалися йому езотеричною забавкою, але його увагу привернули рідкісна ученість і непоясненне знання світу, виявлені цим занеханням родичем. Його дуже здивувало, що Ауреліано тямить у англійській мові і в перервах між вивченням пергаментів прочитав усі шість томів англійської енциклопедії, від першої й до останньої сторінки, як захоплюючий роман. На думку Хосе Аркадіо, все те, що Ауреліано говорив про Рим, було почерпнуте саме з енциклопедії, але невдовзі з'ясувалося, що той знає й чимало такого, чого в енциклопедії не могло бути, скажімо, про тамтешні ціни на товари. "Про все можна дізнатися", — незмінно відповідав Ауреліано на запитання, звідки в нього ці відомості. Зі свого боку Ауреліано теж був вражений, що Хосе Аркадіо, якого він бачив тільки звіддалік, коли той ходив по кімнатах, при близькому знайомстві виявився зовсім не схожим на образ, який склався в його уяві. Хосе Аркадіо вмів сміятися, час від часу сумував за колишньою величчю дому й іноді скрушно зітхав, пригнічений занедбаністю Мелькіадесової кімнати. Це зближення двох самотників однієї крові ще не переросло в дружбу, але воно скрашувало їхню бездонну самотність, яка і розділяла, і єднала їх. Відтепер Хосе Аркадіо міг звертатися до Ауреліано, вирішуючи з його допомогою деякі складні домашні проблеми, котрі самого Хосе Аркадіо вкидали в розпач, бо він не знав, як до них підступитися. Що ж до Ауреліано, то йому було дозволено сидіти й читати в галереї, одержувати листи від Амаранти Урсули — вони й далі надходили з колишньою пунктуальністю — і послуговуватися купальною, куди раніше Хосе Аркадіо його не допускав.

Одного спекотного ранку їх розбудив поквалпний стукіт у двері. Стукав якийсь незнайомий дід, великі зелені очі осявали його суворе обличчя примарним світлом, а на чолі темнів хрест із попелу. Подерта на лахміття одежа, стоптані черевики, старий мішок, який прибудець ніс на плечі, як єдине своє майно, надавали йому вигляду старця, однак він тримався з гідністю, що явно суперечила його зовнішності. Навіть у

напівмороці вітальні з першого погляду можна було зрозуміти, що таємнича сила, яка підтримує життя в цьому чоловікові, — не інстинкт самозбереження, а звичка до страху. То був Ауреліано Закоханий, єдиний, що залишився живий із сімнадцяти синів полковника Ауреліано Буендіа; він прагнув відпочити від виснажливого, повного випадковостей існування втікача. Він назвав своє ім'я й благав, щоб йому надали притулок у домі, який у безсонні ночі видавався йому останнім притулком на землі. Але Хосе Аркадіо й Ауреліано нічого не знали про цього свого родича. Вони сприйняли діда за волоцюгу й виштовхали на вулицю. І, стоячи в дверях, обидва побачили розв'язку драми, що почалася ще до народження Хосе Аркадіо. Під мигдалевими деревами на протилежному боці вулиці з'явилися два агенти поліції — протягом багатьох років вони полювали за Ауреліано Закоханим, ішли по його сліду, як хорти; гримнуло два постріли, і Ауреліано Закоханий упав, кулі влучили йому прямо в хрест на лобі.

Відколи Хосе Аркадіо вигнав хлопчаків з будинку, він жив, чекаючи вістей про трансатлантичний лайнер, на якому мав відбути до Неаполя перед Різдвом. Він сказав про це Ауреліано і навіть думав відкрити для нього яке-небудь торгове діло, що давало б кошти на прожиття, бо після Фернандиної смерті кошика з продуктами більше не приносили. Але й цій останній мрії не судилося здійснитися. Одного вересневого ранку, коли Хосе Аркадіо, попивши на кухні кави з Ауреліано, закінчував своє звичне обмивання, в купальню через дірки в черепичному даху зіскочили ті чотири хлопці, котрих він вигнав з будинку. Не давши йому спам'ятатися, вони, як були, в одязі, кинулися в басейн, схопили Хосе Аркадіо за волосся й тримали його голову під водою доти, доки на поверхні перестали з'являтися бульбашки повітря і безмовне бліде тіло спадкоємця престолу опустилося вглиб ароматних вод. Потім вони забрали з собою мішки з золотом, узявши їх із тайника, відомого тільки їм та їхній жертві. Всю операцію було проведено по-військовому швидко, організовано й безжально.

Ауреліано, який сидів, замкнувшись у своїй кімнаті, ні про що не здогадувався. Тільки ввечері, прийшовши на кухню й не заставши там Хосе Аркадіо, він почав шукати його по всьому будинку й нарешті знайшов у купальні. Хосе Аркадіо, здоровенний, роздутий, плавав на запахущій дзеркальній поверхні басейну, все ще думаючи про Амаранту. Тільки тепер Ауреліано зрозумів, що встиг полюбити його.

XIX

Амаранта Урсула повернулася в перші дні грудня на крилах супутніх вітрів, ведучи за собою чоловіка за шовковий повідець, обв'язаний довкруг його шиї. З'явилася вона несподівано, без попередження, на собі мала сукню кольору слонової кістки, з шиї аж до колін звисав разок перлів, на пальцях блищали каблучки із смарагдами й топазами; її гладеньке, підстрижене кружечком волосся виступало двома гострими ластівчиними крилами на щоки. Чоловік, який одружився з нею півроку назад, був ставним зрілим фламандцем, схожим на моряка. Тільки-но вона розчинила двері вітальні, як пересвідчилася, що її відсутність затяглася і рідна домівка занепала більше, ніж вона

гадала.

— Боже мій! — вигукнула Амаранта Урсула швидше весело, ніж прикро. — Відразу видно, що в цьому будинку немає жінки!

Її багаж не вмівся в галереї. Крім старої Фернандиної скрині, з якою Амаранту Урсулу вирядили до Брюсселя, вона привезла з собою дві скрині з сукнями, чотири великі валізи, мішок з парасольками, вісім коробок із капелюшками, велетенську клітку з п'ятдесятьма канарками та велосипед, розібраний і складений у спеціальному футлярі, що його можна було нести, як віолончель. Вона жодного дня не спочила після довгої дороги. Надягла поношений полотняний комбінезон чоловіка, привезений разом з іншими речами цього автомобіліста, й узялася до наступного оновлення будинку. Порозганяла рудих мурах, які вже остаточно заволоділи галереєю, знову воскресила трояндові кущі, з корінням повиривала бур'яни, наново понасаджувала в квіткові горщики папороть, материнку та бегонії. Очолила команду столярів, слюсарів і мулярів — вони позашпаровували тріщини в підлозі, понавішували вікна й двері, полагодили меблі, побілили будинок усередині та зовні, і вже через три місяці після її приїзду в ньому запанувала атмосфера молодості й веселощів епохи піаноли. Такої людини, як Амаранта Урсула, ці стіни ще не бачили: вона о будь-якій порі й за будь-яких обставин мала чудовий настрій, завжди була готова співати, танцювати й викидати в кошик для сміття застарілі речі та звичаї. Вона повимітала рештки похоронного причандалля й купи всякого непотребу, що понакопичувався по кутках. І тільки з пошани до Урсули залишила на стіні портрет Ремедіос. "Ви лишень подивіться! — кричала Амаранта Урсула, вмираючи від сміху. — Прабабуся в чотирнадцять років!" Якийсь муляр почав був розповідати їй, що будинок населений привидами і єдиний надійний спосіб повідганяти їх — це розпочати пошуки схованих ними скарбів, але Амаранта Урсула між двома вибухами сміху заявила, що не вірить у чоловічі забобони. Вона була така щира, така самостійна, така сучасна, що Ауреліано, забачивши її, не знав, куди подіти свої руки та ноги. "Ог-го! — радісно закричала вона, розкривши до нього свої обійми. — Та ви тільки подивіться, як він виріс, мій любий людоджер!" І перш ніж Ауреліано здобувся на відповідь, вона вже поставила платівку на диск портативного патефона, який привезла з собою, й заходилася навчати Ауреліано модних танців. Вона зажадала, щоб він змінив засмальцьовані штани, успадковані від полковника Ауреліано Буендіа, подарувала йому кілька квітчастих сорочок, гарні черевики й виштовхала його на вулицю.

Жвава, маленька й неприборкана, як Урсула, вона своєю красою й чарівністю майже не поступалася Ремедіос Прекрасній і була обдарована рідкісним талантом вгадувати наперед моду. Останні журнали мод, які надходили поштою, постійно підтверджували, що вона не помилилася в моделях — сама їх придумувала й сама шила на допотопній Амарантиній машинці. Вона передплачувала всі журнали мод, усі видання з мистецтва та популярної музики, що виходили в Європі, але, розгорнувши журнал або книжку, вже бачила, що все в світі ведеться так, як це їй уявлялося. Залишалося незбагненим, чому така розумна, обдарована жінка повернулася до цього

мертвого містечка, засипаного пилом і пригніченого спекотою, ба навіть більше — повернулася з чоловіком, у котрого грошей з лишком вистачило б на життя в будь-якій частині світу і котрий так палко кохав її, що дозволяв водити себе на шовковому повідку. Проте дні минали, й ставало чимдалі очевидніше, що Амаранта Урсула має на думці залишитися тут назавжди, — всі її плани були розраховані на довгий проміжок часу, а всі наміри зводилися до того, щоб забезпечити собі зручне життя й спокійну старість у Макондо. Клітка з канарками свідчила, що її рішення не було раптовим. Згадавши, що мати в одному листі повідомила про загибель птахів, Амаранта Урсула на кілька місяців затрималася в Європі, дочекалась пароплава, який заходив на Щасливі — Канарські острови, і, прибувши туди, купила двадцять п'ять пар найпородистіших канарок, намірившись знову заселити небо Макондо. З усіх її невдалих задумів це був найневдаліший. У міру того як канарки давали потомство, Амаранта Урсула випускала їх одну за одною, та досить було птахам відчувати себе на волі, як вони відразу летіли геть з міста. Даремно намагалася вона спокусити їх кліткою, спорудженою на Урсулине замовлення ще в дні першої перебудови будинку. Даремно лаштувала їм гнізда з клоччя серед гілок мигдалевих дерев, посипала дахи канарковим сім'ям і всіляко спонукала до співу птахів, які позалишалися в неволі, щоб вони своїм щебетанням переконали дезертирів повернутися, все одно — випущені на волю птахи стрімко злітали в небо й робили над містом коло тільки для того, щоб визначити, в якій стороні світу лежать Канарські острови.

Минув рік від дня повернення Амаранти Урсули; за цей час їй не вдалося ні заприятелювати з жителями Макондо, ні влаштувати яке-небудь свято, але вона все ще не втрачала надії вдихнути життя в цих людей, переслідуваних нещастями. Ґастон, її чоловік, намагався не суперечити своїй дружині, хоч іще в той смертельно жаркий полудень, коли вони висіли з поїзда в Макондо, він зрозумів, що її рішення повернутися викликане неясною тугою за батьківщиною. Переконаний, що дійсність розвіє цю тугу, він навіть не став складати велосипеда, а цілісні дні копався в купах павутиння, обметеного зі стін мулярами, вишукуючи в них найгарніші павучі яйця. Відтак розколупував їх нігтем і терпляче розглядав у лупу дрібнісіньких павучків, що вибігали звідти. Потім йому спало на думку, що Амаранта Урсула продовжує свої реформи тому, що не хоче визнати краху ілюзій, і він склав свій чудовий велосипед, де переднє колесо було набагато більше, ніж заднє, і присвятив своє дозвілля тому, що ловив та засушував місцевих комах, що їх потім посилав у слоїках з-під варення до Льєзького університету старому професорові природничої історії, під чиїм керівництвом він колись досить серйозно вивчав ентомологію, хоч основним його покликанням завжди була авіація. Перед виїздом на велосипеді Ґастон убирався в трико акробата, панчохи музиканта й кепку детектива; виряджаючись на прогулянку пішки, він надягав бездоганно чистий полотняний костюм, білі черевики, шовкову краватку, капелюха-канотье і брав у руки нову тростинку. Ґастон мав вицвілі очі, що робили його ще більше схожим на моряка, та вусики, руді, як біляче хутро. Хоча він був старший за Амаранту Урсулу щонайменше років на п'ятнадцять, але його юнацькі звички, постійна готовність

служити своїй дружині та чудові чоловічі достоїнства згладжували різницю в літах. Ті, що бачили цього сорокарічного чоловіка зі стриманими манерами, чоловіка, який мав повідець на шиї та їздив на цирковому велосипеді, й подумати не могли, що він уклав зі своєю юною подругою пакт про безвідмовне кохання й що вони обоє віддавалися взаємному потягові в зовсім непідхожих для цього місцях, хоч би де захопив їх порив бажання; так поводитися вони з перших днів знайомства, і ту їхню пристрасть поглиблювали та збагачували час і чимдалі незвичайніші життєві обставини. Ґастон був не лише завзятим коханцем, наділеним невичерпною уявою і глибоко ерудованим у науці кохання, але й єдиним чоловіком в історії, який наважився посадити літак просто на всіяну фіалками луку, мало не вколошкавши себе й свою наречену, тільки тому, що їм забаглося покохатися саме серед цієї квітучої луки.

Вони познайомилися за три роки до весілля, коли Ґастон виписував піруети на спортивному біплані над колежаєм, де навчалась Амаранта Урсула, і, щоб не налетіти на флагшток, різко звернув убік. Примітивна конструкція з парусини та алюмінію зачепилась хвостом за електричні дроти й зависла в повітрі. Від того дня Ґастон, незважаючи на свою ногу в гіпсі, щосуботи заїжджав по Амаранту Урсулу в пансіон до черниць і, користуючись тим, що розпорядок дня в пансіоні був зовсім не такий суворий, як би того хотілося Фернанді, забирав дівчину і віз її до свого спортивного клубу. Їхнє кохання почалося в недільному повітрі ландів^[23] на висоті п'ятсот метрів, і, в міру того як річ на землі зменшувалась у розмірах, вони відчували, що взаєморозуміння стає чимдалі повнішим. Вона розповідала йому про Макондо як про найпрекрасніше й найбільш мирне місто на світі, про велетенський будинок, що пахне материнкою, де б вона хотіла жити до старості з вірним чоловіком, двома неслухняними синами, яких би звали Родріґо й Ґонсало, а не Ауреліано й Хосе Аркадіо, та дочкою, на ймення Вірґінія, і ні в якому разі не Ремедіос. Вона з такою пристрасною наполегливістю зроджувала в пам'яті образ рідного міста, прикрашений тугою за батьківщиною, що Ґастон зрештою зрозумів: дівчина не погодиться піти за нього, якщо він не поїде з нею до Макондо. Він не заперечував, достоту так само, як потім охоче надяг на шию повідець, вважаючи це тимчасовою забаганкою, якій до певного часу краще не перечити. Але проживши з чоловіком у Макондо два роки, Амаранта Урсула залишалася така сама щаслива, як і першого дня, отож Ґастон почав виявляти ознаки занепокоєння. Він уже позасушував усіх комах, яких тільки можна було засушити в Макондо, навчився розмовляти іспанською, як місцевий уродженець, і повідгадував усі кросворди в журналах, що надходили поштою. Жаркий клімат не міг послужити Ґастонові приводом для прискорення від'їзду, бо природа дала йому печінку, воістину створену для життя в колоніях, печінку, що без будь-яких протестів зносила і післяобідню спеку, і гнилу воду. Місцева кухня припала йому цілком до смаку, і якимось він навіть поглинув яечню з вісімдесяти двох ігуанячих яєць. А для Амаранти Урсули поїзд привозив рибу та устриць в ящиках з льодом, бляшанки з консервованим м'ясом і компотами, бо ж іншої їжі вона споживати не могла; Амаранта Урсула й далі одягалася за європейською модою; вона передплачувала журнали мод, хоча їй нікуди було вийти

й нікому зробити візит, а Ґастонові в цих широтах уже забракло бадьорості духу, щоб належним чином оцінити коротенькі спіднички й надягнуті набакир фетрові капелюшки та намиста в сім разків. Її таємниця, очевидячки, полягала в тому, що вона завжди вміла знайти собі якусь роботу й сама вирішувала різні домашні проблеми, які сама ж і створювала. Сама робила помилки, а назавтра сама їх і виправляла, і то з таким згубним заповзяттям, що Фернанда неодмінно подумала б про спадкову ваду переливання з пустого в порожнє. Її життєрадісність хлюпала через вінця, і щоразу, коли надходили нові платівки, вона затримувала чоловіка у вітальні й разом з ним до пізньої ночі розучувала нові танці — їхні описи з доданими рисунками надсилали їй давні подруги по коледжу. Уроки танців звичайно закінчувалися любовними втіхами, подружжя прилаштовувалося в кріслі-гойдалці, а то й просто на голій підлозі. Амаранті Урсулі для повного щастя бракувало тільки дітей, але вона дотримувала угоди з чоловіком не мати їх, аж поки не минуть п'ять років подружнього життя.

Щоб якось змарнувати час, Ґастон уранці звичайно заходив до Мелькіадесової кімнати побесідувати з Ауреліано. Йому подобалося згадувати найглухіші закутки своєї батьківщини, яку Ауреліано знав у всіх подробицях, немовби прожив там багато років. На запитання, звідки Ауреліано взяв ці відомості, відсутні навіть в енциклопедії, Ґастон діставав ту саму відповідь, що й Хосе Аркадіо: "Дізнатися можна про все". Крім санскриту, Ауреліано опанував англійську та французьку мови, а також здобув початкові знання з латинської та грецької. Тепер, коли він щовечора почав виходити з дому і Амаранта Урсула виділила йому тижневу суму на кишенькові витрати, Мелькіадесова кімната стала скидатися на філіал книгарні вченого каталонця. Ауреліано жадібно читав, допізна засиджуючись над книжками, проте, слухаючи його міркування про прочитане, Ґастон подумав, що, читаючи книжки, Ауреліано не прагне збагатити свої знання, а тільки шукає підтвердження вже відомих йому істин. Найбільше в світі його цікавили пергаменти, і їм він присвячував найплідніші ранкові години. Ґастон з Амарантою охоче ввели б Ауреліано в своє родинне коло, та він тримався осібно, був огорнутий таїною, як хмарою, яка з плином часу робилася тільки густішою. Всі спроби Ґастона заприятелювати з ним зазнали невдачі, і фламандцеві довелося шукати інших можливостей вбивати час. Саме тоді йому й спало на думку організувати службу авіапошти.

Ідея була не нова. Нею він захопився ще задовго до того, як познайомився з Амарантою Урсулою, але тоді він хотів налагодити авіапоштовий зв'язок з Бельгійським Конґо, де його родина вкладала капітал у виробництво пальмової олії. Одруження й рішення провести кілька місяців у Макондо, щоб догодити дружині, примусили Ґастона відкласти здійснення своїх задумів. Проте, коли він побачив, що Амаранта Урсула взялась організовувати товариство задля благоустрою міста і тільки сміється з його спроб завести розмову про повернення до Європи, то зрозумів, що в Макондо доведеться осісти надовго, і став поновлювати зв'язки зі своїми компаньйонами в Брюсселі, про яких він майже забув. Хіба не однаково, де бути першовідкривачем — в Африці чи в басейні Карибського моря? Поки тривало листування, Ґастон розчистив

для приземлення літаків майданчик на колишніх зачарованих землях, які в той час мали вигляд пустирища, засипаного битим ґравієм, вивчив географію узбережжя та напрямок панівних вітрів і вибрав найзручніші траси польотів, — при цьому він і не здогадувався, що його діяльність, дуже схожа на діяльність містера Герберта, збудила в серцях жителів Макондо небезпечну підозру: вони думали, що Гастон насправді збирається саджати банани й тільки прикриває свій намір теревеннями про авіапошту. Натхненний щасливим задумом, який, попри все інше, міг послужити виправданням рішення назавжди поселитися в Макондо, фламандець кілька разів побував у столиці провінції, робив візити властям, одержав ліцензії та попідписував контракти на виняткове право. Водночас він і далі підтримував листування зі своїми компаньйонами в Брюсселі, яке нагадувало Фернандине листування з невидимими цілителями, й зрештою переконав їх вислати морем перший аероплан разом із досвідченим механіком, котрий складе апарат у найближчому від Макондо порту й перелетить на ньому до міста. Через рік після перших вимірів і метеорологічних прогнозів Гастон, сповнений віри в неодноразово підтверджені обіцянки своїх компаньйонів, набув звичку, вичікуючи появи аероплана, блукати вулицями, поглядати на небо та дослухатись до шуму бризу.

Хоч сама Амаранта Урсула й не зауважувала цього, її повернення внесло докорінні зміни в життя Ауреліано. Після смерті Хосе Аркадіо він став завсідником книгарні каталонця. Свобода, яку мав Ауреліано, та надмір вільного часу пробудили в ньому певний інтерес до міста, і він почав вивчати Макондо, нічому не дивуючись. Він швендяв курними, безлюдними вулицями, обстежував радше з наукової, аніж із людської цікавості руїни будинків, металеві сітки на вікнах, переїдені іржею й попроривані птахами, що гинули від спеки, розглядав людей, пригнічених тягарем спогадів. З допомогою уяви намагався відновити колишню пишність міста й бананової компанії: її висохлий плавальний басейн був тепер ущерть забитий зотлілими чоловічими черевиками та жіночими туфельками, а серед її зруйнованих, зарослих бур'янами котеджів Ауреліано знайшов кістяк німецької вівчарки, все ще припнутої сталевим ланцюгом до кільця, і телефон, що дзвонив, дзвонив і дзвонив... Зрештою Ауреліано зняв слухавку, почув далекий і занепокоєний жіночий голос, який питав по-англійськи, і відповів: так, страйк скінчився, три тисячі трупів скинуто в море, бананова компанія виїхала, і в Макондо після багатьох років нарешті запанував спокій. Отак, гуляючи, він зайшов у великий квартал будинків розпусти, де колись пачками спалювано кредитки з єдиною метою — пожвавити кумбіамбу; нині квартал являв собою лабіринт найсумніших і найжалюгідніших вулиць міста — там подекуди ще світилися червоні ліхтарі, однак танцювальні салони, прикрашені лахміттям зітлілих гірлянд, були порожні, а худі й товсті вдови, які ніколи не мали чоловіків, — французькі прабабусі та вавилонські матріархині, — все ще сиділи й чекали біля грамофонів-віктрол. Ауреліано не знайшов нікого, хто пам'ятав би його родину або ж бодай полковника Ауреліано Буендіа, — крім одного тільки діда, найстарішого з антильських негрів, що й далі виспівував сумовиті вечірні псалми в палісаднику свого будинку. Біла,

як бавовна, чуприна робила його схожим на негатив фотографії. Ауреліано розмовляв із ним страхітливим жаргоном, який опанував за кілька тижнів, і часом ділив з дідом його вечерю — суп із півнячих голів, зварений правнучкою, великою кремезною негритьянкою, у якої стегна були, мов у кобили, груди — схожі на дині з живої плоті, а шапка густого, цупкого, ніби дріт, волосся на круглій голові правильної форми нагадувала підшоломник середньовічного воїна. Звали негритьянку Чаклункою. В той час Ауреліано, щоб якось прожити, продавав столові прибори, свічники та інші дрібні речі з дому. Коли він залишався без грошей, а це бувало дуже часто, то випрошував на базарі в торговців півнячі голови, призначені для смітника, й ніс до Чаклунки, яка варила йому з них суп із портулаком і м'ятою. Коли старий негр помер, Ауреліано вже не заходив до їхнього будинку, але вечорами зустрічався з негритьянкою під темними мигдалевими деревами на площі, де вона тихим посвистом приманювала випадкових опівнічників. Він частенько прогулювався разом з нею, патякаючи її жаргоном про супи з півнячих голів та про інші вишукані страви злидарів, і поводився б так і далі, якби Чаклунка не натякнула, що його присутність відлякує клієнтуру. Ауреліано не спав з нею, хоч подеколи й відчував спокусу, та й самій Чаклунці це видалось би природним завершенням їхнього розділеного суму. Отже, він усе ще залишався дівичем, коли до Макондо повернулася Амаранта Урсула та обдарувала його сестринським поцілунком, від якого йому забило дух. Щоразу при зустрічах з Амарантою Урсулою, а надто коли вона починала навчати його модних танців, він почувався беззахисним, йому здавалося, ніби його кістки стають м'якими, як губка, — це було те саме відчуття, яке колись збентежило його прапрадіда в комірчині, куди того затягла Пілар Тернера під приводом ворожіння на картах. Намагаючись заглушити свої муки, Ауреліано з головою поринув у пергаменти й став ухилятися від невинних пестошів своєї тітки, які отруювали йому ночі флюїдами страждань, але що більше він її уникав, з тим більшим нетерпінням і неспокоєм прагнув знову почути її заливчастий сміх, верески щасливої кішки та вдячні співи, які вихоплювались у неї, коли вона вмирала від кохання в будь-який час дня і ночі в усіх, навіть найнепридатніших місцях будинку. Однієї ночі в сусідній кімнаті, колишній ювелірній майстерні, всього за якісь десять метрів від його ліжка, невситиме подружжя вмостилося на столі й розбило скляну шафу, й далі кохалося в калюжі соляної кислоти. Ауреліано не стулив очей цілісіньку ніч, а весь наступний день його трясла пропасниця й душили люті ридання. Цей день здавався йому нескінченним: коли настала довгождана ніч, він уже чекав Чаклунку в тіні мигдалевих дерев, пронизуваний крижаними голками непевності й стискаючи в пітному кулаці півтора песо, які попросив у Амаранти Урсули не стільки тому, що у нього не було грошей, а скільки для того, щоб прилучити її до свого падіння, принизити, заплямувати розпустою. Чаклунка привела його до освітленої заговореними свічками комірчини, до розкладачки, що її полотно було геть забруднене слідами лихого кохання, до свого тіла, тіла відважної, зачерствілої і бездушної суки; вона наготувалася спекатися Ауреліано, як переляканої дитини, але дуже швидко побачила, що має справу з чоловіком, чия страшенна можуть

сколихнула все її нутро, як землетрус.

Вони стали коханцями. Вранці Ауреліано займався розшифровуванням пергаментів, а в годину сієсти вирушав до заколисливої тиші кімнатки, де чекала його Чаклунка, котра навчала його кохатися — спершу, як це роблять черви, потім як слимаки, й врешті як креветки, і припиняла навчання лише тоді, коли наставав час іти на пошуки заблудних клієнтів. Минуло кілька тижнів, перш ніж Ауреліано помітив, що Чаклунка носить на талії обруч, зроблений із чогось схожого на струну для віолончелі, твердий як сталь і без кінців, бо з ним вона народилася й виросла. Майже завжди в перервах між любовними втіхами коханці підкріплялися якимсь наїдком, сидячи голі на ліжку серед дурманної спекоти, а над ними, мов денні зорі, сяяли дірки, проїдені іржею в цинковому даху. У Чаклунки вперше завівся постійний чоловік, свій полюбовник, як вона казала, вмираючи від сміху; у неї навіть зародилися в серці якісь сподівання, але невдовзі Ауреліано відкрив їй таємницю своєї пристрасті до Амаранти Урсули, — пристрасті, від якої йому так і не вдалося вилікуватися в обіймах іншої жінки, навпаки, муки робились для нього чимдалі нестерпнішими в міру того, як досвід розширював його любовні обрії. Після цієї сповіді Чаклунка й далі приймала Ауреліано так само палко, як і доти, але тепер беззастережно вимагала з нього плату за свої послуги, а коли він не мав грошей, збільшувала його рахунок, який вела на стіні за дверима, і то не цифрами, а рисочками, проведеними нігтем великого пальця. Коли спадали сутінки, Чаклунка виряджалася гуляти туди й сюди по темних закутках площі, а Ауреліано йшов додому; в галереї він, як сторонній, вітався з Амарантою Урсулою й Ґастоном — саме в цю пору вони звичайно готувалися вечеряти, і знову замикався в своїй кімнаті, де не міг ні читати, ні писати, ані навіть думати через болісне хвилювання, яке в нього викликали сміх, шепотіння, вступне вовтуження й агонія насолоди, що наповнювали будинок уночі. Таке було його життя за два роки до того, як Ґастон почав дожидати аероплана, і воно все ще не змінилося на той час, коли Ауреліано, зайшовши до крамниці вченого каталонця, побачив там чотирьох молодих базік, що вели запальну суперечку про способи знищення тарганів у середні віки. Старий книгар, знаючи пристрасть Ауреліано до книжок, які перечитав хіба що Беда Вельмишановний^[24], не без батьківського лукавства підбив його виступити арбітром у цій ученій полеміці. Ауреліано миттю пояснив, що таргани — найстародавніша на Землі крилата комаха і вже в Старому Завіті згадується, що їх б'ють капцями, однак проти цих комах усі засоби знищення виявились недієвими — від посланих бурою скибочок помідора й аж до борошна з цукром; тисячу шістсот відомих науці видів тарганів з давніх-давен переслідують вперто й нещадно; за всю свою історію люди не нападали так люто на жодне інше створіння, включаючи самих себе, і, сказати правду, потяг знищувати тарганів слід було б віднести до таких притаманних людині інстинктів, як розмноження, причому інстинкт таргановбивства непереборніший і виражений набагато чіткіше. Якщо досі тарганам удавалося уникнути повного винищення, то це тільки тому, що вони ховалися по темних кутках і завдяки цьому ставали недосяжними для людини, від народження наділеної страхом перед темрявою, однак при яскравому

полуденному світлі вони знов робились уразливими; отже, єдиний надійний спосіб знищення тарганів і в середні віки, і в наш час, і на віки вічні — це осліплення їх сонячним світлом.

Цей сповнений фаталізму та енциклопедичної мудрості виступ дав початок міцній дружбі. Тепер Ауреліано щовечора зустрічався з чотирма суперечниками — Альваро, Германом, Альфонсо й Габріелем, — першими й останніми друзями в його житті. Для затворника, який жив у створеному книжками світі, ці галасливі зустрічі, що починались о шостій годині вечора в книгарні й закінчувались удосвіта по борделях, були справдешнім одкровенням. Досі йому й на думку не спадало, що література — це найкраща забава, придумана задля того, щоб знущатися з людей, але під час однієї нічної п'ятики Альваро переконав його в цьому. Минув певний час, перш ніж Ауреліано зрозумів, що в своїх зухвалих судженнях Альваро наслідував ученого каталонця, для котрого знання не мали ніякої вартості, якщо з їхньою допомогою годі було винайти новий спосіб приготування нуту.

Того вечора, коли Ауреліано зробив свою першу наукову доповідь про тарганів, дискусія скінчилася в дівчаток, які торгували собою з голоду, — в примарному борделі одного з передмість Макондо. Хазяйкою там була усміхнена святенниця, одержима манією відчиняти й зачиняти двері. Її незмінна посмішка була ніби викликана легковір'ям клієнтів, які сприймали всерйоз те, що існувало тільки в їхній уяві, адже все в цьому будинку було несправжнє: меблі розпадалися, коли на них сідали, всередині вительбушеної віктролі примостилася на яйцях квочка, в садку цвіли паперові квіти, на стінах висіли календарі, видані ще до появи бананової компанії, а також — рамки з літографіями, вирізаними з ніколи не друкованих журналів. Чистісінькою вигадкою були й лякливі шльондри, які збігалися з сусідніх будинків, коли хазяйка сповіщала їх, що прийшли клієнти. Вони заходили, не вітаючись, у сукенках із тканини, де колись, років п'ять тому, були квіточки, скидали їх із тією ж простодушністю, з якою доти надягали, а в пароксизмі пристрасті вигукували: "Ой! Гляньте-но, як обвалюється стеля!" Одержавши свій песо і п'ятдесят сентаво, вони миттю витрачали їх на бутерброд із сиром, який купували у хазяйки, а та більше, ніж будь-коли, розпливалася в усмішці: адже тільки вона знала, що цей бутерброд так само несправжній. Для Ауреліано, чий світ у той час починався з пергаментів Мелькіадеса й закінчувався ліжком Чаклунки, цей примарний бордельчик став радикальними ліками від несправжності. Спочатку він ніяк не міг завершити справу як слід, бо хазяйка мала звичку заходити до кімнати в найвідповідальнішу мить і висловлювати різні зауваження щодо достоїнств головних дійових осіб. Але поступово він так при звичаївся до цих життєвих дрібниць, що однієї ночі, найбезглуздішої з усіх ночей, роздягся в маленькій залі, яка правила за приймальною, й голяка оббіг навколо будинку, балансуючи пляшкою з пивом на своєму чоловічому причандаллі. Це Ауреліано ввів у моду всілякі витівки, які хазяйка закладу зустрічала своєю звичною посмішкою, не заперечуючи проти них, але й не вірячи в них; так було й тоді, коли Герман мало не підпалив будинок, намагаючись довести, що його взагалі не існує, і тоді, коли

Альфонсо, скрутивши папузі шию, вкинув його в казанок, де вже закипала куряча юшка.

Хоч Ауреліано відчував до кожного зі своїх чотирьох друзів однакову прихильність і часто думав про них як про одну людину, все-таки Габріель був йому ближчий за всіх. Ця близькість виникла одного вечора, коли Ауреліано випадково завів мову про полковника Ауреліано Буендіа, і Габріель, єдиний з усіх, повірив, що друг каже правду. Навіть хазяйка, яка звичайно не втручалася в розмови, з одержимістю затятої пліткарки запевняла, що полковника Ауреліано Буендіа — вона й справді колись чула про нього — вигадав уряд, який шукав приводу, щоб повбивати лібералів. Габріель, навпаки, не брав під сумнів реальності полковника Ауреліано Буендіа, бо той був товаришем по зброї і нерозлучним другом його прадіда, полковника Герінельдо Маркеса. Провали в пам'яті жителів Макондо ставали особливо глибокими, коли заходила мова про розстріл робітників. Тільки-но Ауреліано зачіпав цю тему, як не лише хазяйка, а й люди, старші за неї віком, казали, що розповідь про робітників, оточених військами біля вокзалу, та про поїзд із двохсот набитих трупами вагонів, справжнісінька вигадка, і навіть обстоювали висновок, якого дійшло судове слідство і який увійшов у підручники для початкової школи: бананової компанії ніколи не існувало. Таким чином, Ауреліано і Габріель були ніби зв'язані співництвом, яке ґрунтувалося на їхній вірі в реальні факти, не визнані всіма іншими; ці факти справили величезний вплив на обох друзів і, мовби хвиля прибою, що відступає від берега, потягли їх у давно загиблий світ, від якого не убереглося нічого, крім туги. Габріель спав там, де його заставляла година сну. Кілька разів Ауреліано клав товариша в ювелірній майстерні, але той цілісіньку ніч не міг склепити очей: йому заважали мерці, що аж до світанку тинялися кімнатами. Згодом Ауреліано доручив Чаклунці піклуватися про нього, і коли вона була вільна, то пускала Габріеля до своєї кімнатки, доступної кожному охочому, і вела його рахунок, роблячи нігтем рисочки на стіні за дверима, на тому невеличкому просторі, який залишився після запису боргів Ауреліано.

Незважаючи на своє безладне життя, четверо друзів, скоряючись наполяганням вченого каталонця, намагалися здійснити й дещо довговічне. Лише він зі своїм досвідом колишнього викладача античної літератури і запасами рідкісних книг зміг заохотити їх просидіти цілісіньку ніч, шукаючи тридцять сьому драматичну ситуацію, і це в місті, де ніхто вже не мав ні бажання, ані можливості здобувати знання, що виходили за межі програми початкової школи. Заполонений відкриттям дружби, заморожений чарами світу, який досі через Фернандину бездушність був для нього заповідним, Ауреліано кинув досліджувати пергаменти саме тоді, коли вже починав угадувати сенс зашифрованих віршів із пророцтвами. Та згодом, переконавшись, що часу вистачить на все, — навіть від борделів не доведеться відмовлятися, — він повернувся до Мелькіадесової кімнати й з новим запалом узявся за пергаменти, твердо поклавши собі не кидати роботи, доки не розгадає шифру до кінця. Гастон усе чекав появи аероплана, і Амаранта Урсула відчула себе такою самотньою, що одного ранку

зайшла до кімнати Ауреліано.

— Як справи, людожере? — спитала вона. — Знову засів у своїй печері?

Амаранта Урсула була невідпорна — в якійсь мудрованій сукні і в довгому намисті з хребців риби-буркунця, яке вона зробила сама. Пересвідчившись у вірності свого чоловіка, вона спустила його з повідця, і, здається, вперше після повернення до Макондо в неї випала вільна хвилина. У Ауреліано не було потреби бачити Амаранту Урсулу, він і так знав, що вона прийшла. Коли вона сперлася ліктем на робочий стіл, така близька, беззахисна, Ауреліано відчув, як десь у глибині в нього загули всі кістки, і в розпачі уткнувся в пергаменти. Пересилуючи хвилювання, він гарячково чіплявся за свій голос, який щезав кудись, за життя, яке поривалося залишити його, за пам'ять, яка нараз перетворилася в скам'янілого поліпа, і почав розповідати Амаранті Урсулі про священне призначення санскриту, про наукові можливості передбачувати майбутнє, що просвічує крізь товщу часу, як ото літери зі зворотного боку паперу, коли дивитися проти світла, про потребу зашифрувати пророцтва, щоб вони не знищили самі себе, і про "Віки" Нострадамуса, і про загибель Кантабрії^[25], що провістив святий Мільян^[26]. Невдовзі, не уриваючи своєї лекції й спонукуваний потягом, який дрімав у його серці від дня народження, Ауреліано накрив долонею руку Амаранти Урсули, гадаючи, що ця рішуча дія покладе край його збентеженню. Однак Амаранта Урсула з безневинною ласкою ухопила юнака за палець, як часто робила це в дитинстві, й трималася за нього весь час, поки Ауреліано відповідав на її запитання. Так вони й залишалися, з'єднані холодним як лід вказівним пальцем, що не передавав ніяких відчуттів ні в тому, ні в зворотному напрямку; потім Амаранта Урсула враз отямилася від свого миттєвого заціпеніння й ляснула себе по лобі.

— Мурахи! — вигукнула вона.

Вмить забувши про пергаменти, вона поквапилася до дверей своєю танцюючою ходою і звідти послала Ауреліано кінчиками пальців повітряний поцілунок, достоту такий, яким попрощалася зі своїм батьком, коли її виряджали до Брюсселя.

— Поясниш мені потім, — сказала Амаранта Урсула. — Я геть забула, що сьогодні треба залити вапном мурашники.

Вона час від часу навідувалася до нього, коли мала справи в цій частині будинку, й затримувалася в кімнаті на кілька хвилин, поки чоловік далі уважно оглядав небо. Введений в оману такою переміною, Ауреліано знову почав обідати вдома, від чого він відмовився уже в перші місяці після повернення Амаранти Урсули. Гастонові його товариство припало до душі. Під час розмов за столом, які нерідко тривали понад годину, він скаржився Ауреліано на своїх компаньйонів. Мабуть, вони дурять його: уже давно повідомили, буцімто відправили аероплан морем, а судно все не приходить і, як запевняє морське агентство, ніколи й не прийде, бо не числиться в корабельних реєстрах портів Карибського моря, але компаньйони запевняють, ніби відправили аероплан, і навіть натякали на те, що це, може, Гастон їх дурить. Взаємна недовіра зробилася нарешті такою глибокою, що фламандець визнав за краще припинити листування й став подумувати, чи не варто йому з'їздити на кілька днів до Брюсселя,

з'ясувати все на місці й повернутися назад з аеропланом. Однак його задум пішов нанівець, щойно Амаранта Урсула підтвердила своє давнє рішення ні в якому разі не виїжджати з Макондо, коли навіть через це доведеться розлучитися з чоловіком. Спершу Ауреліано поділяв думку, яка склалася в Макондо, що Ґастон — просто дурень на велосипеді, й почував до нього невиразне почуття жалості. Згодом, глибше пізнавши в борделях чоловічу натуру, він почав пояснювати подружню покору фламандця його шаленою пристрастю. Але, спізнавши Ґастона краще, Ауреліано зауважив суперечність між його справжньою вдачею та показним смиренням і затаїв підозру, що всі вчинки того, навіть чекання аероплана, — просто добре розіграний фарс. Тоді він і подумав, що Ґастон не такий уже й дурний, як здається, а, навпаки, це чоловік великої твердості, надзвичайної хитрості й невичерпного терпіння, який вирішив узяти гору над дружиною, стомивши її своїми вічними поступками, своєю нездатністю сказати бодай раз "ні", своєю вдаваною безмежною покірністю, надавши їй можливість заплутуватись у її ж власному павутинні до того дня, коли їй зрештою стане несила терпіти далі нудьгу, породжувану ілюзіями, які завжди напoxваті, і вона сама запакує валізи, щоб повернутися до Європи. Після цього колишня жалість до фламандця перетворилася в душі Ауреліано на люту ненависть. Ґастонів метод видався йому таким підлим і водночас таким дієвим, що він наважився застерегти Амаранту Урсулу. Але та тільки посміялася з його підозріливості, нічим не показавши перед ним, який важкий тягар кохання, непевності й ревностів носить вона в своєму серці. Їй не спадало на думку, що ставлення Ауреліано до неї — це щось більше, ніж звичайна братня приязнь, не спадало аж до того дня, коли, розкриваючи бляшанку консервованих персиків, вона порізала собі пальця і Ауреліано кинувся висмоктувати їй кров із такою жадібністю й відданістю, аж її пройняв дроз.

— Ауреліано! — силувано засміялася вона. — Ти надто вже захоплюєшся, із тебе вийшов би непоганий вампір.

І тоді Ауреліано прорвало. Безпорадно цілуючи долоню пораненої руки, він розкрив найпотаємніші закутки свого серця, витягши звідти нескінченно довгого, розбухлого черв'яка, страшного паразита, вигодуваного його стражданням. Розповів Амаранті Урсулі, як вставав серед ночі й ридав від розпачу та люті, уткнувшись обличчям в інтимні речі її туалету, які вона вішала сушити в купальні. Розповів, з якою тугою благав Чаклунку верещати як кішка й, хлипаючи, бурмотіти йому на вухо "Ґастоне, Ґастоне, Ґастоне", і з якою спритністю крав флакони з парфумами Амаранти Урсули, щоб відчувати її запах на шиях у дівчаток, які продавали себе з голоду. Налякана пристрастю його звірянь, Амаранта Урсула один за одним загинала пальці, і її долоня закривалася, ніби скойка устриці, аж поки врешті-решт, позбавлена болю й усякої жалості, поранена рука перетворилася на грудку смарагдів, топазів і твердих, як камінь, нечутливих кісток.

— Тварюка! — ніби виплюнула вона. — Першим же пароплавом я відпливаю до Бельгії.

Якось Альваро зайшов до крамниці вченого каталонця, голосно прославляючи свою нову знахідку: зоологічний бордель. Він називався "Золотий хлопчик"; це був велетенський салон просто неба, де гуляло на волі щонайменше двісті водяних бугаїв, відзначаючи час своїм гучним, схожим на бичаче ревіння, криком. Довкола танцювального майданчика, в загородах з дротяної сітки, серед велетенських амазонських камелій жили барвисті чаплі; каймани, повідгодовувані, як свині; гримучі змії з дванадцятьма брязкальцями і черепаха з позолоченим панцером, що плавала й пірнала в маленькому штучному океані. Був там і білий песик, тихий педераст, який, одначе, виконував обов'язки самця-плідника, за що його й годували. Повітря там мало таку первозданну густину, ніби його щойно винайшли, а прекрасні мулатки, котрі безнадійно чекали в оточенні криваво-червоних квітів і вже давно не модних платівок, були обізнані з усіма хитромудрими способами кохання, які чоловік забув прихопити з собою із земного раю. Першої ж ночі друзі завітали до цієї теплиці ілюзій, і велична мовчазна баба, яка сиділа при вході у сплетеній із ліан гойдалці й брала вхідну плату, відчула, що час обертається по колу, нагледівши серед п'яти новоприбулих сухорлявого сумного чоловіка з татарськими вилицями, позначеного віспою самотності — від дня створення світу й на віки вічні.

— Ой! — прошепотіла вона. — Ауреліано!

Перед нею знову постав полковник Ауреліано Буендіа, такий, яким вона побачила його при світлі лампи задовго до всіх війн, задовго до спустошливої для нього слави та розчарувань вигнання — того далекого ранку, коли він зайшов до її спальні, щоб віддати перший у своєму житті наказ: кохатися з ним. Це була Пілар Тернера. Доживши до ста сорока п'яти літ, вона відмовилася від згубного звичаю вести рахунок своїх років і стала жити у відокремленому, як глуха вуличка, нерухомому часі спогадів, де майбутнє було безпомилково провіщене й установлене раз і назавжди, — остеронь від того хисткого майбутнього, яке ґрунтувалося на ненадійних припущеннях та здогадах карт.

Завдяки цій зустрічі Ауреліано здобув притулок у ніжності й співчутливому розумінні доти невідомої йому прапрабаби. Похитуючись у плетеній гойдалці, вона згадувала колишню могуть і падіння роду Буендіа та зрівняну з землею пишноту Макондо. Тим часом Альваро вибухами свого реготу полохав кайманів, Альфонсо придумував криваву історію про те, як водяні бугаї минулого тижня повиймали очі чотирьом клієнтам, що поводитися не так, як належить, а Габріель втішався в кімнаті задумливої мулатки, яка брала плату не грошима, а листами до свого нареченого-контрабандиста, ув'язненого в тюрмі по той бік Оріноко, тому що прикордонники напоїли його проносним і посадовили на горщик, а він навернув повен горщик лайна з діамантами. Оцей справдешній, не примарний бордель, з його по-материнському дбайливою хазяйкою, і був саме тим світом, про який Ауреліано мріяв під час свого довготривалого затворництва. Тут йому було так добре, що він і подумати не міг про

інший притулок того вечора, коли Амаранта Урсула розбила на друзки його мрії. Він прагнув полегшити душу словами, хотів, щоб хто-небудь послабив вузли, які стягували йому груди, але зміг тільки залитися щедрими, гарячими й підкріплюючими слізьми, уткнувшись обличчям у пелену Пілар Тернери. Перебираючи його волосся кінчиками пальців, вона чекала, поки він заспокоїться, і хоч Ауреліано й не признався, що плаче від кохання, вона одразу впізнала цей найдавніший в історії чоловіка плач.

— Ну, годі тобі, малий, — лагідно мовила Пілар Тернера. — А тепер скажи мені, хто вона.

Тільки-но Ауреліано назвав ім'я, як Пілар Тернера засміялася грудним сміхом, отим своїм колишнім життєрадісним сміхом, який з роками зробився подібний до хрипкого туркотіння голубів. У серці людини з роду Буендіа не могло бути незабгненої для неї таємниці. Бо ж карти і власний досвід показали їй, що історія цієї родини — то ланцюг неминучих повторень, колесо в обертовому русі, яке б крутилося без кінця, коли б не чимраз більший і незворотний знос осі.

— Не турбуйся, — всміхнулася Пілар Тернера. — Хоч би де вона зараз була, вона тебе чекає.

О пів на п'яту Амаранта Урсула вийшла з купальні. Ауреліано бачив, як вона пройшла повз його кімнату, загорнувшись у халат, із рушником, навитим, мов тюрбан, на голові. Скрадаючись, похитуючись, ніби п'яний, він подався за нею і прослизнув до подружньої спальні, саме коли Амаранта Урсула розгорнула халат; вона тут же злякано загорнула його знову й мовчки показала Ауреліано на сусідню кімнату, двері в яку були прочинені й де, як знав Ауреліано, Ґастон писав листа.

— Іди геть, — сказала Амаранта Урсула самими тільки губами.

Ауреліано всміхнувся, схопив її обома руками за стан, підняв, як вазон з бегоніями, й жбурнув на ліжко горілиць. Одним грубим ривком, перше ніж вона встигла перешкодити йому, він зірвав з неї сорочку, і його очам відкрилася запаморочлива, як безодня, нагота щойно вимитого тіла, а на цьому тілі не було жодної цяточки, жодної волосинки, жодної прихованої родимки, яких би Ауреліано не бачив своєю уявою серед нічного мороку. Амаранта Урсула захищалася цілком щиро, зі спритністю дикої самиці: звиваючись усім своїм запахущим тілом, гладеньким і гнучким, як у ласки, вона намагалася відбити Ауреліано нирки коліньми й водночас впивалася йому нігтями в обличчя, проте ні в неї, ні в нього не вирвалося й зітхання, яке відрізнялося б від спокійного дихання людини, що споглядає біля відчиненого вікна тихий квітневий вечір. Це була люта боротьба, битва не на життя, а на смерть, але збоку вона здавалася позбавленою будь-якого завзяття, бо складалася з таких повільних, обережних, урочистих наскоків і ухильнянь, що за час, який минав між ними, могли б іще раз порозцвітати петунії, а Ґастон у сусідній кімнаті міг би забути про свої мрії аеронавта, — здавалося, ніби двоє коханців, посварившись, намагаються миритися в глибині прозорої водойми. У розпалі свого запеклого й церемонного опору Амаранта Урсула зміркувала, що їхнє цілковите мовчання неприродне й може збудити підозру чоловіка швидше, ніж шум, якого вони силкувались уникнути. Тоді вона почала сміятися, не

розтуляючи вуст, однак боротись не кинула, а захищалась тепер робленими укусами й вивільняла своє тіло не з такою запеклістю, як раніше, аж поки врешті-решт обоє виявили, що вони — супротивники і спільники водночас, отож оборона перетворилася на звичайнісіньке вдавання, а напади — на пестоші. Потім Амаранта Урсула на якусь мить перестала оборонятися, ніби жартома, немовби готуючись викинути якогось коника, а коли захотіла знову розпочати опір, налякана тим, до чого сама допустила, було вже пізно. Незвичайно могутній струс кинув її на місце, пришпилив до ліжка її тіло, і вся її воля до опору зламалася під натиском нездоланного бажання дізнатися, що то за оранжевий свист і невидимі кулі чекають її по той бік смерті. Вона ледве встигла простягнути руку, навпомацки знайти рушник і закусити його зубами, щоб не дати вихопитися пронизливому кошачому вереску, який уже роздирав їй нутроші.

XX

Пілар Тернера вмерла вночі під свято в гойдалці з ліан, охороняючи вхід до свого раю. Згідно з останньою волею небіжчиці її поховали не в труні, а просто в гойдалці, яку вісім чоловіків опустили на мотузках у величезну яму, викопану посеред танцювального майданчика. Бліді від плачу, вбрані в чорне мулатки виконали свої чаклунські обряди й, познімавши з себе сережки, брошки та персні, покидали все у яму; могилу закрили кам'яною плитою без імені й дат, а поверх плити насипали цілий пагорб із амазонських камелій. Потім мулатки потруїли всіх тварин і птахів, позамуровували двері та вікна цеглою й розбрелися хто куди зі своїми дерев'яними скриньками, обклеєними зсередини літографіями з зображеннями святих, кольоровими малюнками з журналів і портретами недовгочасних, недосяжних і фантастичних женихів, які випорожнювалися діамантами, пожирали один одного, мов канібали, або ж були козирними королями, що мандрували морями.

Це був кінець. У могилі Пілар Тернери серед ладанок і дріб'язкових коштовностей повій зотлівали рештки минулого, що іще збереглися в Макондо після того, як учений каталонець розпродав свою книгарню і, знудившись за справжньою довгою весною, повернувся на берег Середземного моря в рідне село. Ніхто не чекав, що він може поїхати геть. Він з'явився в Макондо в часи процвітання бананової компанії, рятуючись від однієї з незліченних війн, і не надумав нічого практичнішого, ніж відкрити крамницю інкунабул та першодруків різними мовами; випадкові відвідувачі, забігаючи сюди, щоб збавити час, поки підійде їхня черга йти в будинок навпроти — до тлумача снів, гортали ці книжки з деякою осторогою, ніби підібрали їх на звалищі. Півдня каталонець проводив у задушливій кімнатці за книгарнею, списуючи закрутистими літерами аркуші, видерті зі шкільного зошита, але ніхто не міг з певністю сказати, що то він таке пише. На той час, коли з ним заприятелював Ауреліано, старий назбирав уже дві скрині безладно звалених аркушів, які чимось нагадували Мелькіадесові пергаменти. До свого від'їзду він устиг заповнити й третю скриню, і це давало підставу

думати, що, проживаючи в Макондо, він нічого більше й не робив. Єдиними людьми, з якими він підтримував стосунки, були четверо друзів; коли вони ще навчалися в школі, каталонець давав їм книжки в заставу за дзиги та паперових зміїв і приохотив хлопців до читання Сенеки й Овідія. З класиками він поводився просто, без церемоній, немовби колись жив з ними в одній кімнаті і знав про них багато чого такого, що, здавалося, не могло бути нікому відоме, наприклад, що святий Августин носив під чернечою рясом вовняну безрукавку, яку не знімав чотирнадцять років, а чорнокнижник Арнальдо де Віланова^[27] ще в дитинстві став імпотентом, бо його вкусив скорпіон. Палка любов каталонця до друкованого слова була сумішшю глибокої поваги й панібратської нешанобливості. Ця двоїстість виявлялася навіть у його ставленні до власних рукописів. Альфонсо, який спеціально вивчив каталанську мову, маючи намір перекласти їх іспанською, одного разу поклав пачку аркушів до кишені, — його кишені були завжди напхані і вирізками з газет, і посібниками з незвичайних професій, — а тоді якоїсь ночі загубив аркуші в борделі у дівчат, що торгували собою з голоду. Коли вчений каталонець довідався про це, то, замість зчинити скандал, як того боявся Альфонсо, зауважив, хапаючись за боки від сміху, що це — цілком природна доля літератури. Але в той же час їм не вдалося відговорити старого везти з собою до рідного села три скрині з рукописами: залізничних контролерів, що вимагали здати скрині в багаж, він вилаяв ще карфагенською лайкою і не заспокоївся доти, доки йому не дозволили залишити їх у пасажирському вагоні. "В той день, коли люди почнуть самі їздити в першому класі, а книжки возитимуть у товарних вагонах, настане кінець світу", — заявив він і аж до від'їзду не мовив більше ані слова. Збирання зайняло цілий тиждень, — це був чорний тиждень для вченого каталонця, бо, в міру того як наближалася година від'їзду, настрої старого чимдалі гіршав, він раз у раз забував, що мав зробити, а речі, які він клав в одному місці, несподівано опинялися в зовсім іншому, переміщені тими самими домовиками, котрі колись мучили Фернанду.

— Падлюки, — лаявся він. — Справ я на двадцять сьомий пункт лондонського синоду.

Герман і Ауреліано взяли старого під опіку. Ходили коло нього, як коло дитини, розіклали по кишенях проїзні квитки та міграційні папери, позастібали кишені шпильками і склали докладний перелік, що він має робити від виїзду з Макондо й аж до того, як зійде в Барселоні, та, незважаючи на це, каталонець усе ж примудрився, сам того не помітивши, викинути на смітник штани з половиною всіх своїх грошей. Напередодні від'їзду, коли скрині було вже забито, а пожитки запаковано в ту саму валізу, з якою він з'явився в Макондо, старий примружив свої повіки, схожі на стулки черепашки, відтак, жестом, до блюзнірства схожим на благословення, простяг руку до безладних куп тих книжок, які допомогли йому пережити розлуку з батьківщиною, й сказав своїм друзям:

— А це лайно я залишу тут.

Через три місяці хлопці одержали великий конверт, а в ньому двадцять дев'ять листів і п'ятдесят фотокарток, що назбиралися за дозвільний час у відкритому морі.

Хоча дат каталонець не ставив, однак легко було зрозуміти послідовність, у якій він писав ці послання. В перших він із властивим йому гумором повідомляв про злигодні подорожі — про те, що відчуває велике бажання викинути за борт суперкарго^[28], який спершу не дозволяв йому поставити скрині в каюту, про приголомшливу дурість однієї сеньйори, яка жахається числа тринадцять — не через забобон, а тому що воно видається їй незавершеним, і про заклад, який він виграв за першою вечерею, визначивши, що вода на борту судна має смак джерел Леріди, бо відгонить нічним запахом буряків з довколишніх полів. Однак у міру того як минали дні, життя на кораблі цікавило його все менше й менше, а кожен спогад про події в Макондо, навіть зовсім недавні й буденні, викликав тугу, і що далі відпливало судно, то більше суму навіювала йому пам'ять. Цей процес поглиблення туги за минулим був помітний і на фото. На перших знімках він виглядав щасливим у своїй інвалідській сорочці й зі своєю сніжно-білою чуприною на тлі Карибського моря, вкритого, як це звичайно буває в жовтні, баранцями. На останніх він, тепер уже в темному пальті й шовковому кашне, блідий, з непритомним виглядом стояв посеред палуби безіменного корабля з нічних кошмарів, що блукає осінніми океанами. На його листи відповідали Герман і Ауреліано. Перші місяці він писав так часто, аж друзям здавалося, ніби він зовсім поряд, ближче, ніж коли жив у Макондо, і жорстокі страждання, викликані його від'їздом, потроху стихли. Спочатку він повідомляв, що все, як завше, що в його рідному домі і досі збереглася рожева морська мушля, що у копченого оселедця, покладеного на шматок м'якушки, той самий смак, а сільські джерела й далі духмяніють вечорами. Перед друзями знову лежали аркуші зі шкільного зошита, всуціль списані фіолетовими карлючками, кожному з юнаків адресувався окремий аркуш. Та згодом, хоча сам каталонець і не помічав цього, листи, сповнені бадьорості людини, яка одужує, перетворювались на пастирські послання розчарованого. Зимовими вечорами, поки в каміні закипав казанок із супом, старий тужив за теплом своєї кімнатки біля книгарні, за сонцем, яке дзвенить у запорошеному листі мигдалевих дерев, за паровозним свистком, що вривається в сплячку сіести, — так само, як у Макондо тужив за казанком із супом у каміні, за вигуками вуличного торговця кавовими зернами та за перелітними весняними жайворонками. Геть замучений цими двома ностальгіями, які відбивалися одна в одній, мов двоє поставлених одне проти одного дзеркал, він утратив своє чудове чуття нереального і врешті-решт порадив друзям виїхати геть із Макондо, забути все, чого він їх навчав про світ і людське серце, — плюнути на Горація і будь-де, куди б вони потрапили, завжди пам'ятати, що минуле — брехня, що для пам'яті немає доріг назад, що кожна минула весна безповоротна і що найнестямніше і найстійкіше кохання — всього тільки перебіжне почуття.

Альваро перший послухався поради покинути Макондо. Він продав усе, навіть ягуара, що сидів на цепу в дворі його будинку, лякаючи перехожих, і купив собі вічного квитка на поїзд, який не мав станції призначення. У рябих від знаків оклику поштових листівах, відправлених із проміжних зупинок, Альваро описував миттєві картини, що миготіли за вікном, — здавалося, ніби він розривав на дрібні клапті й жбурляв у

порожнечу забуття довженну поему скороминущості: примарних негрів на бавовняних плантаціях Луїзіани, крилатих коней на синій траві Кентуккі, коханців-греків, осяяних призахідним сонцем Арізони, дівчину в червоному светрі, яка малювала аквареллю місцевість біля озера Мічиган і помахала Альваро пензликами — у цьому вітанні було не прощання, а надія, адже дівчина не знала, що перед нею поїзд, який не повернеться. Потім поїхали Альфонсо й Герман, — поїхали в суботу, наміряючись повернутися в понеділок, і більше про них ніхто нічого не чув. Через рік після від'їзду вченого каталонця в Макондо залишався тільки Габріель; перебуваючи в нерішучості, він і далі користувався небезпечною благодійністю Чаклунки й відповідав на запитання конкурсу, влаштованого одним французьким журналом, — першою премією в тому конкурсі була подорож до Парижа; Ауреліано, передплатник цього журналу, допомагав Габріелеві заповнювати бланки з запитаннями, іноді він робив це у себе вдома, але найчастіше — серед фаянсових слоїв, у насиченому запахах валеріани повітрі єдиної ще вцілілої в Макондо аптеки, де жила Мерседес, таємна Габрієлева наречена. Одна тільки ця аптека й залишилася в Макондо від минулого, руйнування якого все ніяк не закінчувалося, бо минуле руйнувалося без кінця, поглинаючи само себе, готове щомиті скінчитися, але так ніколи й не закінчуючи закінчуватись. Місто дійшло до таких меж запустіння, що коли Габріель, здобувши перемогу на конкурсі, зібрався їхати до Парижа з двома змінами білизни, парою черевиків і повним виданням Рабле, йому довелося помахати машиністові рукою, щоб той зупинив поїзд біля станції Макондо. Стара вулиця Турків на цей час обернулася в покинутий закуток, де останні араби спокійно дожидали смерті, і далі, за тисячолітнім звичаєм, сидючи в дверях своїх крамничок, хоча останній ярд саржі було продано вже багато років тому і на похмурих вітринах позоставалися тільки безголові манекени. Там, де було містечко бананової компанії (про нього, можливо, намагалася розповідати вечорами своїм онукам Патриція Браун, живучи в краю расової нетерпимості й маринованих огірків — у місті Пратвілі, штат Алабама), лежала тепер поросла травою рівнина. Старий священник, який заступив падре Анхеля й чийого імені ніхто навіть не питав, чекав милосердя Божого, валяючись у гамаку, мучачись від подагри та безсоння, породженого сумнівами, а тим часом поряд з ним ящірки й пацюки сперечалися між собою за право володіти храмом. У цьому покинутому навіть птахами Макондо, де від постійної спеоти й пилу було важко дихати, Ауреліано та Амаранта Урсула, ув'язнені самотністю, коханням і самотністю кохання в будинку, де шум, зчинюваний рудими мурахами, не давав склепити очей, були єдиними щасливими людьми й найщасливішими істотами на землі.

Гастон повернувся до Брюсселя. Йому набридло чекати аероплана, й одного чудового дня він запакував у валізу потрібні речі та всю свою кореспонденцію й від'їхав із Макондо з наміром вернутися повітряним шляхом ще до того, як його пільгові ліцензії буде передано спілці німецьких авіаторів, що подали властям провінції ще грандіозніший проект, ніж його власний. Після першого вечора їхнього кохання Ауреліано й Амаранта Урсула стали користуватися нечастими від'їздами Гастона, але

під час цих зустрічей, пронизаних подихом небезпеки й майже завжди уриваних несподіваними поверненнями чоловіка, їм доводилося приборкувати свої пориви. Тепер, zostавшись самі, коханці віддалилися безумові довго угамовуваного почуття. Це була нерозсудна, згубна пристрасть, яка тримала їх у стані постійного збудження й примушувала здригатися від жаху Фернандині кістки в могилі. Кошачі верески Амаранти Урсули та її стогони лунали і о другій годині дня за обіднім столом, і о другій годині ночі в комірчині. "Мені найприкріше те, — сміялася вона, — що ми згаяли марно стільки часу". Вона бачила, як мурахи спустошують сад, тамуючи свій доісторичний голод дерев'яними частинами будинку, бачила, як їхня жива лава знову розливається по ґалереї, але, геть задурманена пристрастю, Амаранта Урсула заходилася винищувати їх тільки після того, як вони з'явилися в її спальні. Ауреліано забув про пергаменти, зовсім не виходив з дому і тільки зрідка відповідав на листи вченого каталонця. Коханці втратили чуття реальності, поняття про час, вибилися з ритму повсякденних звичок. Позачиняли двері та вікна і, щоб не витратити зайвих хвилин на роздягання, стали ходити по будинку в тому вигляді, в якому завжди мріяла ходити Ремедіос Прекрасна; вони валялися голяка в калюжах у дворі і якось раз були мало не захлинулися, кохаючись у басейні. За короткий час вони завдали будинку більше руйнації, ніж мурахи: поламали меблі у вітальні, порвали гамак, що стійко витримував невеселі похідні любові полковника Ауреліано Буендіа, порозпорювали матраци й повивертали їхній вміст на підлогу, щоб задихатись у ватяних завірюхах. Хоч Ауреліано був такий же завзятий коханець, як і його відсутній суперник, однак у цьому катастрофічному раю командувала Амаранта Урсула з властивими їй талантом до нерозважних витівок і невситимістю почуттів; вона немовби зосередила на коханні всю оту невтримну енергію, яку її прапрабаба віддавала виготовленню льодяникових звірят. Поки Амаранта Урсула співала від задоволення й умирала за сміху, тішачися своїми власними вигадками, Ауреліано робився чимраз замисленішим і мовчазнішим, бо його кохання було занурене само в себе, спопеляюче. Проте обоє досягли таких висот у мистецтві кохання, що коли вичерпувався їхній пристрасний запал, вони брали й від утоми все, що могли. Віддавшись поганському обоженню своїх тіл, вони відкрили, що у кохання в хвилину пересичення набагато більше невикористаних можливостей, ніж у хвилини бажання. Поки Ауреліано втирав яєчний білок у тверді соски Амаранти Урсули або змащував кокосовою олією її пружні стегна і вкритий пушком живіт, вона гралася, мов лялькою, його могутнім побратимом, малюючи на голівці губною помадою круглі блазенські оченята, а олівцем для брів — вуса, як у турка, пов'язала йому краваточки з атласних стрічок, приміряла капелюшки зі срібного паперу. Якоїсь ночі вони вимазалися з голови до ніг персиковим сиропом, а тоді облизували одне одного, як собаки, і кохались, мов навіжені, на підлозі в ґалереї, поки їх не розбудив потік хижих мурах, котрі вже були замірилися зжерти їх живцем.

У хвилини просвітління Амаранта Урсула відповідала на Ґастонові листи. Чоловік здавався їй чужим і далеким, вона й уявити собі не могла, що він скоро може повернутися. В одному з перших листів він повідомив таке: компаньйони справді

вислали йому аероплан, але морське агентство в Брюсселі помилково відправило його в Танганьїку, де його передали племені маконде^[29]. Ця плутанина спричинилася до безлічі ускладнень, і щоб визволити аероплан, потрібно було кілька років. Тим-то Амаранта Урсула відкинула можливість вчасного повернення чоловіка. Щодо Ауреліано, то його з зовнішнім світом зв'язували тільки листи каталонця та ще повідомлення, які він одержував від Габріеля через мовчазну господиню аптеки — Мерседес. Спочатку це був реальний зв'язок. Щоб залишитися в Парижі, Габріель, замість квитка назад, вирішив узяти гроші й тепер продавав старі газети й порожні пляшки, що їх викидали покоївки одного похмурого готелю на вулиці Дофіна. У той час Ауреліано легко міг уявити собі друга: він ходить у светрі з високим коміром, скидаючи його тільки навесні, коли закохані парочки заповнюють тераси Монпарнасу, і, щоб обдурити голод, спить удень, а вночі пише в пропахлій вареною цвітною капустою кімнатці, де скінчив своє ниття Рокамадур^[30]. Однак вісті про Габріеля ставали такими туманними, а листи вченого каталонця такими нечастими й сумними, що Ауреліано звик думати про Габріеля і про старого так само, як Амаранта Урсула думала про свого чоловіка, тож коханці опинилися в безлюдному світі, де єдиною повсякденною і вічною реальністю було кохання.

Зненацька в оте царство щасливої несвідомості, як гарматний постріл, вдерлася звістка від Гастона про те, що він невдовзі має повернутися. Ауреліано й Амаранта Урсула розплющили очі, обстежили свої душі, подивилися одне одному в обличчя, поклавши руку на серце, й зрозуміли: вони стали таким єдиним цілим, що воліють за краще вмерти, ніж розлучитися. Тоді Амаранта Урсула написала чоловікові листа, повного суперечливої правди: вона запевняла Гастона в своєму коханні й бажанні знову побачити його, а потім, називаючи це фатальним накресленням долі, визнавала, що не може жити без Ауреліано. Всупереч їхнім побоюванням, Гастон відповів спокійним, майже батьківським листом, де аж два аркуші було присвячено острахам проти зрадливої пристрасті; лист закінчувався недвозначними побажаннями, щоб вони були такі ж щасливі, як був він сам під час свого короткого подружнього життя. Гастонова поведінка стала цілковитою несподіванкою для Амаранти Урсули, вона вирішила, що сама дала чоловікові бажаний привід кинути її напризволяще, й відчула себе приниженою. Через півроку вона розсердилася ще дужче, коли Гастон написав їй із Леопольдвіля, де йому нарешті вдалося повернути свій аероплан, листа, в якому не було нічого, крім прохання вислати його велосипед, бо, мовляв, це єдина дорога для нього річ, з усього, залишеного ним у Макондо. Ауреліано терпляче втішав роздратовану Амаранту Урсулу, намагаючись показати їй, що він може бути добрим чоловіком не тільки в щасті, але і в біді; буденні турботи, що лягли на них після того, як скінчилися Гастонові гроші, зв'язали їх почуттям товариськості — в ньому не було сліпучої, всепоглинаючої пристрасті, однак воно давало їм змогу кохати одне одного й тішитися щастям так само, як у розпал бурхливих насолод. На той час, коли вмерла Пілар Тернера, вони вже чекали дитини.

Поки тривала вагітність, Амаранта Урсула пробувала налагодити виробництво

наміста з риб'ячих хребців, але не знайшла на них покупців, крім Мерседес, що купила понад десяток. Уперше за все своє життя Ауреліано зрозумів, що його здібність до мов, енциклопедичні знання, рідкісний дар згадувати різні подробиці про нібито зовсім не відомі йому далекі події й місця так само непотрібні, як і скринька з родинними коштовностями його дружини, вартість яких у ту пору дорівнювала, мабуть, усім разом узятим запасам грошей останніх жителів Макондо. Подружжя існувало якимсь дивом. Амаранта Урсула не втратила ні свого гарного настрою, ні таланту до любовних витівок, але виробила в собі звичку сидіти в галереї після їжі, немовби під час якоїсь дивної сіести, безсонної й сповненої мрій. Ауреліано теж був поряд з нею. Інколи вони сиділи отак одне проти одного аж до смерку, дивились одне одному в вічі, відпочивали, й у цій блаженній бездіяльності їхнє кохання було таке ж палке, як раніше в шаленстві. Невпевненість у майбутньому повернула їхні серця до минулого. Вони згадували себе у втраченому раї безнастанного дощу: як вони чалапали по калюжах у дворі, вбивали ящірок і вішали на Урсулу, як гралися, ніби ховаючи її живцем, — і ці спогади відкривали їм істину, що завжди, відколи пам'ятали себе, вони були щасливі удвох. Амаранта Урсула згадала той вечір, коли вона зайшла до ювелірної майстерні і Фернанда сказала їй, що маленький Ауреліано — нічия дитина: його знайшли в кошику, який плив річкою. Хоча це пояснення видавалось їм не дуже вірогідним, вони не мали відомостей, щоб замінити його іншим, правдоподібнішим. Обговоривши всі можливості, вони залишилися впевнені в одному: Фернанда не могла бути матір'ю Ауреліано. Амаранта Урсула схилилася до думки, що він — син Петри Котес, але про батькову наложницю вона пам'ятала тільки різні бридкі плітки, отож таке припущення викликало гримасу огиди в їхніх душах.

Мордований впевненістю, що він доводиться братом своїй дружині, Ауреліано зробив вилазку до оселі священика, щоб пошукати у відвологлих, переточених міллю архівах який-небудь вірогідний слід свого походження. У найдавнішому з виявлених ним метричних записів мовилося про Амаранту Буендіа, хрещену в отрочому віці падре Никанором Рейною в ті часи, коли він намагався довести існування Бога за допомогою фокусу з шоколадом. У якусь мить в Ауреліано зринула надія, що, можливо, він — один із сімнадцяти Ауреліано, записи про хрещення яких простежувались у чотирьох томах, але дати виявилися надто давніми, як на його вік. Побачивши, що Ауреліано, блукаючи в лабіринтах крові, дрижить від хвилювання, замучений подагрою священик, котрий спостерігав за ним зі свого гамака, співчутливо спитав, як його звуть.

— Я Ауреліано Буендіа.

— Тоді не муч себе даремно, — переконано вигукнув священик. — Багато років тому тут була вулиця з такою назвою, а в той час люди мали звичай давати дітям імена за назвами вулиць.

Ауреліано весь затрусився від злості.

— А! — мовив він. — То ви також не вірите?

— У що?

— У те, що полковник Ауреліано Буендіа розпочав тридцять дві громадянські війни

і всі їх програв, — відповів Ауреліано. — У те, що війська оточили й розстріляли три тисячі робітників, а потім вивезли трупи в поїзді з двохсот вагонів і поскидали в море.

Священик зміряв його жалісливим поглядом.

— Ой, сину мій, — зітхнув він. — З мене було б досить і віри в те, що ми з тобою існуємо нині.

Тож Ауреліано й Амаранта прийняли версію про кошик не тому, що переконалися в її правдивості, а тому, що вона, ця версія, рятувала їх від болісних страхів. У міру того як розвивалася вагітність, вони чимдалі більше оберталися на єдину істоту, чимдалі міцніше вживалися в самотність у цьому будинку, якому бракувало тільки останнього подмуху вітру, щоб завалитися. Тепер вони обмежили себе лише найнеобхіднішим простором, що починався в Фернандиній спальні, де перед ними уже мріли радощі осілого кохання, й захоплював частину галереї, де Амаранта Урсула плела капці й чепчики для немовляти, а Ауреліано писав свої нечасті листи до вченого каталонця. Решта будинку здалася під упертим натиском руйнівних сил. Ювелірна майстерня, Мелькіадесова кімната, безмовне, первісне царство Санта Софії де ла П'єдад були поховані в глибині будинку, мов у тій дрімучій сельві, проникнути в яку нікому не вистачало сміливості. Взяті в облогу невиситимою природою, Ауреліано з Амарантою Урсулою й далі доглядали материнку та бегонії, захищаючи свій маленький світ демаркаційними лініями з негашеного вапна, ставлячи останні редути у війні людини з мурахами, яка ведеться з давніх-давен. Через відросле недоглянуте волосся, темні плями на обличчі, набряки на ногах, через те, що вагітність спотворила античні форми її ніжного, гнучкого, мов у ласки, тіла, Амаранта Урсула хоч і не здавалася вже такою юною, як того дня, коли повернулася додому з бранцем-чоловіком і кліткою, повною канарок, які не виправдали її надій, але все ще зберігала давню бадьорість духу. "Казна-що! — сміялася вона. — Хто б міг подумати, що ми й справді зрештою житимемо як людожери!" Остання ниточка, яка зв'язувала їх зі світом, перервалася на шостий місяць вагітності, коли, одержавши листа, вони зрозуміли, що він не від ученого каталонця. Листа було відправлено з Барселони, але адресу на конверті написано синім чорнилом і чітким почерком офіційних сповіщень; лист мав безневинний, невиразний вигляд, мов піднесений ворогом подарунок. Ауреліано вихопив його з рук Амаранти Урсули, яка збиралася розпечатати конверт.

— Його не слід читати, — сказав він. — Не хочу знати, що там написано.

Як він і передчував, учений каталонець перестав писати. Лист від чужих людей, якого ніхто так і не прочитав, лежав на тій самій полиці, де Фернанда забула колись свою обручку, лежав, залишений молі на з'їдь, і його звільна поглинало зсередини полум'я лихої звістки, а тим часом самотнє подружжя пливло проти течії часу, що ніс із собою кінець життя, згубного, непоправного часу, який витрачав сам себе на марні спроби понести закоханих у пустелю розчарування й забуття. Усвідомлюючи цю небезпеку, Ауреліано й Амаранта Урсула всі останні місяці жили, тримаючи одне одного за руки, доношуючи у відданому коханні сина, зачатого в безумі пристрасті. Вночі, коли вони лежали, обійнявшись у ліжку, їм не були страшні ні шум, зчинюваний

мурахами при місячному світлі, ні тріпотіння молі, ні добре чутний і безперервний шелест бур'яну, що розростався по сусідніх кімнатах. Часто їх будила метушня, зчинювана померлими. Вони чули, як Урсула воює із законами створіння, щоб зберегти свій рід, як Хосе Аркадіо Буендіа шукає безплідну істину великих відкриттів, як Фернанда читає молитви, як розчарування, війни й золоті рибки доводять полковника Ауреліано Буендіа до тваринного стану, як Ауреліано Другий гине від самотності в розпалі веселих гулянок, і зрозуміли, що невідступні людські пристрасті беруть гору над смертю, і знову відчули себе щасливими, упевнившись, що кохатимуть одне одного і тоді, коли стануть привидами, і ще довго по тому, як інші види майбутніх живих істот відвоюють у комах той жалюгідний рай, який комахи невдовзі відвоюють у людей.

Однієї неділі, о шостій годині вечора, Амаранта Урсула відчула пологові перейми. Усміхнена звідниця й акушерка дівчаток, що торгували собою з голоду, поклала її на обідній стіл, сіла їй верхи на живіт і, гицаючи в дикому чвалі, мучила породіллю доти, доки її крики не заступив плач прегарного немовляти-хлопчика. Крізь сльози, що затуманювали їй зір, Амаранта Урсула побачила, що це справжній Буендіа, свавільний, як і ті, хто носив ім'я Хосе Аркадіо, але з відкритими й ясновидючими очима тих, кого називали Ауреліано, вона подумала, що йому наперед визначено наново започаткувати рід, очистити його рід від згубних пороків і тавра самотності, бо ж він — єдиний з усіх Буендіа, народжених протягом сторіччя, який був зачатий у коханні.

— Справжній людоджер, — сказала Амаранта Урсула. — Ми назвемо його Родріго.

— Ні, — заперечив їй чоловік. — Ми назвемо його Ауреліано, і він виграє тридцять дві війни.

Обрізавши немовляті пуповину, повитуха заходилася стирати ганчіркою синій наліт, що вкривав усе його тільце; Ауреліано присвічував їй лампою. Тільки коли дитину перевернули на живіт, вони спостерегли у неї щось таке, чого немає у решти людей, і нахилились подивитися. То був свинячий хвостик.

Ауреліано і Амаранта Урсула не стривожилися. Вони не знали про подібний випадок у роду Буендіа і не пам'ятали страшних Урсулиних пересторог, а повитуха заспокоїла їх остаточно, заявивши, що непотрібний хвіст, напевне, можна буде відрізати, як тільки в хлопчика повипадають молочні зуби. А потім уже не було часу думати про це, бо в Амаранти Урсули почалася кровотеча, кров біла струменем, і вони ніяк не могли зупинити її. Породіллі прикладали павутиння і попіл, але це було однаково, що пальцем затикати фонтан. Попервах Амаранта силкувалася не занепадати духом. Брала переляканого Ауреліано за руку й благала не журитися: адже, мовляв, такі, як вона, не створені для того, щоб умирати несамохіть, — і сміялася, дивлячись на старання повитухи. Але в міру того як надії залишали Ауреліано, вона ніби темнішала, неначе з неї виходило світло, й урешті поринала в глибокий сон. У понеділок на світанку в будинок привели жінку, яка почала читати біля ліжка молитви, що сплячують кров і безвідмовно діють на людей і на тварин, але гаряча кров Амаранти Урсули була нечутлива до будь-яких хитромудрощів, що не мають стосунку до кохання. Ввечері, коли минуло двадцять чотири години, які були

сповнені розпачу, вони побачили, що Амаранта Урсула мертва, кривавий струмок, перестав текти сам по собі, профіль нещасної загострився, вираз муки розчинився в розлитому по обличчю алебастровому сяєві, на устах знову з'явилася усмішка.

І тільки тоді Ауреліано усвідомив, як він любить своїх друзів, як потребує їх і як багато віддав би за те, щоб знов опинитися в цю мить поряд з ними. Він поклав дитя в кошик, який наготувала мати, закрив обличчя небіжчиці ковдрою і пішов блукати безлюдним містом у пошуках стежки, яка вела б у минуле. Постукав до аптеки, де давно вже не був, і виявив на її місці столярну майстерню. Стара жінка з лампою в руці, що відчинила йому двері, поставилася до нього зі співчуттям і запевнила, що тут ніколи не було аптеки і вона зроду не бачила жінки з гарною шиєю й сонними очима на ймення Мерседес. Він поплакав, притулившись лобом до дверей колишньої книгарні вченого каталонця, усвідомлюючи, що віддає запізнїлу данину тій смерті, яку не оплакав своєчасно, бо не бажав порушити чари кохання. Він розбив собі кулака об стіни "Золотого хлопчика", кличучи Пілар Тернеру й не звертаючи ніякої уваги на променисті оранжеві диски, які літали в небі й за якими він стільки разів стежив із дитячим захватом у святкові ночі з подвір'я, де жили водяні бугаї. В останньому вцілілому салоні занедбаного кварталу будинків розпусти ансамбль акордеоністів грав пісні Рафаеля Ескалони, племінника єпископа й спадкоємця таємниць Франсіско Людини. Хазяїн салону, у якого одна рука була всохла, ніби обгоріла, бо він посмів підняти її на свою матір, запропонував Ауреліано випити з ним пляшку горілки, Ауреліано запросив його на другу пляшку. Хазяїн салону розповів, що сталося з його рукою, Ауреліано повідав про нещастя, яке сталося з його серцем, висохлим, ніби обгорілим, бо він насмілювався покохати свою сестру. Зрештою обидва залилися слізьми, і Ауреліано відчув, що біль на хвилю відпустив його. Але, знов опинившись у самоті при світлі останнього в історії Макондо світанку, він став посеред площі, розкинув руки, готовий розбудити цілий світ, і вигукнув із самісінької глибини своєї душі:

— Усі друзі — сучі діти!

Чаклунка витягла його з калюжі сліз та блювотиння. Завела до своєї кімнати, почистила, примусила випити чашку бульйону. Гадаючи, що це може його втішити, перекреслила вуглинкою рахунок за незліченні любовщі, який він досі ще не оплатив, і навмисно стала згадувати найбільші свої жалі і найболючіші болі, аби тільки не залишати Ауреліано плакати в самотині. На світанку, після короткого й важкого сну, Ауреліано очумався. Боліла голова. Він розплющив очі й згадав про дитину.

У кошику немовляти не було. На мить у душі Ауреліано сяйнула радість: він подумав, що Амаранта Урсула пробудилася зі смерті й зайнялася сином. Але вона лежала під ковдрою, мов кам'яна скеля. Ауреліано пригадав собі, що коли він повернувся додому, двері до спальні стояли відчинені: він перейшов ґалерею, наповнену ранковими ароматами материнки й ступив до їдальні, де досі не були прибрані сліди пологів: великий казан, закривавлені простирадла, черепки з попелом і перекручена пуповина немовляти посередині розстеленої на столі пелюшки поряд із ножицями та шнуром. Ауреліано подумав, що повитуха, мабуть, повернулася вночі по

дитину, і це припущення дало йому паузу, потрібну, щоб зібрати докупи думки. Він упав у гойдалку, ту саму, в яку колись під час уроків вишивання сідала Ребека; сидючи в ній, Амаранта грала в шашки з полковником Герінельдо Маркесом, а Амаранта Урсула шила придане для дитини, і в цю мить раптового прозріння він зрозумів, що його душі несила витримати тягар такого велетенського минулого. Зранений смертоносними списками своєї власної й чужої туги, він здивовано дивився на зухвале павутиння, яке пообплутувало мертві трояндові кущі, на бур'яни, що вперто пнулися звідусіль, на спокійне повітря ясного лютневого ранку. І тоді він побачив дитину — зморщену, поїдену оболонку, яку мурахи, зібравшись із усього світу, старанно волокли до своїх нір вимощеною камінням стежкою саду. Ауреліано ніби заляк. Але не від подиву й жаху, а тому, що в цю надприродну мить йому відкрилися останні ключі Мелькіадесових шифрів, і він побачив епіграф до пергаментів, доведений до повного узгодження з часом і простором людського світу: *"Першого в роду буде прив'язано до дерева, а останнього з'їдять мурахи"*.

Ще ніколи в своєму житті не діяв Ауреліано розсудливіше, ніж того ранку; він забув про своїх мертвих і скорботу за своїми мертвими і знову позабивав усі двері та вікна Фернандиними дерев'яними хрестами, щоб йому не заважала жодна мирська спокуса: тепер Ауреліано знав, що в Мелькіадесових пергаментах написана і його доля. Він знайшов їх цілими й непошкодженими серед доісторичної рослинності, паруючих калюж і світляних комах, які знищили в цій кімнаті будь-який слід перебування людей на землі; він не зміг побороти нетерпіння і, замість винести пергаменти на світло, заходився тут же, навстоячки, розшифровувати їх уголос — і то без жодних зусиль, так, ніби їх писано іспанською і він читає їх при сліпуче яскравому полудневому світлі. То була історія родини Буендіа, викладена Мелькіадесом в усіх її найбуденніших подробицях з передбаченням на сто років наперед. Циган писав санскритом, своєю рідною мовою, і позашифровував парні вірші особистим шифром імператора Авґуста, а непарні — військовими шифрами лакедемонян. Остання Мелькіадесова пересторога, яку Ауреліано вже був почав розгадувати, коли дозволив коханню до Амаранти Урсули збентежити себе, полягала в тому, що циган розташовував події не в звичайному, заведеному у людей часі, а зосередив усю кількість щоденних епізодів за ціле сторіччя таким чином, що вони всі співіснували в одній-однісінькій миті. Зачарований своїм відкриттям, Ауреліано голосно прочитав поспіль оті "покладені на музику енцикліки", які Мелькіадес намагався колись читати Аркадію, — насправді це були пророкування розстрілу Аркадію; далі він виявив пророцтво про народження найпрекраснішої жінки на землі, жінки, що повинна знестися на небо душею й тілом, і дізнався про появу на світ двох близнюків, які народилися після смерті їхнього батька й не зуміли розшифрувати пергаменти не тільки через нездібність і непосидючість, а й через те, що їхні спроби були передчасні. Палаючи бажанням дізнатися про своє власне походження, Ауреліано пропустив кілька сторінок. У цю мить повіяв вітер, слабенький вітрець, що тільки схоплювався, наповнений голосами минулого — шепотом старої герані й розчарованими зітханнями, які передували неперебутній тузі. Ауреліано не

помітив його, бо саме в цю хвилину виявив перші ознаки власного ества у свого хтивого діда, що дозволив легкодумству завести себе в пустелю міражів на пошуки вродливої жінки, якій він не дасть щастя. Ауреліано впізнав його, пішов далі таємними стежками свого роду й наткнувся на ту мить, коли його було зачато серед скорпіонів і жовтих метеликів у напівмороці купальні, де якийсь робітник удовольняв свою хіть із жінкою, що віддалася йому на знак непокори та бунту. Ауреліано так поринув у справу, що не помітив, як другий порив вітру, могутній, мов циклон, позривав із завіс двері й вікна, зніс дах зі східної галереї й розвернув фундамент. Лише тоді Ауреліано довідався, що Амаранта Урсула доводилась йому не сестрою, а тіткою, й що Френсіс Дрейк узяв у облогу Ріоачу тільки для того, щоб вони змогли шукати одне одного в найзаплутаніших лабіринтах крові доти, доки не породять міфічного звіра, якому судилося покласти край їхньому роду. Макондо вже перетворилося на могутній смерч із пилу та сміття, закручений люттю біблійного урагану, коли Ауреліано пропустив ще одинадцять сторінок, щоб не гаяти часу на добре відомі йому події, й почав розуміти ту мить, яка стосувалася його самого, пророкуючи собі самому, розшифровуючи для себе останню сторінку пергаментів так, ніби дивився в дзеркало, що промовляє. Він знову перескочив через кілька сторінок, щоб завбачити пророцтва і з'ясувати дату та обставини своєї смерті. Проте, не дійшовши до останнього вірша, зрозумів, що вже ніколи не покине цієї кімнати, бо, згідно з пророцтвом пергаментів, місто дзеркал та міражів (або видив) буде зметене з лиця землі ураганом і стерте з людської пам'яті саме в ту мить, коли Ауреліано Бабілонья скінчить розшифровувати пергаменти, і що все написане в них завжди було й буде неповторним, бо родам людським, засудженим на сто років самотності, не призначено з'являтися на землі вдруге.

Примітки

1

Нострадамус (1503-1566) — французький лікар і астролог, автор книги "Віки", де він провіщає майбутнє людства. *(Тут і далі — примітки перекладача.)*

2

Юдейська Марія — жінка-алхімік (кінець III ст. н. е.).

3

Назіанзці — жителі стародавнього міста Назіанзу в Малій Азії, відомого своїми мудрецами та ремісниками.

4

Френсіс Дрейк — (близько 1540-1596) — англійський моряк, потім — адмірал, який

здійснював піратські наскоки біля берегів Південної Америки, воював також проти іспанців.

5

Уолтер Рейлі (1522–1618) — англійський мореплавець, керівник кількох експедицій до Південної Америки.

6

Олександр фон Гумбольдт (1769–1859) — відомий німецький географ і натураліст.

7

Енцикліка — папське послання.

8

Велика Мама — персонаж зі збірки оповідань Габріеля Гарсія Маркеса "Похорон Великої Мами" (1962); дія відбувається теж у Макондо.

9

Левітація — зависання в повітрі над землею.

10

Це дуже просто. Цей чоловік відкрив четвертий стан матерії (*латин.*).

11

Заперечую. Цей факт неспростовно доводить існування Бога (*латин.*).

12

Віктор Юґ — комісар французького Конвенту на острові Гваделупа (1793). Провадив війну з англійцями. Йому присвячений роман кубинського письменника Алехо Карпент'єра "Вік просвітництва".

13

Качако — чепурун, дженджик (*ісп.*). У Колумбії так називають жителів внутрішніх районів країни.

14

Герінельдо — герой іспанського народного романсу, паж, якого покохала королівна.

15

Мається на увазі одна з трагедій іспанського поета і драматурга Хосе Соррільї (1817-1893), справжня назва якої — "Кинджал Гота".

16

Джон Марлборо (1650-1722) — англійський полководець і політичний діяч.

17

Апологетика — частина теології, що доводить істинність і досконалість християнської віри.

18

Фрітанґа — страва зі смаженого м'яса, помідорів, перцю та гарбуза.

19

Кумбіамба — колумбійський народний танець.

20

Артеміо Крус — герой роману мексиканського письменника Карлоса Фуентеса "Смерть Артеміо Круса".

21

Чоловіки танцюють кумбіамбу з запаленими свічками в руках.

22

Початковий курс санскриту (*англ.*)

23

Ланди — низовинні піщані рівнини по берегах Біскайської затоки у Франції.

24

Беда Вельмишановний (прибл. 673-735) — англосаксонський чернець, учений-історик.

25

Кантабрія — історична область в Іспанії, провінції Біскайя і Сантандер.

26

Святий Мільян (474-574) — іспанський пустельник.

27

Арнальдо де Віланова (Арнольд з Віланови, близько 1240-1313) — відомий каталонський алхімік, медик і богослов, автор "Салернського кодексу здоров'я". Український переклад цього твору див. у "Всесвіті", 1975, № 1.

28

Суперкарго — особа, що відає вантажем на судні закордонного плавання; звичайно — другий помічник капітана.

29

Народність у східній тропічній Африці.

30

Рокамадур — герой роману "Гра в класи" аргентинського письменника Хуліо Кортасара.